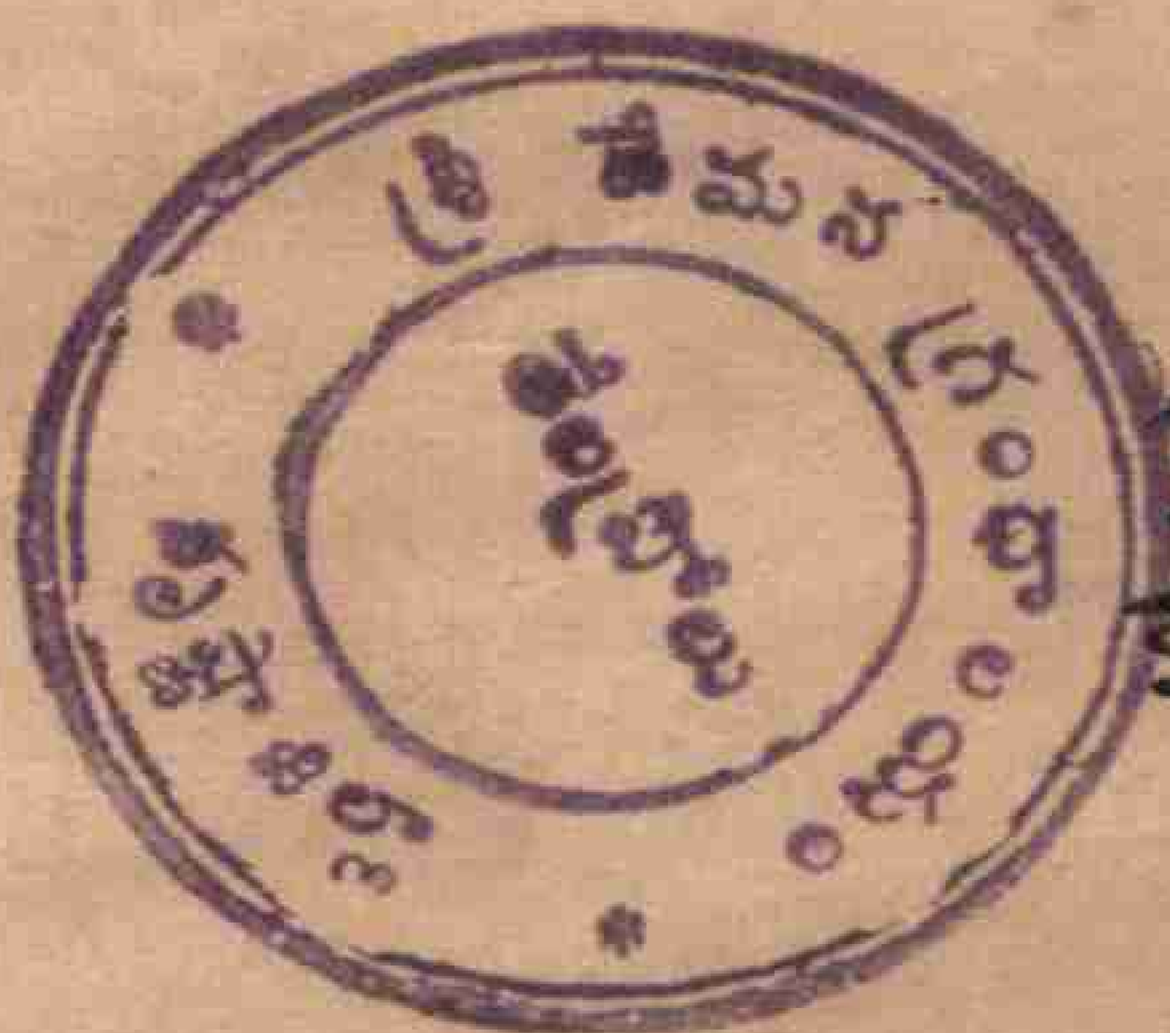

కొడవటిగంటి
కుటుంబరావు

చదువు

విశాలాంధ్ర
ప్రచురణలు

ద్వితీయ ముద్రణ
సెప్టెంబరు 19'62
వెల రు : 5-00

ప్రతులకు
నవభారత్ బుక్ హౌస్
విజయవాడ-2.

"వాళ్ళ బంధువులబ్బాయి, నీవంటివాడే ఉన్నాట్ట. వాణ్ణి బళ్ళో వేస్తున్నారుట. అందుకని భోజనానికి పోతున్నారు" అన్నది సీతమ్మ.

సుందరం ఉత్సాహంతో "అమ్మా, నా అక్షరాభ్యాసానికికూడా అందరూ భోజనానికొస్తారా?" అన్నాడు.

"ఎందుకురారు? మనవాళ్ళంతా వస్తారు" అన్నది తల్లి.

సుందరం కాసేపు ఆలోచించి, "అయితే, అమ్మా, నా అక్షరాభ్యాసం ఎప్పుడూ?" అన్నాడు.

ఈ ప్రశ్న వస్తుందని సీతమ్మకు తెలుసు. ఎందుకంటే ఆవిడ చాలా మాసాలనుంచీ సుందరానికి చదువు మీద అంతులేని ఆసక్తి కలిగిస్తున్నది. తన ప్రయత్నం ఫలించి, సుందరం చదువంటే ఎప్పుడా, ఎప్పుడా అని తహతహ లాడటంకూడా ఆవిడ చూస్తున్నది. అయినప్పటికీ ఏ క్షణాన ఎవరు తనకొడుక్కు చదువంటే భయంకలిగేట్టూ అసహ్యం పుట్టేట్టూ చేస్తారో అని ఆవిడ గుండెలు పీచు పీచుమంటూనే ఉన్నాయి.

ఎందుకంటే సీతమ్మ చూసినంతలో చాలామందికి, పిల్లల్ని చదువంటే బెదరగొట్టటం చాతయినంత బాగా వాళ్ళకి చదువుమీద ఇష్టం కలిగించటం చాతకాదు. పిల్లలుచేసే అల్లరితో వేగలేక అనేకమంది తల్లులు, 'వెధవా, బళ్ళోవేస్తేగాని నీ పొగరణగదు.' అని పిల్లల్ని భయపెట్టటం ఆవిడ ఎరుగును. ఎంతోదూరం పోనవసరం లేదు. సీతమ్మ ఆడబడుచు కొడుకు బళ్ళోకిపోవటానికి కాని, అర్థణా లంచాలిస్తుంది.

చదువుగురించి ఎవరుగాని అగౌరవంగా మాట్లా పిల్లలకి చదువుమీద భయమో, అనుమానమో, ఉక్రోషమో కలిగించినా సీతమ్మ భరించలేకపోయేది. ఆవిడ చాలా చిన్నతనంలోనే చదువుమీద ఎక్కడలేని అభిమానమూ కలిగించారు. ఆవిడకు తల్లిదండ్రులు చదువు చెప్పించలేదు. అన్నలు చదువుకునేపుస్తకాల సహాయంతో తానే చదవటమూ, రాయటమూ నేర్చుకున్నది ఆవిడ బంధువులందరూ ఆవిడ నీ విషయంలో చాలా మెచ్చుకునేవారు.

సీతమ్మ కాపరానికి వచ్చిన కాలంలో అత్తవారింట్లో విశేషం పుస్తకాలుండేవికావు. ఆవిడ మామగారి తాలూకు భాగవతం ఉండేది. వీలుదొరికినప్పుడల్లా ఆవిడ ఆ భాగవతం తీసి చదువుతూ ఉండేది. అందులో అనేక మాటలకు అర్థాలు తెలియకపోయినా ఆవిడ నిరుత్సాహపడకుండా చదివేది. పుస్తకాలు చదవటంలో సీతమ్మకున్న ఆసక్తిని అత్తవారివేపువారు శ్లాఘించకపోగా ఎద్దేవకూడా చేసేవారు! కాని ఆ భాగవతంలోనే ప్రహ్లాదచరిత్రలో ఉన్న 'చదువని వాడజ్ఞుండగు' అనే పద్యం సీతమ్మకు ఎంతో బలం చేకూరుస్తూ ఉండేది. ఒక్క సద్గుణమైనా లేని హిరణ్యకశిపుడికి చదువుమీద అంత గురి ఉన్నందుకు ఆవిడ ఆశ్చర్య పడేది.

*   *   *

'ఒక్కరోజు సుబ్బమ్మ లేకపోతే బాత్రిగా సందడి లేదు' అనుకున్నది సీతమ్మ. కాసేపు కన్ను మూద్దామని ప్రయత్నించింది. కాని, పగటినిద్ర, అలవాటులేని కారణం

ఏదో మొక్కు తీర్చేశారు. సరిపోయింది. ఇంకో ఏడాది పాటు, పాపం, వాణ్ణి బడికి పంపకండర్రా అని" అన్నది సుబ్బమ్మ.

"ఏం? పాపం, బాగా ఏడిచాడా?" అని అడిగింది సీతమ్మ.

"ఏడుపా?" అన్నది. సుబ్బమ్మ అత్యాశ్చర్యంతో "ఏడుపేమిటీ? ఏడుపుతో పిల్లాడు మెలికలు తిరిగిపోయి ప్రాణం కడబట్టితేనూ!"

సీతమ్మ తన కొడుకువంక చూసి సంభాషణమార్చటం మేలనుకున్నది. సుందరం కొబ్బరాకు చేత్తో పట్టుకుని సుబ్బమ్మకేసి నోరు తెరుచుకు చూస్తున్నాడు. కాని వాడి మనస్సులో సుబ్బమ్మ మాటలకు భయం కలుగలేదు. ఆశ్చర్యం కలుగుతున్నది. బడికిపోయి చదువుకోటానికి ఎవరన్నా ఏడుస్తారా. ఏడిచేవాళ్ళని ఎక్కడన్నా పెద్దవాళ్లు పాపం తలుస్తారా అని సుందరం ఆశ్చర్యపడుతున్నాడు.

కాని సీతమ్మకది తెలీదు. "సరేకాని, ఒరే సుందరం, ఒసే లక్ష్మీ, మీరిద్దరూ వెళ్ళి ఆడుకోండి" అన్నదావిడ.

సుబ్బమ్మ అదొక రకం మనిషి. అనేకవిషయాల్లో ఆవిడ అమాయకురాలు. సీతమ్మ తన కొడుకును ఎందుకు ఆడుకోవటానికి పంపిందీ, ఆవిడ గ్రహించలేదు. అసలా సంగతే ప్రత్యేకంగా గమనించలేదు. ఆనాడు అక్షరాభ్యాసం జరిగిన కుర్రవాడు ఎట్లా ఏడిచాడో, పదిమందికలిసి వాణ్ణి ఎట్లాపట్టుకోలేకపోయినారో వాడు వాళ్ళ ముసలమ్మను ఎట్లా వాటేసుకున్నాడో, పిల్లవాణ్ణి తల్లి కాస సముద్రా

యించటానికి ప్రయత్నం చేస్తుంటే తండ్రి ఆవిణ్ణి ఎట్లాతిట్టి పోశాడో సుబ్బమ్మ చాలాసేపు వర్ణించి చెప్పింది. ఆ చెప్పటంలోనే, పిల్లల్ని చదవెయ్యటమంటే తన కెంత అయిష్టమో కూడా బయటపెట్టింది. పాపం, సుబ్బమ్మకు ఎవరు ఏమాత్రం బాధపడటమూ ఇష్టంలేదు. బాధ కలిగించే పనులు ఎవరూ చెయ్యకుండా ఉంటే జీవితం చాలా ఆనందంగా వుంటుందని ఆవిడ వుద్దేశ్యం. ఎటువంటి బాధ అకారణమైనది, ఎటువంటి బాధ తప్పనిసరి అయినది అన్న విషయం ఆవిడకే అభిప్రాయాలూ లేవు. పిల్లలు బళ్ళోకి వెళ్ళటానికి ఏడుస్తారు. గనుక అక్షరాభ్యాసం చెయ్యరాదు. శోభనపు పెళ్ళికూతుళ్ళు గర్భాదానపు గదిలోకి పోవటానికి బెదురుతారు. కనుక గర్భాదానాలు చెయ్యరాదు. ఆడవాళ్ళు పిల్లల్ని కనటానికి హింసపడతారు. కనుక పిల్లల్ని కనరాదు. ఆవిడ తాత్వికదృష్టి అంత సంకుచితమైనది. ప్రపంచం తన దృష్టిప్రకారం నడిస్తే ఆవిడకు ఒక్కనాటికి సంతృప్తి కలగదు. కాని ఆవిడకు కావలసింది ప్రపంచాన్ని తన అభిప్రాయాలకు అనుగుణంగా మార్చటం కాదు — వున్న ప్రపంచాన్ని తప్పు పట్టటం మాత్రమే.

2

సుందరానికి అయిదోఏడు వెళ్ళుతుందనగా పుట్టు వెంట్రుకలుతీసి అక్షరాభ్యాసం చెయ్యటానికి మంచిరోజు నిర్ణయించారు. దీనికి చాలామంది బంధువులు వచ్చారు,

వీరిలో ఎక్కువమంది పల్లెటూళ్లకు చెందినవాళ్లు. ఆరోజుల్లో బస్సులు లేవు. కనుక వీళ్లు ఎడ్ల బళ్ళమీదా కాలినడకనా వచ్చారు. సుందరం వారిని చాలామందిని ఎరగడు. సుందరం తండ్రి శ్రీమన్నారాయణ అన్నప్పుడల్లా ఇల్లు కదిలేరకం కాదు. సుందరం బారసాల తరవాత శ్రీమన్నారాయణ ఇంట అక్కర జరిగి నలుగుర్నీ పిలవడం మళ్ళీ ఇప్పుడే.

సుందరం వాళ్ళ నెరక్కపోయినా బంధువులు సుందరాన్నెరుగుదురు. కనక అక్షరాభ్యాసం విషయమై వాణ్ని ఏడిపించటానికి ప్రయత్నం చేశారు.

"ఏమిరోయ్, రేపటున్నుంచీ ముక్కు తాడు పోస్తారా" అని ఒకాయన అన్నాడు

"ఇన్నాళ్లూ పాపం అడిగేవాళ్ళు లేకుండా హాయిగా తిరిగాడు" అన్నదొకావిడ.

"చదువు సరిగా చదువుకోకపోతినా పంతులు చితక వేస్తా[illegible]"

[illegible] పాటాడటం సీతమ్మకెంత బాధ కలిగం[illegible]నికి అంత అసహ్యం కలిగించింది. వాళ్లం[illegible] అపార్థం చేసుకుంటున్నారనీ, తాను ఏటువంటి[illegible] ముందు [illegible] తెలుసుకుంటారనీ సుందరం అనుకున్నాడు.

సీతమ్మ ఇటువంటి సంభాషణ అయినా సహించ గలిగింది. గాని మరో రకం సంభాషణ బొత్తిగా సహించలేకపోయింది.

"అయ్యో, అదేమిటర్రా? ఇంత పసివెధవను ఇప్పుడే బళ్లో వేస్తారుటర్రా? ఇంకా రెండేళ్ళు పోనీరాదూ?"

వాళ్ళంతా అతిథులు కాబట్టే సరిపోయింది. కాని, సీతమ్మకు వాళ్లను నాలుగూ పెట్టబుద్ధయింది. అప్పటికీ ఆవిడ సమయోచితంగా, "వాడికి చదువుకోటమంటే ఇష్టమే." అని "ఇప్పుడు బడికిపోకపోతే ఇంకో రెండేళ్ళకు అసలు వెళ్ళడేమో" అనీ సమాధానాలు చెబుతూ వచ్చింది. నిజానికి, సుందరం చదువుకుంటాడా, లేదా, వాడికి చదువు వస్తుందా, రాదా అన్న విషయాలను గురించి వచ్చిన చుట్టాలలో ఎవరికీ విచారంలేదు. ఎవళ్ళ సంస్కారాన్నిబట్టి వారు అనవలసినమాటలని అంతటితో ఊరుకున్నారు.

*　　　*　　　*

సుందరానికి శాస్త్రోక్తంగా పుట్టువెంట్రుకలుతీసి, అక్షరాభ్యాసం చేయించారు. రాఘవయ్య పంతులువచ్చి సుందరంవేలు పట్టుకుని బియ్యంలో 'ఓ న మః శి వాయః' అని రాయించాడు. 'ఓ న మహా, శీ వా యహా' అని నోటితో అనిపించాడు.

వచ్చిన బంధువుల్లో ఒకవిమర్శకాగ్రేసరు డున్నాడు — ప్రతి బంధువర్గంలోనూ అటువంటివాడొకడుంటూ ఉంటాడు. నలుగురూ చేరిన చోటకల్లా తానెంత తెలివి వాడో, ఎవరికీ తెలీని విషయాలు తనకెంత బాగా సునో ప్రదర్శించడమే ఆయన పని.

"మన చదువులించుకే ఇట్లా తగలడుతున్నాయ్,"
అన్నాడాయన, ఒకవంక అక్షరాభ్యాసం జరుగుతుండగా.

పక్కనున్నవాళ్ళు ప్రశ్నార్థకంగా చూశారు—

"అడుగులోనే హంసపాదూ. ఓ నా మహా ఏమిటి? శీ వా యహా ఏమిటి? అసలుమాట ఓం నమశ్శివాయః."

తాను కనిపెట్టిన ఈ పరమసత్యానికి అందరూ ఆశ్చర్యచకితులైనారో లేదో తెలుసుకోవటానికని ఆయన చుట్టూ కలియజూశాడు.

"అట్లా అనటానికి వీల్లేదులే" అన్నాడింకొక పెద్ద మనిషి.

"ఓం నమశ్శివాయ అయితే ఎవడికావాలి? ఓం నమోనారాయణాయ అయితే ఎవడికావాలి? ఓనామహా శివాయహా అనకపోతే అది అక్షరాభ్యాసమే కాదు."

దీనికి చాలామంది ఒప్పుకున్నారు.

శ్రీమన్నారాయణ రాఘవయ్య పంతులకు ధోవతుల చాపూ, తాంబూలంలో దక్షిణా ఇచ్చాడు. రాఘవయ్య పంతులు బడిపిల్లలందరికీ పప్పు బెల్లాలు ముట్టినై.

చంకన పలకా చేతిలో బలపమూ పట్టుకుని సుందరం ఆడుకోవటానికి వెళ్ళేవాడల్లె మిగిలిన పిల్లలవెంట బడికి బయలుదేరాడు.

వాడెందుకు వెక్కి వెక్కి ఏడవటం లేదో చాలా మందికి అర్థం కాలేదు. కొంతమంది వాణ్ని మెచ్చుకున్నారు. మరికొందరన్నారు. "పిల్ల కాకేం తెలుసు ఉండేలు

దెబ్బ?" అన్నారు. ఈ రోజుకోసం సుందరం ఎంత కాలం నుంచి ఎదురు చూస్తూన్నదీ ఎవరికీ తెలియదు.

* * *

పిల్లలంతా పప్పుబెల్లాలు తిని ఆట విడుపు ధోరణిలో ఉన్నారు. రాఘవయ్య పంతులు ఒక్కసారిగా ఉరిమినట్టు, "ఎవరి పాఠాలు వాళ్లు చదువుకోండి." అనేసరికి పిల్లలు సద్దుమణిగారు.

పంతులు సుందరం కొత్త పలకమీద "అ ఆ" అనే రెండు అక్షరాలు పెద్దవిగా రాసి రెండుమూడుసార్లు సుందరం చెయ్యిపట్టుకుని దిద్దబెట్టి అట్లాగే దిద్దుతూ ఉండమన్నాడు.

మిగిలిన పిల్లలను గదమాయించినట్టు పంతులు తనను గదమాయించకపోవటం చూసి పంతులుకు తనమీద ఇష్టమనుకున్నాడు సుందరం. పంతులు రాసిన అక్షరాలు వాడి కళ్ళకు చాలా అందంగా తోచినై. చదువుమీద అభిమానంకొద్దీ వాడు తనకు ఎంత స్వల్ప విషయాలు బాగా కనిపించినా వాటితో సంతృప్తి చెందటానికి సిద్ధంగా ఉన్నాడు.

బలపం పట్టుకోవటం సుందరానికి సరిగా చాతకాలేదు. అది పలకమీద దాని ఇష్టంవచ్చినట్లు నడుస్తుంది గాని అక్షరంమీదిగా నడవదు. బలపం పట్టుకోవటంతోనూ దాన్ని అక్షరంమీదిగా నడిపించటంతోనూ, సుందరం వేళ్లు చెప్ప శక్యంకాకుండా నొప్పిపెట్టసాగినై. కాని సుందరం ఈ బాధను పాటించకుండా పళ్ళు బిగువున నడపసాగాడు.

"ఒరే గుండూ!"

పంతులు తననే పిలిచాడని సుందరం చప్పున గ్రహించలేదు. గ్రహించిన తరవాత వాడికెంతో అభిమానం కలిగింది. తలఎత్తి పంతులుకేసి పిచ్చిచూపు చూశాడు—పంతులు తనను నలుగురిలోనూ ఎందుకవమానపరిచిందీ అర్థంకాక.

"నీకు నోరు లేదుట్రా అక్షరం దిద్దేటప్పుడు పైకి అనలేవూ."

పంతులేమనుగుతున్నదీ ఇంకా సుందరానికి అర్థంకాలేదు. పంతులు చెయ్యి సుందరం ఎడమ చెవిమీదికి పోయింది. లేత చెవి చుర్రుమన్నది.

"ఇదేమిటి?" అన్నాడు పంతులు.

"అ" అన్నాడు సుందరం దుఃఖం పొంగివస్తూ.

"ఇదె"

"ఆ"

"ఇంకేం, పైకి అనూ."

చెవికి విమోచనం కలిగిందిగాని బాధపోలేదు. దిద్దే అక్షరాన్ని పైకి ఉచ్చరిస్తూ సుందరం దిద్దసాగాడు. కాని ఇది చాలా నిరర్థకమైన పనిగా కనిపించింది. ఇది చదువులో ఒక భాగంగా వాడికి తోచలేదు.

క్షణక్షణానికి వేళ్ళతీపు హెచ్చిపోతున్నది. పంతులు రాసిన అక్షరం అంతకంతకూ లావెక్కి మెలికలు కలిసిపోతున్నై. దీనికి తగ్గట్టుగా అరిచేతులు చెమటపట్టి ప్రవాహాలు కడుతున్నయ్. సుందరం బలాన్ని కిందపెట్టి అరి

చెయ్యి లాగుకు తుడుచుకుని చూచుకున్నాడు. చూపుడు వేలిమొనా, మధ్యవేలి మధ్యకణుపు పక్క భాగమూ, బొటనవేలిమొనా ఎర్రగా కందినై.

"అమ్మా"

ఆ పెదబొబ్బకు సుందరం హడలిపోయినాడు. మళ్లీ అక్షరాలు దిద్దసాగాడు.

ఎంతసేపు దిద్దాడో తెలియదు. చెయ్యి అక్షరం దిద్దుతూనేవుంది. నోరు అక్షరాలను ఉచ్చరిస్తూనేవుంది. కాని సుందరం మనస్సు ఎక్కడో వుంది. వాడికి వాళ్ళమ్మ జ్ఞాపకం వచ్చింది. సుబ్బమ్మ కూతురు లక్ష్మి జ్ఞాపకం వచ్చింది. కిందటేడు వాళ్ళ బంధువులింట్లో జరిగిన పెళ్ళి జ్ఞాపకం వచ్చింది. పందిళ్ళవాసన జ్ఞాపకం వచ్చింది. ఆ పెళ్ళి అయిపోయినతరవాత కొన్నిమాసాలకు శ్రీమన్నారాయణ తమ వాకిలిముందు చిన్న తాటాకుల పందిరి వేయించాడు. ఆ తాటాకుల వాసన తగలగానే తను 'అమ్మా, మన పందిలి పెళ్ళివాసన' అన్నాడు. ఆమాటకు తల్లి తనను ముద్దుపెట్టుకుంది.

రాఘవయ్యపంతులు బల్లో కూచుని అక్షరాలు దిద్దుకునే సుందరం మొహాన కొద్దిపాటి ఆనందరేఖ కనిపించింది. అది మరెవరికీ కాదు. రాఘవయ్యకే కనిపించింది. మరుక్షణం లబీమని సుందరం నెత్తిన మొట్టికాయపడింది.

"వెధవా, అక్షరాలన్నీ చెరిపేస్తావా?" అన్నాడు పంతులు. అప్పటిదాకా సుందరం చూసుకునేలేదు. వాడి చేతి చెమటకు అక్షరాలు చాలా భాగం చెరిగిపోయినై.

రాఘవయ్యపంతులు పలక చెరిపి మళ్లీ అక్షరాలు రాసి దిద్దమన్నాడు.

రాఘవయ్యపంతులుబడి వీధిబడికాదు. ఆయన తన సొంత ఇంటి అవరణలోనే ఒకపక్కన పెంకులు కప్పిన వసారా ఒకటి వేయించి అందులో బడి పెట్టేవాడు. అందులో కాస్త మంచి తరగతికి చెందిన కుటుంబాల పిల్లలు చదువుకునేవాళ్ళు. వీధిబడికి పిల్లల్ని పంపటం నామోషీగా భావించేవాళ్లు, రాఘవయ్యకు ప్రోత్సాహం ఇచ్చేవాళ్ళు. ఈ బడిమీద రాఘవయ్యకు నెలకు ఏ పది పన్నెండు రూపాయలో గిట్టేవి.

రాఘవయ్య బాగా చెప్పగలవాడని ప్రతీతి ఉండేది గాని నిజంగా ఆయన పిల్లలకు శ్రద్ధగా చదువు చెప్పేవాడు కాదు. ఎక్కువకాలం పిల్లలతో గడిపేవాడు కాదు. పిల్లల దగ్గిర కూర్చున్నంత సేపూ వాళ్లను హింసించేవాడు. ఆయన బాగా పిల్లలను శిక్షిస్తాడనేమాటను పిల్లల తలిదండ్రులు మంచి శిక్షణ ఇస్తాడని అర్థంచేసుకునేవారు.

సుందరం "అ ఆ" దిద్దుతూండగా రాఘవయ్య వెళ్ళిపోయినాడు. ఆయన మొదట ఇంట్లోకి వెళ్ళి, తరవాత బయటికి వెళ్ళాడు. ఆయన బయటికి వెళ్ళగానే ఒక కుర్రాడు, పొడుగాటి వళ్ళవాడు వచ్చి సుందరం పక్కన కూచుని, "ఏం రా, గుండూ సరిగా దిద్దు" అన్నాడు.

సుందరం తప్ప అందరూ చదువుమానేసి కబుర్లలో పడ్డారు. సుందరంకూడా చేతికి కాస్త విశ్రాంతి ఇచ్చాడు. వాడికి ఈ కుర్రాణ్ని చూస్తే ఎందుకో పంతుల్ని చూసిన

దానికన్న ఎక్కువ భయంవేసింది. అందుకని వాడు మళ్ళీ బలవం పట్టుకుని దిద్దసాగాడు.

కాని సుందరం మనస్సులో ఏదో ఆవేదన బయలు దేరింది. చదువుకోవటమంటే వారూహించినదానికీ దీనికీ ఏమీ సంబంధంలేదు. తన జన్మంతా ఈ "అ ఆ" దిద్దటంతోనే సరిపోయేటట్టు కనిపించింది.

పంతులు తిరిగి వచ్చేసరికి ఎవరిపాఠాలు వాళ్ళు మళ్ళీ చదవసాగారు. ఒక్క కుర్రవాడు మాత్రం గోడ కానుకొని తల రొమ్ముమీదికివాల్చుకుని నిద్రపోతున్నాడు. పంతులు లోపలికి వస్తూనే చూరులోంచి పేంబెత్తం తీసి వాణ్ని కసిగా నెత్తినా, భుజాలమీదా, కాళ్ళమీదా దబ దబా కొట్టాడు. వాడు మొదటి దెబ్బకే "చచ్చానో" అని కేక పెట్టాడు. దెబ్బదెబ్బకూ ఆ కుర్రాడు "అమ్మో! బాబో! నాయనోయ్! అయ్యో!" అని కేకలు పెడుతుంటే సుందరం గుండెలు అవిసిపోయినై.

రాఘవయ్యను చూస్తే ఆక్షణాన సుందరానికి భయంతోబాటు, భయాన్నిమించిన కోపంకూడా వచ్చింది. తన మనస్సులో సుందరం ఆ రాఘవయ్యను పెద్ద కట్టె పెట్టి ఒళ్ళంతా పచ్చడి పచ్చడి అయ్యేటట్టు కొట్టాడు.

సుందరానికిప్పుడు వేళ్ళతీపుకూడా అంత బాధిం చటం లేదు. ఎప్పుడు బడి అయిపోతుందా ఎప్పుడు ఇంటికి పోదామా అనే చింత వాణ్ణి తీవ్రంగా బాధించసాగింది.

చివరకు రాఘవయ్యపంతులు బడి విడిచే సమయా నికి సుందరానికి పెద్దచెర వదలినట్టయింది.

సుందరాన్ని యింటిదగ్గర దిగవిడవమని పంతులు

ఇద్దరు పిల్లల్ని వెంటపంపాడు. వాళ్ళలో ఒకడు పేంబెత్తం దెబ్బ తిన్నవాడు.

దారిలో ముగ్గురూ ఏవో మాట్లాడుకుంటూవచ్చారు.

"సరే కాని, పంతులు కొడితే నీకు బాగా నెప్పెత్తిందా?" అని సుందరం దెబ్బలుతిన్న కుర్రాణ్ణి అడిగాడు.

"నాకేం నెప్పిలేదు" అన్నాడు కుర్రాడు.

సుందరానికి కామాట బడాయిగా కనిపించింది.

"అంతగట్టిగా ఏడిచావే?" అన్నాడు సుందరం.

"దెబ్బల నెప్పికన్నా ఎక్కువ ఏడిస్తే నెప్పిఉండదు. నీకు తెలీదా?" అన్నాడు ఆ కుర్రాడు.

ఇది సుందరానికి వింతగా తోచింది. వాడు దెబ్బల అనుభవం ఉన్నవాడుకాడు.

"మా నాన్నకూడా నన్ను చచ్చేటట్టు కొడతాడు. గొంతుచించు కేడుస్తాను ఏమీ నెప్పిఉండదు." అన్నాడా కుర్రాడు, సుందరాన్ని నమ్మించేటట్టు చెబుతూ.

3

"నేను బడికి పోనమ్మా." అన్నాడు సుందరం.

అందరు పిల్లలవెంటా తరుచుగా వచ్చే ఈ మాట తన కొడుకునోట రావటం విన్న సీతమ్మ మనస్సు తల్లడిల్లింది. సుందరం బడికి వెళ్ళిరావటం అది రెండోరోజే.

"ఎందుకురా?" అన్నదావిడ.

"పంతులు ఇవాళకూడా 'అ ఆ లే' దిద్దబెట్టాడు."

"ఏం వచ్చినయ్యాని చెప్పమంటినిగా?"

"చెప్పా, ఏడిచావులే అన్నాడు... పంతులు ఊరి కేనే కొడతాడమ్మా. రూళ్ళకర్ర పెట్టి కణుపులమీద కొట్టాడు."

సుందరానికి దుఃఖం పొంగివచ్చింది.

"ఎందుకూ?" అన్నది సీతమ్మ, బాధపడుతూ.

"ఏమో నేనేం చెయ్యలేదు. అందర్నీ కొడతాడు."

సీతమ్మ కొడుకు విషయం భర్తతో చెప్పింది.

"పోనీ బడిమానమను. బళ్ళోకి పోకపోతే బడితెలాగా తయారవుతాడేమోనని గాని, ఇప్పుడు వాడి చదువేం ముంచుకుపోయింది?" అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

ఆయన ఏదో మంచిసలహా చెబుతాడనుకుంటే సీతమ్మకు నిరాశ అయింది. కొడుకును బలవంతాన బడికి పంపించి బడిమీద వాడికి మరింత ఏవగింపు కలగనివ్వటమా, లేక బడిమానిపించి చదువుధ్యాస పోగొట్టటమా? సీతమ్మకు ఏదీ ఇష్టంలేదు. ఆకస్మికంగా ఆవిడ కొక ఆలోచన తట్టింది.

"అక్షరాలు నేను దిద్దబెడతాలేరా" అన్నదావిడ. ఈమాట అనేసిన తరవాత సీతమ్మకేదో జంకు కలిగింది. పిల్లవాణ్ణి బడి మాన్పించి తాను చదువు చెప్పటం మొదలు పెడితే నలుగురూ నవ్వుతారేమో. కాని ఈ ఆలోచన మార్చుకునేటందుకు సుందరం అవకాశం ఇవ్వలేదు. వాడు ఆనందంతో ఒక్క గంతువేసి "నిజంగా నువ్వు దిద్దబెడతావా అమ్మా?" అంటూ వెళ్ళి పలకా బలపమూ తెచ్చి ఆవిడ ముందు పెట్టాడు.

అక్షరాలూ వాడు ఒక్కతప్పు లేకుండా రాశాడనికూడా ఆయన గమనించలేదు.

*   *   *

వర్తమానాలుప్రకారం సుబ్బమ్మ మధ్యాన్నం దాటగానే 'రాచకార్యాలకు' వచ్చింది.

"ఏమమ్మా, అప్పుడు మీ బంధువుల పిల్లవాణ్ణి బళ్ళో వేశారే, వాడు చక్కగా చదువుకుంటున్నాడా ?" అన్నది సీతమ్మ.

"ఆఁ, వాడికెక్కడ చదువొస్తుంది ! వొట్టి తిప్పకాయ వెధవ. ఎప్పుడన్నా బడికిపోతేగా ? ఇంటో ఉంటే చెట్లూ చామలూ ఎక్కి చేతులూ, కాళ్ళూ విరుచుకుంటాడని వాళ్ళమ్మ కానీ అర్ధణా లంచంపెట్టి బడికి పంపిస్తుంది. అది పెట్టి కొనుక్కుతిని ఎక్కడో నలుగురుపిల్లల్ని చేర్చి గోలికాయలూ, గోటిబిళ్ళా ఆడి ఇంటికి చక్కావస్తాడు. అయినా వాడికి చదువు లేకపోతే ఏంలే.ఏదో యింతతినటానికిభగవంతుడిచ్చాడూ!నాలుక్కాలాలపాటుబతికిబట్టకడితే చాలు. ఉద్యోగాలుచేసి ఊళ్ళేలక్ఖర్లేదు" అన్నది సుబ్బమ్మ.

"నువ్వుపోయి లక్ష్మితో ఆడుకోరాదుట్రా!"అన్నది సీతమ్మ, సుబ్బమ్మ చెప్పే మాటలను నోరు తెరుచుకు వింటున్న కొడుకుతో.

సుందరం లేచి బయటికి వెళ్ళాడు.

"మీవాడెట్లాగైనా నయం. శ్రద్ధగా చదువుతాడు. చూస్తున్నాగా.వాడికి అల్లరీ ఆటలూ అక్ఖర్లేదు.అదృష్టం."

ఇంకేదో పనిలో నిమగ్నుడైనాడు. సుందరానికెందుకో గాని, తన తండ్రికి తన చదువుమీద ఆసక్తి లేదని అనుమానం కలిగింది. తాను అక్షరాలు సరిగా రాస్తాడన్న నమ్మకంగాని, రాయడేమో నన్న భయం గాని తండ్రికి లేదని వాడికి ఎవరో చెప్పినట్లుగా తెలుసును. అసలు తన చదువే ఆయనకు పట్టలేదు. తన తల్లికూడా అక్షరాలు రాసిచ్చి తనపని తాను చూసుకునేది. కాని ఆవిడకు తను చదువుగురించిన ఆలోచన ఏమూలో ఉన్నట్టు సుందరానికి గట్టినమ్మకం. తండ్రి విషయంలో ఈ నమ్మకం కలగలేదు.

మరికాస్సేపటికి సుందరం పలకమీద ముప్ఫయి అక్షరాలకు పైగా రాసి తండ్రిఎదటే పెట్టాడు.

"ఎబ్బెబ్బే! ఇవేం అక్షరాలురా, నీ తలకాయ అక్షరాలూ? ఒకటి చిన్నదీ, ఒకటి పెద్దదీ! ఒకటి కిందా, ఒకటి మీదా! ఈ పంక్తులేమిటి? ఇంత ఎగుడుదిగుడుగానా? సూటిగా రాయాలి. అన్నిఅక్షరాలూ సమంగా ఉండాలి. ఇంత చిన్న అక్షరం రాసి అంత పెద్ద తలకట్టిస్తారా? అక్షరాలు అందంగా ఉండాలి...."

తండ్రి ఏం చెబుతున్నదీ సుందరానికి అర్థమే కాలేదు. కాని నోరు తెరుచుకు విన్నాడు. శ్రీమన్నారాయణ కొడుక్కి చాలా మంచిసలహా యీవత్తూ ఇచ్చాననుకున్నాడు. కాని కొడుక్కి ప్రోత్సాహమివ్వాలని ఆయనకు తట్టలేదు. మూడు రోజుల్లో ఇన్ని అక్షరాలు వాడికెట్లా వచ్చినయ్యాని ఆయన ఆలోచించలేదు. అన్ని

"ఏదో చదువుతున్నట్టున్నాడే!" అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

"రేపో ఎల్లుండో వాడికి అక్షరాలన్నీ వచ్చేస్తయ్. ఆ తరవాత నేనేం చెయ్యాలో?"

శ్రీమన్నారాయణ నవ్వి, "వాడి మొహం, నీ మొహం." అన్నాడు.

"వాడి మొహమేమిటి? వచ్చిన అక్షరాలు రాసి చూపించమనండి" అన్నదావిడ.

"ఒరే సుందరం, పలకా బలపం పట్టుకురా" అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

సుందరం వచ్చాడు.

"అట్లా కూచుని నీకువచ్చిన అక్షరాలన్నీ రాయి."

సుందరం మోకాళ్ళు ముడుచుకు కూర్చుని కాళ్ళ మీద ఏటవాలుగా పలక పెట్టుకుని బలపం పెట్టి రాయబోతూండగా తండ్రి "పలక అట్లాగేనుట్రా పట్టుకునేది?" అన్నాడు. సుందరం బిత్తరపోయినాడు. పలక మొహానికి ఎదురుగా ఉండేటట్టు పట్టుకోవటం ఎట్లాగో శ్రీమన్నారాయణ కొడుక్కు చూపించాడు. మోకాళ్ళు ముడుచుకు కూర్చోరాదు బాసిపెట్టు వేసుకోవాలి. పలక నిలువుగా రెండుకాళ్ళమీదా ఆనించి ఎడంచేత్తో కొద్దిగా ఎత్తిపట్టుకోవాలి.

సుందరం తండ్రి చెప్పినట్టే చేశాడు. కాని యిట్లా రాయటం వాడికి అలవాటులేదు. అయినా రాయసాగాడు. సుందరం రాయటం మొదలుపెట్టగానే శ్రీమన్నారాయణ

అక్షరాలూ వాడికి సమంగా కనిపించేవికావు. కొన్ని భయ పెట్టేవి, అనుమానం కలిగించేవి. అరు, అరూ, అలు, అలూ, ఇంజ్జా, ఇణీ—ఈ అక్షరాలు చూస్తే సుందరానికి చాలా అనుమానం. "జ" అనే అక్షరాన్ని "ఇంజా" అనీ "ఞ" అనే అక్షరాన్ని "ఇణీ" అనీ అనాలని వాళ్ళమ్మ చెప్పింది. బుద్ధిమంతుడల్లే సుందరం ఒప్పుకున్నాడు. కాని ఏమూలో వాడికి శంక ఉండనేవుంది. ఇవేమక్షరాలు? వీటిని చూస్తే ఏమాటా ఎందుకు జ్ఞాపకంరాదు?

సీతమ్మ తాను ఎప్పటల్లే ఇంటి పనులన్నీ చేస్తూనే ఉన్నది. కాని ఆవిడ ధ్యాసంతా కొడుకు చదువుమీదే ఉండటంవల్ల, ఆవిడమనస్సులో తాను ఇంటిపనులన్నీ ఎగ వేసి కొడుక్కు చదువుమాత్రమే చెబుతున్న భావం కలి గింది. తాను కొత్తగా అక్షరాలు నేర్చుకుంటున్నట్టె ఉంది ఆవిడకు. తాను రాసిన అక్షరాలే అయినా వాటిని తన కొడుకు కళ్ళతో చూసేది.

ఆవిడ తత్వానికి గొప్పచెప్పుకోవటం సరిపడదు. తననుగురించి చెప్పుకోవటం ఆవిడ కెంతకష్టంగా ఉండేదో తన కొడుకుగురించి చెప్పుకోవటమన్నా అంత కష్టంగానే ఉండేది.

సుందరం చురుకుగా అక్షరాలు నేర్చుకుంటున్నా డన్న సంగతి ఆవిడ తనభర్తకే నేరుగా చెప్పలేకపోయింది.

"ఏమండీ! పాపం వాడికి నాచదువెన్నాళ్ళనీ?" అన్నదామె ఒకనాడు భర్తతో.

అక్షరాలు నేర్చుకోవటంలోనే తనలో పరిణామం—ఒక పెద్ద పరివర్తన—కలుగుతున్నదని వాడెరుగడు. అయినా ఈ పరిణామం దాగలేదు. తాను నేర్చుకునే ప్రతిఅక్షరమూ తనకు తెలిసిన పదజాలాన్ని నిర్మించే సాధనాలలో ఒకటని వాడు గుర్తిస్తూనే వచ్చాడు. ఐతే ఈ అక్షరాలకూ తనకు తెలిసిన మాటలకూ మధ్య ఇంకా ఏదో అడ్డుండడం తెలిసి బాధకలిగేది. ఇంటో ఉన్న భాగవతం తీస్తే అందులో తాను నేర్చుకునే అక్షరాలు ఎక్కడోగాని కనిపించేవికావు.

"అమ్మా ఇంకా ఎన్ని అక్షరాలు నేర్చుకోవాలి? ఎన్నాళ్ళు పడుతుంది?" అని వాడు తల్లిని అడిగేవాడు.

"కాస్త వోపికపట్టు" అనేది తల్లి.

సుందరానికి ప్రతిఅక్షరమూ సజీవంగా తోచటమే కాక, వాడా అక్షరాలమధ్యగల సంబంధాలన్నింటినీ పరీక్షగా గమనించాడు. కొన్నిటికి శబ్దసంబంధముంటే మరికొన్నింటికి స్వరూపసంబంధమున్నది. అనేక అక్షరాలు త్వరగా నేర్చుకోవటానికి సుందరం ఈ సంబంధాలను పూర్తిగా వినియోగించుకున్నాడు. ఉ డ అనే రెండక్షరాలకూ దగ్గరసంబంధమున్నది. ఈ మాట సుందరం తనలో తాను అనుకుంటుండగా "ఊ డ"అనే మాటలో రెండక్షరాలూ తనకు వచ్చునని వాడికి స్ఫురించింది. తరవాత "ద డ" లకు సంబంధం ఉండటంకూడా గమనించాడు.

అక్షరాలు వాడిబుద్ధిని ఎక్కడెక్కడికో తీసుకుపోయేవి. వాడితలకాయలో చిన్నచిన్న రెండక్షరాల మాటలూ, మాటలలో భాగాలూ ప్రతిధ్వనించేవి. అన్ని

కూడా ధ్యాసలేకుండా చేసింది. అది వాడికి ఒకవిధమైన వ్యసనమల్లే అయిపోయింది. వాడి మనస్సు ఎట్లా పనిచేస్తున్నదీ కళ్ళతో చూస్తున్నట్టుగా కనిపెడుతున్న సీతమ్మకు తన కొడుకు అకుంఠితదీక్షతో అతివేగంగా అక్షరాలు నేర్చుకుంటున్నాడన్న ఆనందంతో బాటు ఇంత చాదస్తం పనికి రాదేమోనన్న అనుమానంకూడా బాధించింది.

రెండోరోజు ప్రొద్దున వాడు తల్లితో పోట్లాడి నాలుగక్షరాలు దిద్దబెట్టమన్నాడు. ఋ ౠ ఌ ౡ దిద్దబెట్టించుకున్నాడు. కాని వాడు వాటిని దిద్దలేదు అవి చూడకుండా వచ్చేదాకా చూసి రాశాడు. ఆ తరవాత ఇంకా నాలుగక్షరాలు కావాలన్నాడు. తల్లి ఎ ఏ ఐ మాత్రమే రాసి యిచ్చింది. అవినిజంగా రెండే అక్షరాలని వాడుపోట్లాడాడు. ఎ ఏ లు ఒకే అక్షరం కింద వాడు స్వీకరించాడు. అయినా అవి రాసి చూపించేదాకా సీతమ్మ ఒ ఓ ఔ దిద్దబెట్టలేదు. ఒ అనే అక్షరం సుందరానికి ఋ అనే అక్షరంలో ఒక భాగంగా కనబడింది. దాన్ని వాడు వెంటనే రాసేశాడు.

రాఘవయ్య పంతులు బడిలో చదివిన రెండురోజుల లోనూ సుందరానికి చదువుతప్ప అన్ని కనిపించినై. అసలైన చదువు ఇప్పుడే వాడికి అనుభవంలోకి వచ్చింది. వాడు కన్న కలలకు ప్రత్యక్ష స్వరూపమల్లే ఉన్నది ఇదే. ఆ రాఘవయ్య బడి ఏదో చిన్ననాటి అనుభవమల్లే అయిపోయింది. అప్పుడే దానితాలూకు జ్ఞాపకం మాయ సాగింది.

తల్లి నేర్పుతుంటే తాను నేర్చుకునే అక్షరాలు తనకేదో మేలుచేస్తయ్యని మాత్రమే సుందరం ఎరుగునుగాని,

"ఇప్పుడేనుట్రా? నేను వంట చేసుకోటానికి వెళ్ళాలి. రేపు దిద్దబెడతాలే" అన్నది సీతమ్మ.

కాని సుందరం వినలేదు. వాడు చిన్నబుచ్చుకున్న వాలకంతో "దిద్దబెట్టి వంటచేసుకో కూడదేం!" అన్నాడు.

సీతమ్మ మారుమాటాడక పలక తుడిచి, బలపంతో "ఇ ఈ" అనే రెండక్షరాలూ రాసింది. మూడునాలుగు సార్లు రాసి తుడిచిన తరవాతగాని ఆవిడకా అక్షరాలు సరిగా కుదరలేదు. ఆవిడపాట్లు చూసి సుందరం నవ్వాడు. కాని ఆనవ్వులో వెటకారంలేదు.

తల్లిచేతినుంచి పలక తీసుకుంటూనే సుందరం కిరసనాయిలు బుడ్డిదీపం దగ్గరకూచుని అక్షరాలు దిద్దసాగాడు.

మరో అరగంటకు సీతమ్మ వంటింట్లో అన్నం వార్చుతూండగా సుందరం వచ్చి తనకు అక్షరాలు వచ్చినయ్యని చెప్పాడు.

"అప్పుడే!" అన్నదావిడ.

"రాసి చూపిస్తా చూడు," అంటూ సుందరం పలక వెనకవేపున రెండక్షరాలూ వంకరటింకరగా రాసి చూపించాడు.

"అవును. అక్షరాలు వచ్చినై. ఇవాల్టికి చాల్లే." అన్నది సీతమ్మ.

ఇంకా రెండక్షరాలు రాసిపెట్టమని సుందరం పేచీ పెట్టాడు.

"ఏపిచ్చిపడితే ఆపిచ్చేనుట్రా!" అన్నదావిడ. కాని మరుక్షణమే ఆ మాట అన్నందుకు పశ్చాత్తాప పడింది.

ఏ క్షణాన ఎవరు సుందరానికి చదువుమీద ఉన్న ఆసక్తికి అడ్డుపుల్లలు వేస్తారో అని భయపడుతూవచ్చిన తానుకూడా ఆపనే చెయ్యటమేమిటి?

సీతమ్మ చేతులు కడుక్కొనివచ్చి పలకమీద "ఉ ఊ" అనే అక్షరాలు రాసిచ్చింది.

సుందరానికి ఈ అక్షరాలు చాలా అందంగా కని పించినై. అదివరకు దిద్దిన నాలుగుఅక్షరాలకన్న ఇవి వాడికి చాలా సులభంగాకూడా తోచినై. పలక పట్టుకుపోయి సుందరం చాలాసేపు ఆ అక్షరాల స్వరూపాన్ని మనసుకు పట్టించుకుంటూ కూచున్నాడు. ఒకసారో రెండుసార్లో అక్ష రాలు దిద్దగానే వాడికా అక్షరాలు తనంతట రాయబుద్ధ యింది. పలకతిప్పి తడువుకోకుండా రెండక్షరాలూ రాసే శాడు. వాడురాసిన అక్షరాలు వాడికే అందంగా కనపడినై.

"అమ్మా, నాకీ అక్షరాలు వచ్చేసినై, ఇదుగో చూసుకో" అని తాను రాసిన అక్షరాలు చూపించాడు సుందరం.

ఈసారి నిజంగా సీతమ్మకు భయంవేసింది. సుందరం చదువులో చురుకుకావటం ఆవిడకానందమేగాని అయిదు నిమిషాలకొక అక్షరంచొప్పున నేర్చుకునేచురుకుతనిలన దేమో అనిపించింది. 'సులభంగా వచ్చిన విద్య సులభంగానే పోతుంది.' అని తనతండ్రి ఏనాడో అన్నమాటలు ఆవిడకు జ్ఞాపకం వచ్చినై.

"వెనక చూసి రాశావా?" అన్నది సీతమ్మ.

చ దు వు

"లేదమ్మా. కావలిస్తే మళ్ళీ రాస్తాపట్టు," అని సుందరం తన అక్షరాలు చెరిపేసి మళ్ళీ రాశాడు.

"వెధవా, సరిగా చెరపలేదు. పాతఅక్షరాలు కనిపిస్తూనే ఉన్నై, అవి చూసి రాశావు," అన్నదావిడ. అట్లా మాట్లాడటం ఆవిడ అంతరాత్మ కిష్టంలేదుగాని ఎవరో అనిపిస్తున్నట్టుగా ఆ మాటలు వాటంతటవ్వే అవే ఆమె నోట వచ్చినై.

తనతల్లి ఇట్లా మాట్లాడటం సుందరానికి నిరుత్సాహం కలిగించకపోగా ఉత్సాహం కలిగించింది అకారణంగా చేతిమెటికలు విరగగొట్టే మేస్టరునిచూచి, తన స్థాయికి దిగటానికి సిద్ధంగావున్న తల్లిని చూసేసరికి సుందరానికి చదువంటే ఇట్లా వుండాలనిపించింది.

వాడు గబగబా వెళ్ళి పలక రెండువేపులా నీళ్ళు పెట్టి కడిగి తుడిచి తెచ్చి తల్లిదగ్గరకి వచ్చాడు.

"బిందెలో చెయ్యి ముంచావట్రా? ఏం పనుర్రా?" అన్నది సీతమ్మ.

కాని సుందరం వినిపించుకోలేదు వాడు పలకమీద 'ఉ ఊ' రాసి చూపించాడు.

"కొత్తవి నేర్చుకుంటూ పాతవి మరిచిపోవటం లేదు కదా?" అన్నది సీతమ్మ.

సుందరం వరసగా 'అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ' రాసి తల్లికి చూపించాడు.

"చాల్లే, నువు వెళ్ళి నాన్నను కాళ్ళు కడుక్కోమను.

నువ్వుకూడా కాళ్ళు కడుక్కురా అన్నం పెడతా," అన్నది సీతమ్మ.

"అన్నం తిన్నతరవాత మళ్ళీ రెండక్షరాలు రాసిస్తావా?" అన్నాడు సుందరం.

"అట్లాగేలే."

అన్నం తిన్న తరవాత సీతమ్మ ఋ ౠ రాసి ఇచ్చింది.

ఆ అక్షరాలు సుందరానికంత రుచించలేదు. "అరు, అరూ" అని వాటిని అనాలని తల్లి చెప్పింది. తల్లినిజం చెప్తున్నట్లు వాడికి తోచలేదు. వాటిని దిద్దుతూనే ఎప్పుడు నిద్రపోయినాడో సుందరం దీపందగ్గిరే పడుకుని నిద్రపోయినాడు.

వాడి చేతినుంచి మెల్లిగా పలక విడిపించి తన అక్షరాలమీదుగా కొడుకుదిద్దినగీతలుచూచుకుని చాలామురిసింది.

* * *

సుందరం తల్లి సహాయంతో అక్షరాలు నేర్చుకోవటం సుందరానికెంత విచిత్రానుభవమయిందో, సీతమ్మకూ అంత విచిత్రానుభవమయింది. తానేమిటి, కొడుక్కు చదువు చెప్పటమేమిటి అన్న సందేహం మళ్ళీ సీతమ్మ మనస్సులో తలఎత్తలేదు. ఇది చాలా మంచిఆలోచన అన్నది మొదటిగంటలోనే రుజువయింది. రెండోరోజు సుందరంపన్నెండు అక్షరాలు ఆడుతూ, పాడుతూ నేర్చుకుంటున్నట్టు నేర్చుకున్నాడు. నిజానికి వాడిబుద్ధి ఆ నేర్చుకునే అక్షరాలకు అంటుకుపోయి తిండిమీదా, ఆటలమీదా

"ఇదేన్నాళ్లో ! బళ్లో వాడికి చదువు రాలా. కాక పోయినా బడిపంతుళ్ళు శ్రద్ధగా చెప్పరు. నేనెన్నాళ్ళు చెప్ప గలను చెప్పమ్మా? ఇవాళతో అయిదు బళ్ళూ చెప్పా. గుడింతాలూ, వత్తులూ చెప్పాలి. వాడికో బాలశిక్ష తెచ్చి పెట్టమన్నా. ఏం తెస్తారో? ఆయనకు వక్కరవ్వ పట్టదు" అన్నది సీతమ్మ.

"కాకపోయినా మనం చెబితే పిల్లలకు చదువెక్కడ వస్తుందమ్మా? నేను మహాలక్ష్మిని రెండక్షరాలు దిద్దుకోవే, అని మూడురోజుల్నించీ పోరుతున్నా. తలాయిస్తుంది. నన్ను ఎదురుఆటల్లో పెడుతుంది. గురువంటూ ఉంటేగాని పిల్లలు భయభక్తులతో చదువుకోరు" అన్నది సుబ్బమ్మ.

సుబ్బమ్మ కేమాత్రమైనా ఆలోచనా, జ్ఞానమూ ఉంటే ఈమాట అనదు. నాలుగైదు రోజుల్లో తల్లిదగ్గర సుందరం అక్షరాలన్నీ నేర్చుకున్న సంగతి ఆవిడకు తెలుసు. సుందరం ఈపని చేయటానికి కారణం భయభక్తులుకావు, శ్రద్ధ. ఆ సంగతి సుబ్బమ్మ జన్మలో అర్థంచేసుకోలేదు.

సీతమ్మమాత్రం "అవును నిజమే"అని ఆ విషయం అంతటితో పోనిచ్చింది.

మావాళ్ళకూడా అదే సలహా చెప్పా. "ఎందుకర్రా వాణ్ణి బడికి పొమ్మంటే పోనప్పుడు, మేస్టర్ని ఇంటికి పిలిపించి ప్రయివేటు చెప్పించండి అన్నా"అన్నది సుబ్బమ్మ.

సీతమ్మ ఆలోచించింది. తాను కొడుక్కు చెప్పే చదువు అయిపోవచ్చింది. ఎవరన్నా మేస్టర్ని పెడితే, పై సంవత్సరం కాకపోతే ఆపై సంవత్సరమైనా హైస్కూలులో

చేర్పిస్తాను. ఈ విషయం భర్తకు చెప్పటానికి ఆవిడ నిశ్చయించింది.

ఆ రాత్రి సుందరం తల్లికి 'శ ష స హ ళ క్ష' రాసి చూపించాడు.

"అమ్మా, నాకిప్పుడన్ని అక్షరాలూ వచ్చినయ్యా?" అన్నాడు వాడు.

అవునన్నది తల్లి.

"అయితే అన్ని మాటలూ రాయొచ్చా?"

"అప్పుడేనా ?" అన్నది తల్లి.

"ఏమమ్మా, ఇంకేంకావాలి ! అన్ని అక్షరాలూ వచ్చినయ్యన్నావే?"

"గుడింతం రావద్దూ?"

"అంటే"

"నీకు క రాయటం వచ్చు. కా, కి, కూ ఎట్లా రాస్తావు? అదీ గుడింతమంటే."

"అదివస్తే అన్నీ రాస్తానా?"

"ఆ తరవాత వత్తులు రావాలి."

"అంటే?"

"కావత్తూ, చావత్తూ, నావత్తూ, మావత్తూ—"

"ఎందుకవి?"

" 'అబ్బ' అని రాయాలంటే ఎట్లా? అ బ రాసి 'బా'కు బావత్తివ్వాలి."

"ఆ తరవాత అన్నిమాటలూ రాయగలనా?"

"ఓ, రాయగలవు."

సుందరం కాస్త ఆలోచించి, "అమ్మా, నీ పేరు రాయనా!" అన్నాడు కాస్త బిడియంగా.

"వత్తులు రాందే ఎట్లా రాస్తావు?" సుందరం పలక మీద 'అమ' అని రాసి చూపించాడు.

"అమ అని రాశావు, అమ్మ ఎట్లా అవుతుంది?... నువు అక్షరాలన్నీ పలకమీద రెండువేపులా రాసివుంచు, నాన్న చూస్తారు. నాన్నను బాలశిక్ష కొనుక్కురమ్మన్నా. సరేనా ! నేను వంటకు పోతున్నా."

సీతమ్మ వంటపనిలో వుండగా సుందరం పలక పట్టుకుని చాటంత మొహంతో వచ్చి "అమ్మా, నీ పేరు రాయలేనంటివే రాశా చూసుకో!" అని పలక చూపించాడు.

పలకమీద వాడు రాసినది చూసి ఒక్కక్షణం సీతమ్మ నిర్ఘాంతపోయి, కొడుకును దగ్గిరికి తీసుకొని రెండు చెంపలూ ముద్దు పెట్టుకున్నది.

సుందరం పలకమీద "అంమ" అని రాశాడు.

4

"అమ్మా, నీకు ఉత్తరం వచ్చింది" అన్నాడు సుందరం.

"చెయ్యి విడిగా లేదు. అట్లా గడపమీద పెట్టు" అన్నది తల్లి వంటింటోనుంచి.

సుందరం కాస్సేపు కార్డు అటూ ఇటూ తిప్పాడు. వాడి కిప్పటివరకు చేతివ్రాత చదవటం అలవాటు కాలేదు. అందుచేత వెంటనే వాడికి ఉత్తరం చదవాలనే ఆలోచన

తట్టలేదు. కాని పోష్టుజవాను ఉత్తరంచూసి తన తల్లిపేరు చదవటం సుందరానికి స్ఫురణకు వచ్చింది. అందుచేత ఆ పేరు ఎక్కడఉన్నదీ వెతకసాగాడు. మొట్టమొదట అసలు అర్థమే కాదనిపించిన త్రవాత కొంచెం శ్రమపడితే చదవటానికి వీలుగానే వున్నది. చిరునామాలో సుందరం తన తల్లిపేరు పోల్చుకున్నాడు. కార్డు అవతలివేపు తిప్పి శ్రద్ధగా, ఓపిగ్గా ఒక్కొక్క అక్షరమే చదవసాగాడు. ఎంత కష్టపడినా సుందరానికి కొన్ని అక్షరాల పోలిక తెలియనే లేదు.

ఇంతలో సీతమ్మ వంటింటోనుంచి. "ఉత్తరమేదిరా, సుందరం" అని కేక పెట్టింది.

"శేషగిరి మామయ్యా రాశాడమ్మా," అంటూ సుందరం వంటింటివాకిలి దగ్గిరికి వచ్చాడు.

"నీ కెట్లా తెలుసూ ?"

"మామయ్యా, అత్తయ్యా, నరుసూ, కిష్ణవేణీ వస్తున్నారుట. నే చదివా" అన్నాడు సుందరం.

"ఓరి వెధవా! ఏదీ చదువూ," అన్నది తల్లి.

తడువుకుంటూ అక్షరాలు కూడబలుక్కుంటూ, మధ్య మధ్య కొన్ని అక్షరాలు తల్లి ఊహకు వదులుతూ, అక్కడక్కడ మాటలు తప్పుగా విరుస్తూ సుందరం ఉత్తరమంతా చదివాడు. సుందరం అసలే గుర్తించలేకపోయినవి అంకెలు. అవి వాడికి రావు.

తన అన్న శేషగిరి కుటుంబం ఆ సాయంకాలమే వస్తున్నారని సీతమ్మకు స్వయంగా కార్డు చూసుకుంటేగాని

తెలియలేదు. శేషగిరి తాము వస్తున్నవారం రాయలేదు. తేదీమాత్రమే రాశాడు.

"ఇంకా నయం. అదన్నా రాశాడు" అనుకున్నది సీతమ్మ. తన అన్న మతి మరుపు ఆవిడకు బాగా తెలుసు. ఒక ఉత్తరంలో పిల్లలకో, పెళ్లానికో జబ్బుగా వున్నట్టు రాసి నాలుగురోజుల తరవాత రాసే ఉత్తరంలో ఆ విషయమే రాయడు.

సుందరాన్ని ఎవరన్నా, "అంతా మేనమామే" అంటే సీతమ్మ తన కొడుక్కి శేషగిరి చురుకు మాత్రమే రావాలనీ పరధ్యానం రాగూడదనీ కోరుకునేది. "శేషగిరి చదువుకునే రోజుల్లో చాలా మంచిమార్కులు సంపాదించుకునేవాడు. ఆయన ఒకసారి ఏదన్నా చదివితే ఎన్నటికీ మరవని ఏకసంతగ్రాహి అని ఇప్పటికీ పేరున్నదికాని, ఈ ఏకసంతగ్రాహి బజారుకువెళ్ళి కొనదలచినది మరిచిపోయివస్తాడు. రాయదలచినది రాయటమూ, చెప్పదలచినది చెప్పటమూ మరిచిపోతాడు.

సుందరానికి తన మేనమామను చూస్తే చాలా అభిమానం. చదువులో తాను 'శేషగిరి మామయ్యంతవాడు కావాలని వాడికుండేది. ఏడాదికి రెండు మూడుసార్లు శేషగిరి చెల్లెలిని చూసిపోతూ ఉండేవాడు. ఎప్పుడన్నా భార్యనూ పిల్లల్నీ తెచ్చేవాడు గాని, సామాన్యంగా ఒంటరిగానే వచ్చేవాడు.

అందుచేత ఈసారి అందరూ వస్తున్నారంటే సుందరానికి చాలా ఆనందం కలిగింది. వాడికి నరుసు జ్ఞాపకం

వున్నాడుగాని కిష్టవేణి సరిగా జ్ఞాపకంలేదు. కిష్టవేణికి నాలుగోఏడు వచ్చింది. సుందరంకన్నా ఎనిమిదినెలలు చిన్నది. దానికీ సుందరానికీ పెళ్ళి అవుతుందని సగం నవ్వులకూ, సగం నిజానికీ, నలుగురూ అంటుండేవాళ్ళు. అందుచేత సుందరం దానితో ఆటే స్నేహం చెయ్యటానికి ప్రయత్నించలేదు.

నరుసు సుందరంకంటె రెండేళ్ళకు తక్కువగా పెద్ద. వాణ్ణి కిందటేడే బళ్లో వేశారు. తన చదువుచూసి శేషగిరి మామయ్యా, నరుసూ వాళ్లు నిర్ఘాంతపోతారని సుందరం రూఢిచేసుకున్నాడు. వాళ్ళ రాకకోసం సుందరం తహ తహ లాడటానికి కొంతవరకదే కారణం.

అనుకున్న ప్రకారం శేషగిరి భార్య పిల్లలతో దిగాడు. కాస్సేపు ఇల్లంతా చాలా సందడిగా ఉంది. గడి చిన ఏడాది సంగతులూ, మళ్ళీ ఇంకో ఏడాదికి సరిపోయే సంగతులూ మాట్లాడుకున్నారు.

మాటల సందర్భంలో సీతమ్మ తన అన్నతో "అన్నట్లు నీ ఉత్తరం సుందరం నాకు చదివి వినిపించాడు తెలుసా?" అన్నది.

శేషగిరిభార్య, కామేశ్వరి, "ఓరీ!" అన్నది. సుంద రానికి అక్షరాభ్యాసం చేయించిన రోజు లెక్క చూశాడు. దానికి శేషగిరి కుటుంబం రాలేదు. "కిష్ట"కు తడపర పోసింది. ఈ సంభాషణంతా సుందరానికి చాలా సంతో షంగా ఉన్నసమయంలో శేషగిరి అకస్మాత్తుగా, "సుందరం సంగతి చెబుతావేమిటి సీతా? కిష్టపుస్తకాలు చదివేస్తుంది.

దానికెవ్వరూ అక్షరాలు చెప్పలేదు. దానికి ఇప్పటికీ అక్షరాలవరస తెలీదు తెలుసా? అ ఆ ఇ ఈ ఉ ఊ అని వరసగా చెప్పమంటే చెప్పలేదు. నరుసు చదివేదంతా విని ఆమాటలు పట్టుకుని పుస్తకంలో గుర్తుపట్టి అక్షరాలూ, వత్తులూ అన్నీ నేర్చుకుంది" అన్నాడు.

ఒక్కసారిగా సుందరానికి మేనమామమీద పట్టరాని కోపమూ, కిష్టమీద భరించరాని అసూయా కలిగింది.

కిష్ట పుస్తకాలు చదవగలదన్న విషయం అప్పటి కప్పుడు పరీక్షకు పెట్టారు. కృష్ణ అప్పుడప్పుడూ తప్పు చదివినా చాలా వేగంగా చదివింది.

ఆ తరువాత సుందరాన్ని చదవమన్నారు.

సుందరం చదవ నిరాకరించాడు. ఎవరు చెప్పినా వినలేదు.

"వాడు పుస్తకం చదివితే వినాలని వాళ్ల నాన్న ఎన్నోసార్లు ప్రయత్నించారు. వాడుమటుకు పైకి చదవడు. తనలో తాను చదువుకుంటాడు" అని సీతమ్మ చెప్పింది.

చదువులో నరుసు అటే చురుకుకాదని శేషగిరి అన్నాడు. కాని, తీరా విచారిస్తే వాడికప్పుడే ఎక్కాలు వచ్చుననీ, కూడికలూ, తీసివేతలూ, హెచ్చవేతలూ, భాగారాలూ వచ్చుననీ, ఇంగ్లీషుఅక్షరాలు నేర్చుకో బోతున్నాడనీ తెలిసింది.

సుందరానికి కాస్త గర్వం ఏదన్నా ఏర్పడిఉంటే అది కాస్తా దెబ్బతిన్నది.

*   *   *   *

వీధిలో బాండు మోతవిని సుందరమూ, నరుసూ, కిష్టా బయటకి వచ్చారు. బండి వెనకభాగంలో ఎవరో కూర్చుని చిన్న చిన్న కాగితాలు పంచిపెడుతున్నాడు. ముగ్గురూ బండి వెంటబడి చాలాదూరం వెళ్ళారు. కాని వాళ్ళకు బండిలోవాడు కాగితం ఇవ్వలేదు. చివరకు ఎవరికీ పట్టుబడక నేలమీదపడిన కాగితం నరుసుకు దొరికింది.

దాన్ని ముగ్గురూ ఒక్కసారిచదవాలని ప్రయత్నించి రెండుముక్కలుగా చించారు. ఆతరవాత రాజీపడి ముక్కలు దగ్గరగాపెట్టి చదివారు. నరుసూ, కిష్ట వేగి గబగబా చదివారు. సుందరం వాళ్ళతో బాటు చదవలేకపోయినాడు.

ఇంతకూ అది తారాబాయి సర్కసు. తారాబాయి జుట్టుకు బండకట్టుకుని ఎత్తుతుందనీ, ఛాతీమీద రాయిపెట్టుకుని సమ్మెటలతో కొట్టించుకుంటుందనీ, బండిని నొసటతో తోస్తుందనీ, ఇంకేమేమో చేస్తుందనీ ఆ కాగితంలోఉంది. ఆవిడచేసే ఫీట్లబొమ్మలు గోడలమీదకూడా అంటించి ఉన్నై.

"నాన్నా, మనం సర్కసుకు పోవద్దూ?" అని శేషగిరిని పిల్లలు అడిగారు.

"ఏముందర్రా ఈసర్కసులో? పులులూ, సింహాలూ, ఏనుగులూ ఉండవు. చూస్తే కార్లేకర్ సర్కసు చూడాలి" అన్నాడు శేషగిరి.

కాని సర్కసు చూస్తేగాని వీల్లేదని పిల్లలు పట్టుపట్టారు. శేషగిరి ఒప్పుకున్నాడు. సుందరం ఎన్నడూ సర్కసు చూసెరగడు. అందుచేత వాడికి సర్కసు చూడటంలో

ఏమి ఆనందం ఉండేదీ తెలియదు. కాని శేషగిరి రకరకాలి సర్కసులనుగురించి వింతవింత కథలు చెప్పాడు. ఒకసాల బెజవాడలో కార్లేకర్ సర్కసు జరుగుతుంటే సింహం ఒకటి తప్పించుకు పారిపోయిందిట. మర్నాడు ఉదయం అది మార్వాడీ సత్రందగ్గర కూర్చుని ఉన్నది. జనం హడలిపోయినారు. కాని అది ఎవర్నీ ఏమీ చెయ్యలేదు. కార్లేకర్ వచ్చి దానిమెడకు తాడువేసి పట్టుకుపోయినాట్ట.

కోడిరామమూర్తి ఎవరూ చెయ్యలేని ఫీట్లుచేస్తాట్ట. గుండెలమీద ఏనుగును ఎక్కించుకుంటాట్ట, రెండు చేతులతో రెండు మోటారుకార్లు ఆపుతాట్ట.

ఇటువంటి కబుర్లు ఎన్నో శేషగిరి అనంతంగా చెప్పాడు. ఇవన్నీ వింటుంటే సుందరానికి ప్రపంచచిత్రాలన్నీ తెలుసుకుంటున్నట్టూ, ఇప్పుడే తనకు ప్రపంచంతో సంబంధం ఏర్పడుతున్నట్టూ తోచింది. ఈ ప్రపంచంలో చదువు అంత పెద్ద విషయంగా కనిపించలేదు. ఇందులో రాక్షసులను జ్ఞాపకంచేసే హేమాహేమీలున్నారు. గుండెలమీద ఏనుగునెక్కించుకుని, రెండుచేతులతోనూ రెండు మోటారుకార్లను నిలిపేవాళ్ళున్నారు.

"కోడిరామ్మూర్తిని నువుచూశావా మామయ్యా?" అన్నాడు సుందరం.

"చూశా. ఏనుగను ఎక్కించుకోవటం కన్నకూడా కార్లు ఆపటం చూడటానికి అద్భుతంగా ఉంటుంది. మధ్య చేతులు కట్టుకు నిలబడతాడు. రెండు కార్లూ సొంకులతో జబ్బలకు కట్టుకుంటాడు. రెండుకార్లూ ఒక్కసారిగా స్టారు

చేస్తారు. ఇంజన్లు కుంయోమని గోలెత్తుతై, కాని ఒక్క కారూ ముందుకు పోలేదు.”

సుందరం సాయంకాలం ఎప్పుడవుతుందా అని చూచున్నాడు. శేషగిరి పిల్లలు రాత్రికి చూసే సర్కసును గురించి ఇప్పటినుంచే ఆనందిస్తూ, బిగ్గరిగామాట్లాడసాగారు. సుందరం పైకి విశేషం మాట్లాడలేదు. వాళ్ళ మాదిరిగా ఉత్సాహం చూపటం చాతకాక పోవటమే దానికి కారణం. కాని ఈవిచిత్రమైన అనుభవంకోసం సుందరం హృదయం కొట్టుకుపోతూనే ఉంది.

పొద్దుకూకి దీపాలు పెట్టిన కాస్సేపటికల్లా పిల్లలకు అన్నాలు పెట్టింది సీతమ్మ. ఆ రోజల్లా సుందరం చదువు సంగతి ఎత్తకపోవటం ఆవిడ గమనించింది.

“చిన్న వెధవకు రెండురోజులు ఆటవిడుపు” అనుకున్న దావిడ.

సుందరానికి ఆ హడావుడిలో అన్నంకూడా సరిగా సయించలేదు.

రాత్రి రెండో ఆటకు అందరూ ఇల్లు తాళంపెట్టి వెళ్ళారు. సర్కసు డేరా, చుట్టూ గాసులైట్లు, బాండూ, డేరాకు కట్టిన తాళ్ళూ, లోపల గాలరీ—అంతా ఇంకేదో లోకమల్లే ఉంది సుందరానికి.

ఏదన్నా వింత అనుభవాలు పొందుతున్నప్పుడు జ్ఞానేంద్రియాలు మామూలుగా పనిచేసిన దానికన్న చాలా రెట్లు చురుకుగా పనిచేస్తాయి. అందుచేత ఈ సర్కసు అనుభవాన్ని సుందరం అచ్చగా కళ్ళతోనేకాక, చెవుల

తోనూ, ముక్కుతోనూ, చర్మంతోనూకూడా తనివిదీర పొందాడు.

ప్రదర్శనసంగతి వేరే చెప్పక్కర్లేదు. తారా బాయి తెల్లని గౌను ఒకటి వేసుకొని వచ్చింది. పెద్ద బండరాతిని తాళ్లతో జుట్టుకు కట్టుకొని మోకాళ్ళమీద చేతులానించి దాదాపు జానెడెత్తు పైకెత్తింది. ప్రేక్షకు లంతా చాలాసేపు చప్పట్లు కొట్టారు. శేషగిరి పిల్లలుకూడా గాలరీలో కూచుని చప్పట్లు కొట్టారు.

తారాబాయి ఇంకా చాలాఫీట్లు చేసింది. రొమ్ము మీద రాయిపెట్టుకొని సమ్మెటలతో కొట్టించుకున్నది. ఒక బండిలో పదిహేనుమందిని ఎక్కించి దాని పోలును నుదు టికి పెట్టుకుని తోసింది. కత్తులమీద పడుకున్నది.

మధ్యమధ్య ఇతర ఫీట్లుకూడా చేశారు. కాని అన్ని టిలోకీ తీగెమీద నడిచినపిల్ల సుందరాన్ని ప్రబలంగా ఆక ర్షించింది. ఆ అమ్మాయి వేసుకున్న నీలంగౌనూ, చేతులో పట్టుకొన్న అందమైనగొడుగూ, తీగమీదనుంచి పడకుండా ఆపిల్ల చేసిన ఫీట్లూ, వాడికి అత్యద్భుతంగాతోచినై. ఆ పిల్లఫీట్లుచేసినంతసేపూ ఒక పెద్దవాడు ఆమెకేసే చూస్తూ కింద నిలబడి ఆమె ఎటుపోతే తానూ అటుపోతున్నాడు. ఆమె పొరపాటున కాలుజారి పడితే పట్టుకొనటానికి ఆ మనిషి ఉన్నాడని శేషగిరి పిల్లలకు చెప్పాడు.

ఆ పిల్లమీద తన కెంత అభిమానంగా ఉన్నదో ఆ కింద ఉన్నమనిషికికూడా అంత అభిమానం ఉండి ఉంటుం దని సుందరం నమ్మాడు.

ఆ రాత్రి నిద్రపట్టబోయ్యే ముందు కూడా సుందరం ఆ సర్కసు పిల్లనుగురించే ఆలోచిస్తున్నాడు. ప్రపంచంలో ఉన్న చదువుకున్న వాళ్ళందరికన్నా, ఉద్యోగస్థు లందరి కన్నా ఆ పిల్ల ఒక్కతే నిజంగా ధన్యురాలని సుందరానికి గట్టినమ్మకం కలిగింది.

5

సుందరం తల్లి దగ్గిర నేర్చుకున్న చదువుతో హైస్కూల్లో ప్రవేశించటానికి వీల్లేదు.

"వాడికింకా ఎక్కాలు రావాలి, లెక్కలు రావాలి, అంతో ఇంతో ఇంగ్లీషు రావాలి. ఇదంతా నీవల్ల ఎట్లా అవుతుంది? ఎవరినన్నా మేష్టర్ని పెట్టాలి." అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ సీతమ్మతో.

"ఏదో ఒకటి దబ్బున చూడండి. నెలరోజులున్నించీ వాడికి చదువూ సంధ్యా లేదు. మళ్ళీ అలవాటు తప్పితే మొండిపడిపోతాడేమో," అన్నది సీతమ్మ.

"చూద్దాం... సుబ్రహ్మణ్యాన్ని పెడదామని ఉంది శ్రద్ధగా చెబుతాడు." అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

"ఏదో ఒక గంటసేపు చెప్పావనంటే చెప్పి పోతే కాదు. మూడు నాలుగు గంటలన్నా కూర్చుని నిలకడగా చదువు చెప్పే మేష్టర్ని చూడండి." అన్నది.

"మేష్టర్ని ఇంటికి పిలిపిద్దామనా?" అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

"మరెట్లా?" అన్నది సీతమ్మ, ఆదుర్దాగా.

"ఇంకానయం: ఇంటికొస్తే జాస్తి డబ్బడుగుతారు. అదీకాక ఎక్కువసేపు చెప్పరు. వాడికా చదవంటదు. సుందరం బడికి పోవలసిందే. రోజుకు అయిదారు గంటల సేపు పిల్లలతో కలిసి చదువుకుంటే వాడికేదన్నా అంటు తుంది. పిల్లలు ఒంటరిగా ఎన్నడూ చదుకోరాదు, తెలి సిందా?" అన్నాడు శ్రీమన్నారాయణ.

ఇందులో నిజం సీతమ్మ గ్రహించలేకపోయింది.

"వాడికి బడి అచ్చిరాదండీ. కిందటిసారి రాఘవయ్య బడి చూడలా? ఒంటిగా నాదగ్గిర చదువుకుంటేనే వాడికి చదువు బాగా అంటింది. మిగిలిన పిల్లలతో చేరి వాడు చెడి పోతాడుగాని చదువుకోడు" అన్నది సీతమ్మ.

శ్రీమన్నారాయణ భార్యకు గట్టి ఉపన్యాసం ఇచ్చాడు.

"నీ చాదస్తం కొంత మార్చుకోవాలి. చెబుదామని చాలారోజులున్నంచీ అనుకుంటున్నా. కాని అశ్రద్ధ అయి పోతున్నది. కొన్ని విషయాల్లో సుందరాన్ని నువ్వు పాడు చేస్తున్నావు. వాడు చూడూ, అందరిపిల్లల్లే ఆడుకోడేం? అది చాలాతప్పు. ఎప్పుడన్నా సుబ్బమ్మగారమ్మాయి లక్ష్మితో పొచుకోలుకబుర్లు చెప్పటం తప్పిస్తే వాడెన్నడూ సాటి పిల్లలతో ఆడుకోగా నేను చూడలా. అది వాడికి మంచిదికాదు. నా అనుభవాన్నిబట్టి చెబుతున్నా విను. పిల్లలు మేస్టరుదగ్గిర, పుస్తకాల్లోనూ నేర్చుకునేదానికన్నా తోటిపిల్లలదగ్గర ఎక్కువ నేర్చుకుంటారు. వాళ్ళతో చేరి నీకొడుకు చెడిపోతాడేమో అని వాణ్ణి ఎన్నాళ్ళు మాడు

గడతావ్? రేపు హైస్కూల్లో చేరితే!.... వాడు పిల్లలతో కలిసి తిరగాలి. చదువుకున్నప్పుడు చదువుకుని, ఆడుకున్నప్పుడు ఆడుకోవాలి."

ఈ మాటలువిని సీతమ్మ పూరుకున్నదేగాని పీటిలో ఆవిడకు విశ్వాసం కుదరలేదు. సుందరం తనదగ్గిర అక్షరాలు నేర్చుకుంటున్న రోజుల్లో వాడిచదువు విషయం తన భర్త అభిప్రాయాలకన్న తన అభిప్రాయాలే సరిగా పనిచెయ్యటం ఆవిడ చూసిఉన్నది. కనక ఇప్పుడు ఆయన చెప్పేమాటల్లో కొంతనిజం ఉండవచ్చునన్న అనుమానం ఆవిడకు తగల్లేదు. పైగా పిల్లల్లో చదువుకునేవాళ్ళు ఆటలు మరగరనీ, ఆటలు మరిగినవాళ్ళు చదవరనీ ఆవిడకు గట్టి నమ్మకం. సుందరం ఏ ఆటలకూ పోకపోవటంచూసి ఆవిడ గర్వపడేది. వాడికి చదువు బాగా వస్తుందనుకోవటానికి ఆవిడ ఇదే ఆధారంగా చెప్పేది.

శ్రీమన్నారాయణ చెప్పిన అన్ని మాటలకన్నా, ఇంటికి మేష్టర్ని పిలిపిస్తే ఎక్కువ ఖర్చన్నమాటా, ఇంటి కొచ్చే మేష్టరు ఎక్కువసేపు చదువు చెప్పడన్నమాటా ఆవిడకు బాగానచ్చాయి.

తరువాత కొద్దిరోజులకే సుందరం సుబ్రహ్మణ్యం బళ్ళో చేరాడు.

అది వీధిబడి. కోమట్ల అరుగుమీద పొద్దునా, సాయంత్రమూ నడిచేది. అందులో దాదాపు ఇరవైమంది పిల్లలుండే వాళ్ళు. వీళ్ళంతా నెలజీతాలు, పావలా, అర్ధా ఇచ్చి చదువుకునేవాళ్ళు. నిజానికి సుందరానికి వీళ్ళతో

సంబంధంలేదు. సుందరం చదువు వేరు. సుబ్రహ్మణ్యం శ్రీమన్నారాయణ దగ్గర ఇరవై రూపాయలు తీసుకుని ఈ ఏడాదల్లా సుందరానికి తెలుగూ, ఇంగ్లీషూ, లెక్కలూ చెప్పి వేసవిశలవల అవతల వాణ్ణి హైస్కూల్లో మూడో క్లాసులో ప్రవేశపెట్టటానికి ఒప్పుకున్నాడు.

సుందరానికి మొదటివాచకమూ, ఎక్కాల పుస్తకమూ, సుమతీశతకమూ కొనిపెట్టారు. వాడు వాచక పుస్తకంలోనుంచి రోజూ 'చూచివ్రాత' రాయాలి. రోజు కొక ఎక్కం వప్పగించాలి. సుమతీ శతకంలో పద్యం ఒకటి కంఠతా పట్టాలి. ఇంతే వాడి చదువు. మిగిలిన పిల్లలు క్లాసు లవారీగా అక్షరాల గుణింతాలు అందరూకలిసి చదవటమూ, ఎక్కాలు చదవటమూ, పంతులు చెప్పే మాటలు 'డిక్టేషను' రాయటమూ చేసేవాళ్ళు. ఆ తరవాత అల్లరి చెయ్యకుండా ఉండటంతప్ప వాళ్ళకేమీ పని వుండేదికాదు.

సుబ్రహ్మణ్యం పంతులు పిల్లల్ని కొట్టేవాడేగాని కొట్టటం పనిగా పెట్టుకునేవాడుకాదు. ఆయన ఎప్పుడూ నవ్వేవాడుకాడు. అమితంగా మాట్లాడేవాడు కాడు. అందుచేత ఆయనంటే పిల్లలకు భయంగా ఉండేది. అంతేకాక ఆయన పిల్లలకు చదువు చెప్పేవాడు. ఎవరికి ఎంత చదువు అంటుతున్నదీ కనిపెట్టేవాడు.

ఈ బళ్ళో పిల్లలు సుందరాన్ని కాస్త ఎక్కువగా చూసేవాళ్ళు. దానికి కారణమేమిటంటే వాడు వచ్చేఏడు హైస్కూల్లో చేరబోతున్నాడని అందరికి తెలిసింది. బళ్ళో చేరిన కొద్దిరోజుల్లోనే సుందరం ఇద్దరు ముగ్గురు స్నేహితు

లను సంపాదించాడు. అందులో ఒకడు వెంకటప్పయ్యని గొల్లవాళ్ళ కుర్రాడు. పిల్లలందరిలోకీ వాడే పెద్ద. పంతులు లేనప్పుడు పిల్లలను కనిపెట్టి ఉండేవాడు. వాడు మూడేళ్ళ నుంచీ ఈ బళ్ళోనే చదువుతూ, ఇప్పుడు మూడో క్లాసులో ఉన్నాడు. కాని ఇంగ్లీషు నేర్చుకోవటం లేదు.

వెంకటప్పయ్య సాధారణంగా నోరు తెరిచి మాట్లాడే వాడుకాడు. పంతులు వాణ్ణి బజారుకు పంపించి ఏమన్నా తెప్పించేవాడు. అంగడి సామాను దగ్గరున్నించి ప్రతిదీ చక్కగా బేరంచేసి, మంచి సరుకుగా తెచ్చేవాడు వెంకటప్పయ్య. వాడికన్న మంచివాడూ, తెలివిగలవాడూ, అనుభవంగలవాడూ ప్రపంచంలో లేడని సుందరం నమ్మాడు.

లక్ష్మయ్య అని కుమ్మరివాళ్ళ కుర్రాడొకడుండే వాడు. వీడు బీదవాడని చూస్తేనే తెలిసిపొయ్యేది. నీరకావి రంగు ముతక చొక్కా వేసుకునేవాడు. దానికి గుండీలుండేవి కావు, వాడికి లాగుండేదికాదు. గోచీ పెట్టుకునేవాడు. జుట్టుకు ఏ జన్మానా నూనె ఉండేది కాదు. లక్ష్మయ్య పగిలిపోయిన పలక ముక్కతో బడికి వచ్చేవాడు. వాడు జేబులో పచ్చిమిరపకాయలు గుప్పెడు వేసుకొచ్చి ఒకనాడు "ఎవరైనా బలపంముక్క ఇస్తే పచ్చిమిరపకాయ తింటా" నన్నాడు. ఎవరో ఒక బలపంముక్క ఇచ్చారు. లక్ష్మయ్య అమాంతం పచ్చిమిరపకాయ కరకరా నమిలేసి మింగేశాడు. నోజలేదు. రొప్పలేదు. దాహం తాగలేదు.

ఇంకొకరెవరో ఇంకో బలపంముక్క ఇస్తాం ఇంకో

మిరపకాయ తినమన్నారు. లక్ష్మయ్య తినబోతుండగా సుందరం, "వద్దు, వద్దు, తినకు. కావలిస్తే నా బలపం ఊరికే తీసుకో!" అన్నాడు. లక్ష్మయ్య ఒక్కసారిగా రెండు మిరపకాయలు తీసి రెంటినీ నమిలి రెండు బలపంముక్కలూ పుచ్చుకున్నాడు.

సుబ్బులు అని మరో కుర్రవాడుండేవాడు. వీడు బ్రాహ్మడు. 'పొట్టిగిత్తా' అని పంతులు వాణ్ణి పిలిచేవాడు. ఉన్న పిల్లలందరిలోకీ వాడే పొట్టి. వాడు నడిచినా మాట్లాడినా రైళ్ళు పరుగెత్తుతున్నట్టుండేది. అసలే పొట్టేమో' అందరిదృష్టీ ఆకర్షించటానికి గట్టిగా అరచి మాట్లాడేవాడు. వాడి మొహాన కనుబొమ్మల మధ్య కాల్చిన మచ్చచూసి సుందరం వాణ్ని అదేమిటని అడిగాడు.

"చిన్నప్పుడు కాల్చారు" అన్నాడు సుబ్బులు నిర్లక్ష్యంగా.

"ఎవరు కాల్చారు? ఎందుకు కాల్చారు? నువేం అల్లరి చేశావ్?" అన్నాడు సుందరం ఆదుర్దాగా.

"ఒరి వెర్రి మొగమా, అల్లరిచెయ్యటమేమిటి? చిన్నబిడ్డ గుణం వస్తే కాలుస్తారు. కాల్చకపోతే అప్పుడే హరహరా అయిపొయ్యేవాణ్ని. ఏమనుకున్నావో!"

"చిన్నబిడ్డ గుణమంటే?"

"అది కొంతమంది కొస్తుంది... ఇదిగో చూసుకో," అంటూ సుబ్బులు పొట్టమీద వాతలు చూపించాడు. "ఒకసారా? నాలుగుసార్లు. నాసామిరంగా, నాలుగుసార్లూ చచ్చేవాణ్నే వాతలు వెయ్యకపోతే!"

అందుకు సుబ్బులు ఏమని గర్వపడుతున్నాడో సుంద రానికి అర్థంకాలేదు.

"ఏం పెట్టి కాలుస్తారోయ్?" అన్నాడు సుందరం. సుబ్బులుదగ్గిర తెలుసుకోవలసిన విషయాలు చాలా ఉన్నా యని గ్రహించి.

"ఈ పొట్టమీద వాతలు సూదికాల్చి వేశారు. మొహాన చుట్టకాల్చి వేశాడు."

సుందరం నిర్ఘాంతపోయాడు. మనుష్యుల్ని ఇట్లా కాల్చటం ఏమిటో వాడికి అర్థంకాలేదు. చచ్చిపోవటం ఎక్కువ బాధా, వాతలు వేయించుకోవటం ఎక్కువ బాధా? అని వాడు ఆలోచించసాగాడు.

♦ ♦ ♦ ♦

"సీతమ్మతల్లీ, పిల్ల అన్నం అఘోరిస్తున్నది. దానికి ఏంకావాలో కాస్త కనుక్కోమ్మా" అని సుబ్బమ్మగారు అవతలినుంచి కేకపెట్టింది.

"నెలగామాలు" అన్నది సీతమ్మ.

ఆ సమయానికే సుందరంకూడా అన్నం తింటు న్నాడు, తల్లి లేవటం చూచి "ఎక్కడికమ్మా?" అన్నాడు.

"లక్ష్మి అన్నం తింటున్నది. దానికేం కావాలో కనుక్కొస్తా. సుబ్బమ్మగారు ముట్టయిందట" అన్నది సీతమ్మ.

ఆవిడ మళ్ళా తిరిగొచ్చేలోపుగా సుందరం ప్రశ్న సిద్ధంచేసి అట్టేపెట్టాడు.

"అమ్మా, నువ్వు ముట్టుకావటం లేదేం?"

సీతమ్మనవ్వి, "వెధవను అన్ని ఆరాలు కావాలి...."

నా పొట్టలో తమ్ముడున్నాడు. అందుకని పుట్టు కావటంలా" అన్నది.

ఈమాట విని సుందరం చాలా సంతోషించాడు.

"నిజంగానా అమ్మా? తమ్ముడెప్పుడు బయిటి కొస్తాడూ?"

"నువ్వు ఇస్కూల్లో చేరేలోపల వస్తాడులే."

ఆరోజు చాలా ఉత్సాహంతో బడికి వెళ్ళాడు సుందరం. సుబ్బులు రాగానే వాడితో రహస్యంగా, "ఒరే, నాకు తమ్ముడు పుడతాడు" అన్నాడు.

"ఏం? మీ అమ్మ కడుపుతో ఉందా?"

ఆమాట సుందరం చెవులకు ఎబ్బెట్టుగా తోచింది.

"కడుపుతో వుండట మేమిటి? మా అమ్మ పొట్టలో తమ్ముడున్నాడు" అన్నాడు సుందరం.

"అదేరా వెర్రినాయనా, కడుపుతో ఉండటమంటే. ఈ ఆడవాళ్ళకేం పనిలేదు. ఎప్పుడూ కడుపుతో ఉంటారు" అన్నాడు సుబ్బులు, తనతండ్రి తరుచు అనేమాట వల్లె వేస్తూ, "మీ అమ్మ కడుపులో మగపిల్లవాడున్నాడని నువ్వే మన్నా చూశావా? ఆడపిల్ల వుండకూడదూ?"

"మా అమ్మ చెబితేనే!"

"పుట్టేదాకా ఎవరికీ తెలీదులే."

మళ్లీ ఎవరితోనూ చెప్పనని, సుందరంచేత 'పరమ ప్రమాణపూర్తిగా' ఒట్టువేయించుకుని సుబ్బులు ఆడవాళ్ళకు కడుపు ఎట్లా అవుతుందో చెప్పాడు—తనకు ఇతరత్రా తెలిసిన మటుకు, చెప్పటం చాతనయినమటుకు.

సుబ్బులు చెప్పినది ఒక్క మూక్క-గూడా నమ్మలేక పోయినాడు. ఎవరో "అసహ్యమైన" మనుషులు చేసేపని అందరూ చేస్తారా అని—ముఖ్యంగా తన తల్లీ తండ్రీ చేస్తారా అని—సుందరానికి అనుమానం కలిగింది. కాని సుబ్బులు మాటలో కొంత నమ్మకమూ కుదిరింది.

ఈ కొద్దిపాటి విజ్ఞానం సుందరం ఆత్మని ఎంతో సంక్షోభ పెట్టింది. అయితే సుబ్బులు మాటల సందర్భంలో ఇంకోవిషయం చెప్పాడు. దాంతో సుందరం మనస్సు పిల్లలు పుట్టడంమీదినుంచి మరోవైపుకు పూర్తిగామళ్ళింది.

ఇంగ్లీషువాళ్ళూ, జర్మనీవాళ్లూ యుద్ధం చేస్తున్న సంగతి సుబ్బులు చూసినట్టుగా చెప్పాడు. రాములవారు ఎప్పుడో రావణాసురుడితో యుద్ధం చేసినట్టుమాత్రం సుందరానికి తెలుసు. ఇప్పుడుకూడా యుద్ధాలు జరుగుతా యని సుందరానికి తట్టలేదు.

"జర్మనీవాళ్లు భలే ముండాకొడుకుల్లే. ఇంగిలీషు వాళ్ళదగ్గిర ఒక బంగారంకొండ వుంది—" అన్నాడు సుబ్బులు.

"కొండంతా బంగారమే!" అన్నాడు సుందరం.

"ఆ అందులోనించి రాళ్ళు తెచ్చి మనం మురుగులు చేసుకోవచ్చు.... ఆ కొండ ఎట్లాగైనా సంపాదించుదామని జర్మనీవాడు - ఇద్దరూ యుద్ధంచేస్తున్నారు. ఎవళ్ళు గెలిస్తే బంగారంకొండ వాళ్లకు వస్తుంది. ఇంగిలీషువాళ్లు ఓడిపోతే మనకు పీడ ఖనుల్తుందని మా నాన్న చెప్పాడు" అన్నాడు

సుబ్బులు. వాళ్ళ నాన్న చెప్పినదానికి తభావతుండటానికి వీలులేనట్టు.

"ఇంగిలీషువాళ్ళు ఓడిపోతారా?" అన్నాడు సుందరం.

ఓడిపోక ఏంచేస్తార్రా? జర్మనీవాడేంచేశాడో తెలుసా? ఒక కోడిని తయారుచేశాడు. అది ఎట్లా ఉంటుందీ? అచ్చగా నిజమైనకోడిలాగే ఉంటుంది. నిజమైన కోడిలాగే, కొక్కొరోకో అంటుంది. ఆ కోడిని ఇంగిలీషు వాళ్ళదగ్గిరికి పంపించాడు. అది నిజంగా కోడే అనుకొని ఇంగిలీషువాళ్ళు దాన్ని పట్టుకునేటప్పటికి అదికాస్తా ఢాం మని బద్దలై ఇంగిలీషువాళ్ళంతా చచ్చారు" అన్నాడు సుబ్బులు చేతులు తిప్పుతూ, అభినయిస్తూ.

"ఇంగిలీషువాళ్ళు ఓడిపోయినారా?"

"అప్పుడేనా? ఓడిపోతే యుద్ధం అయిపోయ్యేదేగా!" అన్నాడు సుబ్బులు.

"ఇదంతా, చక్కగా నీకెవరు చెబుతార్రా?" అన్నాడు సుందరం అసూయగా.

"మా నాన్న అప్పుడప్పుడూ పత్రిక చూస్తాడుగా!" అన్నాడు సుబ్బులు నిర్లక్ష్యంగా. ఇంతలో ఇతర పిల్లలు కూడా వచ్చారు. ఇంకేవో విషయాలు మాట్లాడటం మొదలెట్టారు.

♦ ♦ ♦ ♦

సుబ్రహ్మణ్యం బడిలో హింసపడకపోయినా సెట్టి బడిఏకంకళ్ళారా చూడటానికి సుందరానికి మంచి అవకాశం లభించింది. ఎందుచేతనంటే సుబ్రహ్మణ్యంబడికి కొంచెం ఎగువన, వీధిఅవతలి పక్కగా, మరోఇంటి అరుగు

మీద మార్కండేయులు పంతులుబడి ఉండేది. అందులో ముప్పై, నలభై మంది పిల్లలుండేవాళ్ళు. ఆ వీధిలోవున్న అసలు వీధిబడి అదే ఎవరన్నా "వీధిబడి ఎక్కడ?" అని అడిగితే, వీధిలోవాళ్ళు మార్కండేయులు పంతులుబడే చూపించేవాళ్ళు.

మార్కండేయులు అచ్చగా యమకింకరుడే. పిల్లల్ని హత్య చెయ్యటం మినహాగా మిగిలినదంతా చేసేవాడు. ప్రతి మనిషికీ అంతో ఇంతో కల్పనాశక్తి వుంటుంది. తనకు భగవంతుడిచ్చిన కల్పనాశక్తి యావత్తూ మార్కండేయులు పిల్లల్ని హింసించటంలో కొత్తపద్ధతులు సృష్టించటానికి వినియోగించేవాడు.

మార్కండేయులుకు చాలా పేరుండేది. సుబ్రహ్మణ్యం పంతులుబళ్ళో చదువుకునే పిల్లల్లోకూడా కొంతమంది మార్కండేయులు చాలా గొప్పగా చదువుచెబుతాడని నమ్మేవాళ్ళు. అయితే మార్కండేయులు చదువు చెప్పేవాడుకాడు. ఆయన బళ్ళో పిల్లలు పొద్దునా సాయంత్రమూ నెలలతరబడి "కా, కాకు దీర్ఘమిస్తే కా, కాకు గుడిస్తే కి, కికు పొలిస్తే కీ, కాకు కొమ్మిస్తే కు...." అనీ, "రెణ్ణాల్నొండీ, రెండయిదుల్పాదీ, రెండార్లు పన్నెండూ, రెండేళ్ళ పధ్నాలుగూ... ...."అని కేకలు పెడుతూ ఉండేవాళ్ళు.

కాని మార్కండేయులు పిల్లలకిచ్చే శిక్షణలో ఇది ముఖ్యభాగం కానేకాదు. పిల్లలు ఇంటిదగ్గిర పెద్దవాళ్ళ మాట విననందుకూ, బళ్ళో కూచున్న సమయంలో పిల్లలు స్వాభావికంగా చేసేపనులు చేసినందుకూ, మార్కండేయులు

పిల్లల్ని చెంపకుతినేవాడు. పిల్లలు స్వతహాగా దుర్మార్గులనీ, వాళ్ళకు తనపై భయం కలిగిస్తే చెడు యావత్తూ వదిలిపోయి బాగుపడతారనీ మార్కండేయులు విశ్వాసమై ఉంటుంది.

మార్కండేయులు పిల్లల్ని శిక్షిస్తుంటే చూసేవారికి ఆయనకు పిల్లలమీద ఏదో పగవున్నదాఅనిపించేది. ఆయన పిల్లలను పంచివాళ్ళను చేసేపద్ధతులలో తల గోడకేసి కొట్టటమూ, పిల్లల్ని డొక్కల్లోతన్ని అరుగు ఒక మూలనుంచి ఇంకోమూలకు విసరటమూ, వాళ్ళచేతులు మెలిపెట్టటమూ, వాళ్లను జుట్టుపట్టుకుని పైకెత్తటమూ మొదలయిన రాజూకులుండేవి. ఎన్నోసార్లు మార్కండేయులు స్కూల్లో పిల్లలు పంతులు దెబ్బలకు లాగుల్లో ఉచ్చలు పోసుకునేవాళ్ళు, దొడ్డికూర్చునేవాళ్ళు.

ఒకరోజు మార్కండేయులు డొక్కలో తన్నిన తన్నుకు ఒక కుర్రవాడు అరుగుమీదినుంచి వీధిలోపడి ప్రాణంకడబట్టి చచ్చినట్టుగా పడిపోయినాడు. నలుగురూ చేరారు. మొహాన నీళ్ళుచల్లి వాణ్ణి బతికించారు. ఒక్కరు కూడా మార్కండేయులు పంతుల్ని, "ఇదేమిటి? నువ్వు మనిషివా గొడ్డువా!" అని అడగలేదు. ప్రాణాలు కడబట్టిన పిల్లవాణ్ని తెప్పరించటానికి ఆయన సహాయపడలేదుకూడా. సహాయపడితే మిగిలిన విద్యార్థులకు లోకువవుతాడు?

ఇదంతా ప్రత్యక్షంగా చూస్తున్న సుందరానికి ఆ క్షణానే వెళ్ళి మార్కండేయుల్ని గొంతుపిసికి చంపెయ్యాలన్నంత కోపం వచ్చింది. ఇంతవరకూ సుందరానికి

ఎవరిమీదా అంత కోపంవచ్చి వుండలేదు. ఇది వాడికి తొలి అనుభవం.

చచ్చినంతపనై మళ్ళీ ప్రాణంవచ్చిన వాణ్ణి ఎవరో ఇంటికి చేర్చారు. మరుక్షణమే మార్కండేయులు తన 'శిక్ష' ప్రారంభించాడు. నలుగురు పిల్లల్ని గోడకుర్చీ వేయించాడు. ఇద్దరిచేత గుంజీలు తీయించాడు.

మార్కండేయులు గుంజీలు తీయించటం ఒక కసరత్తు. పాదాలు రెండూ కలిపి పెట్టాలి; కుడిచేత్తో ఎడమ చెవి, ఎడమచేత్తో కుడిచెవి పట్టుకోవాలి. ముందు మోకాళ్ళమీద పడాలి. తరువాత మోచేతులమీద పడాలి. యాభయ్యో, వందో గుంజీలు తీస్తున్నంతసేపూ పాదాలు ఎడమైనా, చెవికి చెయ్యి ఎడమైనా వీపు పేలిపోతుంది. యాభై గుంజీలు ఈవిధంగా తీసేసరికి పిల్లల మోకాలిమీది లాగూ, మోచేతిమీది చొక్కా రక్తం మరకలయ్యేవి.

ఒకరోజు ఒక కుర్రాడు మోకాళ్ళకూ మోచేతులకూ గుడ్డలు చుట్టుకువచ్చాట్ట. యాభై గుంజీలు తీసినా లాగుగాని చొక్కాగాని రక్తంమరకలు కాలా. కారణం తెలుసుకొని మార్కండేయులు పేంబెత్తంతో వీపు వాయకొట్టాడు.

వీధిబడి జీవితంలో సుందరంచూపిన వాటన్నిటి లోకీ వాడికి భయంకరంగా కనిపించి, ఎంతోకాలంపాటు జ్ఞాపకం వచ్చినప్పుడల్లా చెప్పరాని ఆవేదన కలిగించినది బండకొయ్య. అంతకు పూర్వం బండకొయ్యగురించి విన నైనా వినకుండా ఆకస్మికంగా చూసేటప్పటికి సుందరానికి

జీవితాన్ని గురించిన భయంకరమైన ఒక కొత్తసత్యం తన మీాద భారంగా విరుచుకుపడ్డట్టు అయింది.

బండకొయ్య మోస్తూ సుందరం కంటపడిన కుర్ర వాడికి ఏ పన్నెండేళ్లో ఉంటాయి. వాడికి చొక్కా లేదు. చాలీచాలని లాగు బూడిదరంగుది తొడుక్కున్నాడు. వాడి మొహాన మనిషికుండవలసిన భావాలేవీ లేవు. అచ్చగా జంతువల్లే ఉన్నాడు. వాడికంట తడిగాని, మొహాన బాధ గాని, విచారంగాని, రోషంగాని, పౌరుషంగాని ఉంటే సుందరంహృదయం వాడికిదగ్గరగా వెళ్ళటానికి ప్రయ త్నించి ఉండేది. కాని వాడిలో ఇవేవీ లేవు. బండకొయ్య రెండుచేతులమీాదా అడ్డంగా పెట్టుకొని మోస్తున్నాడు. బండ కొయ్యను కొంచెంజాగ్రత్తగా పరిశీలిస్తే దాన్ని ఎవరో పని పెట్టుకొని, ఒక పద్ధతిప్రకారం తయారు చేశారని సుందరా నికి అర్థమయింది. పిల్లల్ని కొట్టటానికని బెత్తాలు తయారు చేస్తారన్నమాట మనస్సుకు తోస్తేనే సుందరానికి మన స్సులో ఏదో వికారంగా ఉంటుంది. ఇటువంటి బండ కొయ్యలు తయారుచేస్తారంటే కలిగిన వికారాన్ని సుందరం బొత్తిగా భరించలేకపోయాడు.

బండకొయ్యకొక ఇనపగొలుసు తాపటం చేసివుంది. ఆ గొలుసే బండకొయ్య మోసేవాడికాళ్లకు రెంటికీ కట్టి వుంది. వాడు కావాలన్నా పెద్ద అంగలు వెయ్యలేడు, గొలుసుపట్టుకుంటుంది. బండకొయ్య క్రిందపడేసిపారిపోవటా నికేవీ ల్లేదు గొలుసుబరువుకావటంచేతనో ఏమిటో ఆకుర్రాడు చిన్న అంగలైనా కాలు ఎత్తివెయ్యక, కాళ్ళు నేలమీాదనే

రాస్తూ ముందుకు పోతున్నాడు. వాడు కదిలినప్పుడల్లా గొలుసు పెద్ద చప్పుడు చేస్తున్నట్టు సుందరంబుద్ధికి తోచింది. ఈ గొలుసు చప్పుడు ఎన్నో రోజులు సుందరాన్ని వెంటాడి, నిద్రలో కూడా వినిపిస్తూ ఉండేది.

ఈ బండకొయ్య వేసే కుర్రాణ్ణి మరొక పెద్దాయన వెంటబెట్టుకొని సుబ్రహ్మణ్యం బడిపక్కగా మార్కం యులు బడికి తీసుకువెళ్ళాడు.

“చదువూసంధ్యా లేకుండా పూర్తిగా చెడిపోయి దొంగతనాలూ అవి మరిగినవాళ్ళకి బండకొయ్య వేస్తారు.” అన్నాడు సుందరంతోపాటు బండకొయ్యవేసిన కుర్రవాణ్ణి చూస్తూవుండిన మరో కుర్రవాడు.

తనకన్న తక్కువ చలించినవాడితో మాట్లాడటం సుందరానికి లాభించింది.

“వాడు బాగా చెడిపోయినాడా?” అన్నాడు సుందరం. అయిదేళ్ళ వాడికూడా జీవితాన్ని, మానవుల్ని విశ్వసించాలనే ఉంటుంది మరి.

“చెడిపోవటంలో అట్లా ఇట్లాగా? వాణ్ణి కొట్టు, చంపు. ఎవరిమాటా వినడు. కొంచెం సందు చిక్కిందో అందకుండా పారిపోతాడు” అన్నాడు ఆ కుర్రవాడు.

అదంతా బాగానే ఉంది. కాని వాణ్ణి బడికి తీసుకు రావటం దేనికి? వాడికింకా చదువొస్తుందా? తన అనుభవాన్ని బట్టి సుందరం బుద్ధిపూర్వకంగా, పూర్తి ఇష్టంతో చదివేదే చదువని నమ్మాడు. తన చుట్టూ ఉన్న వాళ్ళలోనే ఎంతమందికి బలవంతాన చదువు అంటగట్టబడుతున్నదీ

సుందరానికి తెలియనే తెలియదు. అందుచేత ఆ బండ కొయ్యకూ చదువుకూ మధ్య ఏదో పెద్ద అఘాతం ఉన్నట్టు సుందరం నమ్మాడు.

"ఇటువంటి మొద్దువెధవలంతా మార్కండేయులు బళ్లో వచ్చిపడతారు" అన్నాడు సుందరం పక్కనున్న కుర్రవాడు.

"మార్కండేయులు పిల్లల్ని చావగొడతాడు. నా కటువంటి వాళ్ళంటే అసహ్యం. రాఘవయ్య పంతులు కొడతాడనే ఆయన బళ్లో మానేశా" అన్నాడు సుందరం.

"మార్కండేయులు కొట్టటం కొట్టటమా! పొట్టిపంతు లేంచేస్తాడో తెలుసూ!" అన్నాడు రెండో కుర్రవాడు.

"నాకు తెలీదు" అన్నాడు సుందరం తెలుసుకోవాలనే కుతూహలం కనబరుస్తూ.

పిల్లల్ని కోదండం వేయిస్తాడు."

"అంటే!" అన్నాడు సుందరం.

"దూలానికి తాడుకట్టి దానికి వేళ్ళాడతీస్తాడు."

"ఎంతసేపు వేళ్ళాడతీస్తాడూ!"

"ఇష్టమొచ్చినంత సేపు."

"చేతులు నెప్పెట్టవూ!"

"వదిలిపెడితే కిందపడి కాళ్ళు విరుగుతైగా!"

"తరువాత కాళ్ళు విరగనీ, చేతులు నెప్పెట్టితే వొదిలెయ్యమూ!" అన్నాడు సుందరం తనకే కోదండం వేస్తున్నట్టు ఊహించుకుంటూ.

"అట్లా వొదిలి పెట్టకుండా పొట్టిపంతు లింకో తమాషా చేస్తాడుగా!"

"ఏమిటా తమాషా ?"

"కింద మంట పెడతాడు."

సుందరం తన స్నేహితుడికేసి వెర్రిగా చూశాడు....

5

సుందరంబుర్ర లెక్కల్లో బాగా పనిచేసేది. వాడికి ఇరవైఎక్కాలూ వచ్చినతరువాత పంతులు కూడికలూ, తీసివేతలూ నేర్పాడు. సుబ్రహ్మణ్యంకన్న తెలివైనపని చేశాడు. చిన్నఅంకెల కూడికకు వేళ్ళు ఉపయోగించే దురభ్యాసం అయినా ప్రోత్సహించలేదు. అందుచేత ఒంటి అంకెల కూడికలూ, తీసివేతలూ తలలోనేచేసే అలవాటు సుందరానికి పట్టుబడింది. వాడింకో సంగతికూడా తనంతట తానే కనిపెట్టాడు. ఎక్కాలన్నీ కూడికలే! వరసగా నాలుగు మూళ్ళు వేసి కూడితే పన్నెండు వస్తుంది. ఆరుమూళ్ళు కలిపికూడితే పద్ధెనిమిది వస్తుంది. ఈ సంగతి కనిపెట్టినప్పుడు సుందరానికి చాలా ఆనందం కలిగింది. కూడికలూ, తీసివేతలూ నేర్చుకున్నాక, సుందరం హెచ్చవేతలూ, భాగాలూ నేర్చుకున్నాడు.

దసరాపండగ దగ్గిర పడుతున్నదనగా వీధిబళ్ళలో చదువు మానేసి పిల్లలకు పాటలు నేర్పటం మొదలుపెట్టారు పంతుళ్ళు.

"శ్రీహరి కరుణాకటాక్ష-వీక్షణాలంకారా! అరిజన కుముద చంద్రోదయా! ఆశ్రిత విద్యార్జనాధారా! దాన

రాధేయా! సంగ్రామధనంజయా! సాహస విక్రమార్కా!'' మొదలైన భట్రాజు పొగడ్తలతోనూ, "ధరసింహాసనమై, నభంబుగొడుగై" వగైరా పద్యాలతోనూ, "అర్ధరూపాయిస్తే అంటేది లేదూ, ముప్పావలా అయితే ముట్టేది లేదూ, అయ్యవారికిచాలు అయిదువరహాలూ, పిల్లవాళ్ళకు చాలు పప్పుబెల్లాలూ" అన్న గేయాలతోనూ వీధి మారుమ్రోగింది.

"ఒరేయ్, రేపు మీరంతా మంచిమంచి బట్టలు వేసుకొని, చద్దిఅన్నాలు తిని, దసరాబొమ్మలతోసహా తెల్లవారుతోనే ఇక్కడికి వచ్చెయ్యండి. ఊరంతా తిరగాలి" అని సప్తమినాడు పంతులు పిల్లలకు చెప్పాడు.

దసరా తిరుగుళ్ళను గురించి సుందరానికి ఏమీ అనుభవంలేదు. అందుచేత వెంకటప్పయ్యనడిగి తెలుసుకొన్నాడు. అంతా విన్నతరువాత సుందరానికి చాలా ఉత్సాహం వచ్చింది. పాటలు పాడుకుంటూ మూడురోజుల పాటు ఇల్లిల్లూతిరగటం భలేబాగుంటుం దనిపించింది సుంద రానికి. ఆ సాయంకాలం వాడు తండ్రివెంట బజారుకిపోయి కోతిబొమ్మకొనుక్కున్నాడు. తలవని తలంపుగా సుందరానికి కొత్తచొక్కా, కొత్తలాగూకూడా వచ్చాయి. తనతండ్రి ఇవి కుట్టిస్తున్నట్టు సుందరానికి తెలియదు. చొక్కా ట్విల్లు చొక్కా, సుందరం కళ్ళకది మల్లెపువ్వులకన్న తెల్లగా మెరిసిపోతున్నట్టు కనపడింది. లాగుకూడా ఎంతో బాగుంది. తెల్లగీరగల నల్లలాగు, తను అంత మంచిగుడ్డ లెన్నడూ వేసుకోలేదనుకున్నాడు సుందరం.

ఆరాత్రి చాలాసేపు సుందరానికి నిద్రపట్టలేదు.

రేపుగురించి ఎంత ఊహించుకున్నా వాడికి తనివి తీరలేదు. ఆఖరుకు ఏ అర్ధరాత్రివేళో కన్నుమూసి ఒక్కక్షణమైనా నిద్రపోయినట్టులేదు. ఇంతలో తల్లి "లేవరా సుందరం" అని లేపేసింది.

లేచిన క్షణంనుంచీ ప్రతిదీ సుందరానికి మామూలు కన్న బాగా ఉన్నట్టు తోచింది. మొహం కడుక్కోనటానికి బయటికి వచ్చాడు. చలిచలిగా ఉంది. ఆ చలి వాడికి బాగున్నట్టు తోచింది. అప్పుడే కొద్దికొద్దిగా విచ్చుకుంటున్న చీకట్లుకూడా వాడికెంతో ఆనందం కలిగించాయి.

సుందరం మొహం కడుక్కొని, అన్నంతిని, కొత్త బట్టలు వేసుకొని కోతిబొమ్మ చేతపట్టుకొని నిర్మానుష్యంగా ఉన్న వీధులవెంట బడికి బయలుదేరాడు. సగందారిలో ఎవరో వెనకనుంచి "సుందరం" అని పిలిచారు. సుందరం సుబ్బులుగొంతు గుర్తుపట్టాడు.

"నువ్వు కొత్తబట్టలు వేసుకోలేదే ?" అన్నాడు సుందరం ఆశ్చర్యంతో.

"ఆఁ!" అన్నాడు సుబ్బులు నిర్లక్ష్యంగా.

"బొమ్మకూడా కొనుక్కోలేదా?"

"బొమ్మాలేదూ, గిమ్మాలేదూ!"

సుబ్బులు నిర్లిప్తత చూసినతరువాత సుందరానికి తన ఉత్సాహంమీద ఉత్సాహం తగ్గింది.

"నీ వంటివాళ్ళనే దసరా బుల్లోడంటారు" అన్నాడు సుబ్బులు.

సుబ్బులు తనకన్న ఒక ఏడాది ఏమైనా పెద్దేమో,

అంతకంటె ఉండదు. అయినా తనకన్న ఎంతో పెద్దవాడల్లే ఎందుకు కనిపిస్తాడో, తనకు తెలియని విషయాలు వాడి కెందుకు తెలుసో సుందరానికి అర్థమయేది కాదు.

ఇద్దరూ బడికి చేరేసరికి ఇంకా బాగా వెలుతురొచ్చింది. ఎండవచ్చేదాకా పంతులు రానేలేదు.

పంతులు ఒకడే రాలేదు. ఆయనవెంట ఇంకో పంతులూ, ఆ పంతులువెంట ఇంకో ఇరవైమందిపిల్లలూ వచ్చారు. పిల్లలందరూ కలిసి కాస్సేపు పాటలు పాడారు. తరవాత మంద బయలుదేరింది. రెండో పంతులు పిల్లలందర్నీ సైజువారీగా జతలుగా విడగొట్టి, ఈ జతలన్నిటినీ ఒక వరసలో నిలబెట్టాడు. పిల్లల్లో చాలామంది దగ్గర కోతులున్నాయి. కొంతమందిదగ్గర విల్లంబులున్నాయి. వాళ్ళు వాటితో గులాం కొట్టారు. గులాం ఎర్రని పొగలాగా గాలిలోకి లేచింది. కొందరు పిల్లలు వెదురుపుల్లలకు రంగు కాగితాలతో జెండాలు తయారుచేసి అవి పట్టుకున్నారు. నీలం, ఎరుపు పసుపు జెండాలు గాలిలోకి లేచాయి.

"జయాభిజై భవా! దిగ్విజై భవా!" అని అరిచి పిల్లలు కదిలారు. పంతుళ్ళిద్దరూ ముందు నడిచారు. ఆపూట ఏ పేటకు వెళ్ళాలో, ఎవరెవరిళ్ళకు ముందు వెళ్ళాలో పంతుళ్ళమధ్య అదివరకే నిర్ణయమయింది.

* * *

ఇల్లిల్లూ తిరగటం సుందరానికి మంచి అనుభవమయింది. బళ్ళో పిల్లల్లో చాలామంది ఇళ్ళను వాడు ఇదే మొదటిసారి చూడటం. ఒక ఇల్లున్నట్టు ఇంకో ఇల్లులేదు.

వెంకటప్పయ్య ఇల్లు చాలా పెద్దది. "లంకంత" ఇల్లు. ఇంటిచుట్టూ గోడ్లూ, ఆవులూ బోలెడు కట్టివున్నాయి. ఇటువంటి ఇళ్ళు ఒకటి రెండు తప్పిస్తే మిగిలిన ఇళ్ళు సుందరం ఇంటివంటివే.

పంతులు కొందరిళ్ళకు పోనేలేదు. సుందరం సులభంగా నే కారణం ఊహించాడు. కొందరు పిల్లలు నివసించేవి ఇళ్ళనటానికి వీల్లేదు. వెంకటప్పయ్యగారి గొడ్లపాకలాంటి ఇళ్ళల్లో నివసిస్తున్న వాళ్ళున్నారు. ఇటువంటి యిళ్ళను సుందరం దూరాన్నుంచిమాత్రమే చూశాడు.

ఒకచోట పిల్లలు కొన్నిగుడిసెలపక్కగా పోతుండగా, చేతిలో పేడఎత్తుకొని ఒకమనిషి కనిపించింది. ఆమెబొత్తిగా అంట్లుతో మేదానల్లే ఉంది. ఇంతమంది పిల్లలమధ్య తన కొడుకునుచూసి ఆనందిస్తూ ఆమె ఒక పక్కగా నిలబడింది. ఆమె కొడుకు అందరి దగ్గరికి వచ్చి, "అదుగో,మా అమ్మ" అని చూపసాగాడు.

వాడితల్లి తన తల్లిలాగా లేనందుకు సుందరం నొచ్చుకున్నాడు. అయితే, వాడుకూడా చదువుకుంటున్నాడు కనక పెద్దవాడై ఉద్యోగంచేసి డబ్బు సంపాదిస్తాడనీ, అప్పుడు ఈ మనిషికూడా తన తల్లిలాగే ఉంటుందనీ, సుందరం పూర్తిగా నమ్మాడు. చదువుకోదలిచిన వారంతా ఎంతకాలమన్నా చదువుకోవచ్చుననీ, చదువుకున్న వాళ్ళందరికి చదువుకుతగ్గ ఉద్యోగాలు వస్తాయనీ సుందరం నమ్మకం....

సుందరం ఇంకా చాలా విషయాలు గమనించాడు.

పిల్లలు తమ ఇళ్ళకు వెళ్ళినప్పుడు తాము పాడరు. కొన్ని ఇళ్ళకు పోగానే పంతులుకూ, పిల్లలకూ యిచ్చేదేదో ఇచ్చేస్తారు. మరి కొన్ని ఇళ్ళల్లో ఎంతసేపటికీ తేలదు. కొందరు తరవాత చూసి మెల్లిగా ఇస్తాం లెమ్మంటారు. కొన్ని ఇళ్ళల్లో పప్పుబెల్లాలు ఎక్కువిస్తారు. కొన్ని ఇళ్ళల్లో తక్కువిస్తారు. కొందరు పంతుల్ని మర్యాదగా "ఏమండీ" అంటే, మరికొందలు "ఏమయ్యా పంతులూ" అంటారు.

ఒకఇంట్లో ఎవరో ఆయనసుబ్రహ్మణ్యాన్ని, "ఏమండీ, మేష్టరుగారూ? జయీభి జై భవా అంటే ఏమిటర్థం? దిగ్విజై భవా ఏమిటి?" అని అడిగాడు.

పంతులు నవ్వి ఊరుకున్నాడేగాని సమాధానం చెప్పలేదు. రెండో ఆయన వదల్లేదు.

"జయ విజయీభవా, దిగ్విజయీభవా అన్న ముక్కను ఇట్లా అపభ్రంశం చేస్తున్నారు. మన చదువులిట్లా అఘోరిస్తున్నయ్" అన్నాడు.

ఆ ఇంటోనుంచి బయటికి వస్తూనే పిల్లలు "జయీభి జై భవా! దిగ్విజై భవా" అని కేకవేశారు. తప్పెవ్వరికావాలి? సంస్కృతికన్న సంప్రదాయం బలమైనది; అర్థంకంటె నినాదం బలమైనది.

* * *

ఇవి సుందరానికి చాలా ఉల్లాసపు రోజులు. దసరా వెళ్ళినట్టేలేదు. దీపావళి వచ్చింది. రేపు దీపావళి అనగా నరకచతుర్దశినాడు సాయంకాలం తలవని తలంపుగా సుబ్బులు సుందరం ఇంటికి వచ్చాడు.

"ఇవాళ నరకాసురవధ నాటకం ఉంది. మనం ఊరికే పోవచ్చు వస్తావోయ్?" అన్నాడు సుబ్బులు.

సుందరం ఎన్నడూ నాటకం చూడలేదు. "మా అమ్మనడగాలోయ్" అన్నాడు సుందరం, ఆవిడ ఒప్పుకుంటుందని ఆశ లేకుండా.

వాడనుకున్నట్టే ఆవిడ, "ఎందుకురా నాటకాలూ? నిద్ర దండగా!" అన్నది.

"ఊరికే వస్తుంటే పోవటాని కేమమ్మా?" అన్నాడు సుందరం తల్లి డబ్బుకు లోభిస్తున్నట్టు.

సీతమ్మ చాలా అభ్యంతరాలు చెప్పింది. సుందరం మధ్యలో నిద్రపోతాడు. అర్ధరాత్రివేళ ఎవరు ఇంటికి చేరుస్తారు?

సుందరం మాట్లాడలేదు. కాని ఆశాభంగం అయినట్టు ఆవిడ తెలుసుకున్నది. "వీ డిప్పటినుంచే నాటకాలు మరిగితే చదువురాదు" అనుకున్నదావిడ.

తన నిర్ణయంమీద పూర్తివిశ్వాసం లేకనో ఏమో ఆవిడ నాటకంమాట శ్రీమన్నారాయణదగ్గిర ఎత్తింది. ఆయన అందర్నీ నాటకానికి బయలుదేరతీశాడు.

నాటకం హాలుదగ్గిర దీపాలూ, కేకలూ, మేళాలూ జనం—సందడిగా ఉంది. సీతమ్మనూ, సుందరాన్నీ ఆడవాళ్ళలో కూచోబెట్టి శ్రీమన్నారాయణ ఎనిమిదణాల టిక్కెట్టులో కూచున్నాడు.

హాలులోపల తెరలూ అవీ చూసి సుందరం చాలా సంతోషించాడు. ఆ తెర లేస్తుందనీ, మనుషులు వేషాలు

వేసుకొచ్చి నాటకం ఆడతారనీ,సీతమ్మ కొడుక్కి చెప్పింది. తెర ఎట్లా లేస్తుందో వాడూహించలేకపోయినాడు.

సుందరం జనంమధ్య నిలబడి చూస్తుంటే ఎక్కణ్ణుంచో చూసి సుబ్బులు గుర్తుపట్టాడు. వాడుకూడా ఆడవాళ్ళలోకివచ్చి, "అరె, నువు వచ్చావేఁరా, మా నాన్నను చూపిస్తా" అని సుందరాన్ని పట్టుకెళ్ళాడు.

ఇద్దరూకలిసి స్టేజిలోకి వెళ్ళారు. అక్కడి వేషాలు వేసుకుంటున్నవాళ్ళూ, వేసుకున్నవాళ్ళూ కనిపించారు. వాళ్ళకేసి సుందరం మతిపోయినట్టు చూశాడు.ఒక పక్కగా ఒకావిడ బీడీ కాలుస్తూ ఎవరితోనో మాట్లాడటం కనిపించింది. 'ఆవిడ' మగవాడేనని సుందరం ఊహించలేదు.

"ఇదుగో నాన్నా, సుందరం, వాళ్ళమ్మా, నాన్నా కూడా వచ్చారు నాటకానికి" అన్నాడు సుబ్బులు.

సుబ్బులు మాట్లాడుతున్నది 'ఆవిడ'తోనే అని సుందరం కల్లోకూడా అనుకోలేదు.

"అట్లాగా?" అన్నా 'డావిడ' నోట్లోనుంచి బీడీతీసి.

"చూడు సుబ్బులూ, శేషాచలాన్ని పిలిచి ఈ అబ్బాయినీ, వాళ్ళ నాన్నగారినీ రిజర్వుడులో కూచోబెట్టించు."

"అట్లాగే నాన్నా.... రారా సుందరం!"

మిగిలిన పనంతా సుబ్బులు తనంతట తనే నిర్వహించాడు. మొదట శ్రీమన్నారాయణ "ఎందుకులెండి? ఇక్కడ బాగానే ఉన్నది" అన్నాడుగాని,ఆ శేషాచలమన్న మనిషి విడిచిపెట్టలేదు.

సుబ్బులుకు తెలిసినవిషయాలలో తనకు సహ స్రాంశం తెలీదని సుందరానికి అనిపించింది.

"చూడు, సుబ్బులూ! నువ్వు ఆ లోపల మాట్లాడావే—మీ నాన్నా?" అన్నాడు సుందరం.

సుబ్బులు నవ్వి, "అవును. ఆడదానల్లే ఎట్లా ఉన్నాడో!" అన్నాడు.

నాటకం మొదలయేసరికి సుబ్బులూ, సుందరం కూడా శ్రీమన్నారాయణ పక్క చేరారు.

ప్రార్థనా, తెరఎత్తుకోవటం దగ్గిర్నుంచీ నాటకం ప్రతి క్షణమూ ఎంతో అద్భుతంగా తోచింది సుందరానికి. అన్ని వేషాలలోకీ కృష్ణుడి వేషమూ, సత్యభామవేషమూ వాడికి చాలా అద్భుతంగా ఉన్నాయి. సత్యభామవేషం వేసింది సుబ్బులునాన్నే.

ఇంటికి తిరిగొచ్చేటప్పుడు శ్రీమన్నారాయణా, ఆయనకన్న ఎక్కువగా సీతమ్మా నాటకాన్ని గురించి మాట్లాడుతున్నారు.

"ఏం జరిగిందనుకున్నారూ? సత్యభామవేషం వేసినాయన పెళ్ళాం మా పక్కనే కూచుంది. ఆ వేషం వచ్చినప్పుడల్లా ఆవిడ కళ్ళు మూసుకున్కూచుంది. పాపం, మొగుడు ఆడవేషం వేస్తే పెళ్ళాం చూడరాదు" అన్నది సీతమ్మ.

"ఎందుకు చూడరాదో? చూస్తే ఏమవుతుందో?" అనుకున్నాడు సుందరం. తల్లి మాట్లాడుతున్నది సుబ్బులు

తల్లినిగురించి అయిఉండాలని ఎంతోసేపటికిగాని సుందరానికి తట్టలేదు.

దీపావళి పండుగ సరదాగా వెళ్ళిపోయింది. శ్రీమన్నారాయణ బందరుతోటాలు దొరికితే కొని కాల్చాడు. ఆయన అవి కాలుస్తున్నంతసేపూ సీతమ్మ, "ఎందుకు తెచ్చారండీ ! భద్రమండీ !" అంటూనే ఉన్నది.

సుందరం పువ్వొత్తులూ, పగలొత్తులూ, చిటపటాలూ కాల్చాడు. రంగు నిప్పెట్టెలుకూడా కాల్చాడు.

దీపావళి వెళ్ళిన పది పదిహేను రోజులకు సీతమ్మ ఆడపిల్లను కన్నది.

తల్లి పురిటింటిలో ఉన్న పదిరోజులూ సుందరానికి పిచ్చి పిచ్చిగా ఉన్నది. ఆ తరువాత మళ్ళా జీవితం యథాప్రకార మయింది.

*   *   *   *   *

సుందరం ఇంగ్లీషు అక్షరాలు నేర్చుకుంటున్నాడు. వాడు తన దగ్గిరకి రాకుండా, తన సహాయం లేకుండా 'ఏ, బీ, సీ, డీ' అంటూ అక్షరాలు దిద్దుకుంటూంటే సీతమ్మకు ఎందుకో కష్టం వేసింది. అప్పుడే వాడు తనకు అలివిగాని చదువులో పడ్డాడు. వాడు తనచేత అక్షరాలు రాయించుకుని దిద్దినరోజులు జ్ఞాపకం చేసుకుంటే ఎంతో కాలమైనట్టుగా తోచిందావిడకు. వాడితోపాటు తాను కూడా ఇంగ్లీషు నేర్చుకుందామన్న ఆలోచనకూడ కలిగింది సీతమ్మకు. కాని సగం పిల్లలతో తీరకా, సగం ఎవరన్నా నవ్వుతారన్న బిడియంచేతా ఆ పని చేయలేదావిడ. ఎప్పు

డన్నా వాడు దిద్దే అక్షరాలకేసి చూసేది. వాడు అక్షరాల పేర్లు పైకి అంటుంటే వినేది, అంతే.

హైస్కూళ్లకు వేసవిశలవులిచ్చే సమయానికి సుందరం ఇంగ్లీషు రీడరు పూర్తిచేశాడు.

అప్పటికే శ్రీమన్నారాయణకు అస్వస్థత ప్రారంభ మయింది. ఆయన ఉద్యోగానికి శలవుపెట్టి ఇంట్లోనేఉండి, మందు పుచ్చుకుంటున్నాడుగాని ఏమీ ఫలితం కనిపించ లేదు. నాటువైద్యులు రక్తహీనత అన్నారు. 'అపాతికరీ' కూడా చూశాడు. ఆ జబ్బు బెరిబెరీ అనీ ప్రమాదకరమనీ ఆయన చెప్పాడు. ఆయన ఏదో మందిచ్చాడు, కాని ఏ వైద్యమూ ఫలించలేదు.

మేనెల ఆరంభంలో శ్రీమన్నారాయణ పోయినాడు. చెడ్డనక్షత్రం, సుబ్బమ్మగారూ వాళ్ళూ ఇంకో యింటికి వెళ్ళిపోయినారు ఇల్లు పాడుపెట్టి. వైధవ్యంతో రూపు మారిన చంటిపిల్ల తల్లి సీతమ్మా, సుందరం దగ్గరలోనే మరొక ఇంట చేరారు.

ఈ స్థితిలో సీతమ్మకు శేషగిరివచ్చి చాలా సహాయం చేశాడు.

7

ఇదివరకు చావును గురించి అనేకమంది విచా రంగా, విరక్తిగా! నిర్లక్ష్యంగా మాట్లాడుకోవటం సుందరం విన్నాడు. అప్పుడప్పుడూ శ్మశానికివెళ్ళే శవాలను చూశాడు. కాని తన తండ్రి చచ్చిపోయేదాకా చావును గురించి సుందరానికి ప్రత్యక్షానుభవం లేదు.

తండ్రి శవంచుట్టూ రాచేరి తల్లీ, ఇతర ఆడవాళ్ళూ ఏడుస్తుంటే సుందరంకూడా ఏడిచాడు. కాని వాడి మనస్సులో దిగులుతప్ప శోకంలేదు. తన తండ్రి ఇక మాట్లాడడనీ, ఆయన్ను తీసుకుపోయి దహనం చేస్తారనీ వాడికి క్రమంగా అర్థమయి ఆశ్చర్యంవేసిందిగాని, విచారం కలగలేదు.

వీళ్ళంతా ఏడవడం మానేస్తే బాగుండును...... అమ్మ ఎందుకట్లా గొంతుచించుకు ఏడుస్తుంది? ఆవిణ్ణిచూసి అందరూ ఏమనుకుంటారు? నవ్వుకుంటారేమో! అనుకున్నాడు సుందరం.

వాడికి ఉత్సాహం కలిగించినవాడు వాడి మేనమామ శేషగిరి ఒకడే. ఆయన భార్యా బిడ్డలతోసహా దిగేటప్పటికి అప్పుడే శ్రీమన్నారాయణ పోయినాడు. ఆయన వస్తూనే జరగవలసిన కర్మకాండలో పడ్డాడు......

తన తండ్రి చచ్చిపోయాడన్న విషయాన్ని ఒకసారి ఆమోదించిన తరువాత సుందరం మనసులో ఎటువంటి వైకల్యమూ లేదు. పిల్లలు సాధారణంగా తల్లిదండ్రులిద్దరిలో ఏ ఒకరికో దగ్గరగా ఉంటారు. సుందరం తల్లిపిల్లవాడు. వాడు తండ్రిని రోజూ చూస్తూకూడా ఆయన మనస్సు ఏవిధంగా పనిచేసేదీ, మానసికంగా ఆయనకూ తన తల్లికీ ఎటువంటి లంకె ఉన్నదీ అర్థంచేసుకోలేదు. ఆ కారణంచేత వాడికి తండ్రి పరాయివాడల్లే ఉండేవాడు. ఏమైనా తండ్రి చావువల్ల తన జీవితంలో ఎన్ని మార్పులు రాబోతున్నదీ సుందరం ఊహించలేదు.

ఈ మార్పు లన్నిటిలోకీ అతిభయంకరమైనది తల్లి స్వరూపంలో జరిగినమార్పు. ఆడవాళ్ళలో వితంతువులూ, పునిస్త్రీలూ ఉంటారని వాడికి తెలియకపోలేదు. కాని తన ఎదటే పునిస్త్రీ వితంతువు కావటం వాడెన్నడూ చూడలేదు. వాళ్ళ బంధువుల్లో ఒకావిడను పునిస్త్రీగానూ, తరువాత వితంతువుగానూ చూశాడు. కాని ఆ ఇద్దరూ ఒకేమనిషి అని వాడికి తెలియలేదు. "అమ్మా, సుబ్బమ్మత్తయ్యకిమల్లే ఇంకో ఆవిడ ఉండేదే? జుట్టుండేది. బొట్టు పెట్టుకునేది! ఆవిడ కనపడదేం?" అని తల్లిని రెండుమూడుసార్లు అడిగాడు సుందరం. కాని సీతమ్మకు వాడేమడుగుతున్నదీకూడా అర్థంకాలేదు. ఆవిడ వాడి సంశయాన్ని తీర్చలేదు. తన తల్లికి జుట్టుతీసి విధవావతారం కలిగించేసరికి సుందరం కడుపులో చెప్పరానిమంట ప్రవేశించింది. ఆపని చేసినవాళ్లని చంపేద్దామనిపించింది, కాని ఎవరు చేసిందీ వాడికి అర్థంకాలేదు.

పదమూడురోజులూ అయిపోయి, సొంతఇల్లు పాడుపెట్టి శంకరంగారింటికి మారినతరువాత సుందరం తల్లిని తప్పించుకు తిరగసాగాడు. ఆవిడకూడా ఒక గదిలో పడిఉండేది. కొత్తవాళ్లు చూడరావటమూ, ఏడుపులూ ఉండేవి. కనక సుందరాన్ని ఇష్టంవచ్చినట్టు తిరగనిచ్చింది.

తనస్వాతంత్ర్యం హెచ్చటం ఏ ప్రాణి గుర్తించదు? తాడువిప్పగానే లేగదూడలాంటిది చెంగుచెంగున పరమానందంతో ఎగురుతుందిగదా! సుందరం తాడువిప్పిన లేగదూడలాగా ప్రవర్తించాడు. వాడికి ప్రస్తుతం బడికూడా

లేదు. చుట్టుపక్కల ఎన్నో ఇళ్ళ పిల్లలతో వాడు కొత్తగా సావాసం చేశాడు. ఇటీవలనే వాడి తండ్రి పోవటంచేత ఆ పిల్లలకు వాడిలో ఏదో కొత్త ఆకర్షణ కనపడినట్లయింది.

చిన్నపిల్లల స్నేహాలు బీరకాయ పీచులాంటివి. అవి అతి విచిత్రంగా ఒక వీధినుండి ఇంకో వీధికి, ఒక పేటనుండి ఇంకో పేటకూ విస్తరిస్తాయి. ఒక్కసారిగా పది పన్నెండు మంది పిల్లలతో సంబంధం ఏర్పడేటప్పటికి సుందరానికి కొత్తజీవితం ఏర్పడ్డట్టయింది. మామూలు పిల్లలు ఏ ఆట లాడుతారో, ఎటువంటి అల్లరి చేస్తారో సుందరం ఇప్పటి దాకా ఎరగడు. వీధిబడి పిల్లల దారివేరు. ఈ పిల్లలదారి వేరు. వీళ్ళు పెద్దబడికి పోతారు. సాయంకాలంపూట ఎక్కడెక్కడికో పోతారు, ఏవేవో ఆటలాడుతారు.

ఇతర పిల్లలతో కలిసి తిరుగుతున్నాకూడా సుందరరానికి, వాళ్ళంతా ఒకటిఅనీ, తను ఒక్కడూ వాళ్ళలో వేరనీ అనిపించేది. జీవించటం వాళ్ళకు తెలిసినట్లు తనకు తెలియదనిపించేది. వాళ్లు గోలీలాడేవాళ్లు. గోలీలాటలో ఎన్నిరకా లున్నాయో, ఒంటిబిద్దీ ఆటేమిటో, రెండుబిద్దీల ఆటఏమిటో, పందెం ఆటేమిటో, దేకుళ్ళేమిటో, ఎన్ని సార్లు కాయను కొట్టినతరువాత గుంటపడాలో తెలుసుకోట టానికి సుందరానికి చాలా రోజులు పట్టింది. సుందరానికి గోలీలాట వచ్చేదికాదు. జానెడు దూరంలో ఉన్న గోలీ గుంటలో వెయ్యటం చాతనయేదికాదు. గోలీని గురిగా కొట్టలేకపోయేవాడు. కొందరు పిల్లలు అంత దూరాన ఉన్న గోలీని ఠపీమని వేసేవాళ్లు. మరీ రాఘువాయి అఖం

డుడు. వాడు గొంతుకూచుని, చేతులు రుద్దుకుని, దూరాన ఉన్న గోలీని కాకిచూసినట్టు తల పక్కకి ఒరగేసి చూసి, నాలిక మొనపళ్ళమధ్య బిగించి, తన గోలీని కుడి చేతి 'చూపుడువేలుకు సంధించి, ఆ వేలును ఎడమచేతి వేళ్లతో విల్లువంచినట్లు వెనక్కి వంచి, గోలీ వదిలేవాడు. ఎంత దూరాన ఉన్న కాయనిగానీ అవలీలగా కొట్టేవాడు. పందాల ఆట అయితే ఎటువంటివాళ్ళ గోలీలూ కాజేసే వాడు. (మూడు తెల్లగోలీలు ఒక బిళ్ళైరుగోలీకి సమానం.) దేకుళ్ళాటయితే అందరిచేతా దేకుళ్ళు పెట్టించేవాడు.

రాఘవాయికి సుందరమంటే ఏదో అభిమానం, అందుచేత వాడు సుందరాన్ని ప్రోత్సహించేవాడు. సుందరం పండేటట్టుగా వాడికి గుంట వదిలేవాడు. లేదా కొట్టటానికి తన గోలీ అందించేవాడు. అప్పటికీ ఒక్కొక్క సారి సుందరం గెలవలేక దేకుళ్ళు పెట్టేవాడు.

రాఘవాయి ఒక్క గోలీల్లోనే కాక బచ్చాలాటలో కూడా గట్టివాడే. వాడే స్వయంగా పెంకునుక్కలు గుండ్రంగా కొట్టి ఒకదానికంటెఒకటి చిన్నదిగా 'బిళ్లలు' తయారు చేసేవాడు. మంచి నాపరాయి ఒకటి గుండ్రంగా చెక్కి దాన్ని బచ్చాగా ఉపయోగించేవాడు. అందరూ లైనులో నిలబడి 'బిళ్లల' మీదికి బచ్చాలు విసిరేటప్పుడు రాఘవాయి రాగానే పిల్లలంతా, "ఉండండ్రా, విష్ణు చక్రం! విష్ణుచక్రం!" అని అరిచేవాళ్ళు. పిల్లలు తన ప్రభా వాన్ని ఇట్లా గుర్తించటం రాఘవాయికి చాలా ఇష్టంగా ఉండేది. బచ్చా ప్రయోగించేటప్పుడుకూడా వాడు నాలిక

మొన బయటపెట్టేవాడు. బచ్చాలాటలో వాడు అడిగిన వాళ్ళకి వరాలిచ్చేవాడు. అందరికన్న వాడు తన బచ్చా దూరం విసిరివేసి బిళ్ళలు కొట్టే ఛాన్సు మొదట తీసుకునే వాడు. ఆ తరువాత వాడు ఎవర్ని గెలిపించాలంటే వాళ్లకు అందుబాటులో వచ్చిందాకా బిళ్ళలు కొట్టేవాడు. ఈ ఆటలోకూడా రాఘవాయి సుందరానికి అభిమానం చూపే వాడు. రాఘవాయి ఆడుతుంటే వీధిలో పెద్దవాళ్లుకూడా చూసేవాళ్ళు. గోలీలాట ఎవరినొడ్లో అయినా ఆడవచ్చు గాని, బచ్చా లాడాలంటే వీధిలోకిపోక తప్పదు.

కర్రాబిళ్లా (బిళ్ళంగోడు) ఆటకూడా పిల్లలు వీధుల్లో ఆడేవాళ్ళు. ఏ కారణంచేతో సుందరానికి ఈ ఆటకాస్త బాగానే వచ్చేది. ఇందులో వాడు 'అవుటు' కాకుండా తప్పించుకునేవాడు.

రాఘవాయిని గురించి సుందరానికి ఆటవిషయంలో చాలా గొప్ప అభిప్రాయం ఉండేది. కాని చదువు విషయంలో వాడు వట్టి మొద్దని తెలుసుకుని ఆశ్చర్యపడ్డాడు.

"నాకు చదువురాదు. పాఠం చదువుతా, అంతా వప్పజెప్పుతా. వప్పజెప్పిన తరువాత ఒక్కమాట జ్ఞాపకం ఉండదు... నాకసలు చదువక్కర్లా.... ఏమోయ్? ఏం, చదువు లేకపోతే?" అనేవాడు రాఘవాయి, చదువు రానందుకు గర్వించేవాడల్లే. వాడికి చదువు రాకపోవటమూ, రానందుకు వాడు విచారించక పోవటమూ కూడా సుందరానికి విడ్డూరంగానే కనిపించేవి. కాని, ఈ చదువురాని రాఘవాయి పక్కనఉంటే సుందరానికి ఎంతో ధైర్యంగా

ఉండేది; ఎక్కడికైనా ఏ ఆటకైనా ఉపక్రమించేవాడు సుందరం - రాఘువాయి అండ చూసుకుని.

సుందరం అప్పుడప్పుడూ తన కొత్త స్నేహితులతో కలిసి రైలుకట్టకు షికారు వెళ్ళేవాడు. దారిలో మామిడి పిందెలు దొంగతనం చేసేవాళ్ళు. సుందరానికది తప్పల్లే తోచేదికాదు: అల్లరల్లేనూ, సరదాగానూ ఉండేది. రైలు వచ్చేసమయానికి పట్టాలమీద చిన్నచిన్న కంకరరాళ్ళూ అవీ పెట్టేవాళ్ళు. ఒకసారి ఒకడు కానీకూడా పెట్టాడు. కంకరరాళ్ళు రైలుకిందనలిగి మెత్తగా, తెల్లనపిండి అయేవి. 'విభూది' అని దాన్ని నలుగురూ మొహాలకు రాచుకునే వాళ్ళు. పొద్దూకి చీకటిపడి సుందరం ఇంటికొచ్చేవాడు.

* * *

సీతమ్మ మహాసముద్రంలో ఉన్నది. ఒకవంక మొగుడుపోయిన చింతా, వైధవ్యంమూలంగా ఎవరికీ మొహం కనిపించరాని పరిస్థితీ, చంటిపిల్లా, ఇతర ఆడతోడు లేకపోవటమూ, ఆవిడకు చాలా మనస్తాపం కలిగించాయి. పిల్లల చదువులు చెడతాయని శేషగిరిభార్య వెళ్ళిపోయింది. శేషగిరిమాత్రం మూడునెల్లు శలవుపెట్టి ఉండిపోయినాడు.

సీతమ్మకు రాగల కాలం గురించి అనేక దిగుళ్ళు. ఈ ఇద్దరు పిల్లలూ తన చేతిమీదిగా పెద్దవాళ్ళై వాళ్ళ రెక్కలమీద వాళ్ళు ఆధారపడేరోజు రావాలి. శ్రీమన్నారాయణ మరణం మూలంగా కుటుంబం ఆర్థికంగా దెబ్బ తిన్నది. ఆయన సంపాదన మూలంగానే ఇంతకాలమూ బెట్టుగా జరిగింది. పొలం ఉన్నదిగాని అది ఏ అయిదారెక

రాలో ఉన్నది. దానిమీద రెండుమూడు వందలుమాత్రం వస్తుంది. ఉండటానికి ఇల్లున్నది.

"ఇకముందు ఈ సంసారం ఎట్లా ఈదుతాను? అన్ని ఖర్చులూ తగ్గించాలి. 'పిల్లలిద్దరూ అమాయకులు కావటం చూసి ఆడముండ డబ్బు అలావులూ, పలావులూ చేసిం' దంటారు. ఆమాట పడకుండా ఎట్లా నెగ్గుకొస్తానో" అన్న దావిడ శేషగిరితో.

"ఏం ఫరవాలేదు. వొట్టిపుణ్యానికి కంగారుపడకు. మీ ఇల్లు పెద్దభాగం అద్దెకిచ్చి, చిన్నభాగంలో ఉండండి. ఎనిమిది పదిరూపాయలు అద్దెరావచ్చు. తూర్పుపక్క ఖాళీ స్థలంలో చిన్న పాకా వేయిద్దాం. బోలెడంత చోటవుతుంది. బావపేర బాంకులో ఉన్న మూడొందల్లో ఉన్న బాకీలు తీర్చటానికి ఒకవంద తీద్దాం. మిగిలింది నీపేర ఉంచను. ఎప్పటికైనా అవసరానికి అక్కరకొస్తుంది. ఏ నగా నట్రా చేసినా, నాణాలుచేసినా ఆ చంటిముండకే కదా. అది పెద్దదయ్యే నాటికి చూసుకోవచ్చు. నన్నడిగితే నీ నగలన్నీ అమ్మేసి, అదికూడా డబ్బుచేసి బాంకులో వేసుకో. లేదా ఎవరికైనా వడ్డీకిచ్చుకో. నన్ను ఇవ్వమంటే ఇచ్చేస్తాను కళ్ళకద్దుకుని తీసుకునే వాళ్ళున్నారు" అన్నాడు శేషగిరి.

"ఆయన ఎంత దర్జాగా బతికి, మమ్మల్ని ఎటువంటి స్థితిలో పెట్టిపోయినారో చూడు" అని సీతమ్మ ఏడిచింది.

శ్రీమన్నారాయణ బాగా ఖర్చుచేసి బాగా బతికిన వాడు. నేతిగిన్నెలో గరిటె ఉండరాదు. చిన్నవి సత్తుల్లో అన్నం తినరాదు. పొట్టిపంచెలు కట్టరాదు. "ఐశ్వర్యహీనం,

వస్త్రహీనం పనికిరాదు" అనేవాడాయన. అందుకనే ఆయన సంపాదించిన సంపాదనకు తగ్గట్టుగా డబ్బు మిగలలేదు. అదే మరొకరయితే హాయిగా యింకో యిల్లు కట్టించివుండును.

సీతమ్మ విచారాలలో సుందరాన్ని గురించిన విచారం ఒకటి అయింది. వాడు ఎక్కడెక్కడ తిరిగేదీ, ఏంచేసేది ఆవిడకు తెలీదు. అన్నం తినటానికిమాత్రం ఇంటికొచ్చేవాడు. ఒక్కోరాత్రి ఏడు, ఎనిమిదిన్నర దాటిన తరవాత వచ్చేవాడు. ఆవిడ లెక్కప్రకారం ఇవి చెడిపోయే లక్షణాలు. ఒకరోజు సుందరం రైలుకట్టకు షికారు వెళ్ళి రాత్రి ఏడున్నరకు ఇంటికొచ్చాడు. సీతమ్మ వాణ్ణి గట్టిగా చీవాట్లు పెట్టింది.

"నన్ను చాతగాని ముండనుచేసి నువ్వు ఏం తిరుగుళ్ళు తిరుగుతున్నావురా! పొద్దూకి ఇప్పుడు ఇంటికొస్తున్నావా!" అన్నదావిడ.

సుందరం తల్లి మాటలకూ, ధోరణికి బిత్తరపోయినాడు. ఆవిడ ఆకారంతోబాటు మాటలూ, మనస్సూకూడా మారినట్టు వాడికి తోచింది.

"రైలుకట్టకుషికారెళ్ళానమ్మా!" అన్నాడు వాడు.

సీతమ్మ అంతరాత్మ చివుక్కుమన్నది. సుందరం ఇంట్లో ఎక్కువసేపు వుండకపోయినా వాడిలో వెనకెన్నడూలేని ఉత్సాహమూ, పెరుగుదలా చూస్తున్నది సీతమ్మ. సుందరం యిప్పుడు వెనకటంత అమాయకుడుగా, అస్పష్టకుడుగా లేడు. ఈ కొద్దిరోజుల్లోనే వాడిలో ఇంత మార్పు వచ్చింది, చచ్చిన తన భర్త అన్నమాటలు ఇప్పు.

డా మెకు జ్ఞాపకం వచ్చాయి. "వాడికి చదువుతప్ప ఇంకేమీా లేకుండా చేస్తున్నావు. భద్రం. వాడు ఎందుకూ పనికిరాకుండా వాజ అయిపోతాడు.... ఆడది తిరిగి చెడిందట. మగవాడు తిరక్క చెడ్డాట! వాణ్ణి యితర పిల్లలతో కలిసితిరగనీ! నీ ఆనుకోనీ కొంగున కట్టేసుకోకు. వాడికి నీమీాదఆపేక్షవుంటే అది కొంగుకు కట్టేసుకు దక్కించలేవు. పెదవాడవుతున్న కొద్దీ వాడు మారుతాడు. ఆ మార్పు అర్థం చేసుకుంటుంటే నీకూ, వాడికీ వుండే సంబంధం చెడకుండా ఉంటుంది" అని ఆయన తనతో అనేవాడు.

"నేను దిక్కుమాలినదాన్నికానే అయినాను. పాపం, వాడన్నా ఉల్లాసంగా ఎందుకుండరాదు ?" అనుకున్నది సీతమ్మ. అయితే వాడికి బడిలేకుండా అచ్చగా ఆటలే అయినాయే అని ఆమె విచారపడ్డది.

"ఆ రాత్రి అన్నంపెట్టి సుందరాన్ని ఆవిడ తన దగ్గిరే పడుకోబెట్టుకుని వాడికి వాళ్ళ నాన్ననుగురించి ఏవేవో చెప్పింది. సుందరం తాను ఎన్నడూవినని ఈ విషయాలన్నీ శ్రద్ధగా వింటూ, ఎప్పుడో నిద్రపోయినాడు. సీతమ్మ చాలాసేపు నిద్రపోలేదు. ఆవిడ తాను భర్తతో గడిపిన మంచిరోజులూ, పొందిన ఆనందమూ జ్ఞాపకం చేసుకోవటానికి ప్రయత్నించింది. కాని ఎంతసేపూ బాధకలిగించే విషయాలే జ్ఞాపకం వచ్చాయి.

"ఆయన ఎప్పుడు ఏం మాట్లాడినా, రేపీవిషయం దీనికి చెప్పేవాళ్లుండరేమో అన్నట్టుగా చెప్పేవాడు. చిత్రమైన మనిషి. ఇన్నాళ్లు కాపరం చేశాగాని నాకా మనిషి

ఇంతవరకు పూర్తిగా అర్థంకాలేదు. మనిషిని మనిషి అర్థం చేసుకోవటం మాటలా? నేనింకా నూరేళ్ళు బ్రతికినా ఎవరో కొత్తవిషయాలు ఆయన్ను గురించి అర్థమవుతూనే వుంటాయి మనుష్యుల్ని తెలుసుకోవాలంటే తెలివితేటలు చాలవు. అనుభవంకూడా కావాలి... వీడు—ఈ సుందరం—వెనక ఏమనుకుంటున్నాడో, ఎట్లా ఆలోచిస్తున్నాడో నాకు తెలిసినట్టే ఉండేది. ఇప్పుడట్లా ఉండటంలేదు. ఏముంది? పిల్లలిట్లాగే పెద్దవాళ్ళవుతారు. ఈ చిన్నముండ ఎట్లా తయారవుతుందో!" అనుకుంటూ సీతమ్మ చాలా పొద్దుపోయి కన్ను మూసింది.

* * *

వీధి బడిపంతులు సుబ్రహ్మణ్యం చూడటానికి వచ్చాడు. శ్రీమన్నారాయణగారివంటి పెద్దమనుషులు చాలా అరుదన్నాడు. సుందరం ఈ ఎండల్లో బడికి రాకపోయినా ఇబ్బంది లేదనీ, వాడికి వచ్చిన చదువుతో హైస్కూల్లో చేర్చుకుంటారనీ అన్నాడు. కావలిస్తే తాను ప్రతిరాత్రీ ఇంటికివచ్చి ఒక గంటసేపు చదివిస్తానన్నాడు. శేషగిరి ఈ ఏర్పాటుకు ఒప్పుకున్నాడు.

తీరా వెళ్ళబోతూ సుబ్రహ్మణ్యం సుందరాన్ని మర్నాడు సాయంకాలం మంచిబట్టలు వేసుకుని రైలు స్టేషను దగ్గిరికి రమ్మన్నాడు. ఎందుకో ఆయనకూ తెలీదు. బడిపిల్లల్ని మంచి దుస్తులతో తీసుకురమ్మని బడిపంతుళ్ళకు కబురొచ్చిందట.

మర్నాడు సాయంకాలం నాలుగింటికి సుందరం తన కున్న మంచిచొక్కా, లాగూ వేసుకుని స్టేషనుదగ్గిరగ్రాంక

ట్రంకురోడ్డుమీద హాజరైనాడు. అక్కడ వందలేసి పిల్లలు చేరారు. చాలామంది చేతుల్లో రంగుకాగితాల జెండా లున్నాయి. కొందరు చమ్కీటోపీలు, మఖ్మల్ కోట్లు కూడా వేసుకున్నారు.

గ్రాండుట్రంకు రోడ్డుమీద పిల్లలందరూ ఒకపక్కగా ఎన్నోగంటలు నిలబడ్డారు. సుందరానికి దాహమయింది. కాళ్ళు తీపుపెట్టాయి. చీకటిపడింది. మేష్టర్లువచ్చి పిల్లల్ని ఇళ్ళకి పొమ్మనీ,మర్నాడు పొద్దున మళ్ళీ రమ్మనీ అన్నారు.

మర్నాడుదయం సుందరం మళ్ళా స్టేషనుదగ్గిర హాజరైనాడు. వాడికిదంతా చూస్తూంటే దసరా జ్ఞాపకం వచ్చింది.

పొద్దెక్కింది. ఎండ తీక్ష్ణమవుతున్నది. చెట్లనీడ ఉన్నప్పటికీ పిల్లలకు ముచ్చెమటలు పోస్తున్నాయి. తొమ్మిది గంటలవేళ పిల్లల్లో సంచలనం బయల్దేరింది. "వస్తున్నారు, వస్తున్నారు !" ఎవరా వచ్చేది? ఎవరికీ తెలీదు. ఒక అర గంటదాకా ఏమీ జరగలేదు. పటపటమంటూ మోటారు సైకిలు ఒకటి పోయింది. దానిమీద ఒక మీసాలదొర బొమ్మలాగా నిశ్చలంగా కూచుని ఉన్నాడు.

సుందరంపక్కన ఎవడోకుర్రాడు హాస్యగాడుచేరాడు.

"వాడిమీసాలు చూశావుట్రా? మొక్కజొన్నకండె పీచల్లే ఎల్లాఉందో!" అన్నాడు. ఎవరూ నవ్వలేదు, సుంద రానికి ఒక్కడికి నవ్వటానికి ధైర్యం చాలలేదు.

మరికొంతసేపుదాకా ఏమీ జరగలేదు. ఈసారి ఇంకో పెద్దచప్పుడయింది. ఇంకో మోటారు సైకిలూ,

దానికి కాస్త వెనకగా ఒక కారూ పోయింది. అందులో ఆడవాళ్ళూ, మగవాళ్ళూ-అంతా దొరలే - బొమ్మల్లాగా రంగురంగుల దుస్తులు వేసుకుని ఎటూ చూడకుండా ఎదురుగా చూస్తూ కూచుని ఉన్నారు. ఆకస్మికంగా కనిపించిన ఈ దృశ్యానికి ఆశ్చర్యపడి, పిల్లలు దాన్ని గురించి మాట్లాడుకునేలోపల ఇంకో కారు వెళ్ళింది. మొదటికారే మళ్ళీ వెళ్ళిందనుకున్నాడు సుందరం. మొదటికారులో ఎక్కడెక్కడ ఏయే మనుషులు కూచునిఉన్నారో, ఏయే దుస్తులు వేసుకున్నారో రెండోదాన్లోకూడా అటువంటి వాళ్ళే, అదేవిధంగా, అవే దుస్తులతో కూచునిఉన్నారు. మరి కాస్సేపటికి పిల్లలకు ఇళ్ళకు వెళ్ళటానికి అనుమతి దొరికింది. ఆ వెళ్ళిన రెండుకార్లలో ఎందులోనో 'వైస్రాయి' వున్నాడని సుందరం ఇంటికొస్తూ తెలుసుకున్నాడు.

ఈ వృత్తాంతాన్ని వినగానే శేషగిరి "అసలేయుద్ధం. అందులోనూ వందేమాతరం తరవాత ఇంగ్లీషువాళ్ళు చాలా జాగ్రత్తగా ఉంటున్నారు... వైస్రాయి ఊటీ వెళ్తున్నాడు గామాలు... ఈ యుద్ధం త్వరగా అయిపోతే బాగుణ్ణు. ధరలు మండిపోతున్నాయి. కిరసనాయిలూ అవీ దొరక్క నానాఇబ్బందీ అవుతున్నది!" అన్నాడు.

సుందరం యుద్ధాన్ని గురించి వినటం ఇది రెండోసారి.

సుబ్రహ్మణ్యంపంతులు రోజూ పొద్దూకమాట్ల వచ్చి సుందరాన్ని చదివించసాగాడు. సీతమ్మ పూర్తిగా పొరపాటు పడలేదు. సుందరానికి చదువుమీద వుండిన ఆసక్తి ఎట్లాగైనా కాస్త మందగించింది. వాడు బాగా

ఆటలూ, తిరుగుళ్ళూ మరిగాడు. అయితే వాడిలో ఇప్పుడు వెనకలేని ఆత్మవిశ్వాసం ఉన్నది. "ఈ పాఠం ఆరుసార్లు చదివి అప్పగిస్తా" అనేవాడు. అప్పగించేవాడుకూడానూ.

8.

ఒళ్ళుపగిలే రోహిణి గడిచి మృగశిర బిందించి ముసలెద్దు రంకెవేసింది. ఆయేడు ఎండలూ, వానలూ కూడా విపరీతంగానే ఉన్నాయి. శంకరంగారిది ఎండకిల్లుగాని వానకిల్లుగాదు. ఇల్లంతా జలాజంత్రం. ఇదికూడా తన కష్టాలకు తగ్గట్టే వచ్చిందనుకున్నది సీతమ్మ. అయితే అదృష్టవశాత్తూ సొంతఇంటికి మారటానికింకా పదిహేను రోజులే ఉన్నది.

ఒకనాడు వానకురిసి వెలిసినతరవాత శేషగిరి పాడుపెట్టిన ఇల్లు చూడటానికి బయలుదేరాడు. శేషగిరివెంట సుందరంకూడా బయలుదేరాడు ఆ ఇంటో ఏ దయ్యాలో భూతాలో ఉండి, తనను భయపెడతాయని సుందరానికి ఏమూలో అనుమానం. తీరా తలవాకిలి తలుపు తాళంతీసి ఆవరణలోక్కి వెళ్ళేసరికి సుందరానికి నిజంగానే భయం వేసింది. కాని ఏ దయ్యాన్నీ, భూతాన్నీ చూసికాదు— ఇంటిచుట్టూ ఉన్న ఆవరణం కీకారణ్యంలాగా అయింది. ఎక్కడపడితే అక్కడ గడ్డిమొలిచి సుందరం ఎత్తునా పెరిగింది. సుందరం ఎన్నడూ కనీవినీ ఎరగని పిచ్చిపిచ్చి మొక్కలన్నీ ఎక్కణ్ణుంచి వచ్చాయో, ఏపుగా పెరిగాయి.

సుందరం ఇదంతా చూసి ఎందుకో గడుసు

కున్నాడు. దొడ్డి ఈవిధంగా ఉండటానికీ,తన తండ్రి చచ్చి పోవటానికీ ఏదో సంబంధం వుందనుకున్నాడు. "ఈ ఇంట్లో మళ్ళీవచ్చి ఎట్లా వుంటాం!" అనుకున్నాడు వాడు.

కాని మరి పదిపదిహేనురోజుల అనంతరం ఇంటికి పుణ్యాహవాచనం చేసి మళ్ళీ ప్రవేశించేనాటికి దొడ్డి ఎప్పటిలాగే శుభ్రంగాఉంది. ఎప్పుడు ఎవరువచ్చి దొడ్డి బాగుచేసింది సుందరం ఎరగకపోవటంచేత వాడికి తాను చూసిన కీకారణ్యంలాంటి దొడ్డి ఒక కలగా జ్ఞాపకం ఉండి పోయింది.

అయినా సుందరానికి ఈసారి జీవితం కొత్తగానే వున్నది. ఈసారి సీతమ్మగారు తన ఇద్దరుపిల్లలతో చిన్న భాగంలో ప్రవేశించింది.

తరువాత కొద్దిరోజులకే ఆదినారాయణ అనే ఆయన తన భార్యతోనూ,అత్తగారితోనూ,ఇద్దరు కుమాళ్ళతోనూ వచ్చి పెద్దభాగంలో ప్రవేశించాడు. వాళ్ళు చాలా మర్యాదస్తులు.బాగా ఉన్నవాళ్ళు. ఆదినారాయణగారికి ఉద్యోగ మేమీ లేదు. ఆయన కేవలం పిల్లల చదువుకోసం బస్తీ చేరాడు. ఆయన కిద్దరు ఆడపిల్లలున్నారు. వాళ్ళు కాపరాలు చేస్తున్నారు. అయినా తరుచు పుట్టింటికి వచ్చి నెలలతరబడి ఉండిపోతారు.

ఆదినారాయణ భార్యపేరు భ్రమరాంబ. ఆ పేరు సుందరం చెవికి చాలా అందంగా వినపడింది. ఆవిడ నల్లనిదైనా మొహాన కళ ఉన్నదని తల్లి అనగా సుందరం విన్నాడు. సుబ్బమ్మలాగా భ్రమరాంబగారు కబుర్లు చెప్ప

టానికి వచ్చేదికాదు. దాన్ని బట్టి సుందరానికి సుబ్బమ్మ మీదలేని గౌరవం భ్రమరాంబగారిమీద ఏర్పడింది. అయితే వాడికి ఒక్కందుకు కోపం వచ్చేది. భ్రమరాంబ తన తల్లిని "అక్కగారూ" అని పిలిచేది.

"అమ్మా, నువు పిన్నిగారికన్న పెద్దదానివా ?" అని అడిగాడు సుందరం.

సీతమ్మ నవ్వి, "కాదు, ఏం?" అన్నది.

"నిన్ను అక్కగారని పిలుస్తుందేం?"

"చెల్లెలుగారని పిలవమన్నావా ;" అన్నది తల్లి. ఈ మాటకు సుందరానిక్కూడా నవ్వొచ్చింది.

భ్రమరాంబ కొడుకులు ఒకడు రామ్మూర్తి, ఇంకోడు క్రిష్ణమూర్తీనీ. ఇద్దరూ ముచ్చటమెుళ్ళు వేసుకొని "షాల్టిం" గా ఉండేవాళ్ళు. అంత సుకుమారి పిల్లల్ని—అందులోనూ మగపిల్లల్ని—సుందరం ఎన్నడూ చూడలేదు. వాళ్ళు ఎప్పుడూ సిల్కుచొక్కాలు, చలవచేసినవి తొడుక్కొని ఎక్కడ మాసిపోతామో అన్నట్టుండేవాళ్ళు. వాళ్ళు ఏ ఆటలకూ వచ్చేవాళ్ళుకారు. క్రిష్ణమూర్తిని సుందరం, "గోలీలాడదాం వస్తావుటోయ్!" అంటే, "బట్టలు మాస్తా యోయ్!" అన్నాడు. సుందరం ఎప్పుడోతప్ప ఇంటో ఉతికినబట్టలు వేసుకునేవాడు. కృష్ణమూర్తి రాత్రిపూట పడుకోబోయేటప్పుడు తప్ప ఇస్త్రీబట్టలే వేసుకునేవాడు.

"అమ్మా, పిన్నిగారబ్బాయిలు ఎప్పుడూ ఇస్త్రీ బట్టలేసుకుంటారే, నాకు వెయ్యవేం!" అని సుందరం తల్లి నడిగాడు.

"వాళ్ళు నాలుగురోజులూ అయిదురోజులూ అదే బట్టలు వేసుకుంటారు. అవి మాయకుండా ఉండటానికి ఉత్స విగ్రహాలల్లే కుర్చీలెక్కి కూచుంటారు. అదేం నయంరా? నువు రోజూ ఉతికినబట్టలు వేసుకుంటున్నావు. అది శుభ్రంగా ఉండదూ?" అన్నది తల్లి. సుందరం పూర్తిగా ఈ వాదాన్ని ఒప్పుకోలేదుగాని, పైకేమీ అనలేదు.

రామ్మూర్తి స్కూలు తెరవగానే ఫస్టుఫారంలో చేరబోతున్నాడు. క్రిష్ణమూర్తి సుందరంలాగే మూడో క్లాసులో చేరబోతున్నాడు. అందుచేత సుందరం వాడితో మంచి స్నేహం చెయ్యటానికి ప్రయత్నించాడు. అయితే కృష్ణమూర్తి ఇంకొకరికి మనసిచ్చి స్నేహం చెయ్యటం చాతనయినవాడు కాడు. ఇంకొకరి మనస్సు తీసుకోనూలేడు.

కాని క్రిష్ణమూర్తికి పెద్దవాళ్ళు కొన్ని మర్యాదలూ అవీ నేర్పారు. అందుచేత మొదట చూడగానే ఎటువంటి వాళ్ళకికూడా "ఆహా, ఎంత బుద్ధిమంతుడు!" అనిపించేది. వాడు బుద్ధిమంతుడు కాదని కాదు. కాని ఆ బుద్ధిమంతనంలో ఏ విశిష్టతా లేదు. వాడు అమిత పిరికివాడు, ఎక్కడ నలిగిపోతాడో అన్నట్టు పెంచటంవల్ల సుకుమారం జాస్తయి బొత్తిగా జడ్డుమనిషిగా తయారైనాడు. చలికాలంవస్తే తెల్లారెజాము పొద్దెక్కేదాకా ఫ్లానల్ చొక్కా తొడుక్కుని, నెత్తికి ఉలుకుళాయి పెట్టుకుని, దాన్ని చెవులమీదికి లాక్కుని, కుర్చీలో కూర్చుని, ఉండచుట్టుకుని వణుకుతూ వుండేవాడు. వానలుకురిస్తే అరికాలికి చుక్కతడి తగల నిచ్చేవాడుకాడు. ఇటువంటి సంగతులన్నీ సుందరం క్రిష్ణ

మూర్తి నోటా, భ్రమరాంబనోటా, ఆదినారాయణనోటా, రామ్మూర్తినోటా విన్నాడు. కాని వాడికిదంతా నచ్చలేదు. సుందరం అనుభవంలో చలికి వణుకుతుంటే సరదాగా ఉంటుంది. ధనుర్మాసంలో సీతమ్మగారు తెల్లవారుజామునే లేచి లాంతరు దగ్గిరపెట్టుకుని ఇంటిముందు పెద్ద పెద్ద ముగ్గులు వేస్తుంటే సుందరం చలికి కొంత గజగజలాడుతూ, కావాలని మరింతగా పళ్ళు టకటక లాడించేవాడు. తల్లి ఎంత చెప్పినా లోపలికి వెళ్ళేవాడు కాడు. పోనీ శాలువాఅన్నా తెచ్చి కప్పుకునేవాడు కాదు. ముగ్గు పొంతం అయిన తరువాత వీధిలోకివెళ్ళి నాయుళ్ళింటిముందు భోగిమంట దగ్గిర కూర్చుని చలికాచుకునేవాడు. క్రిష్ణమూర్తికి ఇది తలవటానికూడా వీల్లేని కార్యక్రమం. వాడెన్నడూ సూర్యోదయానికి ముందు లేచి ఎరుగడు.

"అమ్మా, వాళ్ళ క్రిష్ణమూర్తి మంచివాడంటావే, వాడు రోజూ పొద్దెక్కి లేస్తాడు. పక్కలో ఉచ్చబోస్తాడు. ఎవరన్నా తోడురాందే రాత్రిపూట వెన్నెలగాఉన్నా బయటికి రాలేడు" అన్నాడు సుందరం తల్లితో.

"బాగుందే, ఒక్కొక్కరికి ఒక్కొక్క లోపం ఉంటుంది. పెద్దవాళ్ళు కాస్త గారాబంగాచూస్తే పిల్లలు అట్లాగే అవుతారు. అయినా క్రిష్ణమూర్తి బుద్ధిమంతుడే. ఒక పోరుపూ పొచ్చెమూ అక్కర్లేనివాడు. చీకట్లో బయటికి పోగలనుగదా అని గర్వపడడు. నీకన్న కొన్నివిషయాల్లో క్రిష్ణమూర్తి చాలా మంచివాడు" అన్నది సీతమ్మగారు.

సుందరం కాస్త ఆలోచించి, "నేనుకూడా సిల్క

చొక్కాలు తొడుక్కొని, ముచ్చటముడీ, జులపాలూ పెట్టుకుంటే అందరూ మంచివాణ్ణే అనుకుంటారు" అన్నాడు.

"ఛీ, వెధవా! వాళ్లు వింటే ఏమనుకుంటారు?" అని తల్లి కోప్పడింది, కాని కొడుకు చురుకుతనానికి సంతోషం ఆగక పైకి నవ్వేసింది.

*　　　　*　　　　*

తండ్రిపోయిన ఈ మూడునెలల కాలంలో సుందరంలో కలిగినమార్పు చూసి సీతమ్మగారు ఎందుకో జాలి పడేది. "చిన్నవెధవ, ఈడుకుమించి పెద్దవాడవుతున్నాడు" అని ఆవిడ అనుకునేది. ఇది కేవలం పరిస్థితులవల్ల కలిగిన మార్పు.

సుందరం పొద్దునలేచి మొహంకడుక్కొని చద్దన్నం తిన్నదిమొదలు తల్లివెంటే ఉండి ఆవిడకి అన్నిపనుల్లోనూ సహాయంచేస్తాడు. ముఖ్యంగా చంటిపిల్లకు ఉగ్గుపోస్తున్నా, పాలిస్తున్నా, నీళ్లుపోస్తున్నా వాడు దగ్గర ఉండితీరాలిసిందే. చెల్లెలంటే వాడికి అపరిమితమైన ఆపేక్ష. అది ఏంచేసినా వాడికి వింతగానే ఉండేది. "అమ్మా, చెల్లెలు నన్నుచూసి నవ్వుతున్నది... నా మొహంమీద చెయ్యిపెట్టుతున్నది.... ఆ-అని పాడుతున్నది" అని సంతోషంతో పొలికేకలు పెట్టేవాడు.

ఇంటికెవరన్నావస్తే సీతమ్మగారు చప్పున అవతలికి తప్పుకునేది. వాళ్లను పలకరించి పరామర్శించటం సుందరం మెల్లిమెల్లిగా నేర్చుకుంటున్నాడు. వాడు కోమటికొట్టుకు పోయి చిల్లరవెచ్చాలు తీసుకురావటం నేర్చుకుంటున్నాడు.

ముఖ్యమైన సామాన్లు పెద్దమొత్తాలలో శేషగిరి ఏర్పాటు చేసి మరీ వెళ్ళాడు.

సొంతయింటికి తిరిగి వచ్చినతరువాత సుందరం ఆటలు మళ్ళాతగ్గాయి. వాడు పొద్దూకిరావటానికి తల్లి ఒప్పకోలేదు. సావాసం కావాలంటేఇంటోరామ్మూర్తీ,క్రిష్ణ మూర్తీ ఉన్నారుగదా అని కొంత, పక్కనున్న ఆదినారాయణగారి పిల్లలు "బుద్ధిమంతనంగా" ఏ ఆటలకూ పోకుండా వుంటే తన కొడుకు బడి విడవగానే నేరుగా ఇంటికిరాక ఆటలకు పోవటమెందుకని కొంతా, వాడు లేకపోతే ఇల్లు బిక్కుబిక్కు మంటుందన్న భావం కొంతా చేరి సీతమ్మ గారు కొడుకు ఆటలు మానిపించింది. సుందరం ఎక్కువ అభ్యంతరం చెప్పలేదు. ఇప్పటికీ వాడికి తల్లిచేసే ఇంటి పనులు చూస్తూకూచోటం పరమానందమే.

రేపో ఎల్లుండో సుందరమూ, కృష్ణమూర్తీకూడా బడిలో చేరుతారనగా ఆదినారాయణగారు ఇద్దరినీ కలిపి పరీక్ష చేశాడు. పరీక్ష అయిపోయిన తరువాత ఆయనేమీ అనలేదుగాని క్రిష్ణమూర్తికన్న తనకే చదువు బాగావచ్చు నని సుందరం సులభంగా అర్థంచేసుకున్నాడు.

ఆదినారాయణ అననిమాట హైస్కూలు మూడో క్లాసు మేష్టరన్నాడు. ఆదినారాయణగారే ఇద్దర్నీ స్కూలుకు తీసుకువెళ్ళాడు చేర్పించటానికి. మేష్టరు ఇద్దరికీ లెక్క లిచ్చాడు. క్రిష్ణమూర్తి నిజంగా మొద్దుకాకపోయినా కంగారువల్ల మొద్దల్లే కనిపించాడు. తెలుగు చదవటంలో కూడా సుందరంకంటె ఎక్కువగా తడువుకున్నాడు. నిజానికి

సుందరం ఏమీా తడువుకోలేదు. ఇంగ్లీషులో ఇద్దరూ దాదాపు ఒక స్టాండర్డులోనే ఉన్నారు.

"ఈ అబ్బాయికి కాస్త ఇంగ్లీషు వచ్చిఉంటే నాలుగో క్లాసులో వేయించి ఉందును. ఇప్పటికైనా మించిపోలేదు. ట్యూషను చెప్పిస్తే—" అన్నాడు మేష్టరు.

ఆదినారాయణ రానివవ్వు తెచ్చుకుని, "ఆ పిల్లవాడికి ఈడు చాలదు లెండి" అన్నాడు.

ఇద్దరూ మూడో క్లాసు లో చేరారు. కాని క్రిష్ణమూర్తి బీసెక్షనులో పడ్డాడు. సుందరాన్ని పరీక్షించిన మేష్టరు తన సెక్షనులోనే వుంచుకున్నాడు—స్వార్థంకొద్దీ.

వీధిబడికీ హైస్కూలుకూ ఏమీా సంబంధం లేదనిపించింది సుందరానికి. ఈ హైస్కూల్లో ఎన్నో క్లాసులు. ఒక్కొక్క క్లాసుకూ నాలుగేసి డివిజనులు. ఏ డివిజనుకా క్లాసు మేష్టరు. ఇంకా ఇతర మేష్టర్లుంటారు. మూడో క్లాసుకు ఒక్క డ్రాయింగు మేష్టరు మాత్రమే కొత్తగా వస్తాడు. కాని రామ్మూర్తి క్లాసుకు లెక్కలమేష్టరు వేరు. తెలుగుమేష్టరు వేరు, హిస్టరీ మేష్టరూ, జాగ్రఫీ మేష్టరూ, డ్రాయింగుమేష్టరూ వేరువేరు. పొద్దున సరిగా పదికి గంట కొట్టి క్లాసులు ప్రారంభిస్తారు. ప్రతిపీరియడుకూ రెండేసి బెల్లులు కొడతారు. పీరియడు మారగానే పాఠాలు మారతాయి. టైమ్‌టేబిల్ ప్రకారం పాఠాలు చెబుతారు.

మేష్టరు క్లాసులోకి రాగానే పిల్లలంతా లేచినిలబడతారు. మొట్టమొదటి పీరియడు ప్రార్థనతో ఆరంభమవు

తుంది. తరువాత అటెండెన్సు. స్కూలుబయట వీధిలో మేష్టరు కనబడినా పిల్లలు నమస్కారాలు చెయ్యాలి.

స్కూలుకంతకూ హెడ్మాస్టరుంటాడు. ఆయన వస్తుంటే మేష్టరు పిల్లలుకూడా ఎంతో భయంగా ఉంటారు.

"వెధవ వీధిబడి! ఒకటే కొట్టడం. ఇక ఈ హైస్కూల్లో అటువంటివేమీ వుండవు. హైస్కూల్లో ప్రవేశించటం ఎంత అదృష్టం" అనుకున్నాడు. సుందరం చదువుమీద సుందరానికున్న ఆదరాన్ని హైస్కూలు వాతావరణం రెట్టింపుచేసింది. కాని ఈ అభిప్రాయం ఇంకా ఏర్పడుతుండగానే సుందరం వీధిబడిని మరిపించే దృశ్యం చూశాడు. హెడ్మాస్టరు తనగదిలో ఒక విద్యార్థిని పేముబెత్తముతో కొడుతూఉండటం సుందరం కంటబడింది. హెడ్మాస్టరు పొట్టివాడైనా మంచి వర్చస్వీ, స్ఫురద్రూపీ. ఆయన తల పాగాదగ్గిర్నుంచి కాలికి తొడిగిన చెప్పులవరకూ ఎంతో నాజూకుగానూ, సరికొత్తగానూ, గౌరవనీయంగానూ ఉండేవి ఆయన బెత్తంతీసుకుని ఎవర్నిగాని కొడతాడని ఎవరూ అనుకోరు. ఆయనచేత తన్నులుతినే విద్యార్థి హెడ్మాస్టరు కెదురుగా నిలబడి చెయ్యి అడ్డంగా చాచిపెట్టాడు. చెయ్యి కొంచంగా వాలినట్టు కనబడగా హెడ్మాస్టరు పేంబెత్తంతోనే చేతిని కొద్దిగా పైకెత్తి విసురుగా అరిచేతిమీద కొట్టాడు. విద్యార్థినోట ఏశబ్దమూ రాలేదు. దెబ్బకు వాడి శరీరమంతా కొద్దిగా బిగుసుకున్నట్టు కనబడింది. హెడ్మాస్టరు విద్యార్థి కుడిచేతిమీద మూడుదెబ్బలూ, ఎడంచేతిమీద మూడుదెబ్బలూ వేసి, "గో" అన్నాడు.

దెబ్బలబాధ అటుంచి, అంత గొప్పవాడిచేత దెబ్బలు తినటంలో చాలా అవమానం ఉంటుందని సుందరం ఊహించాడు. హెడ్మాస్టరుపైన సుందరానికి గౌరవంతోబాటు భయంకూడా కలిగింది.

ఈ హెడ్మాస్టరు కిందటేడే వచ్చాడు. అంతకు పూర్వం ఉండిన హెడ్మాస్టరు పిల్లల్ని భయపెట్టటంలో చాలా అఖండుడు. ఆయన ఎవరినీ సాధారణంగా కొట్టేవాడు కాడట. అయినా ఎందుకో ఆయనంటే పిల్లలకు సింహస్వప్నంగా ఉండేది. ఒక్క పిల్లలకేగాక ఎంతటి వాళ్ళయినా సరే ఆయన దగ్గిరికి వచ్చేసరికల్లా పిల్లులయేవాళ్ళని కొత్త హెడ్మాస్టరు విన్నాడు. అటువంటివాడి తరువాత ఆ పనిలోకి రావటం ఆయనకు పెద్ద చిక్కయింది. అందుచేత ఈ హెడ్మాస్టరు స్వతహాగా మంచివాడై ఉండికూడా లేని కాఠిన్యం తెచ్చిపెట్టుకున్నాడు.అయినప్పటికీ ఆయనకు కావలసిన ఫలితాలు రావటంలేదు.

అదివరకు కుక్కిన పేనుల్లాగా ఉండిన ఫిఫ్తుఫారం, స్కూలుఫైనలు విద్యార్థులలో రౌడీజట్టువాళ్ళు ఈ హెడ్మాస్టరుమీద తిరగబడే ధోరణి చూపించారు. అది తన తప్పు కాదనీ, అంకుశం తీసినతరవాత ఏనుగ కొంతదూరం పరుగెత్తి తీరుతుందనీ ఆయన గ్రహించక, హెడ్మాస్టరు రౌడీ పిల్లకాయల్ని శిక్షించటానికి పూనుకున్నాడు.

9

హైస్కూలులో ప్రవేశించిన మొదటి నెలలో క్లాసులో సుందరంది ఇరవైఎనిమిదో 'ప్లేసు'. క్రిష్ణమూర్తిది తొమ్మిదోప్లేసు. తెలివిగలవాళ్ళు ఎక్కువ స్థానాల్లో ఉంటారనీ, తెలివితక్కువవాళ్ళు తక్కువస్థానాలలో వుంటారనీ సుందరానికి తెలుసుగాని, హరిఓం అంటూనే తన తెలివితేటలకూ కృష్ణమూర్తి తెలివితేటలకూ ఇంత వ్యత్యాసం ఎట్లా వచ్చిందో సుందరం ఊహించలేకపోయినాడు. అటెండెన్సు రిజిష్టరులో పేర్లుఅక్షరక్రమాన్నిబట్టి రాస్తారని వాడికి తెలీదు. ఆ సంగతివాడి కెవరూ చెప్పలేదు.

తనకేదో గొప్ప అన్యాయం జరిగినట్టు సుందరం ఈ విషయం తల్లితోకూడా చెప్పుకున్నాడు. కాని ఆవిడకూ నిజం తెలియకపోవటంచేత, లోపల నొచ్చుకుని కూడా, పైకి "నేచెప్పలా! వాడు తెలివిగలవాడే. నువుకూడా బాగా చదివితే పైకిరావచ్చు" అన్నదావిడ. కాని ఈ చదవటం దగ్గరకూడా సుందరానికి క్రిష్ణమూర్తి పక్కలోబల్లెం అయినాడు. వాడు సాయంకాలం దీపంపెట్టగానే కూర్చుని పైకి చదవట ప్రారంభించేవాడు. అట్లా అన్నంతినేదాకా చదివేవాడు. అన్నం తిన్నతరవాత పడుకుని నిద్రపొయ్యేవాడు. సుందరానికి పైకి చదవటం అసహ్యం. వాడు చదువుతున్నప్పుడు లోపలే చదువుకునేవాడు. సుందరానికింకో దురభ్యాసంకూడా ఉంది. వాడు క్రిష్ణమూర్తిలాగా గిరిగీసినట్టు, క్లాసులో చెప్పినంతవరకే చదవక పుస్తకంతీసి తనకు చదవబుద్ధి పుట్టినదల్లా చదివేవాడు. పాఠాలు ప్రారంభించి నెల తిరక్కముందే తెలుగు పుస్తకాలన్నీ చదివేశాడు. ఇంగ్లీషు

పుస్తకంతో చిక్కొచ్చేది. ఇంగ్లీషు పాఠంలో తనకు తెలియనిమాట వచ్చేసరికి వాడికి గొంతుకేదో అడ్డంపడ్డట్టుగా ఉండేది. క్లాసు పుస్తకాలనేకాదు, ఏ ఇంగ్లీషు అచ్చుకనిపించినా చదవటానికి ప్రయత్నించేవాడు. అందులో తనకు తెలిసినమాటలు చాలావుంటే సంతోషించేవాడు. కొద్దిగానేఉంటే, "ఇంత ఇంగ్లీషు నాకెప్పటికి వస్తుంది!" అని లోపల దిగులు పడేవాడు.

"బుద్ధిమంతుడు" లాగా క్రిష్ణమూర్తి క్లాసులో మేష్టరు చెప్పిన పాఠమే రెండు మూడుసార్లు చదవటం విని పిస్తుంటే సుందరానికి పట్టరాని కోపంవచ్చేది.

తెలుగులోగాని ఇంగ్లీషులోగాని పద్యాలు కంఠతా పట్టవలసి వచ్చినరోజున క్రిష్ణమూర్తి చిన్న యుజ్ఞం చేసినంత పని చేసేవాడు. గొంతు హెచ్చించేవాడు. ఇరవై, ముప్ఫై సార్లు చదివేవాడు. క్రిష్ణమూర్తి చదువుతూంటే సుందరం తడిక ఇవతలనుంచి ఆలకిస్తూ కూర్చునేవాడు. పద్యం కంఠస్థంచేసే అఖరుదశలో క్రిష్ణమూర్తి పుస్తకాన్ని ఒళ్లో బోర్లాపెట్టుకుని వచ్చినంతవరకు కళ్లుమూసుకుని ఏకరువు పెడుతూ, "బ్రేక్" పడ్డచోట మళ్ళా పుస్తకంతీసి చూసి, మళ్ళా కళ్లుమూసుకుని చదువుతూండే సమయానికి సుందరానికి పద్యం పూర్తిగావచ్చి ఉండేది. తరవాత మర్నాడు క్లాసులో పద్యం వప్పగించవలసి వచ్చినప్పుడు సుందరం, ప్రాంప్టింగ్ ఒక చెవితో వింటూ నటించే నటుడులాగా, క్రిష్ణమూర్తి కంఠస్వరాన్ని జ్ఞాపకం తెచ్చుకుంటూ పద్యమంతా తడుముకోకుండా ఏకరువు పెట్టేవాడు. ఇంకా

ఒక్కొక్కసారి క్రిష్ణమూర్తే మధ్యలో నట్టుపడి మేష్టరో, పక్క పిల్లవాడో అందించేదాకా ముందుకు కదలలేక పొయ్యేవాడు !

నెల ఆఖర్రై కొత్తరిజిష్టరు ఆరంభమయేసరికి సుందరానికి జరగదగిన న్యాయం జరిగింది. వాడు ఐదో "ప్లేసు"కు వచ్చేశాడు. క్రిష్టమూర్తి ఒక్క ప్లేసుపైకివచ్చి ఎనిమిదో వాడైనాడు.

సుందరం ఆనందానికి మేరలేదు. "ఇప్పుడేమంటావు?" అని క్రిష్ణమూర్తితో అనటానికి అవకాశంవుంటే బాగుండు ననిపించింది సుందరానికి. కాని క్రిష్ణమూర్తి అటువంటి అవకాశం ఇవ్వనేలేదు. వాడు మొదటినుంచీ చాలా "పెద్దమనిషి" తరహాగా ఉన్నాడు.

క్రిందటినెల ఎవరన్నా క్రిష్ణమూర్తిని, 'క్లాసులో నీదెన్నో ప్లేసురా?' అని అడిగితే, "నాది తొమ్మిదో ప్లేసు" అని చెప్పేవాడు. "ఈ అబ్బాయినో?" అని సుందరాన్ని గురించి అడిగితే, "అతని దెంతయితే ఏం?" అని త్రోసి పుచ్చడానికి ప్రయత్నించేవాడు. అట్లా అనటంలో క్రిష్ణమూర్తి తనది చాలా తక్కువ ప్లేసని వాళ్ళకి తెలియజేస్తున్నాడని సుందరానికి ఎట్లాగో తెలుసు.

కొత్తనెల ఆరంభమయిన తరవాత క్రిష్ణమూర్తి కొత్తపద్ధతి అవలంబించాడు. తనది ఎనిమిదో ప్లేసని చెప్పే వాళ్ళతో. తన పక్కనున్న సుందరానిది అయిదో ప్లేసని విధిగా చెప్పేవాడు. వాడు లోపల "ఏడుచు" కుంటున్నా

డని కూడా సుందరానికి ఎట్లాగో తెలుసు. కాని ఏమిటి చెయ్యటం?

అయితే సుందరానికి మొదటినుంచీ తెలియని విషయం క్రిష్ణమూర్తికి తెలుసు. మొదటినెల ప్లేసులు పేర్ల మొదటి అక్షరాలనుబట్టి వచ్చినవని.

* * *

స్వదే - శమా - తనీ-పదా-రవిం_దముల్-సదా-మదిన్-భజిం-చెదన్-ముదం-బగూ-ర్చుమా''—

ఈ పాట ఆరోజు ఉదయంనుంచీ సుందరం తలకాయలో మారుమ్రోగుతూనే ఉన్నది. అప్రయత్నంగా ఎన్నిసార్లో నోటంటకూడావచ్చేసింది. రోడ్డుమీద నడిచేటప్పుడు కూడా సుందరం ఆ పాటకు దరువు వేస్తూనే నడిచాడు.

ఆ రోజు ఉదయం కొంతమంది ఆ పాటపాడుతూ వీధివెంట వెళ్ళారు. స్కూలుకుపోతూ సుందరంచాలాదూరం వాళ్ల వెంటే వెళ్ళాడు-ఆ పాటవింటూ, ఒకరోడ్డుకలయికలో నిలబడి వాళ్ళు "వందేమాతరం" అనికూడా కేక పెట్టారు. రెండో రోడ్డుకలయికలో సుందరంకూడా "వందే-మాతరం" అని కేకపెట్టి చాలా గొప్పపనిచేసినవాడల్లే తృప్తిచెంది వాడు నేరుగా స్కూలుకు వెళ్ళాడు. ఆతరవాత ఆపాట పాడేవాళ్లు ఎటువెళ్లారో వాడికి తెలియదు.

సుందరానికి ఏపాటలైనా ఆసక్తే. వాళ్ళమ్మపాడే పాటలన్నీ వాడికివచ్చు. ఎప్పుడైనా భజనలు జరిగితే వెళ్ళి అక్కడవాళ్లుపాడే తరంగాల్లో ముక్కలువినిపట్టుకునేవాడు.

సుందరంతోబాటు చదివే కుర్రాళ్ళల్లో ఒకడు

రోజూ ప్రార్థన చదివేవాడు. వాడు "ఒకసూర్యుండు." "శ్రీమద్భాను," "ఎవ్వనిచే జనించు"అనే మూడుపద్యాల్లో కనీసం రెండో రోజూ పాడేవాడు. క్లాసుమేష్టరు ఒక్కొక్క రోజున వాడిచేత ఇంకా ఒకటి రెండు పద్యాలుకూడా పాడించుకుని వినేవాడు. ఈ కుర్రాడిపేరు ప్రకాశం. వాడు ఇతరత్రా పెద్ద తెలివిగలవాడు కాదుగాని సుందరం ప్రాణానికి వాడి సంగీతంలో చెప్పరాని ఆకర్షణ ఉండేది. ఈ ఆకర్షణకొద్దీ సుందరం ప్రకాశంతోమంచిసావాసంచేశాడు. ప్రకాశానికి ఏమీ గర్వం లేకపోవటం చూసి సుందరానికి మరింత ఆనందంగా ఉండేది. వాడి సంగీతం చూసి మిగిలినవాళ్ళంతా ఎందుకు ముగ్ధులుకారో సుందరానికి అర్థమయేదికాదు.

సుందరం క్లాసులో శివయ్య అని ఒక మేదరవాళ్ళబ్బాయి ఉండేవాడు, ఆ అబ్బాయి చాలా బీదవాడనీ, జీతం కట్టడనీ తెలిసినప్పుడు సుందరానికి వాడిమీాద చాలా జాలి కలిగింది. అయినా శివయ్య ఎటువంటి ఇంట్లో వుంటాడో, వాళ్ల నాన్న, అమ్మా ఎట్లావుంటారో సుందరం కలలోకూడా ఊహించగలిగి ఉండేవాడుకాదు.

ఒక శనివారంనాడు సీతమ్మగారు సుందరాన్ని ఆదినారాయణగారివెంట పంపింది. ఆదినారాయణగారు మార్కెటుకు పోతున్నారు. దారిలో మేదరవాళ్ళిళ్ళదగ్గర చాట కొనిఇప్పించమని సీతమ్మగారు సుందరాన్ని ఆదినారాయణ గారివెంట పంపింది. మేదర ఇళ్ళ మాటవచ్చినప్పుడు సుందరానికి శివయ్య జ్ఞాపకమే రాలేదు.

మేదర ఇళ్ళన్నీ పూరిగుడిసెలు, అందులోనూ చాలా చిన్నవి. పిల్లలు ఫరవాలేదుగాని, ఆదినారాయణగా రంటి పెద్దవాళ్ళు లోపలికి పోవాలంటే బాగా వొంగిపో వాలి. ఈ గుడిసెల బయట మేదరవాళ్ళు—ఎక్కువగా ఆడవాళ్ళు—కూచుని మేదరపని చేస్తున్నారు. ఆడవాళ్ళే గడలు చీలుస్తున్నారు. బద్దలు తీస్తున్నారు. వాళ్ళు అవ లీలగా గడలను చీల్చటమూ, పలచగా బద్దలు తీయటమూ చూస్తే సుందరానికి ఎంతసేపయినా చూడ బుద్ధి అయింది. ఒక ముసలాడు పళ్ళెక అల్లుతున్నాడు. చిన్నచిన్న పిల్లలు కూడా విసనకర్రలూ,గంపలూ అల్లుతున్నారు.అక్కడక్కడా తడికలు పేర్చిఉన్నాయి. కొత్తతడికలవాసన అంతటా చుట్టేసింది.

ఆదినారాయణ ఒక ఆడమనిషిదగ్గిరికి వెళ్ళి, "చాట ఒకటి కావాలే," అన్నాడు. ఆ ఆడమనిషి ఎవర్నో కేకే సింది. "చినోడో" అని. శివయ్య ఇంటోనుంచి బయటికి వచ్చాడు.

శివయ్యను చూసి సుందరం ఎక్కువ తెల్లబోయి నాడో, సుందరాన్ని చూసి శివయ్య ఎక్కువ తెల్లబోయి నాడో చెప్పటం సాధ్యంకాదు. శివయ్యను గురించి తెలియ గూడని రహస్యం సుందరానికి తెలిసిపోయినట్టు ఇద్దరూ బాధపడ్డారు. ఈ బాధనుంచి శివయ్య త్వరగా కోలుకున్నా సుందరం ఎప్పటికీ పూర్తిగా కోలుకోలేదు.

"చాటలు పట్టుకురారా" అన్నది శివయ్య తల్లి.

అంతదాకా రెప్పవాల్చకుండా సుందరాన్ని

చూస్తూ నోటంట ఏమీ అనలేకుండావున్న శివయ్యలోపలి కెళ్ళి నాలుగు చాటలు, ఒకదాన్లో ఒకటిపెట్టి, తెచ్చాడు. ఆదినారాయణ కాస్త బేరంచేసి,నాలుగు చాటలనూ జాము న్నరసేపు పరీక్షించి, అయినోచాట లేదని రూఢిచేసుకుని ఒకటికొని సుందరంచేత డబ్బులు ఇప్పించి, "ఏంరా, అబ్బాయ్!నువ్వింటికి పోతావా! నావెంట వస్తావా?" అని సుందరాన్ని అడిగాడు.

"నే నింటికిపోతా" అన్నాడు సుందర చాటతీసుకుని.

ఆదినారాయణ వీపుతిప్పగానే శివయ్య ముందుకు వచ్చి సుందరంచేతిలో చాటతీసుకోటానికి ప్రయత్నిస్తూ, "నేను మీ యింటికి తెచ్చిపెడతా" అన్నాడు.

"వద్దోయ్" అన్నాడు సుందరం.

"కొంచెం దూరం తెచ్చిపెడతా"అన్నాడు శివయ్య దాదాపు చాట లాక్కుంటూ.

ఎందుకో సుందరానికి శివయ్యమీద అదివరకుగల జాలి గౌరవంగా మారింది. అటువంటి ఇంటో ఉంటున్న వాడు తనతో చదువుకుంటున్నందుకు జాలిచాలదు. శివయ్య క్లాసులో ఇప్పుడు పదోవాడు.

ఇద్దరూ కొంతదూరం మౌనంగా నడిచారు.

"ఆవిడ మీ అమ్మా?" అన్నాడు సుందరం.

"ఔను" అన్నాడు శివయ్య.

మరి కొంతదూరం నడిచారు, సుందరం ఆగాడు.

"ఏం చేస్తున్నావు? చదువుతున్నావా?"

"ఔను"

"హోంవర్కు చేశావా?"

"నిన్న సాయంత్రమే చేశా"

కాస్సేపు మౌనం.

"రాత్రి చాలాసేపు చదువుతావా?"

"రాత్రిళ్లు దీపాలు పెట్టుకోవటంలేదు. కిరసనాయిలు మండిపోతున్నది.. ఒక సీసా ఇస్తారు."

"నే పోతానోయ్"

"పదండి"

"నన్ను ఏమండీ అనొద్దు. నాకు బాగుండదు" అన్నాడు సుందరం. తరవాత ఇలకోటి జ్ఞాపకం వచ్చింది వాడికి. "చాట ఇచ్చెయ్యి."

"నేనుకూడా మీ ఇంటిదాకా వస్తాగా?"

"ఎందుకూ?"

"రాగూడదా?" శివయ్య పిరికిగా నవ్వాడు.

"ఎందుకు రాగూడదూ? చాట నాకియ్యి."

"నే పట్టుకొస్తాగా?"

'నేను కూలి ఇవ్వనబ్బాయ్. తరవాత నీ యిష్టం?" అన్నాడు సుందరం. వాడి ప్రాణానికది చాలా పెద్ద హాస్యంగా తోచింది.

శివయ్య ఈ మాటకు నవ్వాలేదు, జవాబు చెప్పాలేదు. చాట మరింత భద్రంగా చంకనపెట్టి సుందరంతో బాటు నడవసాగాడు.

యింటికి పోయినతరవాత శివయ్యను సుందరం తన తల్లికి చూపించి, "ఈ అబ్బాయి నాతో చదువుతున్నాడు

డమ్మా!" అని చెప్పాడు. ఆ అబ్బాయి కులం ఏమిటో వాడు తల్లికిచెప్పలేదు. వాడికి చెప్పటానికి మనసురాలేదు.

"పాపం, బజారికెళ్ళి చాటపట్టుకొచ్చావు. అప్పడం కాల్చాను, ఇవ్వనుట్రా?" అన్నది సీతమ్మ కొడుకుతో.

ఆవిడ ఇద్దరికీ చెరొక అప్పడమూ యిచ్చింది. తల్లి తనకిచ్చిన అప్పడంకన్న శివయ్యకిచ్చిన అప్పడం కొద్దిగా మాడి ఉండటం చూసి సుందరం లోలోపల చాలా సిగ్గుపడ్డాడు. కాని ఏమీ చెయ్యలేకపోయినాడు.

సుందరం తన అప్పడం వెంటనే తినసాగాడు. కాని శివయ్య తినటానికి మొహమాటపడ్డాడు.

"తినవోయ్" అన్నాడు సుందరం.

"నేను ఇంటికి పోవాలి."

"తిని పోదుగాన్లే."

ఏమీ అనలేక శివయ్య కొంచెం కొంచెమే అప్పడం తుంచి నోట్లో వేసుకుని నోరు మెదపకుండా వినపడకుండా కనపడకుండా తినసాగాడు. సుందరం ఎప్పుడో తన అప్పడం పూర్తిచేసి, కారానికి రొజుకుంటూ లోపలికి పరిగెత్తి మంచినీళ్ళు తాగాడు.

వంటదగ్గిరఉన్న సీతమ్మ, "ఆ అబ్బాయికూడా కావాలేమో మంచినీళ్ళు" అన్నది.

"గ్లాసుతో ఇయ్యి" అన్నాడు సుందరం.

"ఆ అబ్బాయి సూద్దరాడుకాదూ!" అన్నది సీతమ్మ.

"అయితే?"

"కరుచుకు తాగటానికి ఇవ్వను."

"ఏమిటమ్మా?" అన్నాడు తల్లి ప్రవర్తనకు కలుగుతున్న చిరాకంతా ఒక్కసారి బయటికి కక్కుతూ.

సుందరం పుటకతోనే సంస్కారి అనికాదు. క్లాసులో తనకు సమానంగా ఉండేవాణ్ణి ఇతర విషయాల్లో నీచంగా చూడాలంటే, సంఘస్వరూపం ఎరగని సుందరానికి బాగా పట్టి ఇచ్చింది.

"సరే పోనీ తాగనీ. తరవాత తోల్చుకుంటాలే" అన్నది సీతమ్మ,కొడుకులో తిరుగుబాటు లక్షణాలు కనిపెట్టి.

శివయ్య మంచినీళ్ళు అక్కర్లేదన్నాడు. సుందరం బలవంతం చేసినమీదట గ్లాసు ఎత్తుకుని నోట్లో పోసుకున్నాడుగాని, కరుచుకు తాగలేదు.

"ఇక పోతానండీ" అన్నాడు శివయ్య.

"నీకు తెలుసా? కృష్ణమూర్తికూడా మా ఇంట్లోనే ఉంటున్నాడు అవతల భాగంలో."

"ఉన్నారా కృష్ణమూర్తిగారు?" అన్నాడు శివయ్య చాలా మర్యాదగా.

"ఏయ్, కృష్ణమూర్తీ!" అని సుందరం పొలికేక పెట్టాడు.

కృష్ణమూర్తి పలికాడుగాని రాలేదు.

"శివయ్యొచ్చాడు" అని అరిచాడు సుందరం.

"అట్లాగా?" అని తాపీగా తడిక అవతలనుంచి సమాధానం వచ్చింది.

"నేను వెళ్ళాలి"అంటూ శివయ్య వెళ్ళిపోయినాడు.

* * * *

బళ్ళోకి బయస్కోపు వచ్చింది. అలవాటు ప్రకారం బాండుమేళంతో సహా ఒంటెద్దుబండిమీద కాగితాలు పంచిపెట్టారు. ఆఖరు టిక్కెట్టు అణా.

"అమ్మా, అమ్మా! నేను బయస్కోపు చూడొద్దూ?" అన్నాడు సుందరం

"ప్రతిదీ కావాలంటావు, ఎట్లాగురా నీతో?" అన్నది తల్లి.

సుందరం ఉత్సాహమంతా కుంగిపోయినట్టయింది.

"అణాయేగా, అమ్మా?" అన్నాడు వాడు..

"కృష్ణమూర్తివాళ్ళు పోతుంటే నువుకూడా పోదూ గానిలే" అన్నది తల్లి.

సుందరం మరింత నీరసించాడు. కృష్ణమూర్తితో బయస్కోపుసంగతి ఎత్తటమూ కృష్ణమూర్తి తన కటువంటివి ఇష్టంలేదని "బుద్ధిమంతనం" ప్రవర్తించటమూ అదివరకే అయింది.

"కృష్ణమూర్తి చూడట్ట."

"అయితే నువుమాత్రం దేనికీ?"

"అట్లా అయితే నాకో సిల్కుచొక్కాకొనిపెట్టు. కృష్ణమూర్తి కన్నిఉన్నయే."

"ఊరుకోరా!" అని సీతమ్మ నోరు నొక్కుకున్నది.

ఆరోజు సాయంకాలం బయస్కోపుకు పోవటానికి సుందరం తల్లిదగ్గిర ఒక అణా వసూలుచేశాడు. ఈ అణా సంపాదించగలందులకై వాడు, మళ్ళీ ఎన్నడూ బయస్కోపు చూస్తాననని మాట ఇవ్వాలిసొచ్చింది.

ఊరిబయట డేరాలో బయస్కోపు. అప్పటి కింకా ఎలక్ట్రిసిటీ రాలేదు. బయస్కోపులో కథలుండేవి కావు. కార్బైట్ లైటుతో ఏవేవో దృశ్యాలు తెరమీద చూపించేవాళ్లు. డేరాకంతకూ ఒక గాసు లైటుండేది. "కాబిన్"లోనుంచి ఆపరేటరు ఈలవెయ్యగానే గాసు లైటును ఒక తొట్టిలోకి దింపి చీకటిచేసేవాళ్ళు. ఈ బయస్కోపు ప్రదర్శనాన్ని చూసి సుందరం పరమానందభరితుడైనాడు. ముఖ్యంగా రైలు రావటం రెండుసార్లు చూపారు. చడీచప్పుడూ లేకుండా రైలుమీదికి వస్తుంటే సుందరానికి ఒళ్లంతా భయానందాలతో పులకరించింది. నీళ్లలోనుంచి కార్లు పోవటంకూడా భలేబాగుంది.

సుందరం ఫోనోగ్రాఫుకూడా ఈ ప్రదర్శనంలోనే చూశాడు. ప్రదర్శనం ప్రారంభం కాకపూర్వం ఈ ఫోనోగ్రాఫుమీద పాటలు పాడించారు. "ఓరోరి బండివాడా" పాట పెట్టారు. పాటంతా అయినతరవాత ఫోనోగ్రాఫు ఏదో అన్నది. జనం కొందరు నవ్వారు. ఆ రహస్యం అప్పట్లో సుందరానికి తెలియలేదు. తరువాత మరికొంత కాలానికి ఆ రికార్డు విన్నప్పుడు సుందరానికి పాట చివర "మైనేమీజ్ వనజాక్షి"అన్నమాట స్పష్టంగా వినిపించింది.

10

మళ్ళీ చలికాలం వచ్చింది. హైస్కూలు పిల్లల్ని—కావలసినవాళ్ళని - అణా అణా ఇచ్చి యూనియన్ జాక్ అనే బ్రిటిష్ పతాకలు కొనుక్కోమన్నారు. అక్కరలేని

వాళ్ళూ, కొనలేనివాళ్ళూ మానవచ్చునని మేష్టరుచెప్పాడు. ఒక్కడుకూడా "నాకు కావాలి" అని తనంతట తానుగా అన లేదు. మేష్టరు పేరుపేరునా అడిగాడు. అప్పటికీ కొందరు తమ తల్లిదండ్రుల నడగాలన్నారు. దగ్గిర అణాడబ్బులుండే అదృష్టవంతులు నలుగురైదుగురు జెండాలు కొనేశారు.

ఈ జెండాలు ఎందుకు కొనాలో మేష్టరు వివరించి చెప్పాడు.

ప్రస్తుతం ఇంగ్లాండుకూ జర్మనీకీ మధ్య యుద్ధం జరుగుతున్నది. ఇంగ్లీషువాళ్ళ సామ్రాజ్యం ప్రపంచమంతటా, అన్నిఖండాల్లోనూ ఉన్నది. అందుకనే రవి అస్తమించని బ్రిటిషు సామ్రాజ్య మన్నారు. ఈ ఇంగ్లీషువాళ్ళకింద సామ్రాజ్యం ఉండిపోయిందే అని జర్మనీవాళ్ళకు కళ్ళుకుట్టి, ఇంగ్లాండుతో యుద్ధం తెచ్చిపెట్టారు. అయితే ధర్మం ఇంగ్లాండుపక్షాన ఉన్నది. గనక ఇంకా అనేక దేశాలు ఇంగ్లాండుపక్షాన యుద్ధంచేస్తున్నాయి. ఇన్ని దేశాలతోనూ జర్మనీ ఒంటరిగా యుద్ధం చేస్తున్నదంటే జర్మనీకూడా సామాన్యమైంది కాదుమరి! ఎంతో బలంఉన్నదన్నమాట. అంతమాత్రాన ఇతరులసొత్తు కాజెయ్యటం మంచిదికాదు. నేను బలంగలవాణ్ణిగదాఅని మీ జేబుల్లో ఉండే డబ్బులన్నీ లాక్కోవచ్చా? తప్పు! ఇంగ్లీషువాళ్ళ సొత్తయిన సామ్రాజ్యాన్ని జర్మనీ లాక్కోవాలని చూడటం అటువంటిది—"

"యుద్ధంలో జర్మనీ గెలిస్తే ఏమవుతుందండీ, సార్?" అన్నాడొకడు.

"ఏమవుతుందీ? మనల్ని జర్మనీవాళ్లు పరిపాలిస్తారు. ఇంగ్లీషుమానేసి జర్మనుభాష నేర్చుకోమంటారు."

సుందరం ఆలోచిస్తున్నాడు—జర్మనుభాష నేర్చుకోవాలంటే మళ్ళా తను వీధిబడిలో చేరాలి. ఆ భాష చెప్పటానికి మేష్టర్లుండరు. అది తనకు కొంచెమన్నా రాదు. మేష్టర్లు దొరికి తను జర్మనుభాషలో స్కూలుఫైనలుపేసయే టప్పటికి ఇరవైయేళ్ళే వస్తాయో, పాతికేళ్ళే వస్తాయో! ఛా, ఛా! జర్మనీవాళ్ళు గెలవరాదు. ఎప్పటికీ ఇంగ్లీషు వాళ్ళే గెలవాలి.

"....యుద్ధంలో దెబ్బలు తగిలినవాళ్ళకు వైద్యం చెయ్యటానికని ఈ జెండాలు అమ్ముతున్నారు. అందుచేత అందరూ జెండాలు కొనండి. పుణ్యం! అణా అంటే పెద్ద మొత్తం కాదు. కాని అందరు పిల్లలూ కొంటే మన స్కూలునుంచే 50, 60 రూపాయలు పోగవుతాయి. యిటు వంటి స్కూళ్ళు ఈ దేశంలోనే ఎన్నో వేలున్నాయి. ఇట్లా అన్ని దేశాల్లోనూ పోగుచేస్తే లక్షలకొద్దీ రూపాయలు వస్తాయి. అదీకాక మీరు అణాచొప్పున యిచ్చి జెండాలు కొంటే మీకు మిఠాయి పంచుతాను" అన్నాడు మేష్టరు.

జెండాలుకొన్న పిల్లలకు వాటిని ఎట్లా చొక్కాకుపెట్టుకోవాలో మేష్టరు చూపించాడు. జెండాలు ఈపూట తీసుకుంటేడబ్బు మధ్యాహ్నం తెచ్చి ఇవ్వొచ్చునన్నా డాయన సుందరం ఇతర పిల్లల్నిచూసి తానుకూడా ఒక జెండా తీసుకున్నాడు. పొడుగాటి గుండుసూదికి జెండా తగిలించి

ఉంది. జెండామీద ఎరుపు, నీలంరంగు లున్నాయి. చూడటానికి ఎంతో ఆనందంగా ఉంది.

మధ్యాహ్నం బడివిడిచి యింటికి వెళ్ళుతూనే, "అమ్మా, చూడు" అని సుందరం తల్లికి జెండా చూపించాడు. ఇంగ్లీషువాళ్ళకూ, జర్మనీవాళ్ళకూ జరిగే యుద్ధం విషయంకూడా తల్లికి కొద్దిగా చెప్పాడు. ఆ తరవాత ఈ జెండా కొన్నందుకు అణా యివ్వాలని బయటపెట్టాడు.

"ఎందుకు నాయనా, వృధాగా ఇప్పుడీ అణా ఖర్చు?" అన్నది తల్లి.

సుందరం మొహం రంగు మారింది. ఆవిడ తనను బుద్ధిపూర్వకంగా యిరుకున పెట్టటానికా మాట అంటున్నదనుకున్నాడు. ఎట్లాగూ ఇవ్వవలసిన ఈ అణాకోసం కొంత వాదించవలసి రావటం సుందరానికి ఎంతో బాధ కలిగింది.

"ఏమిటమ్మా నువ్వు? అందరూ కొనుక్కుంటుంటే నేను మాననా?" అన్నాడు సుందరం.

"బాగుందే? ఉన్నవాళ్ళు కొనుక్కుంటారు. ఒకరితో మనం ఎక్కడ పోటీకి పోగలంరా?" అన్నది. తాము ఎంత లేనివాళ్ళయిందీ సుందరం ఎరగడుగాని తల్లి అన్నంత పేదవాళ్లు కారని అనుకున్నాడు. కేవలం అణా ఎగవెయ్యటానికే ఆవిడ ఉన్నవాళ్ళనీ, పోటీ అనీ అంటున్నదనుకున్నాడు. సీతమ్మగారు అణా ఇచ్చిందిగాని సుందరానికి సుఖంగా ఉండేటట్టుమాత్రం యివ్వలేదు. తనకూ తల్లికీ జరిగిన సంభాషణ అవతలవాళ్ళు పూర్తిగా వినిఉండాలి.

అవతల కృష్ణమూర్తి చదీచప్పుడూ లేకుండా అణా సంపాదించాడు. తన తల్లి ఇట్లా చేసేటట్టయితే తను కృష్ణమూర్తికి లోకువై పోవటం తప్పదనుకున్నాడు సుందరం.

సాయంత్రం పిల్లలకు లడ్డూలూ, అరటిపళ్ళూ పంచారు. జెండాలు కొనని వాళ్ళకుకూడా పంచారు. మొత్తంమీద జెండాకింద యిచ్చిన అణావృధాపోలేదు.

*   *   *   *

సీతమ్మ అతి సున్నితమైన చిక్కులో పడ్డది. తన భర్త చావువల్ల ఆవిడలో కలిగిన మానసికపరివర్తన ఎంతైనా ఉన్నది. అందులో ప్రధానమైనది ఆర్థిక బాధ్యత కుటుంబాదాయం తగ్గిందన్న విచారంతోబాటు తక్కువ ఖర్చుతో కాలయాపన ఎట్లాగా అన్న విచారంకూడా ఆవిణ్ణి పట్టుకున్నది. తానూ, తన కొడుకూ, కూతురూ ఇప్పుడు బీదవాళ్ళన్నమాట. ఆవిడ అడుగడుగునా జ్ఞాపకం చేసుకుంటూ ఉండేది. ప్రతి ఖర్చులోనూ ఎంత ఆదా చేస్తున్నానా అని చూసుకుంటూ ఉండేది. తన భర్త చావుతో ఎంత సంపాదనపోయిందో అంతఖర్చూ తగ్గించుకోక తప్పదుగద! అంత తగ్గించటం మాటలా?

సీతమ్మగారు చిన్న నేతిగరిటతో ప్రారంభించింది. అదివరకల్లే రోజూ కూరలు కొనడానికి వీల్లేదు. కొన్నప్పుడైనా ఖరీదైన కూరలు కొనటం ఎంతమాత్రం వీల్లేదు. కూరలు బదులు పచ్చళ్ళూ, వొడియాలూ, అప్పడాలూ, వారుగులూ ఏర్పాటు చేసుకోవాలి. తనకిక చీరెలఖర్చూ

అదీ లేదుగదా. పిల్లవాడికి జత లాగులూ, చొక్కాలూ వుంటేచాలు. చాకలిఖర్చు లేదు. అంట్లదాన్ని మాన్పించే సింది అంతకన్న ఇంకేం చెయ్యాలో ఆవిడకు తెలియదు. ఎవరన్నా బంధువులు వస్తారేమోనని ఆవిడకు చాలా భయంగా ఉండేది. తీరా బంధువులు వచ్చినతరవాత వాళ్ళకు ఉన్నదాన్లో పెట్టక తప్పుతుందా? అద్దె రెండు రూపాయలు ఎక్కువ వస్తున్నదంటే దానికి తగ్గట్టు సుంద రం చదువుఖర్చు ఉండనే వున్నదాయె. ఇంకా ఆడపిల్ల ఎదిగొస్తున్నది. ఖర్చు పెరుగుతుంది గాని తగ్గదు.

సీతమ్మగారికి కలిగిన దారిద్ర్యభయం అంతా దారి ద్ర్యంవల్లనే ఏర్పడిందనటానికి వీల్లేదు. కాలిమీద కాలేసు కుని కడుపులోచల్ల కదలకుండా భూములమీద వచ్చే దానితో ఒకస్థాయిలో జీవితాన్ని వెళ్ళబుచ్చటానికి అల వాటుపడ్డ తరగతియొక్క మనస్తత్వంనుంచి ఆవిడకీ భయం దాపరించింది. ఆవిడకాస్త శాంతంగా ఆలోచించినట్టయితే తన భర్త సంపాదించినదానికి ఇంచుమించు సమానంగా ఆయన ఖర్చుచేశాడనీ, ఆయన చావువల్ల తనమీద కుటుం బం ఈ దేభారం ఏర్పడినప్పటికీ, ప్రస్తుతానికి తమ అవసరా లకు లోటేమీలేదనీ ఆవిడ ఊహించగలిగి వుండేదే. అయినా ఆవిడకు దారిద్ర్యం సమీపంలో వున్నదన్న భావం పోలేదు. అది ప్రత్యక్షంగా ఆట్టే కనిపించటంలేదు కనుకనూ తాత్కాలికంగా దారిద్ర్యాన్ని దూరంగా వుంచేటందుకు, కొన్ని జాగర్తలు తీసుకుంది కనకనూ, ఆవిడ తన ఆత్మ సంతృప్తికోసం దూరానవున్న దారిద్ర్యాన్నిచూసి లల్ల

డిల్లిసాగింది. పోయినకొద్దీ సుందరం చదువుఖర్చు పెరుగుతుంది. సంసారం రాబడి పెరగదు. ఇంకో ఎనిమిది తొమ్మిదేళ్ళలోపల పిల్ల పెళ్ళికెదుగుతుంది.

మనిషి తన అంతరాత్మను సంతృప్తి పరుచుకోవటానికి నిరాశావాదం అవలంబించదలచిన దానికి ఆధారాలు దొరక్కపోవు. సీతమ్మగారి విచారానికి సుందరం కొంత సాయపడ్డాడు. క్లాసులో ఇతర పిల్లలనుచూసి వాడు ఎటువంటి అనవసర ఖర్చులలో తలదూరుస్తాడో అని ఆవిడకు ఒక పెద్ద బెంగపడిపోయింది. సుందరం ఎప్పుడన్నా, "అమ్మా నాకు ఇది కావాలి" అని అడిగితే సీతమ్మగారి గుండెల్లో రాయిపడేది. అయితే ప్రతిసారీ సుందరం నమ్మేటట్టుగా చెప్పేవాడు.

ఒకసారి వాడు కాపీపుస్తకాలు కొనుక్కోవాలన్నాడు. మరోసారి బ్రౌనుపేపరుతో డ్రాయింగు పుస్తకం కుట్టుకోవాలన్నాడు. చాక్ పీసులు కొనుక్కోవాలన్నాడు. ఇదంతా తప్పనిసరి ఖర్చో, తప్పేఖర్చో ఆవిడకు తెలిసేది కాదు. చూస్తూండగానే వాడిచదువు ఎట్లా తన తలకు మించిపోయిందో తలుచుకుంటే ఆవిడకు ఆశ్చర్యంవేసేది. ఆవిడకు అనుమానం కలిగినప్పుడల్లా కృష్ణమూర్తిని అడిగేది ఇట్లా చెయ్యటంవల్ల తన కొడుక్కు అసంతృప్తి కలుగుతున్నదనికూడా ఆవిడకు తట్టేదికాదు.

"అబ్బాయి, మనం బీదవాళ్ళం. కృష్ణమూర్తికి వాళ్ళవాళ్ళు కొనిపెట్టేవన్నీ నేను నీకు కొనలేను. తప్పే ఖర్చయితే నాచేత చేయించకు, నీకు పుణ్యం వుంటుంది"

అని కొడుక్కి నచ్చజెప్పుదామని ఎన్నోసార్లు సీతమ్మగారి నోటిచివరదాకా వచ్చింది. కాని ఆ పని చెయ్యటం ఆవిడకు సాధ్యంకాలేదు. అట్లా అంటే తనకూ వాటికీవున్న సంబంధం చెడిపోతుందనీ, వాడు నొచ్చుకుంటాడనీ ఆవిడ భయపడింది. వాడు అదివరకే నొచ్చుకుంటున్నాడని ఆవిడ ఊహించలేదు. తను ఖర్చు తగ్గించటానికి చేసే ప్రతి చిన్న ప్రయత్నమూ వాడర్థం చేసుకుంటూనే వున్నాడని ఆవిడ కలలోకూడా భావించలేదు.

కాని చిన్నపిల్లలకు ఇటువంటి విషయాలు చెప్పిన దానికన్న దాస్తేనే బాగా అర్థమవుతాయి. సుందరం కొనుక్కు తినటానికి కానీ ఇమ్మని ఎన్నడూ తల్లిని అడిగే వాడుకాదు.

అయినా సుందరానికి బీదరికమనేది సరిగా తలకెక్క లేదు. తోటి విద్యార్థుల్లో తనకన్న మరీ బీదవాళ్ళూ, తనకన్న మరీ భాగ్యవంతులూ కానివాళ్ళందరూ తనతో సమానులనే అనుకునేవాడు. వాళ్ళలో ఎవరన్నా బీదవాళ్ళని తెలిసినా, వాళ్ళు పూరికొంపల్లో ఉండటం చూసినా జాలిపడేవాడు. ఎవరి తండ్రిగాని పోయినాడన్నా అదే విధంగా జాలిపడేవాడు—తనకు అటువంటి విపత్తు కలగనట్టే.

* * * *

సరిగా డిసెంబరు పరీక్షలమధ్య సుందరానికి జ్వరం వచ్చింది. లెక్కల పరీక్షలో నూటికి నూరుమార్కులు తెచ్చుకుని ఇంటికి పరమానందంగా వచ్చినవాడు, ఇంకా పొద్దుగూకకమునుపే, "అమ్మా, నాకు చలేస్తున్నది. నిద్ద

రోస్తున్నది" అంటూ పడకవేశాడు. కాస్సేపటికి సీతమ్మ గారువచ్చి ఒంటిమీద చెయ్యి వేసేసరికి కాలిపోతున్నది.

సీతమ్మగారు వెంటనే వాడిచేత కస్తూరిమాత్ర మిం గించి లంఖణం పెట్టింది.

ఆవిడదగ్గర రకరకాల మందులూ,మందు దినుసులూ ఉంటాయి. జ్వరానికీ, పడిశానికీ, అజీర్ణానికీ, గజ్జికీ, దగ్గుకూ మలబద్ధకానికీ ఏం చికిత్సలు చెయ్యాలో ఆవిడకు తెలుసు. గృహవైద్యం ఆవిడ తల్లిదగ్గరనుంచి సంపాదించింది. కురం జీవం, కుగాసానివాం, పిప్పళ్ళూ, అక్కలకర్రా, వాము, శొంఠీ, దుంపరాష్టకం, వసకొమ్ములూ, మైలుతుత్తం మొద లైన దినుసులన్నీ ఆవిడ చిన్న చిన్న కాగితం పొట్లాలుకట్టి వంటింటో ఏనాడో దాచిఉంచింది. ఇవిగాక, తేనే, కస్తూరి మాత్రలూ, ఆనుదం, సునాముఖిఆకూ, సైంధవలవణం మొదలైనవి కూడా ఉంచింది.

ఇటీవల ఆవిడ తిండిదగ్గర పొదుపు ప్రారంభించి నప్పటినుంచీ ఇంట్లో ఎవరికీ సంపూర్ణమైన ఆరోగ్యంలేదు. వంటిదానికి చీటికీ మాటికి బురబురలాడుతూ జలుబూ దగ్గూనూ, సుందరానికి విడవకుండా మలబద్ధకం, కడుపు నొప్పీ. సీతమ్మగారికి కీళ్ళు లాగటం, నీరసం, అన్నం సరిగా సయించకపోవడం. పొద్దునే లేవగానే ఆవిడ మొదటివిధి పిల్లకు జీలకర్రరసం పోగించి పొయ్యటమూ. కరేపాకూ, మిరియాలూ, ఉప్పూనూరి మాత్రలుచుట్టి సుందరంచేత మింగించటమూనూ.

తాను చేస్తేవైద్యం సరిగా పనిచేస్తున్నదా లేదా

అని ఆవిడ పరిశోధనలు ప్రారంభించలేదు. చిన్న చిన్న రోగాలు వస్తుండేవి. ఆవిడ మందులు వేస్తుండేది, అవి పోతూ ఉండేవి. రోగాలు వాటంతట అవేపోతున్నాయో, మందులు పనిచేస్తున్నాయో ఆవిడకు తెలీదు. కాని ఆ మందులు అపాయకరమైనవి కాకపోవటంవల్లా, ఆరోగాలు తీవ్రమైనవి కానందువల్లా సీతమ్మగారి వైద్యం కొమ్ములుతిరిగిన డాక్టర్లు చేసే వైద్యంకన్న చాలా నిరపాయంగా పరిణమించింది. ఈ రోగాలురావటం మానలేదంటే అవి ఆవిడ వైద్యంవల్ల వచ్చినవికావు. దారిద్ర్యాన్ని దూరంగా ఉంచటానికి దారిద్ర్యాన్ని దూరంగా ఉంచుతున్నాననే భ్రమతో-ఆవిడ అవలంబించిన మార్గాలఫలితంగా వచ్చినవి.

ఆవిడ పాపం, ఏం చెయ్యగలదు? మనిషి తినవలసిన ఆహారప్రమాణా లావిడకి తెలియవు. ఆమాటకువస్తే ఇవాళ-ఇది జరిగిన మూడు పుష్కరాల అనంతరం—చదువుకున్న వాళ్ళలో ఆహారశాస్త్రం తాలూకు ప్రాథమికవిషయాలు తెలిసిన వాళ్ళెంతమంది ఉన్నారు? ఈ యీ కూరలు తినాలని సీతమ్మగారికి ఒకవేళ తెలిసినా ఏమీ ప్రయోజనం లేదు. ఎందుకంటే ఒకో్క రుతువులో ఒకో్క కూర కొనవలిసిందే. అసలు కూరలు కొనటమంటేనే ఆవిడకు భయమైపోయిందాయె. అందుచేత ఈ జబ్బులు తప్పేదారి లేదు.

సీతమ్మగారు పనంతా పూర్తిచేసుకుని దీపం తగ్గించి సుందరం మంచం పక్కనే పిల్లను పెట్టుకుని పడుకోవటానికి వచ్చింది. ఆవిడ నడుము వాల్చబోతూ సుందరానికేసిచూసే టప్పటికి వాడు, ఎప్పుడు నిద్రలేచాడో, కళ్ళు పెద్దవి చేసుకుని ఇంటి కప్పుకేసి చూస్తున్నాడు.

"లేచావుట్రా?" అన్నది తల్లి.

సుందరం తల పక్కకుతిప్పి. నాకు జరం పోయింది. నేను పరీక్షకు వెళ్ళాలి" అన్నాడు.

సీతమ్మగుండె గుబుక్కుమన్నది. మొహంమీద చెయ్యివేస్తే కాలిపోతున్నది. పిల్లాడికి సంధించిందేమో అనుకుని గాభరాపడింది.

"జ్వరం ఉంది, నాన్నా! అర్ధరాత్రిపూట పరీక్షేమిట్రా?" అన్నదావిడ.

"అమ్మా, నేనూ-పరీక్షకి పోకపోతే-తప్పిపోనూ?" అన్నాడు సుందరం.

"ఏం తప్పవులే. ఇవి అసలు పరీక్షలు కావుగా?"

మళ్ళీ కాస్సేపుండి, "అమ్మా, జ్వరంతో పరీక్షకు పోగూడదా?" అన్నాడు.

"జ్వరంతో పడుకున్నవాడివి ఎట్లా పోతావురా? ఎట్లా కూచుని రాస్తావు?"

"రేపు జ్వరంపోదూ?"

"పోతుందిలే, జ్వరం పోతే నువ్వు చక్కగా పరీక్షకు పోదువుగాని."

సుందరం మళ్ళీ కళ్ళు మూసుకున్నాడు. వాడు వొళ్ళు తెలిసే మాట్లాడుతున్నాడని సీతమ్మగారు తృప్తి పడింది.

కాని ఆ జ్వరం మూడు లంఖణాలతోగాని నయం కాలేదు. పరీక్షకు పోలేనందుకు సుందరం ఏడిచి రాగాలు పెట్టాడు. వెయ్యిచెప్పినా వినకుండా మంచంలోనుంచి లేచి

బడికి బయల్దేరటానికి ప్రయత్నించాడు. ఆఖరుకు ఆదినారాయణగారువచ్చి, "అబ్బాయి, నువ్వు పరీక్షకు పోకపోయినా పాసవుతావని మీ మేష్టరు చెప్పాడు" అని ధైర్యం చెబితేగాని సుందరం పడుకోలేదు.

వాడి జ్వరం జారినరోజునే శీతాకాలపు శలవలు ఆరంభమైనాయి.

11

చిన్నపిల్లలు స్వతస్సిద్ధంగా వేదాంతులు. ఎట్టి సిద్ధాంతాలూ ఎరగని నిర్లిప్తమైన మనస్సులతో, వాళ్ళు జీవితంలోని మంచిచెడ్డలనూ, కష్టసుఖాలనూ తమ అనుభవంగా చేసుకుంటారు. కనకనే వాళ్ళకు జీవితంనుంచి పెద్దవాళ్ళు పొందలేని ఆనందం లభిస్తుంది.

సుందరం మనస్సు రోజురోజుకూ కొత్త వికాసం పొందుతున్నది. జీవితంలో రోజూ కనిపించేవాటిలోనే కొత్త ఆనందం కనిపించటం కాక, కొత్త అనుభవాలుకూడా ఎన్నో కలిగేవి. రోజూ బడికిపోవటం, పీరియడ్లు జరగటం, మేష్టర్లు మారటం, పాఠాలు జరగటం, సాయంత్రంపూట ప్లేగ్రౌండ్‌లో ఆటలూ, స్నేహితులిళ్ళకు వెళ్ళటం, కొత్త కుర్రాళ్ళతో స్నేహితాలు చేసుకోవటం, ఇంటికి రావటం, తల్లివెంట ఉండి ఆవిడచేసే ఇంటిపనులన్నీ చూడటం, ఆవిడ పాడుకునే పాటలు వినటం మొదలైనవి నిత్యకర్మ. ఇవికాక కొన్ని అపూర్వమైన సంఘటనలు కూడా ఉండేవి.

సుందరం నాలుగో క్లాసులోకి ప్రవేశించిన ఏడు

'మహమ్మారి' వచ్చింది. జనం హడలిపోయినారు. జాతర్లూ కొలుపులూ చేశారు. మారెమ్మనుగురించి తన తల్లితో అమ్మలక్కలు చెప్పుకునే భయంకరమైన విషయాలు సుందరం విన్నాడు. ఎవరికన్నా మశూచికంపోసి చావటానికి సిద్ధంగాఉంటే మారెమ్మ కల్లో కనిపిస్తుందట! ఏదో తింటున్నట్టు దవడలు ఆడిస్తుందిట. లేదా ఫలానివాళ్ళని తినేస్తున్నానని చెబుతుందిట. ఈ కథలన్నీ విన్నమీదట సుందరానికి మారెమ్మ కల్లో కనిపిస్తుందేమోనన్న భయంకొద్దీ చాలారోజులు నిద్రకూడా పట్టేదికాదు.

ఆయేడే యుద్ధం అయిపోయింది. యుద్ధం అయిపోయిన సంగతి సుందరానికి విచిత్రంగా తెలిసింది. ఉదయానే వాడు వీధి వాకిట్లోకివచ్చి నిలబడిఉండగా అతని సహాధ్యాయి నాగేశ్వరరావు తన తండ్రి వెంట వీధినపోతూ సుందరాన్ని చూసి ఆగాడు.

"అరే, సుందరం, ఇవాళ బడిలేదు. శలవ!" అన్నాడు నాగేశ్వర్రావు.

"ఏం?" అన్నాడు సుందరం.

"నీకు తెలీదా! యుద్ధంలో మనవాళ్లు గెలిచారు. జర్మనీ వాళ్ళు ఓడిపోయినారు."

'నిజంగా శలవేనా?" అన్నాడు సుందరం. నాగేశ్వర్రావు మాట నమ్మి బడికిపోకుండా మానేసి పాఠాలు పోగొట్టుకోవటం ఇష్టంలేక.

"అబద్ధం చెబుతాననుకుంటా! నువ్వుకూడా రా. తాలూకాఫీసుకు పోదాం, [illegible] టపాకాయలు [illegible]కాల్చి ఊరేగుతారు.

మా నాన్న తాలూకాఫీసులో పనిచేస్తాడు గాదూ? అక్కడికే పోతున్నాం."

"ఉండు వస్తా. మాఅమ్మతో చెప్పనీ" అంటూ సుందరం లోపలికి పరిగెత్తి "అమ్మా, అమ్మా! మనవాళ్ళు యుద్ధంలో గెలిచారు. నే నిప్పుడేవస్తా" అంటూ వచ్చి నాగేశ్వర్రావును కలుసుకున్నాడు. ఈలోగా నాగేశ్వర్రావు తండ్రి చాలాదూరం వెళ్ళిపోయినాడు.

స్నేహితు లిద్దరూ చేతులు చేతులు పట్టుకుని తాలూకాఫీసుకేసి నడిచారు. దారిలో నాగేశ్వర్రావు చాలా వుత్సాహంగా మాట్లాడాడు. యుద్ధంలో "మనం" గెలవడంలో సుందరానికి ఆనందించవలసిన అవసరం ఉందని మొదట తెలియనప్పటికీ, నాగేశ్వర్రావు ఉత్సాహం అంటువ్యాధిలా సంక్రమించింది.

"ఇక జర్మనీవాళ్ళు ఎప్పటికీ యుద్ధంచేయరు. వాళ్ళ పొగరణిగిపోయిందిలే. ఇంగ్లీషువాళ్ళంటే ఏమిటనుకు న్నారో. నిజంగా ఇంగ్లీషువాళ్ళని ఎవరూ జయించలేరు తెలుసా?" అంటూ ఎంతో ఉత్సాహంగా మాట్లాడాడు నాగేశ్వర్రావు.

వీళ్ళు వెళ్ళుతుండగానే ఊరేగింపు ఎదురువచ్చింది. బాండు వాయిస్తున్నారు. "సార్టు" బండిలో జార్జి చక్రవర్తినీ మేరిరాణినీ రంగుపటాలు ఊరేగించారు. పోలీసులూ, పోలీసు ఉద్యోగస్తులూ, తహసీల్దారూ, డిప్టీకలెక్టరూ, ఊళ్ళో ఒకరిద్దరు గొప్పవాళ్ళూ ఊరేగారు.

సుందరం ఆనందానికి కప్పుడు మేర లేదు. ఆ ఆనం దంలో బడికి శలవన్నది ఎక్కువయిన పాత్ర వహించింది.

"నువ్వు అన్నంతిని మాయింటికి • రారాదుట్రా ? ఇవాళ మా అన్నయ్యా, బావా, వాళ్ళ స్నేహితులూ చాలామంది వస్తారు, సరదాగా తిరుగుదాం" అన్నాడు నాగేశ్వర్రావు.

సుందరం సరేనన్నాడు. ఈ ఇద్దరికీ ఈరోజున ఈ విధంగా ప్రారంభమైన స్నేహం సుందరం జీవితంలో అతి ప్రధానమైన స్నేహంలో ఒకటిగా పరిణమించింది.

* * *

నాగేశ్వరావు అన్న శ్రీరామ్మూర్తి అప్పటికే ఫోర్తు ఫారం చదువుతున్నాడు నాగేశ్వర్రావు. అక్క మొగుడు అత్తవారింటనేఉండి పోస్టాఫీసులో ఉద్యోగ్యం చేస్తున్నాడు.

ఇవాళ నాగేశ్వర్రావింటికి శ్రీరామ్మూర్తి స్నేహితులూ, సహాధ్యాయులూ నలుగురైదుగురు వచ్చారు. వాళ్ళంతా చాలా కలుపుగోలుగా ఉంటూ ఇంట్లోవాళ్ళ ల్లేనే ప్రవర్తించేవాళ్ళు. నాగేశ్వర్రావుకూడా వాళ్ళను "ఏంరా" అని పిలిచేవాడు. సాధారణంగా పెద్దఫారాలు చదివే పిల్లలు చిన్నక్లాసువాళ్ళను లోకువగా చూసేవాళ్ళు. కాని శ్రీరామ్మూర్తి స్నేహితులు సుందరాన్ని అట్లా చూడ లేదు.

రోజల్లా చాలా సరదాగా గడిచిపోయింది. చాలా సేపు చీట్లపేక ఆడాను — వొంగాటు, సుందరానికి వొంగాల

చాతకాదు. అందుచేత నాగేశ్వరరావు ఆడేఆట చూస్తూ కూచున్నాడు.

ఇంతలో ఎక్కడినుంచో గ్రామఫోను వచ్చింది పువ్వుతో సహా. గ్రామఫోనూ, కుక్కగ్రామఫోను వింటున్న బొమ్మగల ప్లేట్లూ సుందరం ఈసారి దగ్గిరైంచి చూశాడు. వాడు గ్రామఫోనుకి కీ ఇచ్చాడు కూడానూ. ప్లేట్లలో వనజాక్షీ ప్లేట్లూ, రైలుబండి తమాషా, కోయంబత్తూరు తాయి ప్లేట్లూ, నవ్వేప్లేట్లూ కొన్ని తురకప్లేట్లూకూడా ఉన్నాయి. వనజాక్షీ ప్లేట్లలో "ఓరోరి బండివాడా", "శివదీక్షాపరురాలనురా," "వదినెలందరు వచ్చిరి" ఉన్నాయి పాటంతా పాడి "మైనేమిాజ్ వనజాక్షి" అనేది వనజాక్షి. ఆ మాట కోసం ఎన్నిసార్లో ఆప్లేట్లు పెట్టారు రైలుబండితమాషా ఎన్నిసార్లు పెట్టారో సుందరానికి లెక్కకూడా లేకుండా పోయింది. చూస్తుండగానే ఆపాటంతా సుందరానికి వచ్చేసింది. నవ్వుప్లేట్లు తమాషాగానే ఉందిగాని, వాడేమంటు న్నాడో తెలీదు. తాళంప్రకారం నవ్వటం సుందరానికి చాలా అసహ్యంగా కనపడింది.

సుందరం మధ్యాహ్నం ఇంటికొచ్చి అన్నంతిని మళ్ళీ రెండుగంటలకు నాగేశ్వరావింటికి వెళ్ళాడు. అక్కడ నాగేశ్వరరావు తల్లి అందరికీ ఫలహారాలుపెట్టింది. ఆ ఫలహారం తిన్నతరువాత అందరూ కలిసి రైలుకట్టదగ్గిర డొంకలో బిళ్ళంగోడు ఆడటానికి బయలుదేరారు.

ఆ ఆట చూస్తుంటే సుందరానికి ఆశ్చర్యంవేసింది. ఆ ఆటలో సుందరానికిగాని, నాగేశ్వరరావుకుగాని స్థానం

లేదు. అందరూ పెద్దవాళ్ళే. నాగేశ్వర్రావు బావ కొడితే బిళ్ళ కంటికి కనిపించకుండా ఎక్కడికో వెళ్ళిపోయేది. ఎదురు ఆడేవాళ్ళేం తక్కువతిన్నవాళ్ళు కారు పిట్టల్లేఎగిరే బిళ్ళను ఒడిసిపట్టుకునే వాళ్ళు. అంతదూరంనుంచీ బిళ్ళను విసిరి గుంటమీద పడేటట్టు చెయ్యటానికి ప్రయత్నించే వారు. గెలుచుకున్న ఎల్లలు కొలవటంలేదు. గెలిచినవాడు ఇన్ని ఎల్లలని చెప్పటమూ, వాడు ఎక్కువ చెప్పాడని తోచినప్పుడు రెండోపక్షంవాళ్ళు కొలవటమూనూ.

ఈ బిళ్ళంగోడు ఎంతసేపు చూచినా సుందరానికి విసుగెత్త లేదు. అందుచేత వాడికి సాయంకాలం అయిపోవటంకూడా గుర్తు లేదు. తీరా ఆటచాలించేసరికి సూర్యాస్తమానం కావస్తున్నది. ఆ తరువాత అందరూ కలిసి రైలుకట్టవెంబడే నడిచి కాలవదగ్గిరికి వెళ్ళి అక్కడ స్నానాలు చేశారు. ఇల్లుచేరేసరికి చీకటిపడి దీపాలు పెట్టి చాలాసేపయింది.

రోజల్లా సరదాగానే గడిచినా, ఇంటో ఎక్కువసేపు గడపనందుకూ, స్కూలుమొహం చూడనందుకూ సుందరం కించపడి, ఏదో చెయ్యగూడనిపని చేసి, తనకు అధికారం లేని ఆనందం అనుభవించినవాడల్లే బాధపడ్డాడు.

* * *

స్నేహితులు ఒకరినొకరు పొడిఅక్షరాలతో పిలుచుకునేవాళ్ళు. సుందరం కె. ఎస్., నాగేశ్వర్రావు పి. ఎస్. ఆర్. ఇట్లాగే ఇతర విద్యార్థులూనూ ఈ దశలో వీళ్ళు

తమ అన్యోన్య సంబంధాలతో ఒక సమగ్ర ప్రపంచం సృష్టించుకునేవారు. ఈ ప్రపంచంలో ప్రేమలూ, అసూయలూ, అలకలూ, పరామర్శలూ, త్యాగాలూ, సహనాలూ, సమస్యలూ, పరిష్కారాలూ, స్వార్థమూ, నేరాలూ, శిక్షలూ అన్నీ ఉండేవి. అయితే బాహ్యప్రపంచంలోలాగ పెద్దఎత్తున దౌర్జన్యమూ, దోపిడీ, కుట్రా ఉండేవి కావు.

సుందరానికీ, నాగేశ్వరరావుకూ స్నేహం ఎప్పుడు ఎట్లా ఏర్పడిందీ ఎవరూ ఎరుగరు. అది క్రమంగా బలం పొందింది. మనసులో ఉన్న మాటలను అవతలివాడికి దాచకుండా చెప్పుకోవటమూ, ఒకరి ప్రభావానికి ఒకరు గురికావటానికి ఒప్పుకోవటమూ స్నేహం. ఇటువంటి స్నేహం ఎంతదూరమన్నా పోతుంది.

సుందరం బడినుంచి నాగేశ్వరరావు వెంటలేకుండా ఇంటికొచ్చేవాడు కాడు. ఇద్దరూ సామాన్యంగా కలిసే బడికి వెళ్ళేవాళ్ళు. పరీక్షలూ అవీ దగ్గిరికివస్తే ఇద్దరూ కలిసే చదివేవాళ్ళు. సుందరం రాత్రి అన్నంతిని పుస్తకాలు పట్టుకుని నాగేశ్వర్రావింటికి వెళ్లేవాడు. రాత్రిపూట. అక్కడే పడుకునేవాడు.

సుందరానికీ నాగేశ్వరరావుకూ కలిగిన స్నేహం బలమైనదని సీతమ్మగారు సులభంగా ఊహించింది. ఎప్పుడన్నా నాగేశ్వరరావు తమ ఇంటికివస్తే ఆవిడ వాణ్ని ఆప్యాయంగానే చూసేది. కాని తనకొడుకును నాగేశ్వరరావింటిలో వాళ్ళు ఎట్లా చూస్తారో ఆవిడకు తెలీదు. నాగే

శ్వర్రావు స్నేహం తనకొడుక్కు అంగరక్షగా ఉంటుందని ఆవిడ తెలుసుకున్నది.

ఇప్పుడు యుద్ధం విషయం మాట్లాడే వాళ్ళెవరూ లేరు. దేశమంతటా దైవభక్తి హెచ్చిపోయింది. ప్రతి రోజూ ఎవరో ముసలాయన భజనకీర్తనలు పాడుతూ బయలుదేరేవాడు. అనేకమందిపిల్లలు ఆయనవెంటపాడుతూ తిరిగేవాళ్లు. ఉత్త అరచేతిలోనుంచి చిన్న చిన్న ఎండు కొబ్బరి ముక్కలు తీసి తనవెంట వచ్చే పిల్లలకు ఉన్న ట్టుండి పెడుతూ ఉండేవాడు. అప్పుడప్పుడూ దవనం ముక్కలుకూడా తీసి ఇచ్చేవాడు. ఆయనగొంతువెలుగు రాచుకుపోయినట్లుండేది. ఆయన ఎవరినీ డబ్బు యాచించి నట్టు కనపడేవాడు కాడు. వీధివెంట పోతూపోతూ తనఇష్టం వచ్చిన ఇంటో ప్రవేశించేవాడు. అక్కడ ఏ కొబ్బరి కాయలో ఇస్తే అవి అక్కడే పంచిపెట్టేవాడు. సుందరం, నాగేశ్వర్రావు ఈయనవెంట దాదాపు రోజూ తిరిగేవాళ్లు.

చీకటి పడ్డతరవాత ఇంకొకరకం భజనలు బయల్దే రేవి. కొందరు కుర్రాళ్లు దీపస్సెమ్మాలు పట్టుకుని ఇల్లిల్లూ తిరిగి, "అడుగో రాముడు వస్తున్నాడు. వచ్చి వాకిట నిలుచున్నాడూ," అని పాడేవాళ్లు. ప్రతిఇంటోనూ దీపానికి నూనే, కాని డబ్బులూ పడేవి.

నాగేశ్వర్రావింటో ప్రతి శనివారం రాత్రి భజన కూడా ఏర్పాటుచేశారు. ఒకటిరెండు తరంగాలూ, రామ దాసు పాటలూ పాడేవాళ్ళు. ఈ భజన సుందరానికి బాగుండేది.

ఒకనాడు సాయంకాలం సుందరంబడినుండి నాగేశ్వ్రరావుతో బాటు ఇంటికి తిరిగివస్తుండగా రోడ్డుమీద ఒక గుర్రం ఎదురువస్తూ కనిపించింది. దానిమీద కాళ్లు తెగి పోయిన వాడొకడు పడుకుని ఉన్నాడు.

"వాడు యుద్ధంలో పనిచేసిన సిపాయిరా," అన్నాడు నాగేశ్వ్రరావు.

"నిజంగానా?" అన్నాడు సుందరం ఆశ్చర్యంగా. ఆ గుర్రాన్నీ మొండివాణ్ణీ సుందరం అదివరకు రెండు మూడు సార్లు చూశాడుగాని వాడు సిపాయని ఎరగడు.

"అవును. పాపం, యుద్ధంలోనే వాడికాళ్లుపోయినై. వాడికి పింఛనిచ్చి ఆ గుర్రాన్నకూడా ఇచ్చేశారు. ఆ గుర్రంమీద అట్లాగే తిరుగుతూ అడుక్కుంటాడు."

"కాళ్లు లేవుగా? ఎట్లా ఎక్కుతాడో?"

"ఎవరో ఎక్కిస్తారేమో. ఆ గుర్రంచూడు, ఎంత విశ్వాసం కలదో! ఎవరన్నా ఎదురువస్తే ఆగుతుంది. ఎప్పుడూ పరుగెత్తదు. అడుక్కున్న దాన్లోనే వాడు తను తిని గుర్రానికి పెట్టాలి. ఏం పెడతాడు పాపం?"

"గుర్రం చాలా తింటుందా?"

"తినకేంరా? పచ్చిగడ్డీ, ఎండుగడ్డీ తింటుంది. ఉలవలు తింటుంది. అదీకాక దాన్ని రోజూ మాలిస్ చెయ్యాలి."

అవును. సుందరానికి జ్ఞాపకం వచ్చింది. మునసబు గారికి గుర్రబండీ ఉంది. ఆ గుర్రాన్ని కానావాడు రోజూ

మాలిస్ చెయ్యటం సుందరం చూశాడు. గుర్రం గడ్డిమీద తప్ప పడుకోదు. పక్కకు వేసేగడ్డి అది తినదుట....

కొన్నాళ్ళకు హైస్కూల్లో ఒక మీటింగు పెట్టారు. ప్రతిక్లాసుకూ నోటీసు వచ్చింది ఉమామహేశ్వర పండితుడు ఉపన్యాసం చేస్తాడని. ఉమామహేశ్వర పండితుడి ఉపన్యాసాన్ని చాలమంది మేష్టర్లూ, రెండువందలమంది విద్యార్థులూ విన్నారు. పండితుడు హిందూ మతాచార ధర్మాలను గురించి మాట్లాడాడు. జుట్టూ, బొట్టూ, కట్టూ ఇవి జాతీయతకు చాలా ముఖ్యమనీ, మనం కిరస్తానీవాళ్ళని అనుకరించి క్రాపింగులూ అవీ పెట్టుకుని జాతీయతనూ, మతాచారాలనూ పోగొట్టుకో కూడదనీ ఆయన చెప్పాడు.

ఆయన ఉపన్యాసం విని ఉద్రేకంవచ్చి చాలామంది విద్యార్థులు క్రాపింగులుతీసేసి తలలు గుండుచేయించి పిలకలు పెట్టించేశారు. అట్లా చేసినవారిలో సుందరం క్లాసు మేష్టరు సాంబయ్యగారు ఒకరు.

ఆయన క్లాసులోకి వస్తూనే తలపాగా తీసి బల్లమీద పెట్టి పిల్లల్ని చూసి నవ్వాడు. పిల్లలంతా ఆయన బోడితల చూసి గొల్లున నవ్వారు.

"అంతా గుండుకాదు లేరా. ఇదుగో గోష్పాదం" అంటూ ఆయన తల వెనక్కుతిప్పి పిలక చూపించాడు.

"అవునురా, మన వేడిదేశానికిదే హాయి. నిత్యేపంగా ఎన్నిసార్లయినా స్నానం చెయ్యొచ్చు. మంగలికి అర్ధణాడబ్బులు పారేస్తే డెక్కేస్తాడు తల. ఎందుకొచ్చిన క్రాపులు?...తమాషా చూశారూ? ఈ ఇంగ్లీషువాళ్ళు

మనమీద అధికారం చేస్తున్నారు గనక మనం బ్రాపులు పెడుతున్నాం. మనంవాళ్ళమీద అధికారం చేశామనుకో, ఈ దొరముండాకొడుకులంతా చచ్చినట్టు బుర్రలు గీకించి పిలకలు పెట్టరూ?"

ఆరోజు పాఠంలేదు. సాంబయ్యగారు 'వరల్డ్ మాప్' తెప్పించి, అందులో ఎర్రరంగు వేసిఉన్న భాగాలన్నీ చూపించి, బ్రిటిషు సామ్రాజ్యంలో సూర్యాస్తమానం ఎందుకుకాదో చెప్పాడు. ఈ ఇంగ్లీషువాళ్ళు యుద్ధమప్పుడు ఇండియాకు స్వరాజ్యమిస్తామని ఎటువంటి కబుర్లు చెప్పారో ఇప్పుడెలా తలాయిస్తున్నారో చెప్పాడు.

"గెలిచినకోడి కప్పెక్కి కూసిందట. వాళ్ళెందుకిస్తారురా మనకు స్వరాజ్యం? ఇవ్వరు. యుద్ధంలో గెలవటానికి నోటికొచ్చిన అబద్ధాలన్నీ ఆడారు. వాళ్ళ అక్కర తీరిపోయింది. మన దేశంనుంచి వాళ్ళు కోట్లకుకోట్ల రూపాయలు దోచుకుపోతున్నారు ......ఒక్క డబ్బేనా? మన దేశంలో ఎన్నో దేవాలయాలూ, కోటలూ, దేవుళ్ళ విగ్రహాలూ ఉన్నాయి. అందులో ఉండే వజ్ర వైఢూర్యాలన్నీ కాజేశారు! దోపిడీ అనుకోండి. వాళ్ళు వదులుతారూ? వదర్లు. ఇదంతా మనసులో పెట్టుకోండి. పైకి అనకండి ఎందుకొచ్చిన పీడ!"

సాంబయ్యగారు రానాడు అన్నమాటలు వింటుంటే సుందరానికి ఇంగ్లీషువాళ్ళమీద చాలా అసహ్యం వేసింది. కొన్ని పాడుపనులు చేసేవాళ్ళనిచూసి అందరూ అసహ్యపడతారు. ఈ ఇంగ్లీషువాళ్ళు అన్ని పాడుపనులూ చేశారు.

వాళ్ళని ఎందుకు గొప్పగా చూడాలి? సాంబయ్యగారన్నట్టు వాళ్ళ తెల్లతోలుచూసి మనం ఎందుకు గర్వపడాలి?

ఇంగ్లీషువాళ్ళను గురించి సుందరమూ, నాగేశ్వ్రరావూ చాలాసార్లు మాట్లాడుకున్నారు.

"ఈ వెధవ గవర్నమెంటుకింద పని చెయ్యగూడదురా. మా నాన్న చేస్తున్నందుకు నాకు చాలా కోపంగా ఉంది" అన్నాడు నాగేశ్వ్రరావు. ఈ ఆలోచన సుందరానికి కలగలేదు. కాని నాగేశ్వ్రరావు చెప్పినదాన్లో నిజం ఉందనిపించింది. ఈ ఇంగ్లీషు ప్రభుత్వంకింద ఎవరూ పని చెయ్యకుండాఉంటే సరి! అప్పుడు వాళ్ళేం ప్రభుత్వం చేస్తారు?

తనూ, నాగేశ్వ్రరావూ కలిసి చేసుకున్న ఈ నిర్ణయంతో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం పతనమైనట్టే సుందరం సంతోషించాడు. ఆ తరువాత వాడు బ్రిటిషు పరిపాలన గురించి పూర్తిగా మరిచిపోయినాడు. కొత్తగా కుంటిదొర ఒకడు స్కూళ్ళ ఇన్‌స్పెక్టరుగా వచ్చినప్పుడుకూడా సుందరానికి మళ్ళీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వం జ్ఞాపకం రాలేదు. ఈ దొర యుద్ధంలో గాయపడ్డవాడే. దాదాపు ఏడడుగుల ఎత్తుండేవాడు. గుర్రంమీాద తిరుగుతూ అడుక్కునే సిపాయల్లే ఈయనకు కాళ్లు తెగిపోలేదు. రెండు కాళ్ళూ ఉన్నాయి. కాని ఒక కాలు కుంటి. కుంటుతూ నడిచేవాడు. ఆయన ఇంగ్లీషు మాట్లాడితే మేష్టర్లు మాట్లాడినట్లు కాకుండా ఇంకోరకంగా ఉండేది. ఆయనకు నాలుగువందలు జీతమని ఎవరో చెప్పారు.

12

ప్రపంచంలో యుద్ధానంతరం సంక్షోభం ఎట్లా ఉన్నదీ తెలిసే అవకాశంలేక, తెలిసినా అది తమ జీవితాలను ఏవిధంగా స్పృశించేదీ అర్థంకాని పీడిత భారత ప్రజలలో చాలా తరగతులకు అవి మంచి రోజులు. జీవితం చాలారోజులు మంచానపడి తిరిగి కోలుకుంటున్నట్టుగా ఉన్నది. అదివరకులేని కొత్తరకం వస్తువులూ, బట్టలూ వచ్చాయి. జీవితంలో కొత్త చైతన్యం కనిపించింది.

సీతమ్మగారు, కొంత వ్యాపకం కోసమూ, కొంత డబ్బు ఆదా చూసుకునీ దొడ్డినిండా పాదులు పెట్టింది. తూర్పువైపు కాళీస్థలంలో ఒకపక్క గుమ్మడిపాదులు పెట్టింది. ఇంకోపక్క వేసిన పాకమీదికి సొరపాదు ఎక్కించింది. పాక వెనకవున్న స్థలంలో బెండలూ, వంగలూ పెట్టింది. బావి సమీపంలో ఆకుమళ్లు పెరుగుతోటకూరా, బచ్చలీ, మెంతీ, కొతిమేరా — వేసింది. గోరుచిక్కుడుకు చిన్న పాదొకటి చేసింది. వీటివేటికీ సంబంధం లేకుండా పడమటవేపు పొట్లపాదు పెట్టి అది పైకివచ్చే సమయంలో దానికి పందిరి వేయించింది. "పొట్లకు పొరుగు గిట్ట"దని తల్లి చెప్పగా సుందరం తెలుసుకున్నాడు.

ఇది అచ్చంగా సీతమ్మగారికి మాత్రమే తట్టిన ఆలోచన కాదు. దాదాపు ప్రతిఇంటోనూ పాదులు వెలిశాయి. ఇదివరకున్న ఇళ్ళలో విస్తరించాయి. జీవితవ్యయం పెరుగుతున్నది. డబ్బులిచ్చి కూరలు కొనటమంటే ఎరగని

వాళ్ళింకా జీవించి వున్నారు. రెండణాలకు బుట్టెడువచ్చే బెండకాయలు వీశె రెండణా లయాయి !

మళ్ళు కట్టడం, పాదులు పెట్టడం, మొక్కలు పెంచటం, అవి కాయటం సుందరానికి చాలా ఉల్లాసంగా ఉండేది. బావి దగ్గిర తల్లి నీళ్ళు తోడిపోస్తుంటే సుందరం బెంబుతో మళ్ళకు శ్రద్ధగా పొద్దునా, సాయంత్రం నీళ్ళు పోసేవాడు. కాని, ఎందుచేతో దొడ్లో కాసిన కాయలు ఇళ్ళకు అమ్మవచ్చే కాయలంత బాగుండేవికావు. బోలెడంత ఆవరణ ఆక్రమించిన గుమ్మడిపాదు పూలుపూసిందే గాని ఒక్క కాయకూడా వెయ్యలేదు. వంగలు ఒక కాపు బాగానేకాసి రెండో కాపుకు గిడసబారాయి. బెండలు బాగానే కాశాయి. అన్నిటికన్నా విరగకాచినవి గోరు చిక్కుళ్ళు.

"విధవ గోరుచిక్కుడు. పైత్యమూ, వేడీనూ. గుత్తులు గుత్తులుగా ఎట్లా కాచిందో, తెలీక వేశాను" అన్నది సీతమ్మగారు. వాటి నావిడ ఎంతమందికి పందేరం చేసిందో లెక్కలేదు.

ఈ పాదులు పెట్టుటలో గల చిక్కు సీతమ్మగారు గ్రహించింది. ఎంత తక్కువగా పాదులు పెట్టినా, కాచిన వన్నీ తినటం అసంభవం. దొడ్లో కాచిన పొట్లకాయలూ, బెండకాయలూ, వంకాయలూ, సొరకాయలూ కాయలేదు గాని, కాసే గుమ్మడి కాయలూ, గోరుచిక్కుడుకాయలూ కలిపి తనూ, పిల్లవాడూ, పిల్లా ఎట్లా తినేది ? వాటిని ఎవరి కన్నా ఇచ్చెయ్యాలిసిందే. లేదా అమ్మాలి కాని కూరలు

అమ్ముకోవటం అసహ్యంకాదూ? ఇంకా కష్టపడి పండించిన వేమో పందేరం చెయ్యాలి. వీటికాపు ఏ నాలుగునెల్లకో అయిపోతే మిగిలిన ఏడాదల్లా కూరలు కొనుక్కో వలసిందే. దొడ్లో కూరలు పండించటం ఒకందుకు మంచిదయింది. రోజూ ఇంటిల్లపాదీ ఎక్కడొక్కడనట్టు కూరలుతింటున్నారు చిల్లర జబ్బులు తగ్గాయి.

కూరలు వాళ్ళకూ వీళ్ళకూ ఇవ్వటంకూడా సీతమ్మ గారికి సమస్యగా ఏర్పడింది. బాగా ఎరిగున్న వాళ్ళకూ, బంధువులకూ ఇవ్వొచ్చు. కాని వాళ్ళూ కూరలు పండించే వాళ్లే.

ఎప్పుడూ ఇంతే. ఉన్నవాళ్ళకే పెట్టటం. పనివాళ్ళ కిద్దామంటే వాళ్లు తినరు, అమ్ముకుంటారు. మనం అమ్ము కోవటానికి భయపడిచస్తూ వాళ్ళకిచ్చి అమ్ముకోనివ్వటం ఎట్లా? పైగా పనివాళ్ళచేత అమ్మిస్తున్నా మంటారు. ఆ జానికమ్మ అట్లాగే అమ్మిస్తుంది కూడానూ'' అన్నది సీతమ్మ.

"అమ్మా, మా క్లాసులో చాలామంది బీదపిల్ల లున్నారు. కూరలు వాళ్ళకిస్తే ఏం అన్నాడు సుందరం.

"కొంతమంది కిచ్చి మిగిలినవాళ్ళ కివ్వకపోతే బాగుంటుందిట్రా? అందరికీ ఇస్తే ఇంక మనకేం ఉంటై?" అన్నది తల్లి.

తల్లి చెప్పినమాట సుందరానికి సబబుగా కన పడింది.

* * *

ప్పురికిగుంటలాగా వున్న జీవితం జలియన్ వాలా బాగ్ కాల్పులతోనూ, డయ్యర్ పేరుతోనూ ఒక్కసారిగా కదలబారి పోయింది. డయ్యర్ రాక్షసుడు. భారతీయులను కుక్కలకన్న అన్యాయంగా చూశాడు. యుద్ధం కాగానే బ్రిటిషువాళ్ళు ఇస్తామన్న స్వరాజ్యంఎటువంటిదో వాడు చూపాడు. జలియన్ వాలాబాగ్‌లో సభచేసే ప్రజని పారిపోకుండా చుట్టుముట్టి కాల్చటమూ, మనుష్యుల్ని పొట్టల మీద దేకించి అవాచ్యాలకు గురిచెయ్యాటమూ వింటుంటే ప్రతివాడికీ మండిపోయింది.

ఎక్కడి జలియన్ వాలాబాగ్? ఎక్కడి పంజాబ్ ? అక్కడ జరిగిన దురంతాలు దేశాన్నంతనీ ఎట్లా కదిలించాయి ! కాలమహిమ ! పంజాబుకూడా భారతదేశమే: అక్కడా బ్రిటిషు పరిపాలనే ఉంది. ఇవాళ అక్కడ జరిగిన సంఘటనలు రేపిక్కడ జరగవచ్చు, ఇక్కడ జరక్కపోతే అది ఇక్కడివాళ్ళ దేశభక్తి దీక్షకు కళంకమవుతుందేమో గాని బ్రిటిషువాళ్ళ మంచితనానికి నిదర్శనం మటుకు కాదు. ఈ దృష్టి చదువుకున్న వాళ్ళందరికీ పూర్వంకంటే ఇప్పుడు బాగా ఏర్పడింది

రౌలట్ చట్టం, సత్యాగ్రహం, జలియన్ వాలా బాగ్, కాల్పులు, డయ్యర్ అనే మాటలు సుందరం విన్నాడేగాని, ఈ సంఘటన వెనకవున్న రాజకీయాలు సుందరం ఎరగడు. అయినా ఈ సంఘటనవల్ల వాడిలో ఏదో వికారం కలిగింది. తొమ్మిదేళ్ళు నిండిన సుందరం ఈ సంఘటనను తాత్వికంగా అవగాహన చేసుకోవటానికి ప్రయత్నించాడు.

అధికారంలో వున్నవాళ్ళు ఇటువంటి పనులు ఎట్లా చేస్తారు? ఎందుకు చేస్తారు? మనుష్యులకు ఎరగని మనుష్యులమీద అంత ఆగ్రహం ఎట్లా వస్తుంది? దొంగతనం చేసినవాణ్ణి పోలీసులు పట్టుకోవచ్చు, ఖైదులో పెట్టవచ్చు: కాని సభ చేస్తున్నవాళ్ళను చేతులారా ఎట్లా కాలుస్తారు? ఈ సంగతి ప్రపంచానికంతా తెలుస్తుందని వాళ్ళకు తెలీదా? ఈ ప్రశ్నలు వాణ్ణి బాధించాయి. చెడ్డతనమూ, చెడ్డబుద్ధులూ అనేవి చదువుకున్నవాళ్ళలోనూ, ఉద్యోగాలు చేసేవాళ్ళలోనూ, అధికార్లలోనూ ఉండవనీ, తక్కువ కులాల వాళ్ళలోనూ, కూలినాలి చేసుకునే అలగాజనంలోనూ, మర్యాదలేకుండా జీవించే బిచ్చగాళ్ళు, రౌడీలు మొదలైన వాళ్ళలోనూ మాత్రమే ఉంటాయని సుందరానికి భ్రమ ఉండేది. ఆ భ్రమ ఒకంతట వదిలేది కాదు; అయినా బాగా దెబ్బతిన్నది:

* * *

సుందరం సీతప్పగారి క్లాసులోకి వచ్చాడు. సీతప్పగారు స్కూలు పెట్టినప్పటినుంచీ ఉన్న మేష్టరు. అప్పుడిది హైస్కూలు కాదు. మిడిల్ స్కూలు. ఇప్పుడున్నచోట ఉండేది కాదు. దయ్యాల మర్రి దగ్గర ఉండేది.

స్కూల్లో ఉండే మేష్టర్లందర్లోకీ మెత్తనివాడు సీతప్ప. పిల్లల్ని "ఏమయ్యా" అని పిలిచేవాడు. సాంబయ్యగారల్లేనే ఈయనా దేశభక్తిపరాయణుడు. అయితే ఆదర్శవాది. ఎప్పుడూ బ్రిటిషువారిని తిట్టేవాడు కాడు. బ్రిటిషు వాళ్ళమీద కోపంకొద్దీ సాంబయ్యగారు త్రాఫుల్తీసేసి

గుంటుచేయిస్తే, సీతప్పగారు ఎప్పుడూ సనాతన ధర్మాన్నే అనుష్ఠించేవాడు. మత గ్రంథాలమీద, వేదాంత గ్రంథాల మీదా ఆయనకు చాలా ప్రీతి. ముఖ్యంగా ఆయనకు భగవద్గీత అంటే చాలా ఇష్టం.

ఒకరోజు సీతప్పగారు క్లాసులోకి అడుగు పెట్టటమే విచారంగా అడుగుపెట్టాడు. ప్రార్థన కాగానే ఆయన అటెండెన్సుకూడా తీసుకోకుండా చాలా ఖిన్నుడైపోయి, "చాలా గొప్పవాడు పోయినాడయ్యా!" అన్నాడు.

"ఎవరండీ పోయిందీ!" అన్నారు విద్యార్థులు.

"బాలగంగాధర తిలక్, మహానుభావుడయ్యా! అవతార పురుషుడు. ఆయన పోవడం దేశానికి పెద్దదెబ్బ. అటువంటి మహానాయకుడు దేశానికి మరి దొరకడు. 'గాంధీ' అని ఇంకో ఆయన ఉన్నాడుగాని - ఎబ్బే. తిలక్ మహాశయుడికెవ్వరూ చాలరు. 'యదాయదాహి ధర్మస్య గ్లానిర్భవతి భారత, అభ్యుత్థాన మధర్మస్య తదాత్మానం సృజామ్యహం' అంటూ చచ్చిపోయినాడు! మహానుభావుడు, మహానుభావుడు! ఇవాళ నిజంగా బడికి శలవివ్వటం ధర్మం" అని విద్యార్థులకు చెప్పాడు సీతప్ప.

ఇదే సాంబయ్యగారైతే, ఈ తిలక్ ఏంచేశాడో, ఎందుకు గొప్పవాడో పిల్లలకు చెప్పి, ఏదోవిధంగా బ్రిటిషు వాళ్ళను తిట్టి ఉండేవాడే. సీతప్పగారి విచారంచూసి పిల్లలు విచారపడ్డారేగాని తిలక్ గారిని గురించి వాళ్ళు తెలుసుకున్నదేమీ లేదు.

ఆపీరియడ్ సీతప్పగారు పాఠం చెప్పలేదు, అటెండన్సు తీసుకోలేదు. పిల్లలతో జాస్తిగా మాట్లాడనూలేదు. విచారసముద్రంలో మునిగిపోయినాడు.

అదృష్టవశాత్తూ ఆరోజు బడికి శలవని నోటీసు రానేవచ్చింది కొంతసేపటికి...

ఆరోజు శలవు రావటంతప్ప తిలక్ మహాశయుడి చావువల్ల చెప్పుకోదగిన వింతలేవీ జరగలేదు. జీవితపు మురికిగుంటలో ఒక చిన్న అలవచ్చి మాయమయింది. మళ్ళీ పాచి దాన్ని కప్పేసింది. దానికింద యథాప్రకారంగా బడీ, హోంవర్కూ, పరీక్షలూ, మార్కులూ, పాఠాలూ, మేష్టర్లు పిల్లల్ని కొట్టడమూ, మెత్తని మేష్టర్లను పిల్లలేడిపించటమూ జరుగుతూ పోయింది.

మేష్టర్లందరిలోకీ తెలుగు మేష్టర్లు లోకువ. ఇది అనాదిగా వస్తున్న ఆచారం. వాళ్ళకి ఇంగ్లీషురాదు. కాని ఇంగ్లీషు మాట్లాడకుండా వుండరు. పిల్లల్ని భయపెట్టలేరు. పిల్లలు మరీ పెచ్చుమీరిపోతే హెడ్మాష్టరుకి రిపోర్టిస్తారు. హెడ్మాష్టరు పేంబెత్తంతో నాలుగు తంతాడు. ఆతరవాత తెలుగు మేష్టరుకు పశ్చాత్తాపం పట్టుకుంటుంది. పిల్లలు మరింత ఆకతాయితనం చేస్తారు. ఇన్‌స్పెక్టరు వస్తున్నాడంటే తెలుగు మాష్టర్లకి హడలు. వాళ్ళకి హెడ్మాష్టరన్నా హడలే.

అందరు పిల్లల్లేనే సుందరానికికూడా కొందరు మేష్టర్లంటే ఇష్టమూ, కొందరిపైన నిర్లక్ష్యమూ, మరికొందరిమీద అసహ్యమూ వుండేవి. అయితే ఏ విద్యార్థికూడా

అభిప్రాయాలు తన స్వంతమని చెప్పలేదు. ఈ అభిప్రాయాలు విద్యార్థుల్లో ప్రచారమవుతాయి. కాని వీటివెనక ఆధారం ఉండకపోదు. స్కూలు కమిటీవారు ఏటా రహస్య బాలట్ ఏర్పాటు చేసేటట్టయితే ఉపాధ్యాయుల్లో నిజంగా పనికివచ్చేవాళ్ళెవరో, బొత్తిగా పనికిరానివాళ్ళెవరో సులభంగా తేలిపోతుంది. కాని ఆపని చెయ్యటానికి ఎవరికీ తట్టలేదు.

సుందరానికి చదువు బాగా చెప్పే మేష్టర్లంటే ఇష్టం. వాళ్ళు కొట్టేవాళ్ళయినా వాడికి అభ్యంతరంలేదు. కాని పాఠాలు సరిగా చెప్పలేని మేష్టర్లు ఎంత మంచివాళ్ళయినా, సాధువులైనా వాడికాటే ఇష్టంవుండేదికాదు.

సీతప్పగారి సెక్షనులో ఉండటానికి సుందరానికి మనస్కరించలేదు. సీతప్పగారు పాఠాలు సరిగా చెప్పక పోవటం ఒకటేకాదు. నాగేశ్వర్రావు ఇంకో సెక్షనులో పడ్డాడు. అందుచేత సుందరం తానుకూడా ఆ సెక్షనుకే పోతానని సీతప్పగారిని అభ్యర్థించాడు. ఆ సెక్షనునుంచి ఈ సెక్షనుకు రాగోరే కుర్రవాణ్ణికూడా సుందరం చూపించాడు. అయితే ఆ కుర్రవాడికి కిందటేడు మంచిమార్కులు రాలేదు. సుందరంచాలామంచిమార్కులతో పాసయినాడు. అందుచేత సీతప్పగారు మార్పుకు ఒప్పుకోలేదు. అయితే అదృష్టవశాత్తూ ఒకటి జరిగింది. ఆయేడు సెకండు ఫారంలోకి విద్యార్థులు విపరీతంగా వచ్చిపడ్డారు. ఒక్కొక్క సెక్షను లోనూ యాభయ్యేసి మందిదాకా తయారయినారు. అందుచేత అయిదో సెక్షను ఏర్పాటు చెయ్యవలసి వచ్చింది.

సుందరమూ, నాగేశ్వర్రావూ కూడా ఈ కొత్త సెక్షనులోకి వెళ్ళారు.

అయినా సుందరం గుండె పిచపిచ లాడుతూనే వుంది. కొత్తమేష్టరు ఇదివరకల్లా ఫస్టుఫారానికి మాత్రమే చెప్పినవాడు, సెకండుఫారానికి చెప్పగలడా అని! ఈ భయం మొదటిరోజునే పోయింది. సీతప్పగారికన్న ఈయన పాఠాలు చాలా బాగా చెప్పేవాడు.

* * *

తిలక్ మహాశయుడి చావుగురించి జనం మరిచారో లేదో, గాంధీ ముందుకువచ్చి సహాయ నిరాకరణోద్యమం ప్రారంభించాడు. ఎవరినోటవిన్నా గాంధీ పేరే, సత్యాగ్రహ మన్నమాటే.

తిలక్ చావునుగురించి విన్నప్పుడే, సుందరం గాంధీపేరుకూడా వినివున్నాడు. గాంధీనిగురించి ఇప్పుడింకా చాలా విషయాలు తెలిశాయి. తిలక్ పోయ్యేటప్పుడు గాంధీ దగ్గిరేవున్నాట్ట. జాతీయోద్యమాన్ని గాంధీకి వప్పగించి తిలక్ ప్రాణం విడిచాట్ట. గాంధీచెప్పే కొత్తపద్ధతుల్లో ఒకటి స్వదేశీ ఉద్యమంతో విదేశవస్తు బహిష్కారం, ఇంగ్లీషువాళ్లు వర్తకంతో ఇండియాను దోస్తున్నారు. ఈ దోపిడీకోసమే ఇక్కడ పరిపాలన తతంగమంతానూ. మన దేశంలో వాళ్ళ వస్తువులను ఎవరూ కొనకుండా మానేస్తే వాళ్ళరోగం కుదిరిపోతుంది. ఏటా ఎన్నో కోట్లరూపాయల సరుకులు ఇంగ్లండునుండి ఇండియాకు దిగుమతిఅయి అమ్ముడు పోతున్నాయి. వాటిని కొనడం మానాలి. ముఖ్యంగా విదేశీ

వస్త్రాలు బహిష్కరించాలి. అందరూ నూలువడికి నేయిం చుకుని ఆ బట్టలే కట్టాలి. అదే ఖద్దరు. అదే స్వదేశీ దీక్షా వస్త్రం...

ఒకనాడు సుందరం, నాగేశ్వర్రావూ స్కూలుకు వచ్చేసరికి అక్కడ పికెటింగు సాగుతున్నది. వందలకొద్దీ విద్యార్థులు గేటుబయట నిలబడివున్నారు. పికెటర్లు వాళ్ళని లోపలికి పోవద్దని నయానా భయానా నివారిస్తున్నారు. పికెటింగు చేసేవాళ్ళు విద్యార్థులు కారు. కాని చాలా పెద్దవాళ్ళూ కారు.

ఒకాయన సైడుకాలవ కల్వర్టుమీద నుంచొని ఉద్ఘోషిస్తున్నాడు.

"ఒరే అబ్బాయిలూ, మీ రెవరూ స్కూలుకు పోనక్కర్లేదు. స్కూళ్ళు మానమని గాంధీ చెప్పాడు. ఆ మాటే నేనూ మీకు చెబుతున్నా... ఇదుగో, అభిమానం ఉన్నవాళ్ళెవరూ లోపలకి పోకండి. సిగ్గుమాలినవాళ్ళు పోతేపోవచ్చు, నేనొద్దను. మీ రెవరూ వెళ్ళకపోతే పాఠాలుజరగవుటా. పిచ్చివాళ్ళల్లారా, రెండు మూడురోజులాగారంటే జాతీయ కళాశాల పెడుతున్నాం. అందులోకి వచ్చి నిజమైన చదువు చదువుదురుగాని."

మేష్టర్లు మాత్రం లోపలికి వెళ్ళారు. పిల్లలు దాదాపు ఎవరు వెళ్ళలేదు. దాదాపు పదకొండు గంటల ప్రాంతాల సుందరం నాగేశ్వర్రావుతో కలిసి ఇంటికి తిరిగిపోయినారు.

శ్రీరామ్మూర్తి స్నేహితులంతా చేరారు. వాళ్ళలో ఒక్కడూ స్కూలుకు వెళ్ళలేదు. వాళ్ళంతా ఉద్రేకంగా మాట్లాడుకునే విషయాలన్నిటినీ సుందరం ఆలకించాడు. ఈ చదువుపద్ధతి ఇంగ్లీషువాళ్ళు కావాలని తెచ్చిపెట్టారు. ఇంకోభాష నేర్చుకుంటేనేగాని ఉద్యోగాలు దొరకనిపద్ధతి భూప్రపంచంలో ఎక్కడా లేదు. ఇంగ్లీషువాళ్ళు ఇండియాలో తెచ్చిపెట్టారు. ఎందుకూపనికిరాని చదువు ప్రవేశపెట్టారు. నూటికి తొంభైతొమ్మిదిమంది ఏవో వృత్తులు చేసుకునే వాళ్ళయితే దేశంలో వృత్తివిద్యలు లేకుండా చేశారు. చరిత్రనిండా అబద్ధాలు రాశారు. ఈ చదువు బహిష్కరించాలిందే.

అట్లాగే విదేశవస్తువులుకూడా బహిష్కరించాలి. అవి లేకుండా మనం గడుపుకోవాలి. మంచో చెడో మన దేశంలో తయారయే వేకొంటే దేశంలో ఉండేడబ్బు దేశం దాటిపోకుండా ఉంటుంది. ఆ తరువాత ఇంగ్లీషువాళ్ళు మనల్ని దోచుకోలేరు. ఈ విషయాలు సుందరం విన్నాడు. అర్థంచేసుకున్నాడు. ఇవి వాడికి క్రొత్తవిషయాలే. అయినా తెలియదగిన విషయాలల్లే కనిపించాయి.

స్కూలుముందు రోజూ పికెటింగు సాగుతూనేఉంది. సుందరానికి ఒకటే సందేహం కలిగింది. ఇట్లా ఎన్నిరోజులు సాగుతుంది? ఎప్పుడో ఒకనాడు పికెటింగు మానరా? ఆ తరవాత మళ్ళీస్కూలు యథావిధిగా సాగదా? అని!.

అయినా సుందరం పికెటింగు జరిపేవాళ్ళ పక్షాన్నే ఉన్నాడు. స్కూలూ, హెడ్మాస్టరూ, మేష్టరూ జాతీ

ద్యమానికి శత్రువులుగా వాడికి కనపడ్డారు. పికెటింగు లక్ష్యపెట్టకుండా లోపలికి వెళ్ళి ఖాళీక్లాసుల్లో కూర్చున్న యాభై, అరవైమంది విద్యార్థులూ, స్వార్థపరుల్లాగానూ, పిరికి వెధవల్లాగానూ కనిపించారు.

మొదటి రోజుకంటె రెండోరోజు తక్కువమంది విద్యార్థులు క్లాసులకు వెళ్ళారని విని సుందరం సంతోషించాడు. మూడోరోజు రెండువందల మందిదాకా వెళ్లారని విని ఎందుకో భయపడ్డాడు. ఎవ్వరూ స్కూలుకు వెళ్ళరాదని సుందరం కోరాడేగాని, ఎవరు బడికిపోయినా తాను పోకూడదన్న నిర్ణయం సుందరం చెయ్యలేదు. అదీకాక క్లాసులు నడిచి తాను వాటికి హాజరుకాకుండా ఉండటం సుందరానికెంతమాత్రమూ ఇష్టంలేదు.

పికెటింగు నిరసించేవాళ్ల పక్షంకూడా సుందరం విన్నాడు. ఇంటో ఆడవాళ్ళకు ఆదినారాయణ చిన్న ఉపన్యాసం ఇచ్చాడు.

"వీళ్ళమొహం పికెటింగు! రెండురోజులు పికెటింగు చేసి మూడోరోజు మానేస్తారు. స్వరాజ్యం రావటానికి పిల్లలచదువులు మానుకోవాలా! అందరూ చదువులు మాని బడుద్ధాయిలైతే స్వరాజ్యంవచ్చేసి చదువురాని వాళ్ళకి ఉద్యోగాలొస్తాయి కాబోలు, ఏమిటో!"

ఆదినారాయణగారు ఈమాట అన్న మర్నాడే ఊళ్ళో జాతీయ విద్యాలయం మంత్రపూర్వకంగా శంఖుస్థాపన జరిగింది. హైస్కూల్లో పనిచేసే ఉపాధ్యాయు లిద్దరు అందులో ప్రవేశించారు కూడానూ. విద్యాలయంప్రారంభ

మైన రోజు ఉదయం సుందరం అక్కడికి వెళ్ళాడు. పెద్ద పందిరి వేశారు. భజంత్రీలు వాయించారు. అనేక వందల మంది అక్కడ చేరారు. వాళ్ళలో చాలావరకు స్కూలుకు వెళ్ళని విద్యార్థులే. బ్రాహ్మడు మంత్రాలు చదివాడు. బరంపురం వంగపండు రంగు పట్టుబట్టలు కట్టుకుని ఎర్రగా, అందంగావుండే ఒకాయన హడావుడిగా అటూ ఇటూ పెత్తనం చేశాడు. ఆయన శ్రీ దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్యని సుందరానికి ఎవరో చెప్పారు.

ఆ సాయంకాలం అక్కడే మీటింగు. ఇసక వేస్తే రాలకుండా జనం మీటింగుకు వచ్చారు. కొండా వెంకటప్పయ్యా, ఇంకా ఎవరెవరో మాట్లాడారు. కాని ఎవరు మాట్లాడినా దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య మాట్లాడినట్లు లేదు. ఆయన మాట్లాడుతుంటే వినేవాళ్ళు పరవశమై పోయినారు.

"....అయితే ఇంగ్లండంటే ఏమిటనుకున్నారు. మన మద్రాసు రాజధానంత కూడా లేదు. మనమంతా వెళ్ళి ఉచ్చపోస్తే మునిగిపోతుందన్నమాట. నే చూసేవచ్చాలే!"

పిల్లలంతా గొల్లున నవ్వటం. నిజంగానే దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య ఇంగ్లండులో చాలా కాలం వుండి వచ్చాట్ట. అటువంటివాడే బ్రిటిషువాళ్ళ పరిపాలన దగా అని చెబుతున్నాడు. ఇంత గొప్పవాళ్ళు జాతీయోద్యమం లోకి వస్తున్నారంటే ఇంకేంకావాలి!

సుందరానికి ఉపన్యాసాలన్నీ అర్థం కాకపోయినా వాటిని ఎంతో భక్తితో విన్నాడు. ఇంత వైభవంగా

ప్రారంభమైన ఈ స్కూల్లో చేరకుండా ఇంగ్లీషువాళ్ళకు ఎదురుతిరగలేని ఆపాతస్కూల్లో చదవటం ఘోరమైనతప్పు, పిరికితనం. గాంధీకీ, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్యకూ, కొండా వెంకటప్పయ్యకూ మిగిలిన వాళ్ళకూ కూడా ఎంతో అన్యాయం!

"ఏంరా, పీయెన్నార్? మనంకూడా రేపటినుంచీ ఈ జాతీయ విద్యాలయంలో చేరదాం!" అన్నాడు సుందరం.

నాగేశ్వరరావు అటే ఉత్సాహం కనబరచలేదు.

"ఈ క్రొత్తబడి నాలుగు కాలాలపాటు నడిస్తే అప్పుడు చూడొచ్చు లెమ్మన్నాడ్రా మానాన్న." అన్నాడు వాడు.

అదికూడా బాగానే ఉందనుకున్నాడు సుందరం. ఒక ఈ బడిసాగదేమో? అనే ఆలోచన వాడికిరానేలేదు. ఒకవేళ ఈబడి ఎట్లాగూ సాగుతుంది. అటువంటప్పుడు ఎప్పుడు చేరితేనేం? ఈ విధంగా వాడు తన అంతరాత్మను సమాధానపరచుకున్నాడు.

కాని నాగేశ్వర్రావు అన్న శ్రీరామ్మూర్తి మాత్రం తండ్రిసలహా వినిపించుకోకుండా బడి మానేశాడు. లేకపోతే అతను ఆయేడు స్కూలుఫైనలు పాసై ఉండవలసింది.

పికెటింగు హడావుడితగ్గి మళ్ళీస్కూలు యథాప్రకారం నడవటం ఆరంభించేసరికి సుందరం క్లాసులో వాళ్ళు ముగ్గురు నలుగురు చదువు చాలించినట్లు తెలిసింది. అందులో ఒకడు సుందరానికి కనపడి, తాను ఇకముందు తమ స్వగ్రామంవెళ్ళి సంస్కృతం చదవబోతున్నానని

చెప్పాడు. వాడికేం? వాడికి బోలెడంత ఆస్తి ఉంది. చదువుకున్నా వాడు ఉద్యోగం చెయ్యడు.

రోజులు గడుస్తున్నాయి. దాదాపు రోజూ ఊళ్ళో దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్య ఉపన్యాసాలిస్తూనే వున్నాడు. సుందరం వాటికోసం పోతూనే ఉన్నాడు. ఏవో సరదా కబుర్లు చెబుతాడు గోపాలకృష్ణయ్య. "....అబ్బాయిలూ, శ్రీకృష్ణపరమాత్మ అర్జునుడికి భగవద్గీత చెప్పినట్టు నేనూ చెబుదును. కాని ఇప్పుడు టైములేదు. అందుచేత నేను మీకు చెప్పేదల్లా ఏమంటే....ఇది పాత ఉద్యమాలల్లే ఆగేది కాదు. ఈసారి స్వరాజ్యం తెచ్చామన్నమాటే.... మీరు ఈ దేశ ద్రోహకరమైన చదువు మానేసి నిజమైన జాతీయవిద్య నేర్చుకోండి...."

కొంతకాలం గడిచింది.

ఒకనాటి సాయంకాలం సుందరం, నాగేశ్వరరావూ జాతీయ విద్యాలయంమీదుగా పెద్దబజారు పోతూ లోపలికి వెళ్ళారు. సుందరానికి పెద్ద ఆశాభంగమయింది. పందిరి లేదు, జనంలేరు, పెళ్ళిల్లు కళ లేదు. అది నిజంగా జాతీయ విద్యాలయం తప్పగాదు. అయినా సుందరానికదేదో లోపంగా కనిపించింది. విద్యాలయంలో పదెనిమిదిమంది విద్యార్థులు మాత్రమే కనిపించారు. ఇద్దరు ముగ్గురు రాట్నాలమీద నూలు తీస్తున్నారు. ఒకడు ఏకులు చేస్తు న్నాడు. ఇంకొకడు నవారు నేస్తున్నాడు. మిగిలినవాళ్ళు తాటాకుచాపలమీద గోడకు చేరగిలబడి కూర్చున్నారు. ఒక్క మేష్టరూ కనిపించలేదు. హైస్కూలునుంచి వచ్చి

చేరిన ఇద్దరు మేష్టర్లలోనూ ఒకాయనమాత్రమే ఇంకా పని చేస్తున్నాడనీ, రెండో ఆయనా, పైనుంచివచ్చిన మరి ఇద్దరు మేష్టర్లు సరిగా రావటంలేదనీ, జాతీయ విద్యాలయానికి డబ్బు లేదనీ తెలిసింది.

13

శేషగిరి మామయ్య వచ్చాడు. ఆయన వేషమంతా మారిపోయింది. మామూలుగా ఉండే ఉద్యోగి అవతారమే లేదు. ముతక ఖద్దరుబట్టలు వేసుకున్నాడు.

"ఉద్యోగం మానేశానమ్మా!" అన్నాడు శేషగిరి సీతమ్మగారితో.

"అయ్యో అదేమిట్రా?" అన్నదావిడ.

"ఆఁ. ఎవరుచేస్తారు బాడఖోపని ? దేశంకన్నానా? అందుట్లోనూ గవర్నమెంటు ఉద్యోగం !"

"అందరూ చెయ్యటంలా? కాకపోయినా స్వరాజ్యం అయిపోయిందిటగా!" అన్నది సీతమ్మగారు.

శేషగిరి పెద్దగానవ్వి, "స్వరాజ్యం అయిపోవటమేమిటి ? అది వచ్చేదాకా ఈ కొరివి చల్లారుతుందా ? రావణాసురుడి కాష్టంకాదూ ! అదేమో నిమిషాలమీద వచ్చేదనుకున్నవాళ్ళు జావకారిపోయారు.గాని ఈఉద్యమం అయిపోవటమంటూ ఉండదు. ఇకముందు దేశాన్ని ఎట్లా నడిపిస్తాడో ఆ మహాత్ముడిమీద ఆధారపడివుంది. మనం ఆయన చెప్పినట్టు చెయ్యవలసిందే" అన్నాడు.

"ఏముందీ చెయ్యటానికీ?"

"ఏం లేకేం? ఇంటింటా రాటం తిరగాలి. ఊరూరా జాతీయ విద్యాలయం నడవాలి. అస్పృశ్యత పోవాలి. జనమంతా ఏకం కావాలి. నలభై కోట్ల గొంతులూ 'వందే మాతరం! మందే రాజ్యం!' అని అరిస్తే స్వరాజ్యం వస్తుందా, దానితల్లో జేజేకూడా వస్తుందా!" అన్నాడు శేషగిరి.

ఆ తరవాత తాను వచ్చినపనికూడా చెప్పాడు. ఇంకో వారంరోజుల్లో తానూ, మరికొందరూ చేరి జాతీయ విద్యాలయం నెలకొల్పుతున్నారు వాళ్ళఊళ్ళో. దానికి సీతమ్మగారూ, పిల్లలూ రావాలి.

సీతమ్మగారు ముక్కుమీద వేలేసుకుంది. తన అన్న తన జీవితంలో ఎంత పెద్దమార్పు తెచ్చిపెట్టుకుంటున్నాడో ఆవిడకి కొంచెం కొంచెంగా అర్థంకాసాగింది. ఈ పరిణామం ఎక్కడికి దారి తీసేదీ ఆమె ఊహించుకోలేకపోయింది. శేషగిరి ఇల్లు దర్జాగా ఉద్యోగస్తుడిఇల్లల్లే ఉండేది. ఆ కళ ఇక ముందుంటుందా? ఎట్లా ఉంటుంది? ఎవరో శపించినట్టుగా ఆయన ఎందుకీ పనులు చేస్తున్నాడు.

డిసెంబరు శలవలు గనక సుందరం చదువు చెడుతుందన్న భయంలేదు. సీతమ్మగారూ, సుందరం వాడి చెల్లెలు జానకీ కలిసి శేషగిరివెంట వెళ్ళారు.

సీతమ్మ పుట్టింటివారి గ్రామం చాలా చిన్నది. అంతాచేరి రెండొందల గడప. పెద్దకాలవకిందనేఉన్నది.

గనక ఊరుచుట్టూ సుక్షేత్రమయిన మాగాణీభూములు. ఊరికి నాలుగుమిద్దెలున్నాయి. మిగిలినవాటిలో సగం పెంకుటిళ్ళూ, సగం పూరిళ్ళూనూ. ఊరికి తగ్గట్టు పశు సంపదకూడా ఉన్నది. సుభిక్షమైన గ్రామాల్లో ఇదొకటి. అయినప్పటికీ ఈ ఊరి కింతవరకు ఒక ఆసుపత్రిగాని, బడి గాని, లైబ్రరీగాని లేదు. ఇటీవలనే ఊరికి దినపత్రికరావటం, నలుగురూచేరి పత్రికాపఠనం చెయ్యటం ప్రారంభమైంది.

సీతమ్మపెత్తండ్రిగారు ఏనాడో ఒక సత్రం కట్టించారు. కాని ఆ వూళ్ళో సత్రం అంత ఉపయోగకరమైనది గాదు. రహదారి వూరికి అయిదారు ఫర్లాంగులదూరంలో వుంది. దానినుంచి వూళ్ళోకి ఒక కంకరరోడ్డు వూళ్ళోవాళ్ళే వేసుకున్నారు. అది వూళ్ళోవాళ్ళకూ, వారిని వచ్చిచూసే వాళ్ళకూ మాత్రమే ఉపయోగపడుతుంది. అందువల్ల సత్రానికి తాకిడేమీ లేదు-ఎప్పుడన్నా పెళ్ళివిడిదిగా ఉపయోగపడటం తప్పిస్తే.

ఊరిమధ్య చెరువుగట్టువున్న ఈ సత్రంలో శేషగిరీ, వూళ్ళోగల, ఇతరవిద్యావంతులూ, ధనవంతులైన ఆసాములూ చేరి ఒకలైబ్రరీ, జాతీయ విద్యాలయమూ పెట్టాలని నిర్ణయించారు. ప్రేరేపణ శేషగిరిదే, దీనికి వూళ్ళోవున్న భజనమందిరంవాళ్ళు అభ్యంతరం చెప్పారు. (వాళ్ళుప్రతీ శనివారమూ అక్కడ భజనచేస్తూ ఉంటారు.) అయితే వాళ్ళ అభ్యంతరాలను పెద్దవాళ్ళు సాగనివ్వలేదు. భజనల మీద పెద్దవాళ్ళకు విశ్వాసం పోయింది. మామూలు

మనుష్యులకు ఇంకా పోలేదు. గనక శనివారం శనివారం భజన సత్రం లైబ్రరీలోనే జరగవచ్చు నన్నారు.

శేషగిరికిప్పుడు వూళ్లో మిద్దెతప్ప చెప్పుకునే సంపద ఆటే లేకపోయినప్పటికీ మూడు తరాలుగా వస్తున్న పెద్దరికానికిమాత్రం ఏలోపమూలేదు. అదివరకల్లా ఆయన ఎక్కడెక్కడో ఉద్యోగం చేసుకుంటుంటే పరాయివాణ్ణిగా భావించిన గ్రామస్తులు తిరిగి ఆయన గ్రామములో కాపరం పెట్టగానే ఆప్తుణ్ణిగా స్వీకరించారు. శేషగిరి తమ గ్రామాన్ని ఎంతో పైకి తీసుకురానున్నాడనికూడా వాళ్ళు అర్థం చేసుకున్నారు.

శేషగిరికి తోడుగా వకీలు సీతారామయ్యకూడా వున్నాడు. జాతీయ విద్యాస్థాపనకూ, లైబ్రరీకీ ఆయనకూడా అయిదువందలిచ్చాడు. సీతారామయ్యా ఈ గ్రామంవాడే. కాని ఆయన బస్తీలో ప్లీడరు వృత్తిలో పాతుకుపోయినాడు. శేషగిరితో కలిసి ఈ పనిచేస్తున్న మిగిలిన నలుగురైదుగురూ గ్రామంలోని మోతుబర్లు. వాళ్లు విద్యావంతులు కారు. శేషగిరి చెప్పినమాట శిరసావహించేవారే. అంచేత ఈ ఉద్యమంలో శేషగిరి గ్రామానికి ఏకైక నాయకుడైపోయినాడు.

* * *

సుందరం ఈ గ్రామానికి వెనక ఒక్కసారే వచ్చాడు. అదికూడా చాలా చిన్నతనంలో. అయినా వూరు కళ్ళకుకట్టినట్టే ఉంది దీనికి కారణం ఇన్ని ఏళ్ళలోనూ గ్రామంలో ఆవగింజంతైనా మార్పు లేకపోవటమే.

శేషగిరి భార్య కామేశ్వరి జానకినిచూసి ముందు గుర్తుపట్టలేదు. తరవాత ఆశ్చర్యపోయి "ఓసి, ఎంత పెద్ద దానివైనావే ?" అన్నది. సుందరం కృష్ణవేణిని గుర్తించ లేదు. తల్లి జ్ఞాపకంచేసిన తరవాత దాన్ని పలకరించటానికి కాస్సేపు బిడియపడ్డాడు.

"ఏంరా, నీ పెళ్ళాన్ని చూసుకున్నావా?" అన్నది కామేశ్వరత్తయ్య.

"ఛాఁ!" అన్నాడు సుందరం.

ఆ సమయంలో వాడికొకమాట జ్ఞాపకం వచ్చింది. తన క్లాసులో తన ఈడువాడే,పన్నెండోఏడు జరుగుతున్న వాడు ఒకడున్నాడు. వాడికప్పుడే పెళ్ళయి ఏడాదిఅయింది. పెళ్ళానికి తొమ్మిదోఏడు! వాణ్ణిచూస్తే సుందరానికి ఏమిటో దిగులుగా వుండేది.

నరుసుమాత్రం పది నిమిషాలసేపు బెట్టుగాఉండి చివరకు తనంతట తనే జానకితో స్నేహంచేసుకుని దాన్ని అవతలింట్లోకి తీసుకుపోయి తనకు రాటంమీద నూలువడ కటం ఎంత బాగా చాతవునో చూపించసాగాడు. జానకి కెవ్వున ఏడిచేదాకా ఈ సంగతి ఎవరూ గమనించలేదు. తిరిగే కదురు మొనమీద జానకి వేలుపెట్టింది. జానకి ఏడుస్తుంటే నరుసు బిక్కమొహం వేశాడు.

"పిల్లలిద్దరి చదువూ మానిపించారుగదా!" అన్నది కామేశ్వరి. "నరుసు ఇంకా రెండేళ్ళకల్లా స్కూలుఫైనలు పేసు కావలసినవాడు. ఇదేమిటండీ అంటే, 'స్వరాజ్యం

వచ్చినాక ఈ చదువెందుకే?' అంటారు. ఆడపిల్ల చదివే దేమిటి? ఈ స్వరాజ్యం వచ్చేదెప్పుడో, వాడు కొత్తచదువు నేర్చుకునేదెప్పుడో? ప్రస్తుతం ఈ గంతలు మొయ్యలేక ఛస్తున్నాం, నేనూ, పిల్లలూనూ."

"ఈ పెట్టె బళ్లో వాడికి చదువుండదా ఏం?" అన్నది సీతమ్మగారు.

"నయం! ఇప్పుడు మూడు క్లాసులు పెడుతున్నారు. మేష్టర్లు కావద్దా? అదీగాక ఈ కొత్తచదువు పెద్దక్లాసుల దాకా రావద్దా? యీ స్వరాజ్యంబళ్ళలో చెప్పే చదువు వేరుగా మరీ?"

సీతమ్మగారికి "స్వరాజ్యంచదువు" అంతు చిక్క లేదు. నిజాని కావిడకు హైస్కూలు చదువుగురించికూడా తెలీదు. కాని దాన్నిగురించి తెలీకుండానే దానియం దావిడకు విశ్వాసం ఉన్నది. ఆ చదువుచదివి తన కొడుకు పరీక్షలు పాసయినట్టూ, డిగ్రీలు పొందినట్టూ, చదువుకున్నవాడుగా అందరిచేతా గుర్తించబడినట్టూ, పెద్ద ఉద్యోగాలు సంపాదించినట్టూ సీతమ్మగారు వూహించుకోగలిగింది. కాని ఈ స్వరాజ్యంచదువుమాట? దాన్నిగురించి శేషగిరి చాలా చెప్పాడు.

"ఇప్పుడు మన పిల్లలు చదువుకునేచదువు ఎందుకైనా పనికొస్తుందా? వీళ్ళకి తెలుగు రాదు. తెలుగుపుస్తకాలు చదవరు. తెలుగులో గొప్పకవులెవరో, ఏంచేశారో ఎరగరు. పదహేళ్ళు వచ్చేట్టు ఇంగ్లీషు భాషా, ఇంగ్లీషు

పుస్తకాలూ, ఇంగ్లీషు కవిత్వమూ చదువుతారు. చదివి ఏమన్నా చెయ్యటానికుందా! ఒక వృత్తివిద్య ఉందా? ఏమీ లేదు. ట్రెయినింగయితేగాని మేష్టరీరాదు. 'లా' చదివితేగాని ప్లీడరీ లేదు. ఇంజనీరింగూ, వైద్యమూ వేరే చదవాలిసిందేగదా! నూటికి ఒకడుకూడా ఉద్యోగాలు చెయ్యడు. చాలామంది వృత్తులు చేసుకుంటారు. వ్యవసాయం, వడ్రంగం, కుండలూ, కూజాలూ చెయ్యటం, నేయటం, నగలుచెయ్యటం మొదలైనవి నేర్పేటందుకెక్కడన్నా ఒక్కబడి ఉందా? లేదు. ఈ బళ్ళలో ఎవరికీ పనికిరాని చదువు నేర్పుతారు. గనకనే మన దేశంలో చదువింత తక్కువ. మన జాతిని నిర్జీవంచేసి, ఎందునా కాకుండా చెయ్యటానికే ఇంగ్లీషువారీ చదువు ప్రవేశపెట్టారు.... పై పెచ్చు, 'దేశచరిత్ర' అని పేరుబెట్టి అబద్ధాలు రాశారు. బ్రిటిషువాళ్ళను ఎదిరించిన మన రాజులనందర్నీ వాళ్ళు దురాత్ములుగానూ, బ్రిటిషువారికి సాయపడ్డ అధములందర్నీ చాలా గొప్పవాళ్ళుగానూ చరిత్రలో రాశాడు. మన కర్మగాలితే మనం దేశభక్తి చూపించాలంటే దేశద్రోహుల నందర్నీ ఆరాధించాలిసిన గతి పట్టింది యీ పాపిష్టి చదువువల్ల."

తన ఈ ఉపన్యాసాన్ని ఆడవాళ్ళూ, పిల్లలూ ఎంత వరకు అర్థంచేసుకున్నారో శేషగిరికి తెలీదుగాని, ఆయన మాత్రం ఇప్పట్నుంచే ఉపన్యాసానికి తయారు తింటున్నాడు.

* * *

మామూలుగా పెళ్ళిళ్ళకూ, వడుగులకూ, శోభ నాలకూ పెట్టినట్టుగానే జాతీయవిద్యాలయానికి పంచాంగం చూసి ముహూర్తం పెట్టారు. సత్రానికి సున్నంవేసి, తోర ణాలూ, రంగుకాగితాల తోరణాలూ కట్టారు. సన్నాయి పెట్టారు. శేషగిరీ, కామేశ్వరీ పీటలమీద కూచుని మంత్రో క్తంగా విద్యాలయ ప్రారంభం చేశారు. అప్పుడే విద్యా లయానికి పన్నెండుమంది పిల్లలూ, ఒక మేష్టరూ ఏర్ప డ్డారు. తరవాత బీదకీ బిక్కికీ అన్నదానం జరిగింది.

సాయంకాలం గ్రంథాలయం ప్రారంభోత్సవమూ బహిరంగసభా.

సుందరానికి ఇదంతా చూస్తుంటే ఏదో పెద్దఎత్తున జరుగుతున్నట్టూ, అందులో తానుగూడా పాల్గొని అలిసి పోతున్నట్టూ అనిపించింది.

సాయంకాలపుసభకు దాదాపు ఊళ్లోవాళ్లువచ్చారు. ఊళ్లోవాళ్ళూ,పైవాళ్లుకూడా వచ్చి మాట్లాడారు. శేషగిరి జాతీయవిద్యనుగురించి ఇంట్లోఇచ్చిన ఉపన్యాసమే మరింత సేపుఇచ్చాడు.మిగిలినవాళ్ళు శేషగిరి త్యాగాన్నీ, దీక్షనూ, కృషినీ ప్రశంసించారు.ఒక్కొక్క ఉపన్యాసకుడూతనమామ య్యను మెచ్చుకుంటున్నకొద్దీ ఆయనలో తనకు తెలియని కొత్తగొప్పతనం కనిపిస్తున్నట్టుగా తోచి,సుందరం అయిదు నిమిషాలకొకసారి శేషగిరి మొహంకేసి చూడసాగాడు. కాని శేషగిరి ఇదంతా వినిపించుకున్నట్టులేదు.హడావుడిగా తిరుగుతూ ఎవరెవరితోనో ఏమేమిటో మాట్లాడుతున్నాడు క్షణం తీరకుండా.

ఆ మర్నాడు విదేశవస్త్రదహనం. శేషగిరి భార్యకు చాలా ఖరీదైన చీరెలున్నాయి. శేషగిరికి ఖరీదైన కోట్లూ, మల్లుపంచెలూ వున్నాయి. వీటన్నిటినీ తగలబెట్టాలనేసరికి కామేశ్వరి కంటనీరు పెట్టింది. సీతమ్మగారిక్కూడా ఇది చాలా అఘాయిత్యంగా కనిపించింది.

"అదేమిట్రా, చక్కనిబట్టలు తగలేసుకోవటం ? పోతే మళ్ళీ వస్తాయా? ఎంతేసి డబ్బుపోసి కొనుక్కున్నవో గదా ! మీరు కట్టుకోకపోతే పెట్టెలో దాచివుంచండి. లేదూ, ఎవరికన్నా ఇవ్వండి" అన్నది సీతమ్మగారు.

"భ్రమ ! కేవలం వ్యామోహం ! మహాత్ముడేమన్నాడు? కుళ్ళిపోయిన పండని ఇంకొకరి కిస్తామా ? చాలా తప్పు, కల్మషం. దీన్ని దహించవలసిందే. అప్పుడుగాని మన ఆత్మల్లో అంటిపెట్టుకున్న స్వార్థం కడిగేసుకు పోదు" అన్నాడు శేషగిరి.

ఇంకా చాలామంది ఇళ్ళనుంచి విదేశవస్త్రాలు వచ్చాయి. అన్నిటినీ చెరువుగట్టున పోగేశారు. బీదాబిక్కీ వచ్చి కాస్సేపు మొరపెట్టుకున్నారు తమకేమన్నా ఇప్పించమని. కాని ఆ వస్త్రాలు దగ్ధమై తీరాలిసిందే. దగ్ధమే అయాయి. ఆ మంటలు చూస్తున్న సుందరానికి జాతీయోద్యమంటే ఏదో వికారభావం కలిగింది. "ఇది తప్పు ! దారుణం ! అన్యాయం !" అని వాడి అంతరాత్మ చెప్ప సాగింది. ఈ మాటలే ఊళ్లో చాలామంది నోట ధ్వనించాయి.

జాతీయ విద్యాలయం-అందరూ పిలిచేది "స్వారాజ్యం బడి"-గురించి చిక్కులు ఆరంభమయాయి. అందులోకి అస్పృశ్యులను చేర్చుకోవాలా వద్దా? అనే విషయం ఇళ్ళల్లోనూ, అరుగులమీదా, సత్రంలోనూ, ఆఖరుకు శేషగిరి మేడమీదా మీటింగులు జరిగాయి.

"ఇందులోకి ఈ అస్పృశ్యులను ఎందుకు తెస్తావు శేషగిరీ? వాళ్ళసంగతి తరవాత చూద్దాం. వాళ్ళకు కావాలంటే వేరే బడి పెడదాం. అందులోకి వాళ్ళను చేర్చుకు."

శేషగిరికిది ఆదర్శపతనంగా కనిపించింది.

"ఇంకా అస్పృశ్యులూ, అస్పృశ్యులూ ఏమిటి? అంతా గాంధిమయమై పోతుంటేనూ? అంతా గాంధిమయం! జగమంతా గాంధిమయం."

"అయితే వద్దన్నదెవరూ? ఇప్పుడు మనం అస్పృశ్యుల్ని తెచ్చిపెట్టామో, సంసార్లపిల్లలు ఒక్కరు చేరరు. కార్యవాదం కావాలి. మనం ఏ పరిస్థితి రావాలని కోరుతున్నామో అది వచ్చేసినట్టే పనిసాగిస్తే మొదలుకే చెడుతుంది."

ఈ వాదాన్ని సమర్థిస్తూ నలుగురూ నాలుగు మాటలు మాట్లాడారు.

"సంస్కారం మెల్లిగా వస్తుంది. తొందరపడరాదు."

"అసలే ప్రజలలో ఇంకా జాతీయోద్యమంనాటుకోలేదు. పంచములు లేకపోయినా పిల్లలు వచ్చేట్టు లేరు. ఈ ఊళ్లో వాళ్ళకు ఏ చదువూ ఇష్టంలేదు."

"ఇప్పుడే అస్పృశ్యులు చదువు కావాలని ఏడుస్తున్నారా ఏమిటి? ఏమిటో! ఉట్టిపుణ్యానికి లేనికలతలు తెప్పించటంగాని?"

శేషగిరి అందర్నీ ఒప్పిద్దాడు. సంకుచితత్వం విడవకపోతే దేశాన్ని ఉద్ధరించలేమన్నాడు. మార్పుకు జడిస్తే ఎప్పటి పరిస్థితులకు భిన్నం ఉండదన్నాడు. పంచముల్ని చేర్చుకోకుండా ఉండటానికి ఒప్పుకున్నాడు. అందరూ తృప్తిపడి వెళ్ళిపోయినారు.

శేషగిరి సీతమ్మగారినీ పిల్లల్నీ ఇంటిదగ్గర దిగవిడిచాడు. తన అన్న గృహజీవితంలో కలిగిన గొప్పమార్పును గురించి ఆవిడ ఇరుగుపొరుగువాళ్ళతో ఈ విధంగా చెప్పింది.

"ఇదెందుకొచ్చిందోగాని మా అన్నయ్యమాత్రం వొట్టి పిచ్చివాడల్లే అయిపోయినాడు. తెల్లారి లేచింది మొదలు పడుకోపోయేదాకా గాంధీగొడవా, స్వరాజ్యం గొడవానూ! శుచీ ఆచారంలేదు కొంపలో. ఇంటో ఎక్కడ చూసినా గోనెపట్టాలల్లే ఈ ఖద్దరుబట్టలే. మడికీ అవే, మైలకూ అవే, బయట తిరగటానికిపోయి ఆ గుడ్డలతోనే అన్నానికి కూచుంటాడు మా అన్నయ్య. నానా అయోమయంగానూ ఉంది. ఉద్యోగం మానేశాడుగదా! పిల్లాడి చదువుకాస్తా పోయింది! ఏం కానుందో ఏమో!"

* * *

సహాయ నిరాకరణోద్యమంలో శేషగిరి ఆరునెల్లపాటు జైలుశిక్ష అనుభవించాడు. ఆయన జైల్లోఉన్న కాలంలో సీతమ్మగారు పిల్లలతో వదినెగారిని చూడ వెళ్ళింది. కామేశ్వరి, వకీలు సీతారామయ్యను బాగా తిట్టిపోసింది.

"ఈయనకు ఈ పాడు ఆలోచనలన్నీ ఆ సీతారామయ్యే పెట్టాడు. చివరకు జైలుకు వెళ్ళాలిసొచ్చేటప్పటికి ఈయన ఒక్కరే అయినారు. ఆయన తన ప్లీడరీ చేసుకుంటూ హాయిగా తింగురంగా అని కూచున్నాడు. ఆయన ఉద్యోగం ఒకరు తీసేసేదా, రాజీనామా ఇచ్చేదా? మాకివి శనిరోజులు వదినా, నానా అగచాట్లూ పడుతున్నాం. పిల్లకేమిటిగాని, నరుసు బొత్తిగా చెడిపోతున్నాడు. ఎంత చక్కగా చదువుకునేవాడు! బీడీలు కాలుస్తూ గొడ్లగాసే పిల్లలతో తిరుగుతున్నాడు. వాడికిప్పుడు చదువురంధే లేదు. ఎంతసేపటికి సంగీతాలూ, పద్యాలూ, పాటలూనూ. ఊళ్లో పనిలేనివాళ్ళని పోగుచేశాడు, ఇప్పుడీన నాటకాలాడ తాట్ట! వాళ్ళనాన్న ఆడిన నాటకం చాలనట్టు! ఆ జైలు తిండి ఆయనకు పడలా. రక్తవిరేచనాలు పట్టుకున్నాయట. ఇరవైపౌన్లు తగ్గానని రాశారు. ముందేం కానుందా అని తలుచుకుంటే భయంగా ఉంది" అని కామేశ్వరి కంటనీరు పెట్టుకున్నది.

సీతమ్మగారు వేదాంతం చెప్పింది. అంతా భగవంతుడి ఆధీనం. మనం దేనికీ కర్తలంకాం. ఎట్లా కావలిసుంటే అట్లా కాకమానదు.

తన అన్న కుటుంబానికి ఏదో కొరదగని పరిణామం జరుగుతున్నట్లూ, తను ఎంతో అదృష్టవంతురాలు కావటం చేత తనకూ, తన పిల్లలకూ అది తప్పినట్లూ సీతమ్మగారు వూహించుకున్నది. అన్నకోసం విచారంతోబాటు ఈ సంతృప్తికూడా ఆవిడకు కలిగింది.

సుందరంకూడా తల్లినానుకుని కూచుని అత్తయ్య చెప్పినమాటలన్నీ విన్నాడు. వాడికి మిగిలినవేవీ పట్టలేదు గాని నరుసువిషయం చాలా విచారం కలిగించింది. ఇదివరకల్లా నరుసు తనకంటె రెండు క్లాసులు ముందున్నవాడు, ఇప్పుడు తనకన్న రెండుక్లాసులూ, మూడుక్లాసులూ, నాలుగు క్లాసులూ వెనకపడిపోతాడు. తను బియ్యే, ఎమ్మే కూడా పాసయిపోతాడు. నరుసుమాత్రం మూడోఫారం సహం చదివి మానేసినవాడుగానే ఉండిపోతాడు. ఈ ఆలోచనలవల్ల సుందరానికి ఆవగింజంతైనా సంతృప్తి కలగ లేదు.

సీతమ్మగారూ పిల్లలూ చేరిన కొద్దిసేపటికి నరుసు ఇంటికి వచ్చాడు.

"ఏంరా, ఎప్పుడొచ్చారు?" అన్నాడు నరుసు.

కిందటిసారికీ ఇప్పటికి వాడు చాలా మారిపోయి నాడు. వెనకటి బెట్టులేదు. చాలా రోజులకు సుందరాన్ని చూసిన ఆశ్చర్యం లేదు.

"ఇంతకుముందే వచ్చాం" అన్నాడు సుందరం, తన కన్న చాలా పెద్దవాడితో మాట్లాడినట్టుగా. నిజానికి నరుసుకు వయసులాంటి దేదో వచ్చింది.

"రా, మేడమెట్లమీాదికి పోదాం." అంటూ నరుసు మేడమెట్లమీాదికి వెళ్ళాడు. నరుసు తనను ఆజ్ఞాపించినట్టే భావించుకుని సుందరం పైకి వెళ్ళాడు.

మేడమీాద నాలుగు మంచాలూ, వడ్లబస్తాలూ తప్ప ఇంకేమీా లేవు. నేలమీాద చాపపరిచివుంది. దాని మీాద హార్మోనియం ఒకటి పెట్టివుంది.

మేడమీాది డాబాలో ఒకమూల ఆరుబయట రాటం పడిఉన్నది.

"నూలు, తియ్యటంలేదా?" అన్నాడు సుందరం.

"ఎన్నాళ్ళయిందో నూలుతీసి? .... పాడనా? వింటా? అయితే అట్లా కూచుని తిత్తిపొయ్యి."

నరుసు మాటలధోరణీ, వాలకమూ, అంతా మారిపోయింది. వాడిమీాద పల్లెటూరిముద్ర బాగాపడింది.

సుందరం గాలిపోస్తుంటే నరుసు రెండుచేతులా హార్మోనియం వాయిస్తూ నాటకాల్లో పద్యాలు - హరిశ్చంద్రలోవీ, చిత్రనళీయంలోవీ, గయోపాఖ్యానంలోవీ- పాడాడు.

"నీకు రాగాలు తెలుసా?" అన్నాడు నరుసు. సుందరానికి తెలీదు. నరుసుపాట సుందరం చెవులకు చాలా గొప్పగా ఉన్నది.నాటకంలో వాళ్లు పాడినట్టుగానేఉన్నది.

"ఎవరుమాత్రం ఇంతకన్న బాగా ఎట్లాపాడతారు? ఎంతబాగా నేర్చుకున్నావురా! ఈ హార్మోనియం వాయించటం ఎట్లా వచ్చిందీ?" అన్నాడు సుందరం.

నరుసు సంతోషించాడు. సుందరం తనను మనస్ఫూర్తిగా మెచ్చుకుంటున్నట్టు వాడు గ్రహించాడు.

"వెధవ ఆరుమోనియం వాయించటానికి నేర్చుకోవాలికూడానా? ఇంకా పాటన్నావ్? అది చాలా నేర్చుకోవాలి. వచ్చేయేడు చూసుకో ఎట్లా పాడతానో. నాటకబృందం ఒకటి తయారుచేస్తున్నాలే' మనమాటవినే పిల్లకాయలున్నారు." అన్నాడు నరుసు.

నరుసు మాట్లాడుతుంటే వాడు ఎవరినో ఎందుకో అపహాస్యం చేస్తున్నట్టు సుందరానికి తోచింది. తననుచూసి తానే నవ్వుకుంటున్నాడేమో కూడా సుందరానికి తెలియలేదు. నిజానికి నరుసు మనఃప్రవృత్తి ఎట్లా పరిణమించిందీ ఊహించగల స్థితిలో లేడు సుందరం. నరుసు కివాళ దేనిమీదా పెద్దవిశ్వాసంలేదు. ఇప్పుడు వాడు తన ఆనందంకోసం తనలోనే వెతుక్కుంటున్నాడు. వాడిలో ఉన్న పట్టుదల ఇప్పుడు మామూలు మార్గాలు వదిలేసి కొత్త మార్గాలు పడుతున్నది. లేకపోతే కొద్దిమాసాలలో వాడు ఇంత సంగీతసాధన చేయటం సాధ్యంకాదు.

నరుసు ప్రయత్నాలలో ఇంకో విశేషంకూడా ఉన్నది. వాడిప్పుడు అచ్చగా తన విషయమే చూడటంలేదు. తన ఈడువాళ్ళని కూడగట్టి వాళ్ళందరితోనూ కలిసి ఏదో చెయ్యాలని చూస్తున్నాడు - నాటకాలాడటమే కానీగాక!

సుందరం కార్యక్రమంలో పెద్దపరీక్ష పాసు కావటమూ, పెద్దఉద్యోగాలు చెయ్యటమూ వంటివి

ఉన్నాయిగాని నలుగుర్నీ కూడగట్టి చేసేపని అందులో ఒక్కటీ లేదు. అయితే ఈ తేడా సుందరం అర్థంచేసుకో లేదు. బహుశా నరుసుకూ్కడా తనకూ సుందరానికిగల తేడా అర్థమైఉండదు. అయినా తాను చేస్తున్నపని వాడికి చాలా స్వాభావికంగా కనిపించింది. సుందరానికి మటుకు నిరర్థక మనిపించింది. నరుసు ఎంతపాటపాడి ఎన్ని నాట కాలాడించినా అవి మామూలు నాటకాల్లా ఉండవనీ, ఏదో పల్లెటూరి అమాయిక ప్రజలు వీధినాటకం చూసి నట్టు చూసి సంతోషించటానికి మాత్రమే పనికివస్తాయనీ సుందరం నమ్మకం. ఈ నమ్మకాన్ని బయటపెట్టి సుందరం నరుసును నొప్పించలేదు.

నాలుగైదు రాగాలమీద పద్యాలు పాడి విశ్రాంతి తీసుకుంటూ నరుసు జేబులోనుంచి బీడితీసి అంటించాడు.

"నిజంగా బీడీలు కాలుస్తున్నావుట్రా?" అన్నాడు సుందరం ఆశ్చర్యంతో.

"ఆమాత్రం ఉండాల్లే," అన్నాడు నరుసు. వాడి ఉద్దేశం సుందరానికి అర్థంకాలేదు.

"నువ్వు పాడతావా ఏం? కాస్సేపు వాయిస్తా." అన్నాడు నరుసు.

"అబ్బే నాకేంరాదు" అన్నాడు సుందరం.

"ఏదో పాటరాకుండా ఉంటుందా ఏం! ఏమీరాక పోతే అప్పుడు తనమనా పాడు."

సుందరానికి లోపలినుంచి ఏదో దడపుట్టింది. పాట వినటమంటే ఎంతో ఆసక్తికలవాడుకనక వాడికి కొన్ని

పాటలు వచ్చినమాట నిజమే. కాని నరుసు తనను పాడ మంటాడేమోనని సుందరం వొణికి పోయినాడు.

నరుసు, వాడిధర్మమా అంటూ బలవంతం చెయ్య లేదు.

14

స్కందుఫారంలోకి వచ్చినప్పటినుంచీ సుందరం క్లాసులో రాణించటం లేదు. అదివర కెన్నడూ వాడి "ప్లేసు" పదిదాటేదిగాదు, ఇప్పుడు పదిహేనూ, ఇరవై మధ్య ఉండటమేకాక, క్లాసులో తనకన్న చురుకైన వాళ్ళూ, తెలివిగలవాళ్ళూ చాలామంది ఉన్నట్టు వాడికితోచసాగింది. దీనికి కారణమేమిటో వాడు చాలా రోజులు ఊహించలేక పోయినాడు.

"నాకీయేడు మంచిప్లేసు రావటం లేదమ్మా," అన్నాడు సుందరం, తన సమస్య ఆవిడేమో తీరు స్తుందన్నట్టు.

"నువు సరిగా చదవటంలేదు గామాలు! కాక పోయినా ఆ నాగేశ్వర్రావూ నువ్వూచేరి ఒకరి చదువు ఒకళ్ళు చెడగొట్టుకుంటున్నారు. ఒక్కడివీ చదివినప్పుడే నయం" అన్నది సీతమ్మగారు.

ఆవిడ నాగేశ్వర్రావుమీద తప్పు తోయడమూ, తమ స్నేహాన్ని కించపరచటమూ సుందరానికేమీ ఇష్టం లేక పోయింది. కాని "ప్లేసు" రావటం లేదన్న చింత అట్లాగే ఉండిపోయింది. "క్వార్టర్లీ" లోనూ, "హాఫియర్లీ"

లోనూ ఈ చింత మరింతయింది. సుందరానికి పాసు మార్కులు వచ్చాయి. పాసుమార్కులయితే మాత్రమేం!

"ఈ పరీక్షల్లోనే ఇట్లా మార్కులొస్తే అసలు పరీక్షల్లో పాసుకావడం ఎట్లారా?" అన్నాడు సుందరం నాగేశ్వర్రావుతో.

"నూటికి యాభైలూ, అరవైలూ ఎంతమందికి వచ్చాయో చూశావా!" అన్నాడు నాగేశ్వర్రావు.

దీనికంతకూ కారణమేమిటో నాగేశ్వర్రావు అన్న చెప్పేదాకా వాళ్ళకు తెలియదు.

వాళ్ళ క్లాసుటీచరుకు ఇంటిదగ్గర వేరేబడిఉంది. అందులో నలభైమందిదాకా చదువుతారు. వాళ్ళల్లో సగానికిపైగా ఆయన క్లాసుపిల్లలే. బళ్ళోలాగే ఈ పిల్లలు ఆయనకు నెలకు రెండున్నర చొప్పున ఇచ్చుకుంటారు. ప్రతి రాత్రీ ఆయన ఒక గంటసేపు వాళ్ళచేత మర్నాటి పాఠాలు చదివిస్తాడు. తాను మర్నాడు క్లాసులో వెయ్యబోయే ప్రశ్నలూ, లెక్కలూ వాళ్ళకుచెప్పి నూరుతాడు. చాలామంది పిల్లలు క్లాసులో మంచి మార్కులు తెచ్చుకుంటారు. ఇంతనూరినా క్లాసులో తెల్లమొహాలు వేసే మొద్దులూ వున్నారు. ఆయనకు స్కూలు వాళ్ళు ఎంత జీతం ఇస్తారో అంతా ఆయన ప్రైవేట్లతో సంపాదిస్తాడు.

స్కూలుపిల్లలు కాక ఇతర విద్యార్థులు కూడా ఆయనదగ్గిర చదువుకుంటారు. వాళ్ళలో ఎక్కువభాగం ఏబీసీడీలుకూడారాని మచ్చు. వాళ్ళేంచేస్తారంటే ఆయన దగ్గిరచేరి ఒకఏడాదిలో ఫస్టుఫారం స్టాండర్డుకు వస్తారు.

రాకపోయినా ఇబ్బందిలేదు; సెకండుఫారంలోకి బయటి నుంచి వచ్చి చేరేవాళ్ళను చేర్చుకునేది ఆయనే గనక తన దగ్గర ఏడాదీ, ఆరునెల్లూ చదువున్నవాళ్ళని సెకండు ఫారంలో చేర్చుకుంటాడు. ఆయేడల్లాకూడా ఆయన వాళ్ళను తన ట్యూషన్ కిందే ఉంచుకుంటాడు. సెకండు ఫారం ఆఖరు పరీక్షలు వచ్చే సమయానికి సెకండుఫారం పరీక్ష పేపర్లు సెట్ చేసే వాళ్ళలో వీలయినంత మందిని మంచిచేసుకుని వాళ్ళిచ్చే ప్రశ్నలు తెలుసుకుని తన ప్రైవేటు విద్యార్థులకు చెప్పి వాళ్ళు థర్డుఫారంలోకి తోసుకు పోవటానికి వీలైనంత వరకు తోస్తాడు, ఆ తరువాత వాళ్ళ పాట్లు వాళ్ళుపడతారు.

ప్రతిరాత్రీ తొమ్మిదిగంటలయే సరికల్లా లాంతర్లతో సహా, కప్పుకునే బట్టలతో సహా ఈ పంతులు ఇంటికి తయారయే విద్యార్థుల తూగిడీలు చూడ ముచ్చటగావుంటాయి.

ఈ సంగతులు కొంతవరకు సుందరం అదివరకు ఎరుగును. గాని క్లాసులో తాను ప్లేసు సంపాదించటానికి, వీటికీ సంబంధం వున్నదని వాడికి తట్టలేదు.

* * * *

నాగేశ్వర్రావు అన్న ఎక్కడినుంచో తెలుగు పుస్తకాలు తెచ్చేవాడు చదువుకోటానికి. కనపడిందల్లా చదివే అలవాటు సుందరానికున్నది. ఈ అలవాటు నాగేశ్వర్రావు సుందరం దగ్గిరే నేర్చుకున్నాడు. ఇద్దరూ కలిసి "కన్యాశుల్కం" నాటకం చదవసాగారు. ఆ నాటకం మొదటి నుంచి చివరిదాకా వాళ్ళకు నవ్వొస్తూనే వుండేది.

అందులో వున్న పాత్రలూ, శిల్పమూ, హాస్యపుళోతులూ వాళ్ళ కర్థంకాక పోయినా సంభాషణలు చాలా తమా షాగా, అచ్చగా మనుషులు మాట్లాడినట్టే వుండేవి. ఇదే వాళ్ళకు సహాం నవ్వొచ్చేది. వీరేశలింగంగారి నాటకాలు కూడా వాళ్ళకు చిన్నచిన్న పుస్తకాలుగా దొరికాయి. అవి మామూలు నాటకాలకు దగ్గిరగావున్నా అవికూడా నవ్వొచ్చేవి.

ఆధునిక సాహిత్యంతో సుందరానికిది తొలి పరి చయం. కాని దాని ప్రభావం వాడిమీద దాదాపు ఏమీ లేకపోయింది. ఆ పుస్తకాలు చదివినట్టే కొన్ని అపరాధ పరిశోధక నవలలూ, విదేశీ నవలల అనుకరణలూ కూడా సుందరం చదివి ఆనందించేవాడు. ముఖ్యంగా డిటెక్టివు నవలలు చదువుతుంటే ఎప్పటికీ విసుగెత్తేది కాదు.

శేషగిరి చిక్కి శల్యమై గుర్తించటానికిలేకుండా మారిపోయి జైలునుంచి విముక్తుడై ఇంటికిపోతూ కనిపించి వెళ్ళినతరువాత సుందరం మనస్సులోనుంచి రాజకీయాలు పూర్తిగా మాయమై జీవితం మళ్ళీ యథాప్రకారమయింది. ఈ జీవితంలో ముఖ్యమైనవి స్కూలు విషయాలు, వినోద మైనవి సుందరం చదివే పుస్తకాలు, విడ్డూరాలు, సిని మాలూ, సర్కసులూనూ,

ఎందుకంటే ఈ తరుణంలోనే సుందరం మొట్ట మొదటిసారిగా నిజమైన మృగాల సర్కసు చూశాడు. సర్కసుకు పోవటానికి డబ్బులిమ్మంటే సీతమ్మగారు ఎట్లాగూ ఇచ్చివుండేదికాదు. కాని నాగేశ్వరావు ఇంటో

అందరూ బయలుదేరుతూ సుందరాన్నికూడా తీసుకు వెళ్ళారు. మిగిలినవాళ్ళంతా ఏనుగులూ, గుర్రాలూ, పులులూ, సింహాలూ చూసి సంతోషించారు గాని, సుంద రానికి ఆ "ఫీట్స్"లో వుండే స్వారస్యం అర్థంకాలేదు. ఆ ఫీట్సునుగురించి ఎవరన్నా వర్ణిస్తే ఎంత తృప్తికలిగేదో చూస్తున్నా అంతేతృప్తి కలిగింది. అన్ని ఫీట్సుకన్నా సర్కసు బఫూనులు వాడికి బాగా నచ్చారు. వాళ్ళను జ్ఞాపకం చేసుకుని వాడు చాలా రోజులపాటు నవ్వుకున్నాడు. అయినా, సర్కసు వెళ్ళిపోయిన తరవాత సుందరం ఇతర పిల్లలతోబాటు కర్రలకు పొడుగాటి తాళ్ళుకట్టి, సర్కసులో గుర్రాలూ, ఏనుగులూ ఆడించేవాడల్లే తిరిగాడు.

ఈసారి సుందరం చూసిన సినిమాకూడా నిజమైన సినిమాయే. ఎలెక్ట్రిక్ దీపాలూ - వాటంతట అవే వెలిగి ఆరేవి-వాడు చూడటం ఇదే మొదలు. ఈ సినిమాలో కథలున్నాయి- శ్రీరామ జననం, శ్రీకృష్ణ జననం, లంకా దహనం, మైరావణ, సతీతులసీ, కంసవధ మొదలైనవి. తల్లిని ఎట్లాగో ఒప్పించో, నాగేశ్వర్రావుతో కలిసో, తల్లి తనకెప్పుడన్నా కొనుక్కోవటానికిచ్చే కాన్లు దాచో సుందరం చాలా సినిమాలు చూశాడు. వాడికవి "అద్భుతం"గా ఉండేవి. హాలులోకి పోయి కూర్చోటమే ఎంతో ఆనందంగా ఉండేది. రీలుకూ, రీలుకూ మధ్యలైట్లు వచ్చినప్పుడు ముళ్ళమీద వున్నట్టుండేది. కథచెప్పేవాడు ఠొక్కుండేవాడు. వాడు కథచెప్పటంలో ప్రత్యేకత ఏమీ లేకపోయినా వాడిగొంతు వినిపిస్తుంటే పరమానందంగా

వుండేది. వాడు అప్పుడల్లే వుండేవాడు. ఇటువంటి భావాల అచ్చగా సుందరానికి ఒక్కడికే కలగలేదు. ఒకరోజు సుందరం మధ్యాహ్నంపూట స్కూలుకు పోతూండగా వాడితో వస్తున్న స్నేహితులు కొందరు ఒకళ్ళనొకళ్ళు గిల్లుకుని "అడుగో, సినిమాలో కథచెప్పే శేషయ్య" అన్నారు. శేషయ్య కిల్లీకొట్టుదగ్గరనిలబడి బీడీలు కొంటున్నాడు.

♦ ♦ ♦ ♦

సెకండుఫారం పరీక్షలో సుందరం పాసయినాడు. మధ్యపరీక్షల్లో కొద్దిమార్కులే వచ్చినా ఈ ఆఖరు పరీక్షలో మామూలు ప్రకారం యాభైలూ, అరవైలూ వచ్చినై. లెక్కల్లోమటుకు ఎనభైకి పైగావచ్చాయి. తన క్లాసుమేష్టరు తొమ్మిది నెలలపాటు తనకు చేసిన అన్యాయాన్ని సుందరం పూర్తిగా గ్రహించనూ గ్రహించాడు, క్షమించనూ క్షమించాడు.

సుందరానికి తన క్లాసుమేష్టర్లని ద్వేషించటం ఎన్నడూ అలవాటులేదు. కాని మూడోఫారం మేష్టర్ని ఆరాధించటం మొదలుపెట్టాడు. అంతకుపూర్వం ఏ మేష్టరూ వాణ్ణి అంతగా ఆకర్షించలేదు. ఆయన పాఠం చెబుతుంటే తన ఒక్కడికే చెబుతున్నట్టుగా ఉండేది. ఆయన అచ్చగాపాఠం చెప్పటమేకాదు. చదవటంలోనూ, ఇతరులతో సరిగా ప్రవర్తించటంలోనూ ఆసక్తి పుట్టించేవాడు. పుస్తకాలలో అర్థం చేసుకునేదీ, అన్వయించుకునేదీ కూడా ఉంటాయని సుందరానికి తలకెక్కేటట్టు చేసినది ఈ మేష్టరే.

అయితే ఈ మేష్టరు మూడు నెల్లయినా ఉండక పూర్వమే ఆయనకు ఉద్వాసన చెప్పారు కమిటీవారు. ఈ కమిటీలో ఎక్కువమంది బ్రాహ్మలే. కాని అంతా నియోగులుకాదు. ఒకప్పుడు స్కూలును పైకితీసుకువచ్చిన వాళ్ళంతా పెద్దస్థితిలో ఉండిన నియోగులే! అయితే రానురాను పెద్దలు దాటిపోయారు. స్కూలు వ్యవహారాలు నిర్వహించటానికి కొత్తకారు వచ్చింది. వీరిలో వైదీకులు ఎక్కువవున్నారు. వైదిక రాజకీయాలు తెచ్చి పెట్టాలని వీరికి కలిగింది. ఈ కక్ష రాజకీయాలకు మొట్టమొదటగా బలిఅయినది సుందరం క్లాసుమేష్టరు.

దీనితో ప్రారంభమైన మర్కటపరిపాలనలో కొత్త మేష్టర్లు రావటమూ, పోవటమూ, ఎంతో కాలంగాఉన్న మేష్టర్లను పిచ్చిసాకుమీద పంపెయ్యటమూ ప్రారంభ మయ్యాయి. సుందరం క్లాసుకువచ్చిన కొత్తమేష్టరు సుందరం దృష్టిలో పత్తిచవట. అంతమంచి మేష్టరును తీసేసి ఈయనను పెట్టినందుకు హైస్కూలు అధికారులపైన సుందరానికి చాలా అసహ్యం పుట్టుకొచ్చింది.

ఈ అసహ్యంకూడా సుందరానికి ఒక్కడికే కలగ లేదు. అది పిల్లలమధ్య దానంతట అదే ఏర్పడింది. మేష్టర్ల మీద పిల్లలకు కలిగే సదభిప్రాయాలూ, దురభిప్రాయలూ కూడా ఇట్లాగే క్రమంగా ఒక స్వరూపానికి వస్తాయి. యీ అభిప్రాయాలు మొట్టమొదట ఒకడికే కలగవచ్చు. వాటికి ప్రచారం కూడా జరగవచ్చు. కాని వాటికి అంతో ఇంతో ఆధారం లేకపోతే అవి పిల్లలను పట్టుకోవు.

పిల్లలు చాలామంది మేష్టర్లకు మారుపేర్లు పెట్టారు_ డైమన్ రాణీ. సీమసున్నం, విసనకర్ర, పొద్దుంచిప్ప ఇత్యాది. సుందరం ఇలువంటి నామధేయాలను సాధారణంగా ఎన్నడూ తన నోటితో ఉచ్ఛరించేవాడుకాదు. ఇతరులు ఉచ్ఛరిస్తే కాదనేవాడూ కాదు. కాని తనకు మంచి మేష్టరని తోచినవాణ్ణి గురించి విసుగులేకుండా నలుగురిలోనూ ప్రచారం చేసేవాడు. ఇట్లా ప్రచారం చెయ్యటంలో ఒక్కొక్కప్పుడు సుందరానికి తన సదభిప్రాయం భ్రమ అనికూడా తెలిసేది.

తెలుగు మేష్టర్లంటే చులకనగా చూసే అలవాటు కూడా సుందరానికి లేదు. అయితే వాళ్ళు ఇతర మేష్టర్లే పిల్లలను నిగ్రహించక వాళ్ళకెందుకు అలుసిస్తారో సుందరానికి తెలిసేదికాదు. సుందరానికి మూడోఫారంలో తెలుగు చెప్పిన శాస్తుర్లుగారు తెలుగు పుస్తకాలలో సుందరానికి ఆసక్తి కలిగించాడు. కాని ఈ ఆసక్తి ఎందుకూ ఉపకరించలేదు. శాస్తుర్లుగారు గొప్పగా చెప్పిన తెలుగు పుస్తకాలు తనకు సులభంగా దొరికేవి కావు. అయినప్పటికీ సుందరం మూడోఫారం పూర్తిచేసినతరవాత వేసవి శెలవుల్లో కుచేలోపాఖ్యానం టీకా తాత్పర్య సహితం కొనుక్కొచ్చి అందులోఉన్న పద్యాలన్నీ బట్టీ పెట్టి వాటి అర్థం తెలుసుకున్నాడు.

* * * *

ఈశెలవుల్లోనే సుందరం ఒంటరిగా తనమేనమామ ఊరు వెళ్ళాడు. తాము ఫలానా తారీఖున "హరిశ్చంద్ర"

ఆడుతున్నామనీ సుందరం తప్పక వచ్చిచూడాలనీ నరుసు మరీమరీ రాశాడు.

తను కోరినప్రకారం సుందరం వచ్చినందుకు నరుసు చాలా సంతోషించాడు. కొంతకాలం కిందట తాను గుంటూరు వెళ్ళి హరిప్రసాదరావు "హరిశ్చంద్ర" చూసి వచ్చిన సంగతి అంతులేకుండా చెప్పాడు నరుసు. హరిప్రసాదరావు పొడుం ముక్కుతో "హా చంద్రమతీ" అని ఎట్లా అంటాడో కూడా చూపించాడు.

"ఒరే, ఇవాళ హరిప్రసాదరావు హరిశ్చంద్రుడి పద్యాలు ఇమిటేట్ చేస్తే, బెల్లంకొండ నరసింహారావు చెయ్యాలి, లేదా నేను చెయ్యాలి. అంతే!" అన్నాడు నరుసు. ప్రతి సీనప్ప పాటనూ, దాశరథి పాటనుకూడా తెగ మెచ్చుకున్నాడు. దురదృష్ట వశాత్తూ సుందరం వాళ్ళనెవర్నీ చూడలేదు, వీళ్ళను గురించి వినలేదు.

కాని నరుసు ధైర్యం చెప్పాడు.

"ఎల్లుండి రాత్రికి నేను హరిప్రసాదరావు బాణీ దించేస్తాగా!" అన్నాడు వాడు.

కాని సుందరం "ఎల్లుండిరాత్రి" దాకా ఆగ నవసరం లేకుండానే ఆ పద్యాలను అరడజను సార్లు వినటం జరిగింది.

ఆ పల్లెటూళ్లో సుందరానికేమీ తోచలేదు. నరుసు ఎంతసేపైనా కబుర్లు చెప్పగలడు. కాని సుందరం చదువుకున్న చదువు ప్రభావం ఛాయలు అప్పుడప్పుడే తల ఎత్తుతున్నాయి. తొమ్మిదింటికి అరగంటకో నారిసీటిమీదకివచ్చి

గాలిపీల్చుకొని మళ్ళీ నీటిలోకి వెళ్ళినవిధంగా, సుందరం ఆటేసేపు బాహ్యప్రపంచంలో, యథార్థవ్యక్తులమధ్య ఉండి సంతృప్తి పడలేక పోతున్నాడు. అదే "తోచక పోవటం" రూపేణా బయట పడుతున్నది. వాడికి కావలసిన "గాలి" పుస్తకాలలోనూ, కథలలోని పాత్రలలోనూ లభిస్తుంది.—ఎటువంటి చెత్త పుస్తకమైనాసరే వాడికి "తోచేటట్టు" చేసేది.

"ఏంరా నరుసూ? మీ లైబ్రరీకి వెళ్ళి చదువుకోవటానికేమన్నా పుస్తకం తెచ్చుకుందాం!" అన్నాడు సుందరం.

"లైబ్రరీలో ఏం పుస్తకాలున్నై? ఏమీ లేవే?" అన్నాడు నరుసు.

"వెనక నే వచ్చినప్పుడు చాలాపుస్తకాలుండేవే? పానుగంటి ఆయన సాక్షి నాటకాలూ, డిటెక్టివు నావెల్సూ అవీ చాలా వుండాలిగా?" అన్నాడు సుందరం.

"అన్నీ ఎవరిదారిన వారెత్తుక పోయినారు. మేష్టరే లైబ్రరీ కూడా చూస్తూవుండేవాడు. బడి మూసేసి ఆయన వెళ్ళిపోగానే ఎవరికందిన పుస్తకం వాళ్ళు ఎత్తుకు పోయినారు."

"బడి అయిపోయిందా?" అన్నాడు సుందరం.

"అయిపోకేం జేస్తుందిరా? లేనివాళ్ళకు జీతం లేకుండా చదువు చెబుతానంటే వున్నవాళ్ళుకూడా ఊరికేనే చెప్పమన్నారు. జీతం అడిగితే పిల్లల్ని పంపించం అన్నారు. కొందరు బడికి చందాలిచ్చారు, చూడూ, వాళ్ళపిల్లలూ,

వాళ్ళ బంధువుల పిల్లలూ జీతాలు కట్టలా. వాళ్ళని అడగాలో అడగరాదో తెలీలా. బీదవాళ్ళ పిల్లలుకూడా బడికి రావటం మానేశారు. ఇళ్ళకు వెళ్ళి ఎందుకు రార(రాఅని అడిగితే, మా అబ్బాయికి బట్టలులేవని ఒకరూ, పుస్తకాలు లేవని ఒకరూ. ఒరే నువ్వు నమ్మవుగాని, ఎదురు డబ్బిస్తేతప్ప పిల్లల్ని పంపమన్న వాళ్ళున్నారు.... ఈ బడి కాదు గాని ఊళ్ళో సహంమంది కిప్పుడు మా నాన్నంటే పడదు. కొందరు, నీ మూలంగా పిల్లల్ని పాడుచేశాం, వాళ్ళ చదువులుపాడు చేశాం అన్నారు. మరికొందరు మా నాన్న చాలా పెద్దపేరు తెచ్చుకుందామని ఇదంతా చేశాడని కూడా అన్నారు. తిట్లుతినటం మాటా, కాళ్ళుపడేటట్టు చందాలకోసం తిరగడం మాటా అటుంచు. చేస్తూ చేస్తూన్న ఉద్యోగం మానుకుని మా నాన్న ఈ చందాల మీద కుటుంబం పోషిస్తున్నాడని వదంతులు పుట్టించిన వాళ్ళున్నారు. మానాన్న తప్పుకూడా ఉందిలే. ఇంత త్యాగం చేశాను, అంత త్యాగంచేశాను, మీరేం చేశారు అని అందర్నీ దెప్పాడు. వకీలు సీతారామయ్యకూ నాన్నకూ ఇప్పుడు మాటల్లేవు తెలుసా!... అదెట్లా వచ్చిందంటే, మా చలమయ్య మీద దావాదులు దావావేస్తే అవతలివైపు వకాల్తా సీతారామయ్య పుచ్చుకున్నాడు. చలమయ్య కూడా మా నాన్నలేనే జైలుకు వెళ్ళినవాడేగా మరి! 'ఇటువంటివన్నీ పెట్టుకుంటే, అవుతుందా?' అన్నాడు సీతారామయ్య. మా నాన్న ఆయన్ని నానా మాటలూ అన్నాడు. అంతే, ఇద్దరూ మళ్ళీ మాట్లాడుకోలేదు........

నాలుగు నెల్లపాటు మా నాన్నే బడిపోషించాడు. ఆ తర వాత వొదిలేసి ఊరుకున్నాడు. ఒక్కడూ ఎంతదూరమని దేకుతాడు, చెప్పు?"

సుందరానికిదంతా వింటున్నకొద్దీ కంపరం ఎత్తింది. ఈ ఉదంతం గురించి ఇన్ని వివరాలు తెలుసుకోవలసిన అవసరం లేదనీ, ఒక్క ముక్కలో శేషగిరి మామయ్య తనజీవితమూ, పేరు కూడా భ్రష్టుచేసుకున్నాడనుకుంటే సరిపోతుందనీ సుందరం అనుకున్నాడు.

ఇందులో నేర్చుకోవలసిన నీతికూడా ఉన్నట్టు కనపడలేదు సుందరానికి___ దేశంకోసం ఒళ్లు విరుచుకోవటం వృథాఅని తప్ప.

ఆ సాయంకాలం నరుసూ, సుందరంకూడా సత్రం కేసి వెళ్ళారు. అక్కడే రోజూ నాటకం రిహార్సల్సు. సత్రంమీద మాసిపోయిన నీలం అక్షరాలతో "జాతీయ విద్యాలయం" అని, పక్కగది తలుపుమీద తెల్ల అక్షరాలతో "లైబ్రరీ" అనీ ఇంకా కనిపిస్తున్నది......

సుందరం నాటకం చూశాడు. నరుసు హరిశ్చంద్రుడి వేషం వేశాడు. పాడాడు, అభినయించాడు. ఆ నాటకమూ, ఆ తెరలూ, నాటకం చూడటానికి వచ్చిన ఆ మూకా చూస్తే ఏమనుకోవాలో సుందరానికి తెలీలేదు. ఈ నాటకం చూస్తుంటే నాటకం చదివితే వచ్చేఆనందంలో నూరోవంతు రాలేదు. నరుసు కూడా ఏదో తెచ్చిపెట్టుకొని నటిస్తున్నట్టూ, చూసేవాళ్ళ తెలివితేటలను అపహాస్యం చేస్తున్నట్టూ ఉన్నదిగాని, తాను ఒక అను

భవాన్ని సృష్టిస్తున్నట్టు లేదు. ఈ నాటకాల గొడవ పెట్టుకుని నరుసు ఎందుకూ కొరగాకుండా పోతున్నాడని సుందరం నమ్మాడు.

నాటకం అయినతరవాత నరుసు, 'ఎట్లావుంది మా తోలుబొమ్మలాట?'' అన్నాడు.

సుందరం ఈ మాటకు కాస్త ధైర్యంవచ్చి నాటకం ఏమీ బాగాలేదనీ, ఇంకా బాగా ఉండవచ్చుననీ అన్నాడు.

నరుసు ఆ మాటతో ఏకీభవించి ఊరుకోక, ఎక్కడ లోపాలు జరిగాయో, ఎక్కడ ఎవరు బాగాచేశారో, ఎక్కడ ఎట్లా పాడుచేశారో, తాను ఎక్కడ బాగా చేశాడో, ఎక్కడ చెయ్యలేక పోయినాడో, ఎందుకట్లా అయిందో సవిస్తరంగా చెప్పనారంభించాడు. సుందరం లోలోపల విసుక్కుంటూ అంతా విన్నాడు.

సహృదయుడు కాని వాడితో మాట్లాడుతున్నానని నరుసు కొంచెం అనుమానించినా ఈ వివరాలు మాట్లాడి వుండడు. సుందరం వినోదంకింద మాత్రమే పరిగణించే కళను నరుసు తన జీవితాశయంగా పెట్టుకున్నాడు. అందుచేత ఇద్దరూ కలిసి మాట్లాడేది ఏమీ లేదు.

* * * *

ఊళ్ళోవాళ్ళ పోరు బడలేక శేషగిరి మామయ్య కృష్ణవేణికి పెళ్ళిచేశాడు. ఆ సందట్లోనే నరుసుకు ఉపనయనంగా కూడా అయిందనిపించాడు.

"కాకులు పొడిచినట్టు పొడుస్తుంటే ఏం చెయ్యను? చెబితే వినరాయె. ఈ బాల్య వివాహాలూ, దిక్కుమాలిన ఆచారాలూ, మాన లేకపోతే మనకు స్వరాజ్య మెందుకట! ఛీ! ఛీ ! మనగతి ఇంతే. గాంధీమహాత్ము డింత ఉద్యమం నడపట మేమిటి, ఈ పెడసుద్దులు ఉన్నచోటే ఉంటామనట మేమిటి?" అని శేషగిరి వాపోయినాడు.

"అదేమిట్రా? స్వరాజ్యమంటే సమత్తాడేదాకా పెళ్ళిళ్లు చెయ్యకుండా ఉంచటమా? చాల్లే" అన్నది సీతమ్మ గారు పెళ్ళికి తీసుకుపోవటానికి వచ్చిన అన్నతో.

ఉపన్యాసం ఇచ్చేందుకు మంచి అవకాశం దొరికింది.

"ఇల్లు శుభ్రంగావుంటే చీపురుకట్ట తీసుకుని ఊడ్వాగా? బ్రిటిషువాళ్లు రాజకీయంగా మనకు పీడలు కొన్ని తెచ్చిపెట్టారు. గనకే స్వరాజ్యమంటున్నాం. అవునా? ప్రజలుండే వాళ్ళు రాజ్యాలే లేది ఎన్నడూ లేదు. అందుకని, ఎవరు పరిపాలిస్తే ఏంలే అనుకోంగా? బ్రిటిషువాళ్ల పరిపాలనకన్న మనవాళ్ల పరిపాలన మనకు లాభసాటిగా వుంటుంది. బ్రిటిషువాళ్లు నాశనంచేసే రాజకీయ జీవితాన్ని మనవాళ్లయితే పెరిగి రానిస్తారు. ప్రజలకు హక్కులిస్తారు, ఉద్యోగాలిస్తారు, జీవితం తోటకూర మడిలాగా నవనవలాడుతూ పెరిగివస్తుంది. ఇదంతా అర్థంకాని మూర్ఖులుండి 'ఎబ్బె ఇదంతా ఏమిటి? బ్రిటిషువాళ్ల చేత మొట్టించుకోవటంమనకు ఆనవాయితీగా వస్తున్నదాయె. అదంతా మారితే ఎట్లా? అని అన్నారనుకో, ఎట్లా వుంటుంది! మన

చేతులోవున్న విషయాలనుకూడా మనం సంస్కరించుకోక పోతే ఇంక బ్రిటిషువాళ్లను తరిమేసి రాజకీయసంస్కరణ లేంచేసుకుంటాం? ఒక్కటడుగుతా చెప్పూ! మన జీవితంలో మనం అసంతృప్తి చెందకపోతే దాన్ని మార్చుకుందామనే ఆవేదన లేకపోతే, మార్పుకోసం కృషిచేసేశక్తి ఎట్లా వస్తుంది.”

“ఆడదాన్ని నా కివన్నీ ఏం తెలుస్తాయిగాని చక్కగా చిన్నప్పుడే పెళ్లి చెయ్యటాని కేమి? బర్రెలల్లే ఇరవైయ్యేళ్ల పిల్లల్ని పల్లకిలో ఎక్కించి ఊరేగిస్తారూ? అచ్చటా ముచ్చటా ఉండొద్దూ?”

“అదే వచ్చింది! పిల్లల జీవితాలతో మనం బొమ్మ లాడుకున్నాం. మన ముచ్చట తీరితేసరి! వాళ్ళేమన్నా కానీ!”

“ఆఁ, ఏమవుతారు? ఏమీ కారు. మనమంతా మట్టి కొట్టుకుపోయినామా?”

“అదేంమాట? మనకన్న ఎవరూ సుఖంగా బతక్కూ డదా? యావజ్జీవం వుండవలసిన లంకెగదా, మొగుడు పెళ్లాలు వ్యక్తులై తమ బంధం తమ చేతులమీదుగా చేసు కునేహక్కు ఎంత అవసరమైనది! ఏ హక్కులూ లేకుండా బానిసల యుగంలో బానిసలూ బతికారు, అదా?”

సీతమ్మగారు విషయంమార్చి, “సరేగాని, నువు విధవల పెళ్ళిళ్ళుకూడా చేయిస్తున్నావుటగా.” అన్నది.

“నాదేమిటి? నా తలతన్నినవాళ్ళు చేయిస్తున్నారు. ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణగారున్నారు. సాంబశివరావుగా

రున్నారు. వెంకయ్యగారున్నారు. ఇంకా బోలెడుమంది పెద్దలున్నారు. స్త్రీ పునర్వివాహాలు చూడు: ఎంత అవసర మైన సంస్కరణో!"

"నా మొహామల్లేనేవుంది!" అన్నది సీతమ్మగారు.

ఇదంతా వింటున్న సుందరానికి తన మేనమామ చెప్పే మాటల్లో గొప్ప భావాలు కనిపించాయి. వాడు జీవితాన్ని విమర్శించేస్థితిలో ఇంకాలేడు. అయినప్పటికీ జీవితాన్ని ముందుకు తీసుకుపోయేట్టు కనపడే ఏ ప్రయత్న మైనా మంచిదనే విశ్వసించగలస్థితిలో వున్నాడు.

సుందరానికి తన తల్లిభావాలమీద అనాదరం క్రమంగా హెచ్చుతూ వస్తున్నది. పుస్తకాలద్వారా అయి తేనేం, శేషగిరివంటివాళ్లు చేసే ప్రచారంవల్ల నయితేనేం సుందరం జీవితంలో జరగదగిన మార్పులను గురించికొన్ని విశ్వాసాలు సంపాదిస్తున్నాడు. ఈ విశ్వాసాలు వాడిబుద్ధికి హేతురహితంగాలేవు. తాను మారేజీవితానికి ప్రతినిధిననీ, తన తల్లి మారనిజీవితానికి ప్రతినిధి అనీ వాడు భావిస్తు న్నాడు. శేషగిరి తనతల్లితో ఈ చర్చంతా జరపటం వాడికి సబబుగానే కనిపించింది. తన మామయ్యచేత ఇంత తొందరలో కృష్ణవేణి పెళ్ళి చేయిస్తున్నది తన తల్లి వంటి వాళ్ళేనని సుందరం ఊహించాడు.

దొరలూ దొరసాన్లూ చక్కగా పెద్దవాళ్ళయినాక వాళ్ళంతట వాళ్ళే పెళ్ళిచేసుకుంటారు. చిన్నతనంలోనే పెళ్ళిచెయ్యటం తప్పు. పెద్దయిన తరవాత మొగుడు పెళ్ళాలు ఒకరికొకరు నచ్చకపోతేంపం కావాలి! వెధవ

ముండల పెళ్ళిళ్ళుకూడా చెయ్యాలిసిందే. వెధవముండలకి జుటుగొరిగి నెత్తిన ముసుగేసి కూచోబెట్టటం చాలా ఘోరం... ఆడవాళ్ళంతా జుట్టూ, నగలూ, చీరెలూఉండి తిరుగుతుంటే చూడటానికి ఎంత బాగుంటుంది!....

అయితే సుందరానికి సందేహాలు లేకపోలేదు. చాలా ఏళ్ళు వచ్చినతరవాత వెధవముండలకి పెళ్ళి చెయ్యాలా, వద్దా? పిల్లలున్నవాళ్ళు పెళ్ళిచేసుకుంటే ఏమవుతుందీ? ఛా, ఛా! వాళ్లనెవరు చేసుకుంటారు!

ఇంతలో ఇంకో భయంకరమైన ఆలోచన కలిగింది: తనతల్లికి మళ్ళీ పెళ్ళిచెయ్యటమూ! సుందరానికి ఒళ్ళంతా ఒక్కసారి భగ్గునమండిపోయింది. అది ఎంతమాత్రం వీల్లే దనుకున్నాడు. ఆవిడజుట్టుపెంచి, చీరెలుకట్టి నగలుపెట్టుకో వటంకూడా వాడికి సమ్మతం కాలేదు. ఆవిడలో కాస్త మార్పుకూడా వాడు సహించలేడు....

* * *

స్రాపం. శేషగిరి చాలా చిత్రమైన ఆవేదనకు గురి అవుతూన్నాడు. సంజీవిలాటి ఔషధం దగ్గిర ఉండికూడా అనుపానం తెలియని వైద్యుడల్లే ఆయన ఎంతో ఉన్నతాశ యాలు కలిగిఉండినీ్న, వాటిని ఎట్లా అమలులోకి తేవాలో తెలియక కొట్టుకుంటూ, అడుగడుగునా సంఘం తనకు అడ్డంవస్తున్నట్టు భావిస్తున్నాడు. ఆదర్శవాదులకందరికీ ఈ గతి ఎప్పుడో ఒకప్పుడు కలగక తప్పదు. వారు సంఘం మీాద కొన్ని సంస్కరణలు పడవెయ్యటానికి ప్రయత్నించి విఫలులై, చిట్టచివరకు ప్రాణంవిసిగి, "ఈపాడు సంఘానికి

బాగుపడటం ఇష్టంలేదు. దీనికి బాగుపడే గీతలేదేమో" అనుకుని వైరాగ్యంలో పడతారు.

శేషగిరి వైరాగ్యంలో పడటమేకాక, తనచుట్టు పక్కల ఉన్నవాళ్ల ఒత్తిడికి తట్టుకోలేక కృష్ణవేణికి పద కొండో ఏడు వెళ్లుతుండగా పెళ్లిఏర్పాటు చేశాడు. జాతీయ విద్యాలయంలో అస్పృశ్యుల పిల్లలను ప్రవేశపెడ తానన్నందుకే వెలివేసినంతపని చేసినవాళ్ళున్నారు. కూతు రికి రజస్వలానంతర వివాహంకూడా చేస్తే ఊళ్లోఉండే ఆస్కారం లేకుండాపోతుందని శేషగిరి భయపడ్డాడు.

కృష్ణవేణికి నిర్ణయించిన వరుడు ఉద్యమంలోచదువు చాలించుకుని ఆరుమాసాలు శ్రీకృష్ణజన్మస్థానం సందర్శిం చినవాడు. అతనికి విశేషం ఆస్తిలేదు. కట్నమూ, లాంఛ నాలూ లేకుండా పెళ్ళికి ఒప్పుకున్నాడు. ఖద్దరుబట్టలతో పెళ్ళిఅయింది శేషగిరి బంధువులకు ఈపెళ్ళి చాలా వేళా కోళంగా ఉన్నది.

"ఇదేంపెళ్ళి! నా మొహంపెళ్ళి! అలగాజనంకూడా ఇంతకన్న బాగా చేసుకుంటారు. బాజాలేవి, ఊరేగింపు లేవి, మేజువాణీ ఏది, దండాడింపేది, బూజంబంతి ఏది. కట్నాలేవి, కానుకలేవి?" అని ఉభయపక్షాలవారు కూడా చప్పరించారు.

"ఇది స్వరాజ్యంపెళ్ళి కాబోలు" అన్నారు మరి కొందరు వెటకారంగా.

ఎవరేమన్నప్పటికీ సుందరానికి రంగారావు—కృష్ణ వేణి భర్త—నచ్చాడు. అతను పెళ్ళికొడుకుపోజు పెట్టనే

లేదు. పెళ్ళి తానే చేయిస్తున్నవాడల్లే తానుకూడా ప్రతి పనిలోనూ తోడవుతూ, అందర్నీ పలకరిస్తూ, ఎక్కడ బడితే అక్కడ ఎవరితోబడితే వాళ్ళతో కూచుని ఏది పడితే అది మాట్లాడాడు.

చీకటిపడేవేళ రంగారావూ, నరుసూ, సుందరమూ, ఇంకా ఒకరిద్దరు పిల్లలూకలిసి చెరువు అవతలిగట్టుమీద కూచున్నారు. రంగారావు స్వరాజ్యం గురించి కబుర్లు చెప్పాడు.

ఆరోజు పౌర్ణమి కావటంచేత ఎప్పుడు సూర్యకాంతి పోయి వెన్నెలవచ్చిందికూడా తెలియరాలేదు చెరువుగట్టు మీద చెట్లనీడలు దీర్ఘంగా పడుకునిఉన్నాయి. వాటిమధ్య కూచుని రంగారావు ఉద్యమంగురించి మాట్లాడాడు.

స్వాతంత్ర్యోద్యమం అయిపోయిందనుకోవటం పొర పాటు. ఇది ఆగదు. కొండమీదినుంచి మైదానాలు ప్రవే శించేనదిలాగా వడితగ్గింది. ఇప్పుడిది విస్తరించాలి. నిజంగా ఇవాళ బ్రిటిషువాళ్ళు వెళ్ళిపోతే మనం స్వరాజ్యం సాగించ టానికి సిద్ధంగా వున్నామా? లేము. ప్రతి రాష్ట్రంలో, ప్రతిజిల్లాలో, ప్రతి పట్టణంలో, ప్రతి పల్లెలోనూ స్వరాజ్య వాదం వేళ్ళుతన్నాలి. జీవితం అన్నిరంగాలలోనూ చైత న్యం కలగాలి. మనం రాజకీయాలు ఓనమాల దగ్గిర్నుంచీ నేరవాలి. కాంగ్రెసుసంస్థను నిర్మించాలి. దానిద్వారా విద్యార్థులలో, ఉద్యోగులలో, ఆఖరుకు పొలాలు దున్ను కునే రైతుల్లోనూ, ఫాక్టరీకార్మికుల్లోనూ చైతన్యంకలగాలి. ఇదంతా ఒక్కరోజులో జరగాలంటే సాధ్యంకాదు. కాని,

ప్రతి కాంగ్రెస్‌వాడూ స్వార్థరహితంగా పనిచేస్తే ఇవాళ ఒకడున్నచోట రేపు పదిమంది కాంగ్రెసు వాళ్ళుంటారు, ఎల్లుండి నూరుమంది వుంటారు. ఆ విధంగా ఉద్యమం వ్యాప్తిచెందితే స్వరాజ్యం రాక ఏంచేస్తుంది?

రంగారావు ఖద్దరుగురించి చాలా ఉద్రేకంతో మాట్లాడాడు అతను శేషగిరి మామయ్యంత ఆదర్శవాదీ కాదు. నిరాశావాదికాదు.

ఈ సంగతులు రంగారావునోట వింటుంటే సుందరానికి మరింత నమ్మదగినట్టుగా కనపడ్డాయి. వాడు యిక ఖద్దరుతప్ప కట్టరాదనుకున్నాడు.

దీనికోసం వేరే ప్రయత్నం చెయ్యనక్కర్లేకుండా ఇంటికి వెళ్ళేటప్పుడు శేషగిరి తన మేనల్లుడికీ మేనకోడలికీ కలిసి పదిగజాల ఖద్దరుగుడ్డ పెట్టాడు.

* * *

రోజులూ, మాసాలూ గడిచిపోతున్నాయి. జానకి ఆడపిల్లల బడికిపోయి చదువుకుంటున్నది. దాన్ని మగపిల్లలబడిలో చదివించవచ్చునని ఎవరో సూచించారు. సీతమ్మగారు ఈ ఆలోచనకు సుతరామూ ఒప్పుకోలేదు. సుందరం ఒక్క నిట్టూర్పు నిట్టూర్చాడు. తన చెల్లెలు తనతోకూడా రోజూ బడికివచ్చి చదువుకుంటుందేమోనని వాడు చాలా భయపడ్డాడు.

చిక్కేమిటంటే సుందరం క్లాసులోనే—మరొక సెక్షనులో—కొత్త మునసబుగారమ్మాయి చదువుకుంటున్నది.

మునసబుగారి గుఱ్ఱబ్బండీలో రోజూ ఆ పిల్ల బడిముందు దిగేది. ఆమెకు ముందుగా డవాలీ బండ్లోంచిదిగి ఆమె పుస్తకాలు పట్టుకుని ఆమె క్లాసుదాకావచ్చి పుస్తకాలామెకిచ్చి వెళ్ళిపొయ్యేవాడు. స్కూలు ప్రారంభమైన ఒకటి రెండు నిమిషాల కామె సరిగా ఎట్లా హాజరయ్యేదో అందరికీ వింతగా ఉండేది. ఈ పిల్లనుగురించి తన తోటి విద్యార్థులు మాట్లాడుకునే మాటలు సుందరం వినేవాడు. ఈ మాటలకు సుందరం బాధపడేవాడు కాదు —ఎప్పుడైనా ఆ పిల్లనుగురించి కాస్త జాలిపడేవాడేమో. తన చెల్లెలు స్కూలుకువస్తే దాన్నికూడా అటువంటిమాటలే అంటారనీ, పైపెచ్చు తను ఎదుటలేనప్పుడు అంటారేమోననీ అనిపించగానే సుందరానికి చలవలు కమ్మినంతపని అయింది....

జానకికి స్నేహితురాళ్ళు చాలామంది ఉండేవాళ్ళు. వాళ్ళలో కొందరు అప్పుడప్పుడూ జానకికోసం వచ్చేవాళ్లు. వాళ్ళలో ఒక్కరు కూడా సుందరంకేసి చూసేవాళ్ళుకారు. సుందరంతో మాట్లాడేవాళ్ళు కారు. ఇరవై ఏళ్ళవాళ్ళతో స్వేచ్ఛగా మాట్లాడే పదేళ్ల ఆడపిల్లలు దాదాపు తమఈడు మగపిల్లలదగ్గిర ఎందుకు బెట్టుగాఉంటారో ఎవరికీ తెలీదు. సుందరానికి ఆడపిల్లలంటే పెద్ద భయంగాని ఆకర్షణగాని లేదు. అయినా జానకి స్నేహితురాళ్లెవరన్నావస్తే ముళ్ళమీద ఉన్నట్టుండేది. సుందరం కనిపిస్తేచాలు, జానకితో వటవటా మాట్లాడేవాళ్ళు కాస్తా అట్టే కొయ్యబారిపోయి మూతులు గట్టిగా బిగించేసి బొమ్మ

లల్లే తయారై కళ్ళతో తమలో తాము అవధానం ప్రారంభించేవాళ్ళు.

సుందరానికి ముఖ్యంగా చిరాకెందుకు కలిగేదంటే, వాళ్ళు దగ్గిరఉండగా జానకికూడా తన అన్నతో వాళ్ళలాగే ప్రవర్తించేది. వాడికేసి చూసేదికాదు. ఒకవేళ వాడు తనను పలకరిస్తే "ఏమో, నాకు తెలీదు" అని క్లుప్త సరిగా సమాధానం ఇచ్చి తోటిస్నేహితురాళ్ళతో మళ్ళీ నేత్రావధానంలో పడేది.

"మేంఆడవాళ్ళం, నువు మగవాడివి. మా జోలికి వచ్చేవు, భద్రం! నీ జాగాలో నువుండు. మా జాగాలోకి రాకు! తరవాత నీ ఇష్టం!" అని ఈ ఆడముఠా తనతో అన్నట్టు తోచినపుడల్లా సుందరానికి వీళ్ళమీదేకాక, ఆడ జాతిమీదనే చెప్పరాని రోతకలిగేది.

అయితే ఈ రోత అందరిమీదా కలిగేదికాదు, జానకి స్నేహితురాళ్ళలో శకుంతల అనే పిల్ల ఉండేది. ఏ అనిర్వచనీయకారణమోగాని, సుందరానికి శకుంతలంటే ఏ మాత్రమూ కోపం ఉండేదికాదు. పైగా ఆ పిల్లనుచూస్తే వాడికెందుకో ఎక్కడలేని గౌరవమూవుండేవి. తనకు తెలియని బాధలేవైనా శకుంతల కున్నాయేమోనని సుందరం విచారించేవాడు. ఎప్పటికైనాసరే ఈ శకుంతలకు ఏదన్నా సహాయం చెయ్యవలసివస్తే తాను తప్పక చేస్తాననుకునే వాడు.

శకుంతల పెద్దఅందగత్తె అనికాదు. సుందరానికి అసలు సౌందర్యమంటే ఏమిటో తెలియదు. వాడు మను

ష్యులను మంచివాళ్లుగానూ, చెడ్డవాళ్లుగానూ విభజించే వాడు. తనకు మంచివాళ్లుగా తోచినవాళ్లంతా అందంగా వున్నట్టూ, చెడ్డవాళ్ళుగా తోచినవాళ్లు వికారంగా ఉన్నట్టూ ఊహించుకునేవాడు. ఎవరిమీదనన్నా వాడికి పూర్వంఉన్న అభిప్రాయం మారుతుంటే దానితోబాటు వారి అందచందాలుకూడా మారుతున్నట్టు భావించుకునే వాడు. దీనికి దృష్టాంతంగా సుందరానికి పూర్వం చాలా అందంగా కనపడిన శేషగిరిమామయ్య మొహం ఇప్పుడిప్పు డంత అందంగా కనపడటంలేదు.

శకుంతలలో సుందరాన్ని ఆకర్షించిన లక్షణం ఆమె మంచితనం—కోప్పడటమూ, చిరాకుపడటమూ, పరు షంగా మాట్లాడటమూ, కపటంగా ప్రవర్తించటమూ మొదలైనవి చాతగాని మంచితనం. ప్రపంచంలో ఏమనిషి గాని శకుంతలకన్న మంచిగా ఉండటం సాధ్యమని సుంద రానికి తోచలేదు. జానకికూడా శకుంతల మంచిదని అనేదే గాని ఆ మంచితనంగురించి తనకు తెలిసినంతబాగా ఇంకొ కరికి తెలుసునన్న నమ్మకం వాడికిలేదు. ఇది సుందరం తొలి ప్రణయం. ఇంగ్లీషులో దీన్ని లేగదూడ ప్రణయ మంటారు.

శకుంతల జానకికన్న ఏడాదో, ఏణ్నర్థమో పెద్దది. ఆమెకు పెళ్ళికావటం సుందరం ఎరుగును. పెళ్లిభోజనం బంతినాడు జానకితోపాటు సుందరంకూడా భోజనానికి వెళ్లాడు. ఆ రాత్రే శకుంతల పెళ్లిఊరేగింపుకూడా చేశారు. పెళ్లికూతురు అవతారంలో శకుంతల సుందరంకళ్లకు

మరింత అందంగా కనపడటంకాక, మరింత గొప్ప ఆపదలో ఉన్నట్టు, తాను తప్ప ఆ ఆపదనుంచి ఎవరూ రక్షించలేనట్టూ, తాను రక్షిద్దామంటే మిగిలిన మనుషులంతా అడ్డంఉన్నట్టూ సుందరానికి తోచింది.

ఊరేగింపు సుందరంవాళ్ల ఇంటివేపు వచ్చేటప్పటికి పన్నెండు దాటింది. ఊరేగింపు వెళ్ళిపోయిన అరగంటదాకా సుందరం నిద్రపోలేదు. కాని ఈ అరగంటలోనూ సుందరంతలలో చెలరేగిన ఆలోచనలు నిమిషాలతో కొలిచేవి కావు.

*　　*　　*

"వచ్చేఏడు ఏ సబ్జక్టు తీసుకుంటావోయ్?" అన్నాడు నాగేశ్వరరావు బావ సుందరంతో.

"ఇంకేం తీసుకుంటానూ? లెక్కలే తీసుకోవాలి."

శ్రీనివాసరావు పెద్దగా నవ్వాడు.

"లెక్కలుతీసుకుని ఏం చేద్దామని?"

"ఇంటరు చదువుదామని."

"తరువాత?"

"బియ్యే."

"ఆ తరవాత?"

"చేతైతే ఎమ్మేకూడా చదవొచ్చు."

"చేతకాకపోతే?"

"మానేసేదీ!"

సుందరంచేత ఉద్యోగం విషయం మాట్లాడించాలని శ్రీనివాసరావు ప్రయత్నించాడుగాని, సుందరం చదువు

సంగతి తప్ప ఇంకేమీ ఆలోచించలేదు. వాడికి చదువే ఒక పరమాశయంగా బుద్ధిలో మెసలుతున్నది. చదువు వెంబడే ఉద్యోగంమాట ఆలోచించాలనిగాని, ఉద్యోగానికీ చదువుకూ సంబంధం ఉంటుందనిగాని, ఉద్యోగం దృష్టిలో ఉంచుకుని చదువు నిర్ణయించుకోవాలనిగాని సుందరం ఎరగడు.

వాడు లెక్కలు తీసుకుంటాననటంలోకూడా ఒక ఉద్దేశం లేకపోలేదు. తెలివికలవాళ్ళంతా లెక్కలు తీసుకుంటారనీ, అవి రానివాళ్లు హిస్టరీ తీసుకుంటారనీ వాడి తలలోకి క్రమంగా - అనేక సంభాషణల ఫలితంగా— ఎక్కింది.

"ఉద్యోగం మాటేమిటోయ్ ?" అన్నాడు శ్రీనివాసరావు.

"ఉద్యోగమా ?" అన్నాడు సుందరం.

"అవును: ఫోర్తుఫారందాకా అందరూ ఒకటే చదువు చదువుతారు. ఫిఫ్తుఫారంలోకి వెళ్ళి ఏదో సబ్జక్టు సెలెక్టు చేసుకుంటున్నావంటే దానిమీద నువ్వు ముందుముందు చెయ్యబోయే ఉద్యోగం ఆధారపడివుంటుంది." అన్నాడు శ్రీనివాసరావు.

ఇది సుందరానికి తెలియదు. లెక్కలూ, సైన్సు తీసుకోవాలా, హిస్టరీ తీసుకోవాలా అన్నది కేవలం పిల్లల తెలివితేటల పైనే ఆధారపడి ఉంటుందని వాడి అభిప్రాయం.

"నాకు లెక్కలు బాగా వచ్చుగా? నేను లెక్కలు తీసుకోకపోతే ఎట్లా?" అన్నాడు సుందరం.

"నువ్వనుకునేది మంచి ఉద్యోగాలు చేసేవాళ్ళంతా లెక్కలు తీసుకునేవాళ్ళనా? చాలా పొరపాటు. మాట వరసకి ప్లీడర్లను తీసుకో. ప్లీడరీ స్వతంత్రమైన ఉద్యోగం. తెలివితేటలుంటే బోలెడంత సంపాదించవచ్చు. ఇప్పుడు కాంగ్రెసు నాయకుల్లో ఎంతమంది ప్లీడర్లున్నారో చూడు. మోతీలాల్ నెహ్రూ, చిత్తరంజన్ దాస్, విఠల్ భాయ్ పటేల్, రాజేంద్రప్రసాద్, మాలవ్యా-అందరూ ప్లీడర్లే. వీళ్ళకి నీ ఆల్జిబ్రా, ఫిజిక్సూ రాకపోయినా ఇంతగొప్పవాళ్ళయేవాళ్ళే. వైద్యుడు కావలిస్తే సైన్సూ, లెక్కలూ చదువు. కాని ఆలోచించుకో, రెండేళ్ళు కాలేజీచదువూ, అయిదేళ్ళు వైద్యమూ నేర్చుకుంటేగాని డాక్టరువు కాలేవు అన్నేళ్ళ చదువుకు నీదగ్గర డబ్బుందా? నిజంగా అంతడబ్బేఉంటే మందులషాపు పెట్టుకుని చాలమంది డాక్టర్లకన్న ఎక్కువే సంపాదించుకోవచ్చు తెలుసా?....నీదగ్గిర అంత డబ్బు లేదని నాకు తెలుసు. ఇక ఎందుకీ లెక్కలూ? బియ్యే పాసయి ట్రెయినింగయి పంతులుపని చెయ్యొచ్చు. ఎమ్మే పాసయి అదృష్టంవుంటే లెక్చరరు పని చెయ్యొచ్చు. కాని ఏం జీతమిస్తారు? ఆ ఉద్యోగాలుమాత్రం అన్నప్పుడల్లా దొరుకుతాయా? కాలేజీలో ఏనాలుగేళ్లో, ఆరేళ్లో చదవాలంటే మాత్రం, డబ్బు కావద్దుటోయ్. స్కూలుఫైనలు కాగానే ఏదో ఉద్యోగం సంపాదిస్తే ఈ నాలుగేళ్ళలోగా ప్రమోషన్లు రావూ?"

శ్రీనివాసరావు ఏంచెబుతున్నాడో తెలుస్తూనేఉంది గాని, ఎందుకు చెబుతున్నాడో సుందరానికి తెలియలేదు.

"నన్ను హిస్టరీ తీసుకోమంటారా ?" అన్నాడు సుందరం.

"అదిమాత్రం ఎందుకూ ? ప్లీడరు అవుదామనా ? దానికి డబ్బుండాలి దానికి ఆరేళ్లు కాలేజీలో చదవాలి. అదీగాక ప్లీడర్లందరికీ ప్రాక్టీసున్నదా?"

"మరేం తీసుకోమన్నారు ?" అన్నాడు సుందరం పూర్తిగా ఖంగారుపడి.

"నేనేదో నిన్ను చెయ్యమంటున్నా ననుకోకు. నువ్వు తమ్ముడులాటివాడవు గనక నీ మంచికోరి నీకు సలహా ఇస్తున్నానంతే. చదువుగురించి ఆలోచించేటప్పుడు ఖర్చూ, ఉద్యోగమూ ఆలోచించకపోవటం చాలా పొరపాటు. అసలే ఈ చదువులో వృత్తివిద్య చాలా తక్కువ. కనీసం స్కూలుఫైనలన్నా పాసుకాకపోతే ప్రపంచజ్ఞానమే ఉండదుమరి. అందుచేత స్కూలుఫైనలుతో నిలిపేస్తూ వృత్తివిద్య సంపాదించే దారి ఆలోచించాలి. కాలేజీ క్లాసులో మరింత ఇంగ్లీషూ, మరింత ఇతర సబ్జక్టులూ చెబుతారు. అవి మన లోకజ్ఞానాన్ని పెంచవు, వృత్తికీ పనికిరావు. అందుచేత స్కూలుఫైనలుతో చదువు సరిపెట్టి పెందలాడి ఉద్యోగంలో ప్రవేశిస్తే, సంసారంమీదబడి పిల్లలు పుట్టుకొచ్చేనాటికి నాలుగురాళ్లు తెచ్చుకుంటూ వుండొచ్చు, అవునా? నేను ఇంటరు పాసయాను. కాని అది నాకెందుకూ వుపకరించలేదు. స్కూలుఫైనలు వాడికి

దొరికే ఉద్యోగమే దొరికింది. అదైనా చిన్నతనంలోనే సంపాదించాను. గనక నెల తిరిగేసరికి 50 రూపాయలు కళ్ళ జూస్తున్నా, నాకు సలహా చెప్పినవాళ్లుంటే షార్టుహాండు, టైప్‌రైటింగ్ తీసుకుని స్కూలు ఫైనలుతో పూర్తిచేసి ఈపాటికి ఎనభయ్యో, తొంభయ్యో సంపాదించుకుని వుందును. నా స్నేహితుడొకడు బొంబాయిలో తొంభై సంపాదిస్తున్నాడు. మా నాగుకూడా అదే సలహా ఇస్తున్నాను.''

శ్రీనివాసరావు సలహా సుందరానికి కొంచెంకూడా రుచించలేదు. చదువు సొంతం చదువుకోవటానికిగాను డబ్బు లెక్కచూడటమేమిటి ? ఇప్పటినుంచీ ఉద్యోగం సంగతి ఆలోచించటమేమిటి? వెనకటిరోజుల్లో చదువుకోసం కాశీ, నవద్వీపం వెళ్ళేవాళ్లు. వాళ్లు కష్టాలూ, ఉద్యోగాలూ చూశారా ?

అయితే నాగేశ్వరరావు షార్టుహాండూ, టైప్‌రైటింగ్ తీసుకుంటాడన్నది రూఢి అయింది. నాగేశ్వరరావు స్కూలు ఫైనల్‌తో ఆపేస్తే, తను బియ్యేదాకా చదవటం చాలా అన్యాయమనిపించింది.

కాని సుందరం సమస్య ఇంకోవిధంగా పరిష్కారమయింది. వాడికి ఫోర్త్‌ఫారం ఆఖరు పరీక్షలో లెక్కల్లో మొదటిమార్కు వచ్చింది. స్కూలు తెరచి ఫిఫ్త్‌ఫారం క్లాసులో కూచున్న తరవాత ఒకపూట సైన్సుమాష్టరూ, లెక్కలమాష్టరూ వచ్చి, ఒక్కొక్క పిల్లవాణ్ణీ నిలబెట్టి,

వాడి పేరడిగి, వాడికి లెక్కల్లోనూ సైన్సులోనూ ఎన్నేసి మార్కులు వచ్చాయో చూసి బాగా మార్కులు వచ్చిన వాళ్ళు లెక్కలు తీసుకోవటానికి ఒప్పుకుంటూ, రాని వాళ్ళను నిరుత్సాహపరుస్తున్నారు. తనవంతు రాగానే సుందరంకూడా లేచి నిలబడ్డాడు.

"నీ పేరు?" అన్నాడు సైన్సుమాష్టరు.

"కే. సుందరం సార్."

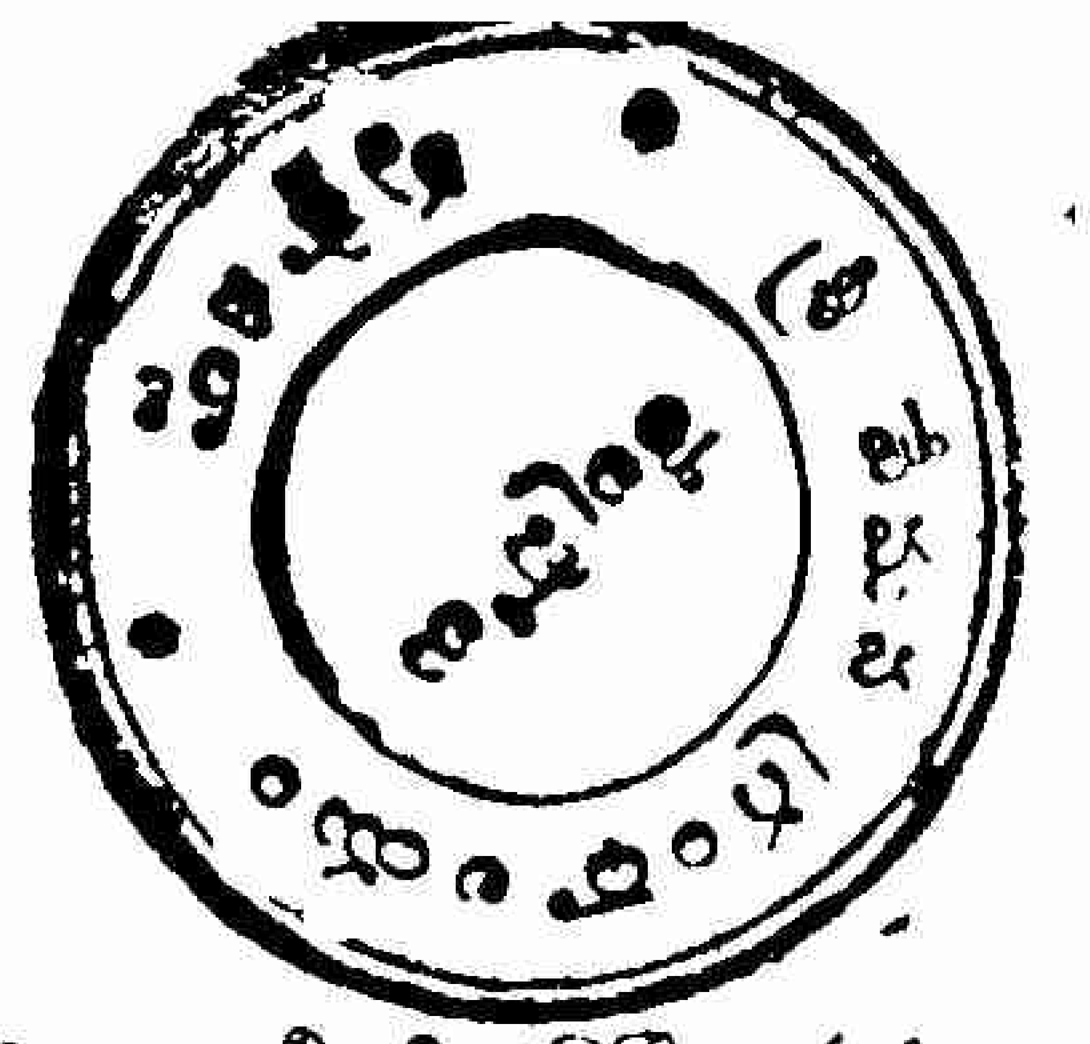
"కూర్చో!" అన్నాడు లెక్కలమేష్టరు సుందరం కేసి ఒక్కక్షణంచూసి—

తన చేతిలోవున్న పట్టీలో సుందరం పేరుకోసం వెతుకుతున్న సైన్సుమేష్టరు, "ఏం సబ్జెక్టు తీసుకుంటావ్!" అన్నాడు.

"లెక్కలు తీసుకుంటాడు.... నెక్స్ట్!" అన్నాడు లెక్కలమేష్టరు.

సైన్సుమేష్టరుకు సుందరంపేరు పట్టీలో కనిపించక పూర్వమే ఇంకో విద్యార్థి లేచి నిలబడ్డాడు.

సుందరం తన నోటిమీదిగా, "లెక్కలు తీసుకుంటాను" అనలేదు. లెక్కలమేష్టరు ధర్మాన వాడి సబ్జెక్టు ఖాయమయింది. కాని సుందరం తన నోటిమీదుగా, "నేను లెక్కలు తీసుకోను. షార్ట్‌హాండ్, టైప్‌రైటింగ్ తీసుకుంటాను" అనీఅనలేదు...

15

జానకికి పదోఏడు. సీతమ్మగారు పిల్లపెళ్ళికి తొందర పడుతున్నది.

"ఎవరుచూశారుబాబూ. కొంపతీసి మా పిన్నిపోలిక వస్తే పదివెళ్ళకుండానే ఈడేరి కూర్చుంటుంది. దిక్కులేని ఆడచచ్చినదాన్ని దీనికెట్లా సంబంధం తెస్తానో, కట్నం లెక్కణ్ణుంచి తెచ్చిపోస్తానో, పెళ్ళి ఎట్లాచేస్తానో నాకే తెలీకుండా ఉంది." అని ఆమె ఎరిగినవాళ్ళదగ్గిరా, బంధువులదగ్గిరా వాపోసాగింది.

చాలామంది జానకిని సరుసు కివ్వమని సలహా ఇచ్చారు. కాని ఆడపిల్ల మేనత్తకొడుకును చేసుకోవటం సబబుగాని, మేనమామకొడుకును చేసుకోరాదని ఆవిడ అనుమానం.

"అదేమిటమ్మా చాదస్తం ? మేనమామను చేసుకోంగా లేందీ మేనమామ కొడుకెందుకు పనికిరాడు? ముడి పెట్టెయ్యి. అయిన సంబంధం తేలికయిపోతుంది" అని చాలామంది సలహా చెప్పారు.

ఆడపిల్లను మేనమామకొడుక్కు చేసుకోరాదన్న విశ్వాసం తనకు తప్ప ఇంకెవ్వరికీ తీవ్రంగా వున్నట్టు కనపడలేదు సీతమ్మగారికి.

"అది ఎట్లాగైనా రెండోపక్షమేగాని నిషేధంమటుకు కాదు" అన్నారు కొందరు.

సీతమ్మగారు అన్నకు కబురుచేసింది.

"నాదేంవుందీ ? నీకిష్టంవుంటే అట్లాగేచేద్దాం. ముహూర్తంకూడా చూడనక్కర్లా. మేంమాత్రమే వస్తాం. గుట్టుచప్పుడుకాకుండా చేసెయ్యిపెళ్ళి" అన్నాడు శేషగిరి.

అన్నగారి వైఖరి సీతమ్మగారికి ఎందుకో అసంతృప్తి కలిగించింది. జానకమ్మ పెళ్ళి తన జీవితంలో ఒక గొప్ప విషయంగా వుండాలని ఆవిడ కోరిక. తాను, ఒంటరిగత్తె అయివుండికూడా, కూతురికి గొప్ప సంబంధం తెచ్చిందని అందరూ సంతోషించాలనీ, తన కూతురు భాగ్యవంతుల యింట కాకపోయినా గొప్ప వాళ్ళింట పడాలనీ ఆవిడ కలలుకన్నది. అయితే ఇవి నిజమయే కలలు కావని ఆవిడకు తెలుసు. గొప్ప సంబంధాలకోసం ఆలోచించటానికి తనకు వెనక ఏమంత వున్నదని ? ఏదో ఇంత తినటానికున్నది. అంతకన్న చెప్పుకునేటందు కేమీలేదు.

ఆదినారాయణగారబ్బాయి కృష్ణమూర్తికి తన కూతుర్ని చేసుకుంటే, బాగుండునని ఆవిడకు కొండంత కోరిక కలిగింది. కాని వాళ్ళను అడగటానికి అభిమానమయింది. వాళ్లు చేసుకోమంటే ? పైగా ఆ పిల్లవాడికి రెండువేలిస్తామనీ, మూడువేలిస్తామనీ వస్తుంటే పెద్దవాళ్ళు "మావాడికిప్పుడు పెళ్ళిచేసే ఆలోచన లేదు" అని చెబుతున్నారు. ఆదినారాయణగారి భార్య ధోరణి చూస్తే ఆవిడకు అయిదారువేలదాకా ఆశ వున్నట్టు కనబడింది. అంతకట్నం పొయ్యటం తనవల్ల ఎట్లా అవుతుంది ? వున్నదంతా అమ్మాలి. ఆ తరవాత చిప్పపట్టుకోవలసిందే !

అప్పటికీ సీతమ్మగారు ఊరుకోలేక ఆదినారాయణ గారి భార్యతో, "ఏమండీ వదినెగారూ, మా పిల్లకు మీ ఎరికెన ఎక్కడన్నా వుంటే, మంచి సంబంధం చూసి పెడుదురూ !" అన్నది.

"మీ పిల్లకేమండీ, రత్నంలాంటి పిల్ల ! దానికి పండునాయనంటి మొగుడొస్తాడు" అన్నది ఆదినారాయణ గారి భార్య భ్రమరాంబ.

ఈ మాటతో సీతమ్మగారికి కాస్త ధైర్యం వచ్చింది. "ఏమో వదినెగారూ, ఇన్నేళ్ళనుంచి పొరుపూ, పొచ్చెం లేకుండా కలిసిఉంటున్నాం. మేమేం కట్నాలూ, కానుకలూ ఇవ్వలేకపోయినా, పిల్లని మీ జోటివాళ్ళ చేతుల్లో పెడితే అవునని ఉన్నది కాని మీరు చేసుకుంటారా?" అన్నది.

భ్రమరాంబగారు చేతులు తిప్పుతూ "అయ్యో, మీ జానకంటిపిల్ల కోడలైతే ఇంక కావలసిందేమిటండీ? కాని మావాడు బియ్యే పాసయ్యేదాకా పెళ్ళివద్దంటూండె. ఈ కాలంలో ఆడపిల్లలకే ఇష్టంలేని పెళ్ళి చెయ్యలేకుండా ఉన్నాంకదా, మగ పిల్లాడికెట్లా చేస్తాం చెప్పండి, అక్కగారూ?" అన్నది.

భ్రమరాంబను సీతమ్మగారు వదినె వరసపెట్టి పిలవటమూ, సీతమ్మగారెని భ్రమరాంబ అక్క వరసపెట్టి పిలవటమూ కూడా ఆరోజే మొదలూ, ఆరోజుతోనే చెల్లు కూడానూ........

జానకి పెళ్ళికోసం తనతల్లి పడుతున్న తాపత్రయం సుందరానికి కొంతకాకపోతే కొంతయినా తెలుస్తూనే ఉంది. వాడికి ఎన్నడూ కృష్ణమూర్తిఅంటే అట్టే సదభిప్రాయంలేదు. ఏమోయ్ అంటే, ఏమోయ్ అని ఇద్దరూ పలకరించుకునేవాళ్ళుగాని, ఇద్దరూకలిసి దోస్తీగామాత్రం తిరిగే వాళ్ళుకారు. చదువులో, మార్కుల్లో వాళ్ళకు కనపడని పోటీ ఉండేది. నాగేశ్వర్రావు బావమాటవిని తను టైప్ రైటింగ్, షార్టుహాండ్ తీసుకుంటే కృష్ణమూర్తికి తక్కువై పోవాలిసొస్తుందన్న దురభిమానంకూడా సుందరాన్ని బాధించింది. కృష్ణమూర్తి లెక్కలు తీసుకుంటాడని సుందరం ఎరుగును.

అయినప్పటికి కృష్ణమూర్తికి జానకి నివ్వగలిగితే జానకి అదృష్టవంతురాలవుతుందని సుందరం గ్రహించాడు. రెండు మూడేళ్ళక్రితం రామ్మూర్తి పెళ్ళికిగాను ఆదినారాయణగారు స్వగ్రామం వెళ్ళినప్పుడు సీతమ్మగారు మాటవరసగా, "జానకి రామ్మూర్తికి ఈడుకాదుగాని, కృష్ణమూర్తికి ఈడే" నన్నప్పుడు, సుందరం, "రామ్మూర్తికి ఈడూకాదు, కృష్ణమూర్తికి జోడూ కాదు" అన్నమాట నిజమే. కాని ఈ రెండు మూడేళ్ళల్లో సుందరం కొద్దిగా కళ్ళుతెరిచి కృష్ణమూర్తి "మంచి సంబంధం" కింద జమఅనీ, తనకు పిల్లనివ్వని వాళ్ళు కృష్ణమూర్తి కివ్వవచ్చుననీ గ్రహించాడు. కృష్ణమూర్తికి డబ్బున్నది. కృష్ణమూర్తి తండ్రికి హోదా, పలుకుబడీ ఉన్నాయి. అంతకంటె ఇంకేం కావాలి? తన తండ్రి బతికి

ఉంటె తనకూ కొంతహోదా ఉండునేమో. కాని ఇప్పుడు తను ఎవరు!

జానకిని కృష్ణమూర్తికిస్తే బాగుండునని తోచినట్టే నరుసు కివ్వమంటే సుందరానికి అసమ్మతికూడా కలిగింది. ఎంతదగ్గిర బంధువైతేమటుకు చూస్తూ చూస్తూ నరుసుకు జానకినివ్వటమేమిటి! వాడు పూర్తిగా గొడ్లకాడి పిల్లల వతు అయిపోయినాడు. బీడీలు కాలుస్తాడు. చదువూ సంధ్యాలేదు. పల్లెటూరి రైతులందర్నీ చేర్చి రెండుచేతులా హార్మోనియం వాయిస్తూ పాటలూ, పద్యాలూపాడి వాళ్లు నోళ్లు తెరుకు చూస్తుంటె చాల గొప్పవాణ్ణనుకోవటం తప్ప వాడి కింకేమీ చాతకాదు. వాడికా జానకినివ్వటం, వాడికన్న జానకే ఎక్కువ చదువొచ్చు.

నరుసు పల్లెటూరివాలకమూ, వాడి ముతకఖద్దరు గుడ్డలూ, పల్లెటూరి హాస్యమూ తలుచుకున్నకొద్దీ సుందరానికి వాడిమీద మరింత దురభిప్రాయం ఏర్పడటమేగాక, కృష్ణమూర్తిమీద గౌరవం హెచ్చసాగింది. కృష్ణమూర్తికి జానకి పెళ్ళాంకావటం అసంభవమనీ, నరుసుకిచ్చి ముడి పెట్టేకన్న తమకు తాహతులేదనీ తనబుద్ధికి రూఢిఅయిన కొద్దీ సుందరంబుద్ధి మరింత తిరగబడిందేగాని ఉన్న పరిస్థితులకు సమాధాన పడలేదు - ఆ మాటఅని ఉన్నపరిస్థితులను మార్చటానికీ పూనుకోలేదు. *

నరుసుకూ జానకికీ పెళ్లిఅయింది. పెళ్లికి సీతమ్మ గారు ఏడువందలు అప్పుతెచ్చి ఖర్చుచేసింది. ఇందువల్ల ఎవరు సంతోషించారో తెలీదు. సుందరానికి పెళ్ళి ఎంత మాత్రం ఇష్టంలేదు. తన చెల్లెలు ఇంత ఖర్చుచెయ్యటం

శేషగిరికి అసలే ఇష్టంలేదు. "ఎందుకు పెట్టుకున్నా వింత మేళం? అసలే దేశం అధోగతిలో ఉంటేనూ!" అన్నాడాయన. పెళ్ళి చూసినవాళ్ళు మహా వైభవంగా జరిగిందని అనుకోనేలేదు. పెళ్ళి నడిమింటకూచుని చుట్టపక్కాలు, వైభవంగా జరిగిన ఇతర పెళ్ళిళ్ళనుగురించి తనివితీరకుండా చెప్పుకున్నారు.

ఈ పెళ్ళికీ, ఈఖర్చుకూ సంతోషించినది సీతమ్మగారొక్కతే. "ఏమోనమ్మా, ఆయన లేకపోయినా దేవుడల్లే కరణంగారు అప్పు ఇప్పించబట్టి పెళ్ళి ఈ మాత్రంగా నన్నా చెయ్యగలిగా. మళ్ళీ పెళ్ళి చెయ్యబోయినానా పెట్టబోయినానా?" పిల్లవాడున్నాడంటే వాడిదారి వేరూ? ఎట్లాగయినా వాడు మగవాడూ!" అన్నదావిడ.

అప్పు తెచ్చి అయినా అల్లుడికి వెండికంచమూ, వెండి చెంబూ, పట్టుబట్టలూ పెట్టినందుకు సీతమ్మగారు సంతోషించింది. తన భర్తఆస్తి అచ్చగా సుందరమే కాకుండా తన కూతురుకూడా తింటున్నదిగదా అన్న సంతృప్తి ఆవిడకు పూర్తిగా కలిగింది. శేషగిరి సూచించినట్టు నూరు రూపాయల్లో పెళ్ళి అయేదే కాని జానికమ్మకు తండ్రి ఆస్తిలో దమ్మిడికూడా ముట్టేదికాదు. తరవాత సుందరం ఉద్యోగంచేసి డబ్బు సంపాదించేటప్పుడు చెల్లెలుకు పెట్టుకుంటే పెట్టుకుంటాడు, మానుకుంటే మానుకుంటాడు. కాని తన హయాంలో జరిగే ఈఅక్కర సమయంలో తాను తనకుమార్తెకు ఆ మాత్రం ఇచ్చుకునే అధికారం లేకపోలేదు. ఈ విధంగా సీతమ్మగారు జానకి పెళ్ళి

ఖర్చు తన అంతరాత్మనూ, కొందరు అమ్మలక్కలనూ ఒకేసారి సమాధాన పరచ యత్నించింది.

పెళ్ళినిగురించి అపరమితానందం చెందినప్రాణిమరొ కడు కూడా ఉన్నాడు – నరుసు. వాడిపెళ్లిచూచి చాలా గర్వపడ్డాడు, తన పెళ్లాన్నిగురించి గర్వపడ్డాడు. తన బావ మరిదిని గురించి గర్వపడ్డాడు. ఈ సంగతి నరుసు దాచ లేదు–దాచాలని వాడికి తట్టనూలేదు.

"అసలే దగ్గిరచుట్టాలమూ, ఇంకా దగ్గిర అయి నందుకునాకు బలేసంతోషంగా ఉందిరా సుందరం! మన బంధువులందర్లోకీ నువ్వంటే నా కెప్పుడూ ఎందుకో ఎక్కువ అభిమానం" అన్నాడు నరుసు.

ఈ మాటవిని ఏడవాలో, నరుసును చూసి జాలి పడాలో సుందరానికి తెలీలేదు.

నరుసు తన పెళ్ళిచూసి సంతోషించటమేకాక పెళ్లి వారందరూ ఉండగానే నాటకాల్లో పద్యాలు పాడాడు పాడితే పాడాడు. అంతటితో పోనివ్వక తన పద్యాలను గురించి జానకి ఏమనుకున్నదీ కనుక్కొని చెప్పమని నరుసు సుందరాన్ని బతిమాలాడు.

"భగవంతుడా, జానకి ఏంపాపం చేసుకుని ఈ పిచ్చి వాడికి పెళ్ళా మయింది" అనుకున్నాడు సుందరం

సుందరాన్నిచూసి నరుసు ఎంత గర్వపడ్డాడో, నరు సును చూసి సుందరం అంత సిగ్గుపడ్డాడు.

*　　*　　*　　*

ఊళ్లో కొందరు పెద్దలు సినిమా ఒకటి పెట్టారు. అందులో వరసగా అమెరికన్ స్టంటుపిక్చర్లు, సీరియల్స్

వెయ్యసాగారు. సుందరం తల్లితో పోట్లాడి ప్రతివారం సిని మాకు డబ్బులు పుచ్చుకుని వెళ్ళసాగాడు. ఎడీపోలో, విలియం డెస్మాండ్, డగ్లస్ ఫెయిర్ బాంక్స్, ఎల్మోలింకన్ మొదలైన నటులు— సుందరం దృష్టిలో గొప్పనటులు - నటించిన సినిమాలు వేశారు.

నిజానికి సుందరం అప్పటికే బళ్ళారి రాఘవాచారినీ, స్థానం నరసింహారావునూ స్టేజిమీద చూచి తన్మయుడైనాడు. రాఘవాచారి "పఠాన్", స్థానం "రోషనారా" చూచినప్పుడు సుందరం ఉక్కిరి బిక్కిరైనాడు. అయినా నటనను గురించి వాడి అభిప్రాయాలింకా పాకానికిరాక ఈ స్టంట్ నటుల కుప్పిగంతులుకూడా నటనే అనుకున్నాడు.

అయితే రానురాను ఈ సినిమావాళ్ళు హాలీవుడ్ నుంచి అనేక మంచి సినిమాలుకూడా తెప్పించి వేశారు. చార్లీ చాప్లిన్ హాస్యచిత్రాలు డజన్లకొద్ది వేశారు. చార్లీ చాప్లిన్ వింత ఆకారమూ, టోపీ, దుస్తులూ, చేతికర్రా, వంకర నడకా, సగంమీసాలూ సుందరాన్ని బలంగా ఆకర్షించాయి.

ఈ రోజుల్లోనే సుందరం ఇమిటేషన్ నాచారి ప్రదర్శనమూ, మాస్టర్ మన్‌హార్‌బర్వే సంగీత ప్రదర్శనమూ కూడాచూశాడు. తన చదువూ, తనకు సన్నిహితంగాఉండే జానకి పెళ్ళిలాటి సంఘటనలూ తప్పిస్తే ఇవే-ఈ ప్రదర్శనాలే, ఈ సినిమాలే - సుందరానికి మానసిక వాతావరణం. వాటినిగురించి మాట్లాడేవాడు, ఆలోచించేవాడు.

కాని వీటన్నిటినీ తలదన్నారు విప్రవినోదులు, ఒక రోజు స్కూల్లో వాళ్ళ ప్రదర్శనం ఏర్పాటుచేశారు.

స్కూలు పిల్లలంతా వాళ్ళచుట్టూ నిలుచున్నారు, కూచు న్నారు. మేష్టర్లకు మాత్రం కుర్చీలు వేశారు.

అసలు ముగ్గురు విప్రవినోదులు. అందులో ఒకడు మటుకు ప్రదర్శనం ఆరంభంలోనే ఇసకలో నాలుగుపుల్లలు నిలబెట్టి వాటిచుట్టూ గుడ్డ ఒకటి చుట్టి, పైనకూడా గుడ్డ కప్పి, అందరూ చూస్తుండగానే అందులోకి ఒకడు చేరాడు. మిగిలిన ఇద్దరూ రకరకాల విద్యలు ప్రదర్శిం చారు. ఇసకలో తేలుబొమ్మ గీసి దాని కొండిమీద స్కూలు ప్యూనును వేలు పెట్టమని వాడికి తేలుకుట్టినంత బాధ తెప్పించారు. వాడు వేలు చేత్తో గట్టిగా పట్టుకుని, "అమ్మో, బాబో" అని ఏడుస్తుంటే మొదట కుర్రాళ్లు నవ్వారు. కాని అంతకంతకూ వాడిబాధ జాస్తి అయింది. చివరకు మేష్టర్లుకూడా జోక్యం కలిగించుకుని వాడికి బాధ పోగొట్టమని విప్రవినోదులను అడగాలిసొచ్చింది. వాడికి బాధ ఎట్లా వచ్చిందో అట్లాగే పోయింది.

తరవాత కుర్రాళ్ళు కొందరు వాణ్ణి ఎడంగా పిలిచి, "ఏంరా, పోలాయ్! నిజంగా నీకు బాధపుట్టిందా? లేక దొంగవేషం వేశావా!" అనిఅడిగితే వాడు నిజంగా బాధ పెట్టిందన్నాడు. తేలు కుట్టినచోట ఇంకా చిమచిమ లాడు తున్నదా అంటే లేదన్నాడు.

విప్రవినోదు లింకా చాలా తమాషాలు చేశారు. అందులో కొన్ని వీధిగారడీవాళ్ళుచేసేవి. మరికొన్ని కను కట్టు లాటివి.

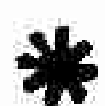
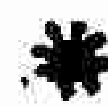
అన్నిటికన్నా సుందరానికి జన్మలో మరపురాని విస్మయం కలిగించిందేమంటే గుడారంలోనుంచి దేవతార్చన గంట వినిపించింది. ఆ మరుక్షణం హారతి వెలుగుతున్నట్టు గుడ్డలోనుంచి కనిపించింది. గుడారంలోకి వట్టిచేతులతో వెళ్ళినమనిషి హారతి పళ్ళెంతో, రెండోచేత గంట వాయించుకుంటూ గుడ్డతోసుకుని బయటికొచ్చాడు. తరవాత గుడ్డతీశాడు. లోపల మూడు విగ్రహాలు అమర్చి ఉన్నాయి. వాటిపాదాలవద్ద పూలు పూజచేసి ఉన్నాయి. విగ్రహాలముందు రెండు పళ్లాలలో కొబ్బరి ముక్కలూ, అరటిపండు ముక్కలూ ప్రసాదం ఉన్నాయి.

అందరూ హాహాకారాలు చేశారు.

నాగేశ్వర్రావుతో ఇంటికి తిరిగివచ్చే సుందరానికి ఈ ప్రదర్శనం గురించి ఎట్లా మాట్లాడుకోవాలో కూడా సరిగా తెలియలేదు. ఇద్దరూకలిసి చూసిన వింతనే ఒకొరికొకరు పదేపదే చెప్పుకున్నారు.

“ఇంత విద్య వాళ్ళదగ్గిర ఉండికూడా కానీ, అర్థణాఇమ్మని పిల్లల్ని ఎట్లా బతిమాలారో! ఎట్లా దణ్ణాలు పెట్టారో!” అన్నాడు సుందరం

“నాకే అటువంటి విద్య ఉంటేనా పదిహేను రూపాయలు టిక్కెట్టుపెట్టి ఏ నాటకం హాలులోనో చూపించి ఉందును” అన్నాడు నాగేశ్వర్రావు.

సూ్కలుఫైనలు పరీక్షలు దగ్గరపడ్డాయి. సుందరం ఇంటిదగ్గర చాలా కొద్దికాలమే గడుపుతున్నాడు. వాడూ నాగేశ్వర్రావూ కలిసి ఏకదీక్షగా చదివేస్తున్నారు. నాగేశ్వరరావు షార్ట్‌హాండ్ వాడు గనక లెఖ్ఖలూ, సైన్సూకూడా సుందరం ఒంటరిగా చదువుకోవలసిందే. అయినాకూడా సుందరం నాగేశ్వర్రావింటోనే చదవటానికి సిద్ధపడ్డాడు గాని, కృష్ణమూర్తితో చదవటానికి ఒప్పుకోలేదు. ఆ విషయం కృష్ణమూర్తి ఆటే బలవంతం చెయ్యలేదు కూడానూ.

ఒకరోజు శేషగిరి వచ్చాడు.

"ఎట్లాగో ఈ యేడుతో పిల్లవాడు మెట్టునపడ్డాడు. ఇకముందెట్లాగో తెలియటంలేదు. వాడికేమో కాలేజీకి వెళ్ళి చదవాలని ఉన్నది. కాలేజీచదువంటే మాటలా? పిల్ల పెళ్ళికి చేసిన అప్పుమీద ఏటా నూరురూపాయలు వడ్డీ పెరుగుతున్నది." అన్నది సీతమ్మగారు.

సీతమ్మగారి చిక్కులు శేషగిరికి సహజమైనవిగా కనిపించాయి. వాటిపట్ల ఆయనకు సానుభూతి లేకపోగా, వాటినిగురించి ఆలోచించే ఓర్పుకూడా లేదు. "ఆ పోనిస్తూ, వాడు చెప్పటానికేం? చదువుమాని ఏదన్నా ఉద్యోగం చూసుకోమను. లేదూ, ఇంటిపట్టున కూచుని ఉన్నపొలం చూసుకోమను. అసలే అంతంతమాత్రంగాఉంటే ఇంకా కాలేజీ చదువెక్కడ చెప్పిస్తావు? కాకపోయినా ఎందుకొచ్చిన కాలేజీచదువులు, ఏమిటో?" అన్నాడాయన.

'నీ జీవితం నువ్వు నిరర్థకపరుచుకున్నావు. అందుచేత నీకు ఎవరి జీవితంగురించీ నిజమైన ఆసక్తిలేదు.' అని శేషగిరితో ఎవరన్నా అనిఉంటే ఆయన ఒప్పుకుని ఉండే వాడుకాడు. పైపెచ్చు ఆయనకు కోపంకూడా వచ్చి ఉండేది. "దేశంకోసం త్యాగంచెయ్యటం తప్పా ?" అని ఆయన ఎదురు ప్రశ్నించి ఉండేవాడు.

అందుచేత ఆయన ప్రస్తుతపరిస్థితినిగాని, మనస్థితినిగాని విమర్శించి లాభంలేదు. కానివాటిని అర్థంచేసుకోవాలంటే మాత్రం ఆయన తన జీవితాన్ని నిరర్థక పరుచుకున్నవాడి స్థితిలో ఉన్నాడన్నది గుర్తించితీరాలి.

'రోలు మద్దెలతో మొరపెట్టుకున్నట్టుంది' అను కున్నది సీతమ్మగారు తనలో.

ఎవరితోనూ చెప్పుకుని లాభంలేని ఈ సమస్య గురించి ఆవిడకు చాలా బాధగా ఉన్నది. ముందు చదువు విషయమై ఉన్న చిక్కులు సుందరంతో మాట్లాడాలని ప్రయత్నించింది. వాడు చదువు మానటానికి ఎంత మాత్రమూ ఒప్పలేదు. పైపెచ్చు చాలా బాధపడ్డాడు. కాస్త గింజుకున్నాడుకూడానూ. "పరీక్షలు పూర్తికావటం మటుకు దేనికీ! ఇప్పుడే మానేస్తాను" అన్నాడు కళ్ళనీళ్ళ పర్యంతమై.

తన నోటితోనే "ఇక చదువు చాల్లే నాయనా. ఎక్కడన్నా నాలుగు రాళ్లు తెచ్చుకునే దారిచూడు" అన వలసిరావటం సీతమ్మగారికూడా కష్టంగానే ఉంది.

ఈ చదువువల్ల కొడుకు తనకు దూరమవుతున్న సంగతి కూడా ఆవిడకు తెలుసు. అయినా దానికూడా సమాధాన పడింది. తనకు మించిపోయి తనకే చెప్పగల స్థితిలోకి కొడుకు వస్తున్నాడు గదా అని సంతోషించింది.

కాని వాడి చదువుకు డబ్బుచూపించే బాధ్యత తనమీద ఉన్నప్పుడు, తన అసమర్థత కొడుక్కు చెప్పకోకుండా ఎట్లా?

“అయినా ఆ విషయమై ఇప్పట్నించే మథనపడటం దేనికి? పరీక్ష అయినతరవాత ఏదో చూడవచ్చు. ఈ వేసవి కాలం వాడికి పెళ్ళిచేసేస్తే కాబోయే మామగారేమన్నా..” అనుకున్నది సీతమ్మగారు.

17

సుందరం స్కూలు ఫైనలు పరీక్షలకు కూచుంటున్నాడు. ఆయేడే పరీక్షాపత్రాలలో కొన్ని కొత్తమార్పులు వచ్చాయి. కొద్దిమంది విద్యార్థులను ఇది కంగారుపెట్టింది గాని, సుందరానికి ఎట్టి ఇబ్బందీ కలగలేదు. పరీక్షలకు చదవటంలో సుందరం నోట్సు సహాయం తీసుకోవటంగాని రాబోయే ప్రశ్నలు ఊహించటంగానీ, సుగమమార్గాలు అవలంబించటంకాని చేసేవాడు కాడు. ప్రతీసబ్జెక్టూ సాంతం చదివేవాడు. ఏ ప్రశ్నవచ్చినా, తనకున్నంతలో తెలివి తేటలు ఉపయోగించి, సమాధానం రాయడానికి సిద్ధంగా ఉండేవాడు.

సుందరం లెక్కలపరీక్ష రాసివచ్చినరోజున ఇంటికి రాగానే జానకి, "విన్నావా? శకుంతలమొగుడు పోయాట్ట!" అన్నది.

"ఏ శకుంతల?" అన్నాడు సుందరం ఏమీ ఆత్రంగానీ, విచారంగానీ లేకుండానే.

"నాస్నేహితురాలు శకుంతలే, ఇంకెవరున్నారూ!" అన్నది జానకి. సుందరం మొహంలో మార్పేమీ లేకపోవటం చూసి జానకి, "ఏం మనిషి" అనుకున్నది.

శకుంతల కింతగతి పట్టినందుకు లోపల రాయిపెట్టినట్టున్న సుందరం తన చెల్లెలినిచూసి, "ఏం మనిషి!" అనుకున్నాడు. జానకి తన స్నేహితురాలినిగురించి కించిత్తయినా విచారిస్తున్నదని సుందరానికి నమ్మకం లేకపోయింది.

గంటలతరబడి సుందరం శకుంతలకుపట్టిన ఈదుస్థితిని గురించితప్ప ఇంకదేన్నిగురించీ ఆలోచించలేకపోయినాడు. వచ్చేనెలలోనో ఎప్పుడో ఆ పిల్ల కాపరానికి వెళుతుందని కూడా ఇంటో జానకీ, తనతల్లీ అనుకోవటం విన్నాడు. ఇంకేం కాపరానికి పోతుంది? రేపో ఎల్లుండో జానకి కాపరానికి పోతుంది. పిల్లల్ని కంటుంది, చీరెలు కట్టుకుని, పూలూ, నగలూ పెట్టుకుని, పేరంటాలకూ వాటికీ పోతూ ముత్తయిదువుగా వుంటుంది. జానకితోటిదే శకుంతల. ఇవేమీ చెయ్యదు.

"అన్నట్టు శకుంతలకు జుట్టుతీసేసి కోరామల్లు కట్టి రాత్రిపూట అన్నంబదులు పిండి తినిపిస్తారు గామాలు" అను

కున్నాడు సుందరం గాభరాగా. వాడి రక్తమంతా ఒక్కసారి చల్లబడ్డట్టయింది. ఈ సందేహం ఎట్లా నివర్తిచేసుకోవటం? తల్లినడిగితే అందరికీ తెలిసిపోయి అందరూ తననుచూసి నవ్వుతారేమో.

"నాకేదో దివ్యదృష్టి ఉండిఉంటుంది. శకుంతల మొహంలో ఎప్పుడూ — నవ్వుతూన్నాకూడా — ఏదో దైన్యం కనపడేది. ఆ పిల్ల మొహం అట్లాదిగాలుగా వుంటుందేమని అంటే అమ్మ, 'చాల్లే, ఆ పిల్లది చక్కని కళకల మొహం' అన్నది" అనుకున్నాడు సుందరం.

వాడిమనస్సు ఇంకా అనేకరకాల పోయింది. తన తండ్రి చచ్చిపోయినప్పుడు తల్లి ఏడవటం జ్ఞాపకంవచ్చి శకుంతలకూడా అట్లాగే ఏడిచివుంటుందా? అని ఆశ్చర్యపడ్డాడు. ఈసారి శకుంతల కనిపిస్తే ఆమెను చూడట్టానికి తనకు భయంవేస్తుందనుకున్నాడు.

"ఈ పరీక్షలైన తరవాత నా బతుక్కూ నాగేశ్వర్రావు బతుక్కూ మధ్య ఎంత తేడా ఏర్పడుతుందో ఇక ముందు జానకికీ శకుంతలకూ అంత తేడా ఉంటుంది" అనుకున్నాడు సుందరం. శకుంతలతోపాటు నాగేశ్వర్రావు మీదకూడా వాడికి చాలాజాలికలిగింది. ఎందుకంటే తాను బియ్యే డిగ్రీ తెచ్చుకుని పెద్దఉద్యోగాలూ సంపాదిస్తే, పాపం నాగేశ్వర్రావు, ఇంతటితో చదువు కట్టిపెట్టి ఏదో చిన్న ఉద్యోగం చూసుకుంటాడు.

"నేను అభిమానించేవాళ్ళెవరికీ అదృష్టం ఉండదు గామాలు. ఏం జాతకం నాది?" అనుకున్నాడు సుందరం.

వ్యథపడటంలో కూడా ఆడదానికీ మగవాడికీ తేడా ఉంటుందిగద. శకుంతలకు ప్రాప్తించిన వైధవ్యం గురించి సుందరం లోపల కుమిలితే, జానకీ సీతమ్మగారూకూడా ఈ విషయం రోజులతరబడి మాట్లాడుకుని తమ ఆవేదన ఉపశాంతి చేసుకున్నారు. వాళ్లు తమలో తాము మాట్లాడుకునే ప్రతి మాటా సుందరం వింటూనేఉన్నాడుగాని విననట్టు నటించాడు. వాళ్లకు నిజంగా మనస్సులో విచారం ఉంటే ఏ సర్కస్‌గురించో, సినిమాగురించో మాట్లాడుకున్నట్టు అట్లా మాట్లాడుకుంటారా? దీనికితోడు వాళ్ళు ప్రకటించే భావాలూ, శకుంతలపై చూపే అభిమానమూ అమిత కృత్రిమంగా—అబద్ధంగా, కపటంగా కనిపించాయి.

"అయ్యో, పాపం, ఆ పిల్లంటే నాకు మా జానకిని చూసినట్టే ఉండేదండోయ్. ఇద్దరూ ఎప్పుడూ విడవని జంటగా ఉండేవాళ్లు కాదూ?" అన్నది సీతమ్మగారు భ్రమరాంబతో.

"నే నెరగనూ?" అన్నది భ్రమరాంబ.

ఆవిడ శ్లేషంగా మాట్లాడిందేమోనని కూడా సుందరానికి అనుమానం తట్టింది.

తన తల్లి ఆవిడతో అంత అతిశయోక్తులాడకపోతే ఏమనుకున్నాడు వాడు.

శకుంతల భర్త చావువివరాలుకూడా సుందరానికి ఆడవాళ్ల సంభాషణ ద్వారానే తెలియవచ్చాయి. శకుంతల రజస్వలా అయినప్పుడు కొద్దిపాటి శాంతి కావాలనుకున్నారు. శకుంతల భర్తకు శాంతుల్లోనూ, శాపనార్థా

ల్లోనూ నమ్మకంలేదు. గర్భాదానప్పీటలమీాదనే నూనెలో మొఖాలు చూసుకుంటారు లెమ్మనుకున్నారు. కాని ఏదీ? అతనికి మామూలు జ్వరమే వచ్చింది మందులిస్తే ఎక్కువయింది, బరువుగా వుందని టెలిగ్రామిస్తే నిన్నరాత్రే శకుంతలా, ఆమె తల్లి దండ్రులూ బయలుదేరి వెళ్ళారు. వాళ్లు వెళ్లేటప్పటికే దాదాపు అంతా అయిపోయింది. వార్త ఇవాళ తెలిసింది. భార్యనూ, పిల్లనూ అక్కడే వొదిలేసి శకుంతల తండ్రి తిరిగివచ్చాడు.

"దిక్కుమాలిన వుద్యోగాలాయె మరి. అల్లుడు చచ్చినా శలవు పుచ్చుకోక తప్పదుగా?... ఇంకేముందీ? ఇవాళో రేపో వాళ్ళూ వస్తారు. దహనం వుదయమే అయిపోయి ఉంటుంది. ఇంక వాళ్లక్కడ ఉండి చేసేదిమాత్ర మేముంది, నెత్తిబాదుకు ఏడవటంతప్ప, అదెల్లాగూ జన్మల్లా రాసిపెట్టి ఉన్నదాయె! హుఁ!" అన్నది సీతమ్మగారు.

"ఇక ఆ పిల్ల ఆ తల్లిదండ్రులకు రొమ్ములకుంపటే గాదుటండీ? ఇంకేమన్నా ఉన్నదా?" అన్నది భ్రమరాంబ.

తన తల్లి మాటలకన్న భ్రమరాంబగారి మాటలే హృదయంలోంచి వస్తున్నట్లు తోచింది సుందరానికి.

సుందరం పైకి అనటానికి భయపడినమాట జానకి అనేసింది.

"అయితే, అమ్మా, శకుంతలకు జుట్టు తియ్యరుగా?" అన్నది జానకి.

"జుట్టొకటి తియ్యకపోతే ఏంతల్లీ! ఇంతవిపత్తు ఆ బిడ్డకు మళ్ళీ జన్మలో కలగబోదుగదా !" అన్నది భ్రమరాంబ.

సుందరం హృదయంలోవున్న భారంలో సగం దించేసినట్టయింది. భ్రమరాంబకు ఎన్ని కొబ్బరికాయలు కొట్టినా ఆవిడ ఋణం తీరదని వాడు తన అంతరాత్మలో అనుకున్నాడు.

ఆ రాత్రి అన్నం తినేటప్పుడు సుందరం అకస్మాత్తుగా తలఎత్తి "అమ్మా, మొగుడుపోయినవాళ్లందరికీజుట్టు తీస్తారుకదా, శకుంతలకు తియ్యరా?" అన్నాడు. వాడి గొంతులో, తీసేస్తేబావుండునన్న ధ్వని పైవాళ్ళకు వినిపించింది.

"నీదంతా సోద్దెంరా, కాపరానికూడా వెళ్ళని పిల్లకు జుట్టుతీయించి కూచోబెడతారా ఏం? పాపం, చిన్నపిల్ల! జానకి-ఈకుదేగద-ఖర్మ ఇట్లా కాలిందిగాని!" అన్నది సీతమ్మగారు.

జానకి పైకేమీ అనలేదుగాని, సుందరంకేసి ఒక్కసారిచూసి మళ్ళీ "ఏంమనిషి" అనుకున్నది.

* * *

మర్నాడు పరీక్షకు చదువుదామని కూర్చున్నాడు సుందరం. చదువుమీద దృష్టి నిలవలేదు.

"ఎందుకీ చదువు? అంతా తెలిసినదే. ఆత్రంకొద్దీ చదవటమేగాని, ఇవాళ కొత్తగా తలకు పట్టించుకునేందు

కేముంది? వెధవ చదువు, వెధవ జీవితం. రేపేం జరిగేదీ తెలీదు. అన్నీ తెలిసినట్టుగా ప్రయత్నాలు చేస్తాం" అనుకున్నాడు వాడు విరక్తిగా. పుస్తకంమీాదినుంచి ఆలోచన ఎటో పోసాగింది.

అందరూ నిద్రపోతున్నారు. శకుంతల మొగుడు పోయినాడన్న సత్యం ఒకటే మేలుకునివుండి నిశ్చలజ్యోతిలాగా వెలుగుతున్నది. రాత్రి పదకొండయింది.

తలవైపున స్టూలుమీాదవున్న లాంతరు దీపంతగ్గించి పుస్తకం మూసేసి దిండుకింద పెట్టి గుండెమీాద చేతులు ముడుచుకుని సుందరం కళ్ళుమూసుకుని వెల్లకిలా పడుకున్నాడు. ఇప్పుడు వాడి ఆలోచనలు తిన్నగా ఒక ధోరణికి రాసాగాయి....ఎవరు చూశారు. శకుంతలకు వాళ్ళవాళ్ళు మళ్ళీ పెళ్ళిచెయ్యొచ్చు. ఏంతప్పులేదు. మొగుళ్లుపోయిన చిన్నపిల్లలంతా పెళ్లిచేసుకోవలిసిందే. అయితే ఎవరూ చేసుకోరు. భయం. ఎక్కడన్నా ధైర్యంగలవాళ్ళంటే చేసుకుంటారు....ఒకడికి పెళ్లయినదాన్ని మళ్ళీ ఇంకోడు చేసుకోవాలంటే ఎట్లాగయినా కొంచెం సిగ్గుగానే ఉంటుంది. అందరికీ తెలుస్తుందాయె. వాళ్లంతా ఏమీా అనకపోయినా లోపల అనుకుంటారుగా! వాళ్లేమనుకుంటున్నారో మనకు తెలుసుగా!....అదీకాక అటువంటి పెళ్లిళ్లు చిన్నతనంలో పెళ్ళిచేసుకునే కుర్రాళ్ళూ, చదువుకుంటున్న వాళ్ళూ చేసుకోరు. బాగా పెద్దయినవాళ్ళూ ఉద్యోగాలు చేసుకునేవాళ్ళూ, డబ్బున్నవాళ్ళూ చేసుకోవాలి. అన్నట్టు రెండోపెళ్ళివాళ్లు చేసుకుంటే భలే బాగుంటుంది....

ఎవరో రెండో పెళ్ళివాడు వచ్చి శకుంతలను తప్పక పెళ్ళి చేసుకుంటాడని క్షణంపాటు సుందరానికి గట్టినమ్మకం కలిగి అంతలోనే ఆలోచన మరోదారిలో పడ్డది.

ఒకసారి పెళ్ళి అయేటప్పటికి ఆడదానికి ఇంటిపేరు మారుతుందిగదా. మళ్ళీ పెళ్ళిచేసుకుంటే రెండోసారి మారుతుందిగామాలు....శకుంతల తన మొగుడు పోయి నందుకు తప్పక ఏడిచిఉంటుంది. అట్లా ఏడిచిన మనిషి ఇంకోణ్ణి పెళ్ళి చేసుకోవటానికి ఒప్పుకుంటుందా ? పోయిన మొగుడుకోసం ఏడిచినసంగతి జ్ఞాపకం వుండదూ?...ఇటు వంటివి ఎందుకుజరగాలీ?హాయిగా మొగుడు పెళ్లాలు ఒక్క సారేపోతే ఎంతబాగుండును,ఈ చిక్కులన్నీ లేకుండా! ...

మర్నాడు సుందరం నిద్రలేచేసరికి. ఎనిమిదయింది. బయట ఎండ చూసేసరికి ఏదో గొప్ప తప్పిదంచేసినట్లు భావన కలిగింది వాడికి. సామాన్యంగా ఆరింటికల్లా లేచే వాడు. తాను పరీక్షకు అరగంట ఆలస్యంగావెళ్ళి, పరీక్షాధి కార్లు హాలులోకి రానివ్వమంటే తాను పేపరు రాయటా నికి లేకుండాపోయి, పరీక్షతప్పి ఇంకో సంవత్సరం చదవ వలిసివస్తే ఎంతబాధపడవచ్చునో,అంతబాధా కొద్దిక్షణాల పాటు, సుందరం పక్కమీదినుంచి హడావుడిగా లేస్తూ అనుభవించాడు. ఆదరాబాదరా మొహం కడుక్కుని, బావిదగ్గరకు వెళ్ళి గబగబా నాలుగుబొక్కెనల నీళ్ళు పోసుకుని, ముక్కులా నోటా అన్నం కొట్టుకుని స్కూలుకు చేరుకునేసరికి పరీక్షకింకా అరగంట టైమున్నది. దాంతో

పెద్దఆపద గడిచిపోయినంతగా మనస్సుకు భారం తగ్గి పోయింది, కాని ఇంకేదో భారం మనస్సుమీద వుండనే వున్నట్లు మనసు పూర్తిగా తేలికపడలేదు. ఆ భారం ఏమిటో సుందరం పరీక్షించి చూసుకోలేదు. ఎవరెవరు ఏయే ప్రశ్నలు వస్తాయనుకుంటున్నారో విన్నాడు. ఒక ప్రశ్న వస్తుందని ఒకరూ, చచ్చినారాదని ఇంకొకరూ, వస్తే రావచ్చునని మరొకరూ, ఎంతపందెం కడతావని వేరొకరూ శపథాలు చెయ్యటం చూశాడు. కొందరు పుస్తకాలను తదేకధ్యానంతో చూస్తూ మధ్యమధ్య కళ్లు మూసి, ఆ పుస్తకంలో తాము చూసినది మనసుల్లోకి దట్టిస్తూ పరీక్ష నెగ్గాలనే తాపత్రయాన్ని ప్రదర్శిస్తున్నారు. మరికొందరు తమకు పరీక్షనుగురించిన చింతే లేనట్లు ఇంకేవో కబుర్లు చెప్పుకుంటున్నారు.

వీళ్ళంతా సుందరానికి వట్టి బుద్ధిహీనులుగా కన పడ్డారు. నిజమైన మానవుడు పరీక్షనుగురించి విచారించ కుండానే విచారసముద్రంలో మునిగివుండాలని సుందరానికి అనిపించింది. పరీక్షకు హాజయ్యే విద్యార్థి పరీక్షగురించి ఎందుకు ఆదుర్దా పడగూడదో, ఇంకేకారణంచేత విచార సముద్రంలో మునిగి ఉండాలో వాడికి స్పష్టంగా తెలీదు.

సుందరం ఆగోజు పరీక్షలో ఏంరాశాడో, ఎట్లా రాశాడో వాడి పేపరుదిద్ది పాసుమార్కులు వేసిన పెద్ద మనిషికీ, భగవంతుడికీ మాత్రమే తెలుసు. మూడో వాడికి తెలీదు.

పరీక్ష పూర్తి అయి సుందరం ఇంటికి వెళ్ళేసరికి ఇంట్లో జానకి లేదు. సీతమ్మగారుకూడా లేదు. వాళ్ళిద్దరూ శకుంతలను చూడ వెళ్ళినట్టు పక్క భాగంలో అద్దెకున్న వాళ్లు చెప్పారు. సుందరం ఒక నిట్టూర్పువిడిచి, వాళ్ళిద్దరూ ఇంటికి తిరిగివచ్చాక ఏమి భయంకరమైనవిషయాలు చెబుతారో అని భయపడసాగాడు. కాని తీరా వాళ్లువచ్చి మాట్లాడటం మొదలుపెట్టినాక ఆ భయం నిరాధారమని పించింది.

జానకి అన్నది: శకుంతల మామూలుగానే వున్నదట. తల కొంచెం రేగివుందిట. మొహాన బొట్టులేదుట, అంతే. శకుంతల ఏడవలేదుట. వాళ్ళమ్మమాత్రం ఎవరన్నా వచ్చినప్పుడల్లా చప్పుడుకాకుండా కంటతడి పెట్టుకుంటున్నదట. "మీ అన్నయ్య పరీక్షలు అయిపోయాయా?" అని శకుంతల జానకిని అడిగిందిటకూడా! ఇద్దరూ గదిలో ఒంటరిగా కూర్చుని చాలాసేపు ఏవేవో మాట్లాడారుట. తన మొగుడు చావటంగురించి అంతా చెప్పిందిట.

"పైవాళ్ళు చేసే పరామర్శచూస్తే ఒళ్ళు మండి పోతుంది" అన్నది జానకి. "శకుంతలకు వెంట్రుకలుతీసి ముసుగు వెయ్యటానికి ఎవరో సిద్ధంగా ఉన్నట్లు, 'ఇంకా రెండేళ్ళదాకా జుట్టుంచుకోనివ్వండి పాపం' అంటారు! అది బతికినన్నాళ్ళూ 'రామా, కృష్ణా' అంటూ బతకాలిట! ఎవరో ఆయన తత్వోపదేశం చేస్తాట్ట! ఆయనదగ్గిర ఉపదేశమైతే తరిస్తుందిట. చూస్తూవుండు, వాళ్ళనాన్న దానికి

తప్పక మళ్ళా పెళ్ళిచేస్తాను. ఏం, చేసుకుంటే ? చేసుకునే వాళ్ళే ఉండాలిగాని!" అన్నది జానకి.

* * *

ఆ వేసవిలో సుందరానికి రెండు సంబంధాలు వచ్చాయి. పిల్లవాడికి పెళ్ళి వెంటనే చెయ్యటమా, కొంత కాలం ఆగటమా అన్న విషయం సీతమ్మగారు అక్కడైన వాళ్ళందర్నీ సలహా అడిగింది.

"పదిహేనేళ్ళు నిండినవాడికి పెళ్ళికి తొందరని గాదు, గాని వీడి చదువెట్లాగా అని నాకు పెద్దదిగులు పట్టుకుంది. కాలేజీ చదువంటే ఇంకోవూరు పోవలసిందే గదా ? నేనుకూడా వెళ్ళాలాయె. కాస్త డబ్బూ అదీ చూసి పెట్టాలన్నా, సమయానికి అందించాలన్నా మగదిక్కన్నది లేకపోయె. పెళ్ళిచేస్తే మామగారైన కనిపెట్టి ఉంటాడేమోనని !" అన్నది సీతమ్మగారు. ఒకప్పుడావిడ పాపం, దేనికైనా శేషగిరిమీద ఆధారపడటానికుండేది. ఇప్పుడాయన స్థితి ఏమీ బాగాలేదు.

సుందరంపెళ్ళి చేసెయ్యమనే అందరూ సలహా ఇచ్చారు. వచ్చిన రెండు సంబంధాల్లోనూ ఏదో ఒకటి చేసేద్దామనుకున్నది సీతమ్మగారు. ఆవిడ అప్పుడే తనకిష్టమైన సంబంధం ఎన్నుకున్నది కూడానూ. ఆ సంబంధం నేరుగా తనదగ్గిరికే నడిచివచ్చింది. వాళ్ళది ఏటిఒడ్డున పల్లెటూరు. పిల్లతండ్రీ, ఆయన అన్నా భాగాలు పడలేదింకా. ఇద్దరికీ కలిసి యాభై ఎకరాల ఆస్తివుంది. ఏటా మూడువేలరాబడి వుంది. లంకంత ఇల్లున్నది.

"నా పిల్లనుగురించి నేనే ఏం చెప్పుకుపోను? పిల్ల కను ముక్కు తీరుగా వుంటుంది. బుద్ధిమంతురాలు. తెలుగు చదువుకున్నది. సంగీతాలూ అవీ చెప్పించలేదు. మీాకు కావాలంటే మీారు చెప్పించుకోండి. కట్నాలూ, లాంఛనాలూ మిమ్మల్ని అడగనివ్వం. వాటిదగ్గర నేను లోభించినా మా అన్నగారూరుకోడు. మా ఇద్దరికీ కలిపి ఒకటే ఆడపిల్ల. పిల్లకు పది వెళతాయి శ్రావణానికి" అన్నాడాయన.

రెండోసంబంధం శేషగిరిద్వారా వచ్చింది.

"పాపం, బాగా బతికినవాళ్లు. ఇప్పుడు చితికిపోయారు. ఆయన ఎంతో పెద్దమనిషి. పెద్దపిల్లకి పెళ్ళి చేసేసరికి కాళ్లు విరిగాయి. ఇది రెండోపిల్ల. తెల్లగా మల్లెపువ్వల్లే వుంటుంది. అన్నివిధాలా కలవవలసిన సంబంధం" అని చెప్పాడు శేషగిరి. సీతమ్మగారి ప్రాణానికి ఎందుచేతో గాని, శేషగిరి తెచ్చిన ఈ సంబంధం ఏటొడ్డు సంబంధమంత సన్నిహితంగా తోచలేదు. సుందరం మొదలు పెళ్ళికే పేచీపెట్టాడు. ఇప్పుడప్పుడే తనకు పెళ్ళి వద్దన్నాడు.

"అట్లా అంటే ఎట్లాగురా! నిన్నేమో చదువు చాలించమంటే నీకు కోపమాయె. పైచదువు కేమో ఏవూరో వెళ్లాలాయె. ఊరుగాని ఊళ్ళో పోయి కూచుంటే నాకుమాత్రం దిక్కా మొక్కా? ఆడచచ్చిందాన్నయినా ఇంటిపట్టున వుంటున్నాగనక రైతుఇంటికివచ్చి కనపడిపోతూ ఉంటాడు. ఎరిగినవాళ్ళున్నారుగనక వాళ్ళకాళ్ళూ గడ్డాలు పట్టుకుని బతిమాలి పనులు చేయించుకోగలుగుతున్నా. ఇకముందెట్లా

సాగుతుంది? నీమీాద శ్రద్ధ తీసుకునేవాళ్లూ, నీ చదువు గురించి శ్రద్ధతీసుకునేవాళ్లూ లేకపోతే నువ్వుమటుకెట్లా చదువుకుంటావురా? పోనీ, చదువు మానేసి ఏ ఉద్యోగం లోనన్నా చేరు. అట్లాగే నీ యిష్టం వచ్చినప్పుడు పెళ్ళి చేసుకుందువుగాని" అన్నది సీతమ్మగారు.

ఏదోవిధంగా తనకు పెళ్ళి చెయ్యాలనే ఉద్దేశంతోనే తల్లి ఈ వాదన తెచ్చిందని సుందరం నిశ్చయించుకున్నప్పటికీ దాన్ని కాదనటం వాడికి చేతకాలా.

"మా అమ్మ నాకు పెళ్ళిచేస్తానంటుందిరా" అని సుందరం నాగేశ్వరరావుతో అన్నాడు విచారంగా.

వాళ్ళింట్లో నలుగురూచేరి చిన్నతనపు పెళ్ళిళ్ళను గురించి చర్చించారు.

నాగేశ్వరరావు బావమరిది శ్రీనివాసరావు సుందరాన్ని హేళనకూడా చేశాడు.

"ఇప్పుడే పెళ్ళేమిటోయ్ నీకూ? ఆడపిల్లలు రజస్వలా అయిపోతారేమోనని పెళ్ళి చెయ్యటానికి పెద్దవాళ్లు తొందరపడటంలో అంత తప్పులేదుగాని, మగపిల్లవాడి పెళ్ళికి తొందరెందుకూ?" అన్నాడతను.

శ్రీనివాసరావు తనను ఆడపిల్లకింద జమకట్టటమూ, అందరూ నవ్వటమూ సుందరానికి కోపంవచ్చింది. తన చదువూ, నాగేశ్వరరావు చదువూ వేరైపోతున్నాయనీ, ఇద్దరూ కలిసి చదువుకోవటం అయిపోయిందనీ, ఈ ఇంటో వాళ్లు తనను పరాయిగా చూస్తున్నట్టు సుందరానికి అకా

రణ సంశయంకూడా కలిగింది. తమ నాగేశ్వర్రావు చదువు చాలించి సంపాదన చూసుకోవలసినవాడై ఉండగా సుందరం ఇంకా పెద్దచదువు చదివే స్థితిలో ఉన్నందుకు వాళ్ళు అసూయపడుతున్నారని కూడా సుందరం అనుకున్నాడు.

"ఆడపిల్లల పెళ్ళికి తొందర ఉండటం రైటైతే, మగపిల్లల పెళ్ళికూ్కడా తొందర ఉండాలిసిందేగా ? ఆడవాళ్ళకు ఏ పదోఏటో పెళ్ళిళ్లుచేస్తుంటే మగవాళ్ళకు మటుకు ఏ పాతికేళ్ళకో చేస్తారా ? అప్పుడు మొగుడు పెళ్లాలకు వయసులో చాలా తేడా ఉండదూ!" అని ఎదురు సవాలుచేశాడు సుందరం.

సుందరం ఈమాట ఎందుకన్నాడో శ్రీనివాసరావుకు అర్థమయింది. మొగుడుపెళ్లాలమధ్య అయిదేళ్ళకంటె తేడా ఉండటం మంచిదికాదని శ్రీనివాసరావే ఎన్నోసార్లు అని వున్నాడు.

శ్రీనివాసరావు ఓడినట్లు తెలుసుకునికూడా చిత్తుగా ఓడిపోవటం ఇష్టంలేక రాజీపడే గొంతుతో, "నిజమే. ఈ పదేళ్ళపిల్లల పెళ్ళిళ్ళూ పోవలసిందే. చూడు, ప్రతివాడూ తన జీవితానికి తాను బాధ్యతవహించే స్థితిలో ఉండాలి. రేపు నువు ఉద్యోగం సంపాదించలేకపోతే అందరూ నిన్నే తప్పుపడతారు. నీ పెళ్లాం బిడ్డల్ని నువు పోషించుకోగలిగితే నిన్నే మెచ్చుకుంటారు. అటువంటప్పుడు పెళ్ళివిషయంలో కూడా మనిషికి స్వతంత్రం వుండొద్దా, ఉద్యోగంలాంటిది ఎన్నిసార్లయినా మార్చవచ్చు. పెళ్లాలని చీటికీమాటికీ

మార్చగలమా? మగవాడుగాని, ఆడదిగాని బుద్ధిపూర్వకంగా 'ఈ మనిషినే నేను చేసుకుంటాను' అని నిర్ణయించుకుని చేసుకోవాలి" అన్నాడు.

సుందరం మాట్లాడలేదు. ఇంకో నాలుగైదేళ్ళుపోయి తను ఉద్యోగం చేసుకుంటూఉంటే శకుంతలను చేసుకోవాలన్నా చేసుకోవచ్చునేమో—శకుంతల ఇష్టపడితే.

సుందరం నేరుగా ఇంటికి రాలేదు. ఆ వీధీ ఆ వీధీ తిరిగి శకుంతల వాళ్ళఇంటిమీదుగా వచ్చాడు. ఈ శ్రమ వృధాఅయింది. శకుంతల కనిపించలేదు.

మర్నాడు సుందరం శేషగిరివెంట ఏటిబడ్డుసంబంధం చూడటానికి బయలుదేరాడు.

18

పరమ పల్లెటూరు. ఊరంతా పశువుల వాసనా, వ్యవసాయం వాసనా, పాటిమట్టి వాసనా. అయినా ఈ పల్లెటూరు చూడగానే సుందరానికి తన శక్తులన్నీ ఒక్కసారిగా హెచ్చినట్టు తోచింది. బలహీనుడు ఎదురుపడితే బలశాలికి ఎటువంటి భావం కలుగుతుందో ఈ గ్రామంలో అడుగుపెట్టగానే సుందరానికి అదే భావం కలిగింది.

పెళ్ళికూతురువారిల్లు లంకంత ఇల్లు. దొడ్లో బోలెడన్ని చెట్లూ, చేమలూనూ. ఇంటివారు అతిథుల్ని చాలా మర్యాదగా చూశారు. తమది పల్లెటూరైనందుకు క్షమాపణ కూడా చెప్పుకున్నారు. సుందరంతో ఎవరూ మాట్లాడలేదు. సంభాషణ యావత్తూ శేషగిరే సాగించాడు.

"ఇది మా అత్తవారిల్లులాగా లేదు" అనుకున్నాడు సుందరం, ఇల్లంతా కలయజూస్తూ.

కాబోయే పెళ్ళికూతురు వచ్చింది. ఆమెకేసి పరీక్షగా చూడటానికి సుందరం బిడియపడ్డాడు. దుకాణంలో సరుకు చూసినట్టు మనిషిని చూడటం ఎట్లా?

పిల్ల చామనచాయగా వుంది. అసహ్యంగానూ లేదు, ఆకర్షవంతంగానూ లేదు. కొందరు కొందరు ఆడపిల్లలను చూస్తే కలుగుతూవచ్చిన ఆనందమేదో ఈ పిల్లనుచూస్తే కలగలేదు. జానకి స్నేహితురాళ్లు కొందరు తనను చూడగానే తమ ఆడతనాన్ని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకున్నట్టుగా ఈ పిల్ల తెచ్చుకోలేదు.

"ఏం చదువుకున్నావమ్మాయ్?" అని శేషగిరి అడిగాడు. ఆ పిల్ల సహాయంకోసం తండ్రికేసి చూసింది.

"రుక్మిణీకల్యాణంలో ఏదన్నా పద్యం చదువు" అన్నాడు తండ్రి.

పెళ్ళిచూపుల అనుభవం సుందరానికి ఇదే మొదలు. అయినప్పటికీ పెళ్ళికూతురిచేత రుక్మిణీ కల్యాణంలో పద్యాలు చదివించటం ప్రతిసారీ జరిగితీరాలిసిందే ననుకున్నాడు. ఏ గజేంద్రమోక్షమో, ప్రహ్లాదచరిత్రో ఎందుకు కాగూడదో వాడికి తెలియలేదు. "ఆ వనజగర్భ పంపున" అన్న పద్యం చదివింది పెళ్లికూతురు.

"సంగీతం నేర్చుకున్నావా?" అన్నాడు శేషగిరి.

"లేదు. మా ఊళ్లో సంగీతం నేర్పేవాళ్ళు లేరు" అన్నదాపిల్ల....

తిరిగి వస్తుండగా మామ సుందరాన్ని "ఎట్లా వుందిరా పిల్లా?" అన్నాడు.

"ఏమో నేసరిగా చూడలా" అన్నాడు సుందరం.

"మనవచ్చింది దేనికీ? పిల్లనుచూడటానికి కాదూ?"

"చూడాలనిపించలా"

"తల్లిపోలికలే. ఊరుకొస్తె అందంగానే ఉంటుంది. చిన్నతనంలో అందంగా వుండేవాళ్లు కొందరు పెద్దయి పూర్తిగా పాడౌతారు."

ఆరోజు సాయంకాలం అయిదుగంటలకు వాళ్ళు రెండోసంబంధం పిల్లను చూశారు.

ఇది సుందరానికి పెళ్ళిచూపుల్లే లేదు. వాళ్ళు వస్తున్నసంగతి ఇంటోవాళ్ళకి తెలీదు. ఇంటియజమాని బయటికి వెళ్ళాడు. మగపిల్లలు బయటినుంచి ఇంకా తిరిగి రాలేదు. ఇంట్లో పిల్లా, తల్లీ మాత్రమే ఉన్నారు. తల్లి శేషగిరిని గుర్తుపట్టి, "అమ్మాయ్, కాళ్ళు కడుక్కునేటందుకు నీళ్ళు తీసుకురావే" అని కేకపెట్టింది.

"ఎందుకు లేవమ్మా, ఆరున్నర బండికి వెళ్ళాలి. వీడే మా మేనల్లుడు" అన్నాడు శేషగిరి. అప్పుడావిడకి అర్థమైఉంటుంది.

"అదేమిటండీ, ఈ బండికి వెళ్ళటానికి వీల్లేదు. ఆయన నన్ను కోప్పడుతారు" అన్నదావిడ.

"మళ్ళావస్తాంగా! రోజల్లా చెడతిరిగి ఉన్నాం" అన్నాడు శేషగిరి.

ఇంతలో లోపల్నించి ఆవిడ కూతురు చెంబుతో నీళ్లు పట్టుకొచ్చింది. ఒక పొట్టిచొక్కా, పరికిణీ మాత్రమే వేసుకుని ఉన్నది. జుట్టుకు నూనెరాసి ముడేసింది. చేతుల కేదో గాజులున్నాయి.

"ఏమిటమ్మాయ్, పెళ్ళిచూపులకు వస్తామని తెలిసి సింగారించుకున్నావల్లే ఉందే!" అన్నాడు శేషగిరి.

"జడేసుకు నీళ్ళు పోసుకోబోతున్నా" అన్నదా పిల్ల నవ్వుతూ. ఆ పిల్ల సిగ్గులో! బిడియంలేదు. నవ్వేసరికి చెక్కిళ్ళు కొంచెంగా ఎర్రబడ్డాయి.

సుందరం కళ్ళకీపిల్ల రంభలాగా కనపడింది. ఆ పల్లెటూరిపిల్ల ఎంత స్తబ్ధుగాఉందో, ఈ పిల్ల అంత చలాకీగా ఉంది. రంగుకూడా చాలా ఎక్కువ. గొంతు సన్నగా నాజూకుగా ఉంది.

"మేమూ అనుకోకుండానే వచ్చాంలే. వచ్చివెళ్ళామని పార్వతీశంతో చెప్పు."

"వస్తారేమో కాస్త ఆగకూడదూ!"

"లేదులే, బయట బండివాడు కనిపెట్టుకున్నాడు. ఆలస్యం చేసినకొద్దీ వాడు జాస్తి అల్లరిచేస్తాడు."

శేషగిరీ, సుందరమూ మళ్ళా బండిఎక్కి స్టేషనుకు బయలుదేరారు.

"ఎట్లాఉందిరా, పిల్ల? ఈసారన్నా చూశావా?"

"ఆ పిల్లకన్న నయమే" అన్నాడు సుందరం ఈ పిల్లను చూసిన సంతృప్తికన్న, ఆ పిల్లమీద ఆగ్రహం ఎక్కువగా ప్రకటిస్తూ.

"దాని కాక్షేపణేమిటి?" అన్నాడు శేషగిరి. "కాని వాళ్ళిచ్చే కట్నాలూ, కానుకలూ వీళ్ళివ్వలేరు. పార్వతీశం మనందరికన్నా బాగా బతికినవాడు. ఇప్పుడు చితికిపోయి నాడు. ఇప్పుడా? వీళ్ళను నాచిన్నతనంనుంచీ ఎరుగుదును."

* * * *

పార్వతీశంగారు పెళ్లి ఖాయంచేసుకుపోవటానికి వచ్చాడు. మిగిలిన విషయాలేమైనా ఆయన చాలా పెద్ద మనిషి అనీ, సజ్జనుడనీ సీతమ్మగారు ఒప్పుకోక తప్పింది కాదు. నిజానికి ఆవిడ మనస్సంతా ఏటిబడ్డు సంబంధం మీదే ఉన్నది. వాళ్ళకు బస్తీ భేషజాలులేవు. ఇంత ఉన్న వాళ్ళు. అటువంటి సంసారాలు వృద్ధిలోకి వస్తాయిగాని దివాలా తీయవు. పిల్లకూడా మంచి పనిపాటలు గలదై ఉంటుంది. మొగుడన్నా, అత్తగారన్నా, ఆడబిడ్డఅన్నా భయభక్తులు కలిగిఉంటుంది. కాని సుందరం ఈ పిల్లనే చేసుకుంటానన్నాడు. వాడికిష్టంలేకుండా పెళ్ళిచెయ్యటం ఆవిడ మతంకాదు.

తను కట్నాలూ కానుకలూ ఇచ్చుకోలేనని పార్వతీశంగారు చెప్పారు.

"మాకున్న లక్ష్మి అల్లా మా అమ్మాయే. దాన్ని మీ చేతుల్లో పెడుతున్నప్పుడు మిగిలినవాటి మాటేమిటి? పెళ్ళన్నది పెళ్ళిపీటలమీదనే తీరిపోయే బంధం కాదుగదా. ఎవరు చూశారు? మా స్థితి బాగుపడవచ్చు. అప్పుడు మా అల్లుడికి మేం ఏం పెట్టుకుంటే చెల్లదు! బలవంతాన పెళ్ళిపీటలమీద రాబట్టేవాళ్ళను చూస్తే నాకాశ్చర్యంవేస్తుంది. అల్లుడికి పెట్టుకోవాలనే ఇచ్ఛ ఆ విధంగా చంపేస్తే తరవాత ఏమవుతుందో గమనించరు. పెట్టుకోవాలనే కోరిక దక్కాలిగాని, పెట్టుకునే అవకాశాలు రాకపోతాయా? వేలకువేలు వస్తాయి" అన్నాడు పార్వతీశంగారు.

"మేమయినా కట్నాలమీద పెద్ద ఆశలు పెట్టుకోలేదు. నలుగురూ చూడటానికైనా ముచ్చటగా ఉండేటట్టు వుండాలిగా-మీకైనా మాకైనా తోడబుట్టుపిల్ల ఒక్కటే, ఏలాంఛనలు జరిపినా——"

పార్వతీశంగారు సీతమ్మగారి మాటలకు అడ్డొచ్చి, "ఆ విషయం మీరు ఒక్కనాటికి సంకోచించకండి. మా అల్లుడి లాంఛనాలైనా మానేసి జానకమ్మకు సమస్తలాంఛనాలూ జరుపుతాంగాని!" అన్నాడు.

పార్వతీశం చెప్పిన అన్నిమాటలకన్నా ఈ మాట సీతమ్మగారికి నచ్చింది. సాహిత్యప్రియులు పుస్తకాలలో చదివిన మంచిమాటలు కలకాలం జ్ఞాపకం ఉంచుకున్నట్టు ఆడవాళ్ళు నిత్యసంభాషణలో తమకు నచ్చేమాటలు కలకాలం చెప్పుకుంటారు. పార్వతీశంగారు అటువంటి మాట అన్నాడు.

ఏమయినా సీతమ్మగారు తన పిల్లవాడికి వెయ్యి నూట పదహార్లు కట్నం అడగటానికి ఇవేవీ అడ్డం రాలేదు.

సుందరానికి తల్లినిచూస్తే కోపంవచ్చింది. పార్వతీశంగారు తన అశక్తతను ఏ భాషలో చెబుతున్నాడో తల్లి అర్థంచేసుకోవటంలేదనుకున్నాడు. "మీరు చాలా మంచివాళ్ళు, మీ అమ్మాయి మాకు నచ్చింది. కాని మాకు వీటన్నిటికన్నా వెయ్యినూటపదహార్లు చాలా అవసరం" అని తల్లిఅంటే ఎంతకోపం వచ్చిఉండునో అంత కోపమూ వచ్చింది సుందరానికి. కాని సుందరం భావాలు గమనించేస్థితిలో మిగిలినవారు లేరు.

సీతమ్మ కోరినదానికి పార్వతీశంగారు ఓపికగా సమాధానం చెప్పాడు. వెయ్యినూటపదహార్లకు పట్టుపట్టవద్దన్నాడు. తనకిచ్చే శక్తి ఉంటే సుందరానికి ఇంకా ఎక్కువ కట్నమే ఇచ్చిఉండేవాణ్ణి అన్నాడు.

'శక్తి లేదంటున్నారుగనక నే అంతవరకైనా ఇవ్వండి' అన్నది సీతమ్మగారు.

పార్వతీశంగారు ఎటువంటి గొప్ప భావాలతో సంభాషణ మొదలుపెట్టాడో అంతగా అణాపైసలకు దిగింది చర్చ. అన్ని లాంఛనాలతోనూ కలిపి పార్వతీశంగారి సొత్తు సీతమ్మగారికీ, సుందరానికీ వెయ్యినూటపదహార్లకు తక్కువ కాకుండా ముట్టేటట్టు బేరంసెటిలయింది. ఇదంతావింటున్న సుందరానికి విశారపెట్టింది. తన కళ్ళఎదుటే మానవత్వ

నికి ఘోరమైన అపచారం జరిగిందని వాడు తలపోశాడు. ఆఅపచారాన్ని నివారించేశక్తిమటుకు వాడికిలేకపోయింది.

* * * *

సుందరం పెళ్లి ఇంకా ఇరవైరోజు లుండనగా శకుంతల జానకిని చూడవచ్చింది. కొత్తగావచ్చిన 'భారతి' ఏ స్నేహితుడిదగ్గిరో సంపాదించి చదువుకుంటూ సుందరం ఇంటోనే ఉన్నాడు.

"రా, తల్లీ, శకుంతలా, రా !" అన్నది సీతమ్మ గారు. శకుంతల వైధవ్యప్రాప్తిని మాసాలతోనూ, వారాల తోనూ సహా తూచికొలిచేజాలి తనగొంతులో ప్రవేశపెట్టి.

జానకి తాను చేసేపని పూర్తిగా కట్టిపెట్టి తనను తాను శకుంతలపరం చేసుకున్నది. సామాన్యంగా గొప్ప వాళ్లకు చూపే ఆదరమే పెద్దజబ్బులో ఉన్నవాళ్లకూ, గొప్పవిపత్తు సంభవించిన వాళ్లకూ చూపటం స్వాభావికం.

త్వరలో సీతమ్మగారూ, జానకి, శకుంతలా ఒకకట్ట అయిపోయి నట్టింటో లోకాభిరామాయణం మాట్లాడారు. గదిలోఉన్న సుందరానికి ద్వారబంధంగుండా శకుంతల మొహం మూడు పాళ్ళూ, జానకి మొహం ఒకపాలూ, తల్లి వెనకభాగంలో సగమూ కనిపిస్తున్నాయి.

సుందరానికి కథ నడవలేదు. శకుంతలకేసి చూడా లన్న కోరికకూడా వాడికిప్పుడు లేదు. తన కాబోయే భార్యను ఎన్నుకున్నతరవాత శకుంతల వాడికి దూరమయి పోయింది. ఆమెను గురించి వాడి మనసులో ఇప్పుడు ఎటు

వంటి ప్రశ్నార్థకపు గురుతులూ లేవు. అయినా వాటి తాలూకు ఆనవాళ్ళేవో నిలిచిపోయి వున్నాయి. తనకే తెలియకుండా సుందరం శకుంతలపట్ల తనకుగల బాధ్యత ఏట్లా నిర్వర్తించేదీ ఆలోచించటం మొదలు పెట్టాడు.

తనుకూడా ఒక కథ రాస్తాడు - ఒక గొప్ప సంఘ సంస్కరణ కథ? వెంటనేకాదు. కొంతకాలానికి! దాన్ని "భారతి"కి పంపిస్తాడు. అది "భారతి"లో బొమ్మలతోసహా అచ్చుపడుతుంది. అప్పుడు దాన్ని చాలామంది చదువుతారు. ఆ చదివినవాళ్ళలో ఎవరోఒకరు శకుంతలను పెళ్లాడతారు. శకుంతల తన కృతజ్ఞత తెలుపుతూ ఒక ఉత్తరం రాస్తుంది. అదీ జరగబోతున్న విషయం.

"వైకుంఠపాళీ ఆడదాం వస్తావా అన్నయ్యా?" అన్నది జానకి.

సుందరం లేచివచ్చాడు.

వాడు శకుంతలతో అప్యాయంగా ఎన్నడూ మాట్లాడలేదు. ఆటలు అంతకన్నా ఆడలేదు. ఇదే మొదటిసారి అయినప్పటికీ సుందరానికిది అసహజంగా లేదు. అందరికన్నా శకుంతల ఆటలో మునిగిపోయింది. "నాలుగు వేసుకుంటే చిన్న నిచ్చెన. మూడు వేసుకుంటే పాము" అంటూ ఆ పిల్ల జానకినీ, సుందరాన్ని కూడా హెచ్చరిస్తూ, నిచ్చెన లెక్కితే సంతోషిస్తూ, పాముబు కరిస్తే విచారిస్తూ వచ్చింది.

ఆ కాస్సేపూ సుందరానికి జానకి ఎంత దగ్గర మనిషో శకుంతలకూడా అంత దగ్గరమనిషల్లేనే తోచింది.

వెనక తను ఆమెను ఎవరో మనిషల్లేనూ, ఎక్కడో మని షల్లేనూ, చూసినందుకు వాడిప్పు డాశ్చర్యపడ్డాడు.

"పెళ్ళెప్పుడు?" అన్నది శకుంతల ఆటమధ్య.

జానకి చెప్పింది.

"నువు కూడా పెళ్ళికి వస్తావా, శకుంతలా! రారాదూ?" అన్నది జానకి.

"ఇంకానయం! పెళ్ళయి వస్తారుగా? అప్పుడు మీా వదిన్ని చూస్తాలే" అన్నది శకుంతల.

శకుంతల తనకన్నా, జానకికన్నా ఎంతో పెద్దదని పించింది సుందరానికి.

19

సుందరం పెళ్ళి అయిపోయింది. పెళ్ళి అయిదు రోజులూ-తాను ఆనందమే అనుభవించాడో, బాధేపడ్డాడో కూడా ఊహించటం సాధ్యంకాలేదు. పెళ్ళి హడావుడీ, పందిళ్ళూ, ఊదువత్తులవాసనా, ఆడవాళ్ళ పట్టుచీరెల తళ తళా, గంధంపూతలూ, మల్లెపూల గుమగుమా, ఆడవాళ్ళ కేకలూ, పిల్లల పరుగులూ, సన్నాయి మేళమూ, పురో హితుడి మంత్రాలూ, పెళ్ళివారింటి పందిట్లో గాడిపొయ్యి దగ్గిరనుంచి వంట వాసనలూ, పంక్తులుతీరి భోజనాలూ, మేజువాణీలూ, పూలచెళ్ళాటా, ఊరేగింపులూ, పేర్లు చెప్పించటాలూ—ఇదంతా చాలా వినోదంగానే ఉంది. కాని దానివెంట తగూలూ, సాధింపులూ, స్వారాలూ, ఎక్కణ్ణుంచి ఊడిపడ్డాయో తెలీని హక్కులు ప్రకటించు

కోవటాలూ, ఒకరివెనక ఒకరు నింధించుకోవటాలూ, సాగదీయటాలూ, సాగదీయించుకోవటాలూ మొదలైనవిచూస్తే సుందరానికి చాలా అసహ్యం వేసింది.

మనం అందరమూ సంఘంలో ఉంటున్నవాళ్ళమే. సంఘ ధర్మాలకు కట్టుబడ్డవాళ్ళమే. అయినాకూడా, నిత్యమూ మనకు సంఘంతో సన్నిహిత సంబంధం ఉండదు. అందులో సుందరం విద్యార్థి కావటమేగాక బాహ్యంగా కొద్దిమంది స్నేహితులతోనూ, అంతరంగంలో తన భావప్రపంచంలోనూ జీవించేవాడు. అటువంటివాడు సంఘాన్ని-అదికూడా తన బంధువర్గానికి సంబంధించినంత వరకే-దగ్గిరిగా చూసే అవకాశం పెళ్ళిలో కలిగింది. దగ్గిరిగాచూస్తే ఈ సంఘం వాడికి నచ్చలేదు. తన పెళ్లికి వచ్చిన వాళ్లలో నిజమైన మానసిక జీవితం జీవిస్తూ జీవితంలో పరిపూర్ణత్వం చవిచూస్తున్నవాళ్లు దాదాపుఎవరూ లేరనిపించింది వాడికి. అందుచేతే వీళ్లకు అభిమానంలేదు; తమ ప్రవర్తనచూసి ఎవరన్నా ఏమన్నా అనుకుంటారనే భయంలేదు. వాళ్లకి ఇతరులతోగల సంబంధాలన్నీ స్వార్థం మీదా, సాధింపులమీదా ఆధారపడినవి.

ఈ పెళ్లి అట్టహాసమంతటికీ వాస్తవమైన విషయం తనకూ లక్ష్మికీ ఏర్పడిన మొగుడు పెళ్లాం సంబంధం మాత్రమే. మిగిలినదంతా వొట్టి అబద్ధం, కృత్రిమానందం, నిరర్థకమైన పోట్లాటలు. సుందరం మనస్సు మనిషికీ మనిషికీ మధ్య ఉండదగిన ఆదర్శ సంబంధంగురించి ఆలోచి

స్తున్నది. ఆ సంబంధం బయటి ప్రపంచంలో ఎక్కడా కని పించలేదు.

ఆఖరుకు జానకీ, నరుసూ సాగించిన శృంగారం కూడా సుందరానికి నచ్చలేదు. జానకి కింకా కార్యం చెయ్యలేదు. అయినా విడిదిలో వాళ్ళిద్దరూ కొంత సందడి చేశారు. నరుసు హార్మోనియంతో సహా దిగాడు. అయిదు రోజులూ పెళ్ళివిడిది నరుసు పాటలతో హోరెత్తిపోయింది. జానకి విడిదిదొడ్లో కొబ్బరిచెట్టు ఆకులుకోసి నాలుగైదు బూరాలు తయారుచేసింది. నరుసు హార్మోనియం ముందుంచుకొని పాట ప్రారంభించినప్పుడల్లా జానకి తానుచేసిన బూరాలు నాలుగూ నలుగురు పిల్లలకిచ్చి కిటికీకిందనుంచి ఊదమనేది. విడిదియావత్తూ కోలాహలమై పొయ్యేది. నరుసుపాట వినాలని కుతూహల పడేవాళ్లు జోక్యం కలిగించుకుని పిల్లలదగ్గిర్నుంచి కొబ్బరాకు బూరలు లాక్కునేదాకా అల్లరిసాగేది.

"నా పాట వినటం ఇష్టంలేనివాళ్లు చెవుల్లో ఇంత దూది పెట్టుకోరాదా? లేకపోతే అట్లా చల్లటి ఎండలో ఇసకమీదికి షికారు వెళ్లరాదా!" అని నరుసు పాటపాడే వాడు. జానకి మాట్లాడేదికాదు.

ఒకసారి నరుసు "ఇంత పెద్ద పెళ్ళివిడిది ఉంది. నాకెవరూ ఒక చుక్క సెంటురాసిన పాపాన పోరామె" అన్నాడు. ఆ రోజు సాయంకాలమే జానకి విడిదిదగ్గిరికి అమ్మవచ్చిన వాళ్లదగ్గిర బేడాపెట్టి 'ఓటో దిల్బహార్'

బుడ్డికొని నరుసుపెట్టెలో బట్టలన్నిటికీ పట్టించేసింది. తర వాత నరుసు పెట్టె తెరుస్తూనే ముక్కుగట్టిగా మూసుకుని "హరిహరీ!" అన్నాడు. ఆ తరవాత పెళ్ళిపూర్తి అయే దాకా నరుసు బట్టల వాసనను గురించి అందరూ ఏడి పిస్తూనే ఉన్నారు.

బూజంబంతిరోజున నరుసూ జానకీ చేసిన అల్లరి ఇంతా అంతా కాదు........

నరుసు పల్లెటూరిబైతని సుందరం ఏనాడో నిశ్చ యించుకున్నాడు. తనచెల్లెలు జానకి గంభీరమైన మనిషిగా ఉంటుందని వాడు ఆశించాడు. మనుషులంతా చాలా గంభీరంగా ఉండాలని వాడి ఉద్దేశం. తానుకూడా ఉండదగి నంత గంభీరుడుగా ప్రజలకు కనిపిస్తున్నాడో లేదో అన్న భయం సుందరాని కుండేది. నరుసు హార్మోనియం వెంట బెట్టుకురావటమే సుందరానికి ఏవగింపు కలిగించింది. దానికితోడు జానకీ వాడు కలిసి అల్లరి చేస్తున్నారనీ, వాళ్ళనుచూసి అంతా నవ్వుతున్నారనీ తెలిసి సుందరం లోలోపల చాలా చిరాకుపడ్డాడు. వాడు ఎక్కువభాగం పెళ్ళివారింటో ఉండేవాడు గనక విడిదిలోజరిగే విషయాలు వాడికి తెలియవు. నరుసు సంగీతం చాలామందిని ఆకర్షిం చిందంటే వాడు నమ్మలేక పోయినాడు. కాని పెళ్ళి నాలుగోరోజు ఉదయమే సుందరం విడిదికివచ్చి చాలా సేపు కూర్చున్నాడు. అప్పుడు నరుసు చాలా పద్యాలూ, పాటలూ పాడాడు. ఎవరో కోరగా బాలగంధర్వాది

"మూర్తిమంత" పాడాడు. ఒకసారి కాదు అరడజనుసార్లు పాడితేగాని వినేవాళ్ళు వదలలేదు. పెళ్ళికివచ్చినవాళ్ళు కాక రోడ్డు మీాద పోయ్యేవాళ్లు కూడా చాలా మంది పోగయినారు.

సుందరానికి ఒక్కసారి పెద్ద కనువిప్పయినట్టయింది. బాల గంధర్వా ఎవరో, "మూర్తిమంత" ఏభాషో, అసలు పాట ఎట్లావుంటుందో సుందరానికి తెలీదుగాని నరుసుకన్న ఆ పాట ఇంకెవరుగాని బాగా పాడగలరని సుందరం ఊహించలేక పోయినాడు. వాడు మొట్టమొదటసారి నరుసును చూసుకుని గర్వించాడు.

"పాట చాల ఇంప్రూవ్ చేశావురా!" అన్నాడు సుందరం.

"తొందర పడమాకా! ఎప్పటికన్నా పారుపల్లి సుబ్బారావుపక్క కృష్ణుడు వెయ్యాలి. అప్పుడు మనప్రభ వెలగాలి" అన్నాడు నరుసు.

"నీకేం చాదస్తమా ఎట్లా? ఎప్పుడో మంచిరోజు చూసి నరుసును పంపించేస్తాను. గుట్టు చప్పుడు కాకుండా పిల్లని గదిలోకి పంపించెయ్యి" అని సీతమ్మగారికి శేషగిరి సలహా ఇచ్చాడు.

ఇట్లా చెయ్యటానికి సీతమ్మగారి అంతరాత్మ ఎంత మాత్రమూ ఒప్పలేదు. అంతరాత్మను నమ్ముకుని అది చెప్పినట్టుచేస్తే పొరపాటు జరగదన్నభ్రమ చాలామందికి ఉంటుంది. కాని అంతరాత్మలకు ఒక్కొక్కప్పుడు కిం

చిత్తయినా ప్రపంచజ్ఞానం ఉండదు. అవి మనచేత ఎన్నో బుద్ధిమాలిన పనులు చేయిస్తాయి. అంతరాత్మను అనుసరించే సీతమ్మగారు తన కొడుక్కు విద్యాల వారిచ్చిన అయిదువందలకు సరిపడా కోడలికి నగలుచేయించి కొడుకు పెళ్ళిఖర్చులకు మరో అయిదారు వందలు అప్పుచేసింది. నలుగుర్నీపిలిచి ముచ్చటగా జానకికి గర్భాధానం జరిపించాలంటే ఎంతహీనంగా చేసినా నూరూ, నూటయాభై ఖర్చు కాక తప్పదు. ఇంకోనెలలో సుందరం కాలేజీలో ప్రవేశించవలసి ఉన్నది. ఇటు పిల్లని కాపరానికి పంపి, ఇల్లంతా అద్దెకిచ్చి తానూ, పిల్లవాడూ పొరుగూరు కాపరం పెట్టాలి. అన్నిటికీ కలిపి మరో వందో, వందన్నరో కావాలి. సీతమ్మగారి అంతరాత్మను చూడబోతే అది జానకి కార్యానికి డబ్బు తగలెయ్య మంటున్నది; మగపిల్లవాడని పక్షపాతం చూపకూడదంటున్నది. ఇదే నువు పిల్లకు నీ చేతి మీదుగా జరిపే ఆఖరుముచ్చట, ఆ తరవాత పిల్ల అత్తవారిసొత్తు అంటున్నది.

శేషగిరి సహాయంతో సీతమ్మగారు తన అంతరాత్మ నోరుమూసి ఎవరికీ తెలియకుండా కొద్దిఖర్చుతో కూతుర్నీ అల్లుణ్ణీ కలిపింది. మూడు నిద్దర్లయాక శేషగిరి కుటుంబమంతా వెళ్ళిపొయ్యేటప్పుడు జానకికూడా వాళ్ళతో వెళ్ళిపోయింది.

జానకి వెళ్ళిపోయిన తరవాత సీతమ్మగారూ సుందరం మిగిలేసరికి వాళ్ళిద్దరిమధ్యా ఏర్పడిన ఎడం ఇద్దరికీ తెలిసివచ్చింది. తల్లి ఏదన్నా చెబితే సుందరం ఊఁకొడ

తాడు. వాడు వింటున్నాడో లేదో కూడా తల్లికి తెలీదు. ఏ విషయం మాట్లాడితే కొడుకు సంభాషిస్తాడో తెలుసుకుందామని సీతమ్మగారు చాలా రకరకాల విషయాలు చర్చించి ఆఖరుకు కొన్ని నిర్ణయాలకు వచ్చింది. సుందరానికి ఇంటికి సంబంధించిన డబ్బు చిక్కులు- రాబడీ, ఖర్చూ, బాకీలూ, వడ్డీలూ- మాట్లాడటం యిష్టంలేదు. వాటినిగురించి ఆలోచించటంగాని వినటంగాని వాడికి బాధ; చుట్టపక్కాలను గురించి వినటం విసుగు; తన చదువుగురించి తల్లి మాట్లాడటం వాడికిష్టంలేదు. అందుచేత ఆవిడకు కొడుకుతో మాట్లాడదగిన విషయాలే లేకుండా పోయినాయి. పోనీ సుందరం తనకిష్టమైన విషయాలు తల్లితో మాట్లాడతాడా అంటే అదీ ఉండేదికాదు.

"ఏంరా, సుందరం? ఈయేడు మీ అత్తవారి ఊళ్లో కాలేజీ పెడుతున్నారుటగా? హాయిగా అత్తవారింటో ఉండి చదువుకోరాదూ?" అన్నది సీతమ్మగారు.

"నాకక్కర్లేదు. కొత్తగాపెట్టే కాలేజీలు హైస్కూళ్లల్లే ఉంటాయి. చేతగాని లెక్చరర్లుంటారు. వాటిల్లో చదవటంకన్న చదువు మానటం మంచిది" అన్నాడుసుందరం.

ఇంకో పదిరోజులకు కాలేజీలు తెరుస్తారనగా పార్వతీశంగారు వచ్చాడు. ఆయనకూడా అదే సలహా ఇచ్చాడు. సుందరం వెంటనే ఒప్పుకున్నాడు.

సీతమ్మగారు కొడుకును దెప్పకుండా ఉండలేకపోయింది.

"ఏంరా? కాలేజీ చదువుకు అత్తవారూరు పామంటే కాదు కూడదంటివే?" అని కొడుకును అడిగిందావిడ.

సుందరం తల్లికేసి చూసి ఏమీ పలకకుండా ఊరు కున్నాడు. తల్లిప్రశ్నకు వాడు చెప్పగల సమాధానం ఉంది. "మా అబ్బాయిని మీ ఇంట్లోపెట్టుకుని చదువు చెప్పించండి" అని తల్లి తన మామగారితో అనటం సుందరానికి ఎంతమాత్రమూ ఇష్టంలేదు. అంతకన్న తనకు అవమానం ఉండబోదని వాడి అభిప్రాయం. కాని మామగారు తనకు తానై అడిగాడు గనక వాడు సమ్మతించాడు. ఇదంతా తల్లికి వివరించి చెప్పటానికి వాడికి ఎంతమాత్రం మనసు పోలేదు. తన భావాలను ఆవిడతో చెప్పుకోవటం వాడికి అలవాటు తప్పింది.

ఇదంతా తెలియదు గనక సీతమ్మగారు బాధ పడ్డది. తనూ పిల్లాడూ వెళ్ళి ఏ పొరుగూరులోనో కాపరం పెడితే ఖర్చు జాస్తి అవుతుందన్న ఉద్దేశంతో ఆవిడ, సుందరం అత్తవారింట ఉండి చదువుకుంటే బాగుండునని అనుకున్నదేగాని, పిల్లవాడినికూడా పంపించేసి తాను ఒంటరి గత్తె కావటం ఆవిడకేమీ ఇష్టంలేదు. పార్వతీశంగారు సుందరాన్ని తన ఇంటికివచ్చి చదువుకోమన్నప్పుడు సుందరం తనకు చెప్పిన సమాధానమే చెబుతాడని సీతమ్మగారు రూఢిచేసుకున్నది. తనకు చెప్పిన అభ్యంతరాలలో ఏ ఒకటీ మామగారితో చెప్పకపోగా సుందరం సరేననేసరికి తనకేదో గొప్ప ద్రోహం జరిగినట్టు సీతమ్మగారు భావించుకున్నది. పాపం ఆవిడ ఇంకోఊళ్లో తానూ కొడుకూ పెట్టబోయే కాపరంగురించి చాలా అంచనాలు వేసుకున్నది తన కొడుకును మళ్లీ తన దగ్గరవాణ్ని ఎట్లా చేసుకుం

డామా అని ఆలోచనలు చేసింది. ఈ ఆలోచనలన్నిటినీ భగ్నంచేసి తనను దిక్కులేని దాన్నిగా వొదిలేసి సుందరం అత్తవారింటికిపోవటానికి సిద్ధపడ్డాడు.

"పెళ్ళికాగానే మగపిల్లలకు అత్తవారు దగ్గరబంధువులై పోతారు కాబోలు" అనుకున్నది సీతమ్మగారు.........

అల్లుణ్ణి తనవెంట తీసుకుపోవటానికి పార్వతీశంగారు సిద్ధపడ్డాడు.

"అక్కగారూ, మీరుకూడా బయల్దేరండి. మీరు ఒక్కరూ ఎట్లా ఉంటారు గనక?" అన్నాడాయన.

మరోసమయంలో అయితే సీతమ్మగారు ఈ మాటకు సంతోషించేదేమోకాని ఇప్పుడున్న మనస్థితిలో ఆవిడకిది వేడుక పిలుపులాగా వినిపించింది. తనకొడుకు తనకు దూరంగా ఉండాలని ఉబలాటపడుతుంటే అట్లాగే ఉండనీ! వాడూ వాడి మామగారూ ఏమన్నా చేసుకోనీ! మధ్య పానకంలో పుడకల్లే తనెందుకూ? ఈ ఉబలాటం ఎన్నాళ్ళో తను చూడకపోతుందా?

"ఇంకానయం! వాడు వస్తానంటున్నాడుగా? తీసుకు వెళ్ళండి. నే నింటిపట్టున కృష్ణా రామా అనుకుంటూ పడిఉంటా" అన్నది సీతమ్మగారు.

"ఒంటరిగా ఉంటారా?"

సీతమ్మగారికి లోపల మండిపోయింది. తనను ఒంటరిదాన్ని చేశాడన్నమాట పడకుండా ఉండగలందులకు ఆయన తనను ఆహ్వానిస్తాడా? ఏం మనిషి? అల్లుణ్ని తీసుకు

పోవాలి. ఎవరిచేతా ఏమీ మాటరాకుండా చూసుకోవాలి! అదీ ఆయన ఎత్తు.

"తప్పుతుందా? నేనుకూడా పెత్తనాలకుపోతే ఇల్లే మవుతుంది చెప్పండి?" అన్నది సీతమ్మగారు.

"ఇంటికేం? అద్దెకిచ్చేస్తే సరి?"

"ఆఁ, అద్దెవాళ్ళున్నకొంప అదెంతకాలం ఉంటుంది. ఇంటికైనా మనిషి ఉండొద్దూ?"

పార్వతీశంగారువిరమించాడు. ఆయనతో మాట్లాడు తున్నప్పుడే సీతమ్మగారు ఇల్లంతా అద్దెకిచ్చి తను పెళ్ళి కూతురుదగ్గిర ఉండ నిశ్చయించింది.

అయినా కొడుకు వియ్యంకుడివెంట వెళ్ళిపోగానే ఆవిడకు దుఃఖం ఆగలేదు. ఎవరూచూడకుండా ఆవిడ పొయిదగ్గిర కూచుని, గాయంనుంచి రక్తంలాగా ఎంత తుడిచినా ఆగని కన్నీరుతో కట్టుకున్నబట్ట ఇంతమేర తడుపుకున్నది.

20

సుందరం అత్తవారింటికి వచ్చేశాడు. వాడికి ఇద్దరు బావమరుదులు. జగన్నాథం లక్ష్మికన్న పెద్దవాడు. అయినా సుందరంకన్న చిన్నవాడు. ఫిఫ్తుఫారంలోకి రాబో తున్నాడు. రెండోవాడు కనకం. ఫస్టుఫారం చదవబోతు న్నాడు. వాడు చాకులాంటివాడు. సుందరాన్ని చూస్తే జగన్నాథానికి ఎంత భక్తిగాఉండేదో కనకానికి అంత నిర్లక్ష్యం ఉన్నట్టుండేది. వాడు జగన్నాథంలాగా తన దగ్గి రకువచ్చి కూర్చోకపోవటమూ, తనతో కబుర్లు చెప్పకపోవ

టమూ చూసి మొదట్లో సుందరం నొచ్చుకున్నాడు. కాని త్వరలోనే నిజం తెలిసింది. కనకం సుందరాన్ని తప్పించుకు తిరగటానికి కారణం జగన్నాధమే, కనకానికి చాలా ఏళ్ళ నుంచీ జగన్నాధంతో పోటీ. అన్నకంటె తన తక్కువ ఏమీ లేదనీ, తనంతవాడు తాను అనీ ఋజువుచేసే ప్రయత్నంలో ఉన్నాడు కనకం. వాడికి ఏ విషయంలోనూ జగన్నాధం సహాయ సానుభూతులు అవసరంలేదు. వాడి స్నేహితులుతో పీడికి సంబంధంలేదు, అంతే.

సుందరానికి మిగిలిన అన్ని చుట్టరికాలకన్నా ఈ బావమరుదుల చుట్టరికంలో ఏదో మాధుర్యం కనిపించింది. నిన్నగాక మొన్న తనపెళ్ళి అయేవరకూ వాళ్ళకు తాను ఎవరో,తనకు వాళ్ళెవరో? ఇవాళ వాళ్ళు "బావా,బావా" అంటూ ఎంతో ఇష్టంగా, అభిమానంగా ఉంటున్నారు. ఇప్పటివరకూ సుందరం తన పుటకతోవచ్చిన చుట్టరికాలే ఎరుగును.

అత్తగారు మామగార్లను గురించి సుందరానికి ఈ భావం కలగలేదు. వాళ్ళు పెద్దవాళ్ళు. వాళ్ళు తనను "ఏం నాయనా? ఏమోయ్? భోజనానికి లేవోయ్!స్నానం చెయ్యవోయ్!" అనటంలో వాళ్ళ పెద్దరికమూ, వాత్సల్యమూ మాత్రమే కనిపిస్తున్నాయి. తాను అల్లుడు కాకపోయినా వాళ్లు తనపట్ల అదేవిధంగా ప్రవర్తింపవచ్చు. అందులో విశేషం ఏమీలేదు. ఇక లక్ష్మి ఉందంటే— లక్ష్మితో తనకుగల సంబంధం ఇంకా అచరణలోకి రానిది. ప్రస్తుతం లక్ష్మి తన కంటపడకుండా మాత్రం తిరుగుతూ

ఉంటుంది. తను రాగానే స్ప్రింగుతన్నినట్టు లేచినిలబడుతూ ఉంటుంది. పెద్దగా మాట్లాడేది కాస్తా గొంతుతగ్గించి త్వరలోనే మాట్లాడటంకూడా మానేస్తుంది. తను మాట్లాడుతుంటే బహుశా చాటునుండి ఆలకిస్తూకూడా ఉండవచ్చు.

సుందరం అత్తవారు ఒకప్పుడు దర్జాగా బతికినవారనటానికి సందేహంలేదు. ఇప్పటికీ వాళ్ళకు దర్జా పూర్తిగా చావలేదు. సుందరం అత్తగారు కమలమ్మగారిది ఇప్పటికీ పెద్దచెయ్యి. వంటదగ్గిర్నుంచీ, వడ్డనదగ్గిర్నుంచీ ఆవిడ పెద్దచెయ్యి కనిపిస్తూనే వుండేది. ఇప్పుడు తాను చేసేవంట నలుగురికే అయినా గుండిగలతో వంటచేసే అభ్యాసంకల దానిలాగా కూరముక్కలూ, పులుసుముక్కలూ పెద్దవి తరిగేది, అయినా మనిషిలో పొదుపు లేకపోలేదు.

పెళ్ళిలోనూ, మనుగుడుపులకు వచ్చినప్పుడూ సుందరం అత్తవారి యథార్థపరిస్థితి పసికట్టలేకపోయినాడు. కాని వారి దారిద్ర్యం ఈసారి దాగలేదు. ఈ దారిద్ర్యం తిండిదగ్గర బయటపడేది కాదుగాని. మిగిలిన అన్ని విషయాలలోనూ బయటపడేది. పెద్దవాళ్ళదేమిటి, మగపిల్లలిద్దరికీ మంచి చొక్కాలూ, లాగులూ కూడా లేవు. ఈ విషయంలో లక్ష్మి కొద్దిగా నయం. అదైనా ఇటీవలనే పెళ్ళి అయివుండటాన కావచ్చు.

ఇల్లంతా గాలించినా కాలక్షేపానికి చదువుకునేటందుకు ఒక పుస్తకంగాని, చూసుకునేందుకు బొమ్మలుగాని ఆ ఇంట్లోలేవు. తోచనప్పుడు చదువుకునే అలవాటుగల సుందరానికి ఈ ఇల్లు చూస్తే ఆశ్చర్యం వేసింది. ఇంటికంతకూ కలిసి రెండే మంచాలు. ఒకటి పార్వతీశంగారు

ఉపయోగించేవాడు. రెండోది సుందరానికి వేసేవాళ్ళు. మిగిలిన అందరూ కిందనే పడుకునేవాళ్ళు. సుందరం వేసుకునే పరుపుతప్ప ఇంటో మరొక పరుపులేదు. కింద పడుకునేవాళ్ళంతా పాతగుడ్డలు కుట్టిన బొంతలు పరుచుకు పడుకునేవారు. పార్వతీశంగారు మటుకు మంచంమీద జంపఖాన పరుచుకుని తలకింద రాయిలాంటి దిండొకటి పెట్టుకునేవాడు.

అయితే సుందరం దృష్టికిదంతా దారిద్ర్యంగా కపించలేదు. ఐశ్వర్యం చూడనివాడికీ, అందులో ఆనందం మరగనివాడికీ దారిద్ర్యం బాధ కలిగించదు, లేమిగా స్ఫురించదు. తన అత్తవారు ఏదో తపస్సుచేస్తున్నా రనిపించింది సుందరానికి. ఆ జీవితంలో పాల్గొనటం వాడికేమీ బాధ అనిపించలేదు.

ఆ అందరిలోకీ కనకమే కొంచెం భిన్నంగా ఉండేవాడు. వాడు తన చొక్కా లాగువిషయం పోట్లాడేవాడు. "నాకు మంచి ట్వీల్లు, చొక్కాలు కుట్టించు, నాన్నా. ఈసారి నాకు మంచి పంట్లాం కుట్టించు నాన్నా" అని వాడు తండ్రిని రోజూ పోరేవాడు. పార్వతీశంగారు "సరేలేరా, అట్లాగేలేరా" అని సమాధాన మిచ్చేవాడు.

కనకం తనసుఖం తను ఏదోవిధంగా చూసుకునేవాడు. గాని మిగిలినవాళ్ళ జీవితం పంచుకుని సంతృప్తిపడేవాడు కాడు. ఏదోవిధంగా, వాడు కానీ సంపాదించి సోడా తాగేవాడు. అణా సంపాదించి కాఫీహోటల్లో ఒక ఇడ్లీ, అరకప్పు కాఫీ తాగేవాడు. బేడా సంపాదించి సినిమా

మొదటిఆటకు వెళ్లివచ్చేవాడు. ఇటువంటివాటిల్లో వాడికి అమితమైన ఆనందం ఉండేది. జగన్నాథానికి ఇటువంటి పనులు చేయాలన్న ఉబలాటంగానీ, చేస్తే ఆనందంగాని ఉండేదికాదు—కనీసం ఉన్నట్లు పైకి కనపడేదికాదు.

సుందరం తనవెంట కొంతడబ్బు తెచ్చుకున్నాడు. అప్పుడప్పుడూ తన బావమరుదులను వెంటబెట్టుకుని ఏ సినిమాకో, కాఫీహోటలుకో బయల్దేరేవాడు. అటువంటప్పుడు కనకం ఎంతో ఆనందం కనబరిచేవాడుగాని, జగన్నాథంమటుకు కొంచెమన్నా తొణికేవాడు కాదు.

లక్ష్మి అన్నలాంటిదిగాని, తమ్ముడిలాంటిది కాదు. అది తల్లికి ఇంటిపనులన్నిటిలోనూ సహాయపడేది. పనిలేనప్పుడు ఏ స్నేహితురాళ్లతోనో, తల్లితోనో కబుర్లుచెబుతూ కూర్చునేదితప్ప మామూలు ఆడపిల్లల వ్యాపకాలేవీ పెట్టుకునేదికాదు. కుట్లూ, అల్లికా,పాటలూ,పుస్తకాలూ మొదలైన సరదాలేవీ దానికి లేవు. ఇష్టంలేకనో, జరక్కనో సుందరానికి తెలీదు. లక్ష్మి చదువుతుందనే ఆశతో సుందరం తెగబడి తన దగ్గరఉన్న డబ్బులో కొంతపెట్టి రెండు మూడు ఆంధ్ర ప్రచారిణీ నవలలూ, ఒకటి రెండు పత్రికలూ కొన్నాడు. లక్ష్మి పనికూడా మానేసి వాటిని తదేకధ్యానంతో చదివింది. వీలయినప్పుడల్లా పుస్తకాలు కొనాలని సుందరం సంకల్పించాడు.

*   *   *   *

అత్తవారింట తనకు అల్లుడి మర్యాద అతిగా జరగటం సుందరానికి కిష్టంలేదు. కొద్దిరోజులు జరిగేమర్యాద

చాలాకాలం జరగదని వాడికి తెలుసు. ఇప్పుడు మర్యాద చేయించుకోవటం సులభమే అయినా తరవాత అది సన్నగిల్లినప్పుడు తనకు తప్పక బాధ కలుగుతుందని వాడినమ్మకం. అంత్యనిష్ఠూరంకన్న ఆదినిష్ఠూరం మేలు. రెండు సంవత్సరాలో, నాలుగు సంవత్సరాలో తాను ఇక్కడే ఉన్న మీదట ఏర్పడే పరిస్థితిని తన అత్తవారు తనలాగా ఊహించుకోలేకపోతున్నారని సుందరం అనుకున్నాడు. అన్నం దగ్గిర అత్తగారు వడ్డించేటప్పుడూ, మధ్యాహ్నంపూట కేవలం తన ఒక్కడికోసమే టిఫిను చేసినప్పుడూ సుందరం చాలా బాధపడేవాడు. తనకు ప్రత్యేకంగా టిఫిను చెయ్యొవద్దని చెప్పేవాడు. కాని ఎవరూ వినిపించుకునేవారు కారు.

అత్తవారివైపు చుట్టాలతో సుందరానికి మరొక సమస్య అయింది. వాళ్ళందరూ తనకు ఎవరో అన్నట్టు వాడు భావించేవాడు వాళ్ళ పుట్టు పూర్వోత్తరాలూ, పేర్లూ, చుట్టరికాలూ జ్ఞాపకం పెట్టుకోవాలంటే సుందరానికి విసుగుగా ఉండేది. వాళ్ళు కూడా ముభావంగా ఉన్నప్పుడంత ఇబ్బంది లేదుగాని వాళ్ళు తనతో ఆప్యాయంగా మాట్లాడటం ప్రారంభించినప్పుడూ, తనతో చిన్నతనంనుంచీ పరిచయం ఉన్నట్టు ప్రసంగించినప్పుడూ వాడికి ఊపిరిసలిపేది కాదు. చిక్కేమిటంటే సుందరం ఎటూగాని వయసులో ఉన్నాడు. తాను పెద్దవాడైపోయినట్టు తనకన్న చిన్నవాళ్లను నమ్మించగలడుగాని తనకన్న చాలా పెద్దవాళ్లను నమ్మించలేడు. ఆ వయసులో ఉన్నవాళ్ళను చూసినప్పుడు పెద్దవాళ్లకు పొడిచిచూడాలన్న ప్రేమ కలుగుతుంది.

అందులోనూ పార్వతీశంగారిది చుట్టపక్కాలు వచ్చి పోయ్యేకొంప. కమలమ్మగారి బలగం మరీ జాస్తి. వాళ్ళలో చాలామంది గొప్ప గొప్ప హోదాల్లోకూడా ఉన్నారు. ఆవిడ చెల్లెలొకావిడ పట్నంలోనే నివాసం. మొగుడు అడ్వొకేటు. కమలమ్మగారి పినతండ్రి మేజిస్ట్రేటు పనిచేసి పింఛను పుచ్చుకున్నాడు. పింతల్లి కొడుకొకాయనకు పెద్ద వ్యాపారమున్నది.

పార్వతీశంగారింటికి వచ్చిపొయ్యేవారిలో గంభీరులున్నారు, వెకిలివాళ్లున్నారు, హాస్యగాళ్లున్నారు, ఎవరితోనూ పలకకుండా మొహం ముడుచుకునే వాళ్ళున్నారు. అందరికన్నా ఒక పెద్దమనిషి సుందరానికెక్కువ ఆగ్రహమూ ఆశ్చర్యమూ తెప్పించాడు.

"ఏం బాబూ, నువేనా పార్వతీశం అల్లుడివి ? నేను పెళ్ళికి రాలేదులే. మా పార్వతీశం ఈ పెళ్ళితో పూర్తిగా జీవరమైపోతే పోయినాడు గాని మంచి అల్లుణ్ణే సంపాదించాడులే" అన్నాడు.

ఈ మాటల్లో హాస్యమేఉందో, వ్యంగ్యమేఉందో, విషమేఉందో, కేవలం బర్బరత్వమే ఉందో సుందరం తేల్చుకోలేదు. అందుచేత దీనికి సమాధానం చెప్పలేదు. ఒకవేళ చెప్పుదామనుకున్నా ఏంచెప్పాలో సుందరానికి తెలిసివుండేది కాదు. తనకు పిల్లనిచ్చి పెళ్ళిచేసి తన మామగారెంత నష్టపడ్డాడో సుందరం ఎరగడు.

* * *

రెండుమూడు రోజుల్లో సుందరం కాలేజీలో ప్రవేశిస్తాడనగా శ్యామలగారు, అంటే కమలమ్మగారి చెల్లెలు, పట్నంలో భర్త హైకోర్టు ప్రాక్టీసు చేస్తున్నావిడ, వర్షాకాలంలాగా ఒక్కుమ్మడిగా పిల్లలతో సహా వచ్చిపడింది. ఆవిడభర్త తాలూకు బంధువు లెవరింట్లోనో కాకినాడలో వివాహమైతే వెళ్ళారుట, తిరిగి పట్నం వెళుతున్న శ్యామలగారు అక్కగారినీ, కొత్తగా పెళ్ళయిన అక్క కూతుర్నీ చూసిపోదామని దిగబడింది.

సుందరం పిన్నత్తగారి ధాటికి తట్టుకోలేక మొదట్లో దిమ్మరపోయినాడు. ఆవిడ మాట్లాడటం మొదలుపెడితే ఒకే కాలమందు అరడజను విషయాలు అవలీలగా మాట్లాడగలదు. ఆ సంభాషణయొక్క సారాంశం ఒక్కముక్కలో చెప్పాలంటే, "నా జీవితం తారామండలంగా వెలిగిపోతోంది" అని.

"మొన్న బొబ్బిలి రాజాగార్ని కలిసినప్పుడు మా ఆయన స్థానం నరసింహారావును రాజాగారికి పరిచయం చేశారు చూడూ—అప్పటికి మా ఆయన స్థానాన్ని ఎరిగి ఎంతకాల మయిందిగనకా? ఈయన ఊటీవెళ్ళి గవర్నరుగారి వెంట నెలరోజు లుండిరావటానికి ముందేగా?...." ఈ ధోరణిలో ఆవిడ గంటలతరబడి మాట్లాడగలదు.

ఆవిడ అభిప్రాయం అందరిదృష్టిలోనూ చాలా గొప్పదిగా కనబడటమే అయినట్టయితే సుందరంమీద ఆవిడ సంభాషణ ఆటే పారలేదు. ఆవిడకు గొప్ప స్నేహాలున్నాయని వాడు గ్రహించాడు—ఆవిడ మాటల్లో పదో

వంతు నిజమైనా పెద్దెత్తున జీవిస్తున్న మనిషే. కాని ఇతర విషయాల్లో ఆవిడనుగురించి సుందరం మెచ్చుకోలేకపోయి నాడు. ఒకపూట ఆవిడే వంట చేసింది. ఆవిడను వంటింటో చూడకుండానే సుందరం ఆవిడకు వంటచెయ్యటంలో ఏమీ ఆసక్తిలేదనీ, ఎప్పుడయిపోతుందా అన్నట్టు చేస్తుం దనీ, ఆఖరుకు ఆవిడకు తిండిగురించి కూడా ఏమీ తెలీ దనీ నిశ్చయించుకున్నాడు. పప్పుపులుసు చేసి పెసరపచ్చడి చేసింది. పప్పుపులుసులో వంకాయముక్కలు వేసింది. వం కాయపులుసు పచ్చడి చేసింది. అందులో ఉల్లిపాయలు వేసింది. వేరే మళ్ళీ ఉల్లిపాయపచ్చడి చేసింది. వంకాయ కూర చేసింది. అందులో ఉల్లిపాయలు వేసింది. పులుసు కాగలేదు. వంకాయపులుసు పచ్చడిలో ఉప్పువెయ్యటం మరచిపోయింది. వంకాయకూర బొగ్గు ప్రమాణానికి మాడింది.

"పాపం ఈ ఇల్లాలు వంటింటో ఉల్లిపాయలతోనూ, చింతపండుతోనూ, వంకాయతోనూ ఇష్టంవచ్చినట్టు ఆడు కున్నది. వంట చేసినంతసేపూ ఆవిడ ఊటీగురించీ, బళ్లారి రాఘవాచారి గురించీ, ఉల్లిపాడు జమీందారుగురించీ, హైకోర్టు చీఫ్ జస్టిసు గురించీ మాట్లాడుతూ వుంటుంది" అనుకున్నాడు సుందరం. వాడి ఊహ సరో కాదో చెప్పిన వాళ్ళు లేరు.

గొప్ప కవి కవిత్వంలాగా ఆవిడను చూస్తున్నకొద్దీ సుందరానికి ఆవిడలో ఎన్నో కొత్తవిషయాలు కనపడ సాగాయి. పైకి ఎంతో ఉల్లాసంగా, ఎక్కడో ఆకాశవీథుల్లో,

మహోన్నత భావాలమధ్య విహరిస్తున్నట్టు కనపడటమూ, ఏవేవో తలుచుకుని విరగబడి నవ్వటమూ, తాను మాట్లాడు తున్న మాటలు అవతలవాళ్ళమీద ఎట్లా పనిచేస్తున్నదీ గమనించలేకపోవటమూ చూసి ఆవిడ తన జీవితంతో చాలా అసంతృప్తి చెందిఉండాలని అనుకున్నాడు. తన కిష్టమైన విషయాలనుగురించి ఎంతో అద్భుతంగా చెప్ప టమూ, తన కిష్టంలేనివాటిని గురించి ఎంతో జుగుప్స కన బరచటమూ శ్యామలగారికి అలవాటు. ఎంతో వయస్సులేని సుందరానికే ఆవిడలో ఓర్వలేనితనమూ, కుళ్ళుమోతు తనమూ, చాడీఖోరుతనమూ, తాను చెప్పేదానికి తిరుగు వుండ వీలులేదన్న అహంకారమూ, తెలియనివి తెలిసినట్టు నటించటమూ ఉన్నట్టు తోచింది.

కాని ఆవిడను ఏవరూ పల్లెత్తుమాట అనలేదు. ఆవిడ చెప్పినవన్నీ శ్రద్ధగా విన్నారు. ఆవిణ్ణి ఆనందపరచ టానికి విశ్వప్రయత్నాలు చేశారు. ఆవిడతోపాటు నవ్వారు. ఒక్క సుందరం తనను గురించి ఏమనుకుంటున్నాడో మటుకు ఆవిడకు అర్థంకాలేదు. అందుచేత ఆవిడ నలుగు రినీ కూర్చోబెట్టి, బహిరంగ సభలకు పనికివచ్చే గొంతుతో మాట్లాడేటప్పుడు, పక్కన సుందరం ఉండటం జరిగితే వాడికేసి మధ్యమధ్య పక్కచూపులు చూసేది. ఒకసారి ఇది గమనించి సుందరం అక్కణ్ణుంచి లేచి అవతలికి వెళ్ళాడు. ఆవిడ బహుశా వాణ్ణి శపించుకుని ఉంటుంది.

శ్యామలగారి కిద్దరు పిల్లలు. ఒక ఆడపిల్లా, మగపిల్లా డూనూ. ఇద్దరూ అరవం మాట్లాడతారు. ఆడపిల్ల తల్లి

లాగే నోరు తెరిచినప్పుడల్లా గొప్పలు చెప్పుకుంటుంది. పిల్లవాడికి మటుకు నోట్లో నాలిక లేదు. ఆ ఇద్దర్నీ చాలా ఆదర్శంగా పెంచుతున్నట్లు శ్యామలగారు నటించేది. కాని ఆవిడ కా పిల్లలమీద ఏదో విసుగున్నట్టూ, తన అవతారానికి వాళ్లు ప్రతిబంధకంగా ఉన్నారని ఆవిడ భావిస్తున్నట్టూ సుందరానికి పొడగట్టింది. వాళ్ళమీద తనకు అంతలో కలిగే చిరాకును ఓర్పుకింద ప్రదర్శించేటందు కావిడ చేసే వ్యర్థప్రయత్నాలు సుందరాని కేమీ నచ్చలేదు. వాడు మనుష్యులను అర్థంచేసుకునేస్థితిలో ఉన్నాడుగాని సహించే స్థితిలో లేడు.

రెండు రోజులుండి శ్యామలగారు సుందరం కాలేజీలో ప్రవేశించేరోజే పట్నం బయలుదేరింది.

"ఏం నాయనా ? నువు నిజంగా పట్నం కాలేజీలో చేరవలసింది. చదువంటే పట్నంలోనే చదవాలి. సీటు మీ పినమామగారు అవలీలగా ఇప్పించి వుండేవారు. పట్నంలో ఆయన్నెరగనివాళ్ళెవరు? అంతా అయితే ప్రిన్సిపాల్ అవతారంగారి భార్యతో నేనన్నా చెప్పిఉండేదాన్ని....ఎప్పుడన్నా పట్నంవస్తే మా ఇంటోకూడా వుండిపోవచ్చులే, మేం పరాయివాళ్లంకాదు" అన్నదావిడ.

ఆవిడ ప్రారబ్ధమో, సుందరం ప్రారబ్ధమోగాని ఆవిడ అన్న ప్రతిమాటా వాడి చెవులకి తప్పుగానే వినిపించింది—అవతారం అనేఆయన ఏ కాలేజీ ప్రిన్సిపాలో తెలియకపోవటం అటుంచి.

"పట్నం చదువు చదివేటంత తాహతు లేదులెండి.

ఈ చదువు ఈడిస్తే చాలా అదృష్టవంతుణ్ణే" అన్నాడు సుందరం.

"డబ్బా?" అన్నదావిడ తూస్కారంగా. "వెధవ డబ్బు. నీ చదువుకయ్యే డబ్బుకూడా ఒక డబ్బేటోయ్, పిచ్చివాడా!" అన్నది శ్యామలగారు.

ఎవరో ఒకరికి డబ్బంటే అంత తృణీకారభావం ఉన్నందుకు సుందరం చాలా సంతోషించాడు.

ఆవిడ వెళ్ళిపోయిన మరుక్షణం సుందరానికి మళ్ళీ మానవ ప్రపంచంలో పడ్డట్టనిపించింది. కాని పార్వతీశంగా రన్నట్టు సందడంతా అణిగిపోయింది.

ఆరోజే సుందరం కొత్తగాపెట్టిన కాలేజీలో చేరాడు. ఆ సంగతి తల్లికి కార్డుక్కూడా రాశాడు. ఆ కార్డుతోబాటు మేనమామకూడా రాశాడు. తనవెంట ఉన్నడబ్బు చాలదని, పుస్తకాలు కొనుక్కోవటానికి 15 రూపాయలైనా పంపించమనీనూ.

ఈ కార్డుకు సమాధానం రాస్తూ శేషగిరి, "డబ్బు రెండు మూడు రోజుల్లో పంపిస్తాను. నిన్ననే మీ అమ్మ ఇక్కడికి వచ్చింది. ఇక్కడే ఉండమన్నాను. ఇల్లంతా అద్దెకిచ్చేద్దామని నా ఆలోచన" అని రాశాడు.

21

చదువంటే ఇప్పటికీ సుందరానికి పూర్వంఉన్న ఆదరాభిమానాలున్నాయి. కాని ఈ ఆదరాభిమానాలు

క్లాసు పుస్తకాల పరిమితిలో నిలిచి ఉండటంలేదు. అదివరలో పాఠ్యపుస్తకాలే సాహిత్యంగానూ, ఉపాధ్యాయులే రచయితలుగానూ ఉన్నట్టుండేది. ఇప్పుడు వాడు వేరే సాహిత్యాన్నీ వేరే గ్రంథకర్తలనూ తెలుసుకోసాగాడు. చార్లెస్‌డికెన్స్ నవలలూ, థామస్ హార్డీ నవలలూ వరుసగా తెచ్చుకుని చదివెయ్యసాగాడు. వాడికి మానవ సమాజంతో ఆటే పరిచయంలేని లోపాన్ని ఈ సాహిత్యం అద్భుతంగా తీర్చింది—కనీసం తీర్చినట్టు కనబడింది.

కాలేజీ పాఠాలూ, లెక్చరర్లూ—వీటిలో సుందరానికి ఆనందం కనిపించలేదు. ఒకప్పుడు వాడి జీవితంలోకల్లా స్కూలులో గడిపేకాలమే కాంతివంతంగా తోచేది. ఇప్పుడు కాలేజీలో గడిపేకాలం అంత కాంతివంతంగా లేదు. అంతమాత్రానికే సుందరానికి కాలేజీమీద అసహ్యం వేసిందనికాదు. ఇప్పటికికూడా కాలేజీ వాతావరణమూ, విద్యార్థులూ, వారి సాంగత్యమూ సుందరానికి ఆహ్లాదకరంగానే వుంది. అయినా "మంచి" అబ్బాయిగా లెక్చరరు చెప్పే మాటలన్నీ చెవులు రిక్కించి వినటమూ, సందేహాలు కలిగితే లెక్చరర్ను అడిగి నివృత్తి చేసుకోవటమూ చాలా అనవసర మనిపించింది.

హైస్కూలులో సుందరం సహాధ్యాయులకూ, కాలేజీ సహాధ్యాయులకూ ఏమీ సంబంధం లేదు. వీళ్ళలో అతి విచిత్రమైన వ్యక్తులున్నారు. జగన్నాథం ఆడవేషాలు వేస్తాడు, పాడతాడు. చిన్నప్పటినుంచీ నాటకాలలో

వేషాలు వేస్తూనే వున్నాడు. చిన్నప్పుడు లోహితాస్యుడూ, ప్రహ్లాదుడూ, కృష్ణుడూ వేశాడు. ఇటీవలనే ఆడవేషాలు ప్రారంభించాడు. బసవపున్నయ్య ఫుట్ బాల్ ఛాంపియన్. గోవిందరాజులు టెన్నిస్‌లో పైకివస్తున్నాడు, లెక్చరర్లతో ఆడుతున్నాడు. సుదర్శనం ప్రత్యేకత ఏమంటే క్లాసులో కనపడని అల్లరీ, కనపడే అల్లరీకూడా చేసేవాడు. ఒకనాడు ఇంగ్లీషు పాఠం జరుగుతూండగా వాడు గడియారం తెచ్చి బల్లకింద పెట్టి అలారం కొట్టించాడు. మరోరోజు తెలుగు క్లాసులో తన చుట్టుప్రక్కలవాళ్ళకు గారెలు పంచిపెట్ట సాగాడు. ప్రతి జీవి తన జన్మసార్థక్యంకోసం తెలిసో తెలియకో అనుక్షణమూ ప్రయత్నిస్తూ వుంటాడన్నమాట నిజమైతే, వరండాలో వెళ్ళే లెక్చరర్లమీదా, విద్యార్థులమీదా కాగితం బాణాలు వెయ్యటమూ, క్లాసు పాఠం మధ్య కప్పగంతులు గియ్యటమూ తన జన్మ సార్థక్యమని సుదర్శనం భావించాడన్నమాట.

సుదర్శనం చేసే పనులేవీ సుందరం చేద్దామనుకునే పనులు కావు. అయినా సుదర్శనాన్ని చూస్తే వాడికి ఆనందంగా, సంతృప్తిగా ఉండేది. సుదర్శనం వాడికి కావలసిన పనులు యథేచ్ఛగా చేస్తున్నాడు. కాని తనకు కావలిసిన పనులు చేసేధైర్యం సుందరానికి లేదు.

అందరూ సుందరానికి నచ్చినవాళ్ళేకారు. కొందరు వాడికి చాలా ఆగ్రహం తెప్పించారు. అటువంటివాళ్ళలో ఒకరిద్దర్ని సహించటంకూడా సుందరం నేర్చుకున్నాడు. హనుమంతరావుండేవాడు, వాడు ఎప్పుడూ

ఆడవాళ్ళ కబుర్లు మాట్లాడేవాడు. పెళ్ళయిన విద్యార్థులు అత్తవారిళ్ళకు పోతున్నప్పుడల్లా వ్యంగ్యసంభాషణ చేసే వాడు. అటువంటివాడు, అత్తవారింట్లో పెళ్ళానికి సన్నిహితంగా ఉంటున్న సుందరాన్ని వదులుతాడా? సుందరం ఇంటిదగ్గిర ఇంకో చదువు చదువుతాడనీ, రోజూ మూడో ఆట సినిమా చూస్తాడనీ, ఇంకా ఏమేమిటో అనటం ప్రారంభించాడు. సుందరానికి మండిపోయింది. పక్కనున్న వాళ్ళను నవ్వించటానికి ఇటువంటి అసందర్భాలుమాట్లాడి నందుకు హనుమంతరావునూ, అవి విని నవ్వినందుకు మిగినవాళ్ళనూ పట్టుకుని సుందరం దులిపేశాడు. అందరూ పడి ఊరుకున్నారు గాని, ఎవరో ఒకతను, "దీన్నింత సీరియస్‌గా తీసుకోవాలిటోయ్?" అన్నాడు. అప్పట్లో సుందరం కోపంతగ్గలేదు. కాని తరవాత తరవాత హనుమంతరావు హృదయం చాలా మంచిదనీ, వాడి నోటిమాటలు గాలిమాటలేగాని అందులో ఏమీ ఉండదనీ తెలుసుకుని సమాధానపడ్డాడు. హనుమంతరావులో ఇంకొక గొప్ప గుణంకూడా సుందరానికి కనిపించింది. ఎదటలేని మనిషిని గురించి ఏమీ అనేవాడు కాడు. ఇంకొకరు అంటే సహించేవాడూ కాడు.

సుందరం స్నేహం సంపాదించిన వాళ్ళు క్లాసులో పది పన్నెండు మందిదాకా ఉండేవారు. మిగిలినవాళ్ళలో ఏ ఇద్దరు ముగ్గురిమీదో అసహ్యం ఉండేది సుందరానికి. వాళ్లు కేవలమూ లెక్చరర్లని "కాకా" పట్టే బాపతు.

వీళ్ళలో నిజమైన తెలివితేటలున్న వాడెవడూ లేడు. అటు వంటివాళ్ళలో ఒకడు "కూరగాయలు" అనే సార్థకనామం సంపాదించుకున్నాడు. వాడు తమ పొలంలో పండాయని కూరలు పట్టుకుపోయి లెక్చరర్ల ఇళ్ళలో ఇచ్చివస్తూంటాడు "పొలమూ లేదు, పాడూ లేదు. బజార్లోనే కొనుక్కుపోయి ఇస్తాడు" అన్నాడు సుదర్శనం తాను స్వయంగా చూసి నట్టు ప్రమాణం చేసినా ఎవరూ నమ్మరు. అందుచేత ఈ విషయం రూఢికాలేదు.

* * * *

ఒకనాడు సుందరం కాలేజీలో ఉండగా నరుసు వచ్చాడు క్లాసులు వెతుక్కుంటూ. నరుసు కళ్ళబడగానే సుందరం క్లాసులోనుంచి బయటికి వచ్చాడు.

"ఎప్పుడొచ్చావురా!" అన్నాడు సుందరం.

"ఈపూటే వచ్చాలే. నాన్నకూడా వచ్చాడు. మీ మామగారూ నాన్నా కలిసి వాళ్ళ చిన్నతనంలో జరిగిన విషయాలు చెప్పుకుంటున్నారు" అన్నాడు నరుసు.

"అమ్మ కులాసాగా ఉందా?"
"ఆ. శనాదివారాల్లో అన్నా రావేంరా?"
"నువ్వూ, మామయ్యమటుకే వచ్చారా?"
"జానకికూడా వచ్చింది."
"మా—ఇంటోనే దిగిందా?"

తన మామగారింటిని ఇల్లని చెప్పకోవలిసి వచ్చి నందుకు సుందరం కాస్త సిగ్గుపడ్డాడు.

"ముగురం అక్కడే దిగాం"

"ఇంకేమిటి విశేషాలు?"

"చాలా ఉన్నయిలే. నువు క్లాసులోనుంచి వచ్చే శావుగదా మాస్టరు కోప్పడడూ?" అన్నాడు నరుసు.

ఇదేం వీధిబడి అనుకున్నావా?" అన్నాడు సుందరం నవ్వుతూ, కాస్త గర్వంగా.

"ఒంటిగంటన్నరకు వదుల్తారుగా, అప్పుడు కలుసుకుందాం, నువు పద. ఈలోగా నేను క్లాసులన్నీ తొంగిచూస్తా. మా వూరి చినవెంకయ్య కొడుకు కనిపిస్తాడేమో చూడాలి" అన్నాడు నరుసు.

సుందరం క్లాసుకు వెళ్ళిపోయాడు.

మధ్యాన్నం ఇంటర్వల్‌లో సుందరమూ, నరుసూ కాఫీహోటలుకు వెళ్ళారు.

"ఈ ఊళ్ళో నాటకం ఏర్పాటు చెయ్యాలిరా. అందుకే వచ్చా" అన్నాడు నరుసు.

"ఏం నాటకం?"

"వరవిక్రయం"

"ఎవరాడుతారు?"

"మేమే. మా జట్టంతా వచ్చి ఆడుతుంది."

"డబ్బొస్తుందీ?"

"కనీసం ఖర్చులుగిట్టినా చాలు, అంతా నీలో ఉంది."

"నాలోనా?" అన్నాడు సుందరం ఆశ్చర్యంతో.

"అవును. హాలు బుక్ చెయ్యటం, టిక్కెట్లు అమ్మటం, గేట్లలో మనుషుల్ని నిలబెట్టటం, నోటీసులు అచ్చువేయించటం, పంచిపెట్టించటం—ఇవన్నీ చెయ్యటానికి నీ స్నేహితుల్ని నలుగుర్ని చూస్తే పని జరిగిపోతుంది. ఒక వందరూపాయలు టిక్కెట్లు అమ్మినా మనకు గిట్టుబాటవుతుంది. కాలేజీ స్టూడెంట్స్ కొన్నాచాలు. ఏమంటావ్?" అన్నాడు నరుసు.

తన చుట్టరికం వినియోగపరిచి నరుసు తన స్వార్థం చూసుకుంటున్నాడని సుందరానికి కోపం వచ్చింది. తనకున్న స్నేహితులను ఈవిధంగా ఉపయోగ పరుచుకుంటే వాళ్ళకూ తనకూ ఉన్న స్నేహం దెబ్బ తింటుందనుకున్నాడు సుందరం. ఆదర్శ స్నేహమన్నది ఎందుకూ పనికి రాకూడదని వాడి నమ్మకం.

"ఇదంతా జరిగేపని అనుకోను, అయినా చూద్దాంలే" అన్నాడు సుందరం.

"ఎందుకు జరగదురా? ఒక నాటకం పడాలిగాని ఆ తరవాత రెండోదానికి కనక వర్షం కురవదూ? ఊరు పేరూ లేని వాళ్ళమైపోయినాంగాని, మాది ఎంత మంచి జట్టు!" అన్నాడు నరుసు.

సుందరం మాట్లాడలేదు. నరుసుమీద వాడికిగల అభిప్రాయం మళ్ళీ కొంత జారింది. 'తను ఏ యడవల్లి సూర్యనారాయణో కావాలని వీడి ఆశ' అనుకున్నాడు సుందరం తనలో. అటువంటి ఆశఉండటంలో తప్పేమిటో వాడికే సరిగా తెలీదు.

సుందరం తన క్లాసుకు తిరిగివెళ్లాడు. నరుసు రాత్రి దాకా మళ్ళీ వాడికి కనిపించలేదు.

కాలేజీ వదలగానే సుందరం ఇంటికి వెళ్ళాడు. జానకిని చూసి వాడు సంతోషించిన మొహం పెట్టలేదు. తన అత్తవారు మాత్రం జానకిని ఎంతో ముద్దుచెయ్యటం చూశాడు. నరుసు వచ్చినపని — అదికూడా ఒక పనే! — తెలిసిందిగాని వాడివెంటపడి వాళ్ళ నాన్నా, తన చెల్లెలూ ఎందుకు వచ్చారో సుందరానికి అర్థంకాలేదు. "ఊరికేనే" వచ్చారు!

దీపాలు పెట్టిన కాస్సేపటికి నరుసు ఇంటికి చేరుకున్నాడు.

"మళ్ళీ కనిపించలేదేంరా?" అనిఅడిగాడు సుందరం.

"అట్లా హాస్టలుకు వెళ్ళాలే .... మనవూరి చిన వెంకయ్యగారి కొడుకు కనిపించాడు నాన్నా, వాడు హాస్టల్లోనే ఉంటున్నాడు" అన్నాడు నరుసు.

"ఏమన్నాడ్రా? నాటకం పడేనా?" అన్నాడు శేషగిరి ఆత్రంగా.

"ఎందుకు పడదు నాన్నా, హాస్టల్లో నాచేత పాడించారు. అంతమంది స్టూడెంట్సూ చుట్టూ మూగారనుకో! అంతా సహాయం చేస్తామన్నారు. హాలుమాట్లాడి తేదీ నిర్ణయించగానే కాగితాలు అచ్చుకిచ్చేస్తానా" అన్నాడు నరుసు.

సుందరానికి కాస్త ఆశ్చర్యమూ, కోపమూ, సిగ్గూ కలిగాయి. గొంతెమ్మకోరిక అనుకున్నది నిజంగా ఫలించే

టట్టు కనపడ్డది. తీరా అది నెరవేరేసరికి అందులో తనకు పాలుండదల్లే కనపడ్డది. తనను సహాయం కోరినవాడు పోయి హాస్టలు కుఱ్ఱాళ్ళను ఎందుకు అడగాలీ? తను చెయ్యాన లేదే! చేసి ఉండక పోవచ్చు, అది వేరేవిషయం — సుందరానికి తనమీద తనకే కొద్దిగా కోపం వచ్చింది!

* * * *

అతిథులకు సుందరం అత్తగారు దివ్యమైన భోజనం పెట్టింది.

"అసలే దిక్కుమాలిన రోజులు, ఎందుకమ్మా ఈ పిండి వంటలూ, అట్టహాసమూనూ?" అన్నాడు శేషగిరి. ఆయనకు జీవితానందంలో నమ్మకం ఏనాడో పోయిందని సుందరానికి తెలుసు. కాని ఇప్పుడా విషయం వాడికి అనుమానం కలగసాగింది. అదంతా జీవితంమీద విరక్తా, లేక తన చదువు ఇతరులు గమనించకుండా చెయ్యాలన్న ఎత్తా అని సుందరానికి సందేహం కలిగింది.

అందరికీ లక్ష్మి పక్కలు వేసింది.

"ఏమర్రోయ్, పక్కలు వేసేటప్పుడు మా జంటను కాస్త కనిపెట్టి వెయ్యండి" అన్నాడు నరుసు.

సుందరానికి చెప్పలేనంత కోపం వచ్చింది. నరుసు బదులు తనే అవమాన పడ్డాడు.

భోజనాలైనాక పార్వతీశంగారూ, శేషగిరీ కూచుని వాళ్ళ చిన్ననాటి కబుర్లు చాలా చెప్పుకున్నారు. సుందరం ఆసక్తితో వింటూ కూచున్నాడు. (నరుసు జానకితో గదిలోకిచేరి తలుపేసు కున్నాడు.)

శేషగిరి చెప్పుకు పోయినాడు, "....నేను స్కూలు ఫైనలు చదివిన ఏడు మా జట్టు పరమదుర్మార్గులు. స్కూలు పరీక్షలైతే ప్రశ్నల కాగితాలు సంపాదించారన్నమాటే. స్కూలుఫైనలు పరీక్షకు డిబెయిన్ అయినవాళ్ళు ఆ యేడు స్కూలు పాకలన్నీ తగల బెట్టేశారుగా!....కిష్టయ్యాపనే, అమ్మో గోవింద కిష్టయ్య కాలాంతకుడు....నీకు జ్ఞాపకం ఉందా, పార్వతీశం? కిష్టయ్య ఒకసారి తెలుగు మేష్టరు మీద హెడ్మాష్టరుకు రిపోర్టుచేస్తానని బయలుదేరటం, 'ఒద్దురా నాయనా! ఊరుకోరా బాబో, నీ పుణ్యం ఉంటుంది' అని తెలుగుమేష్టరు వాణ్ణి కాళ్ళూ గడ్డాలూ పట్టుకుని బతిమాలటం........"

పార్వతీశం అందుకున్నాడు: "ఆ తెలుగు మేష్టరొక పిచ్చి బ్రాహ్మడు. క్లాసులో రాని ఇంగ్లీషు మాట్లాడేవాడు. నీకుజ్ఞాపకంలేదు శేషగిరీ? ఆయన ఒకసారి 'స్టాండ్ ది బెంచ్' అనే టప్పటికి పిల్లలంతా పట్టుకుని బెంచీ ఎత్తేశారు."

సుందరం మామగారికి అడ్డంవచ్చి, "మా తెలుగు మేష్టారు, 'స్టాండేప్ — అయిదు పీరుడ్లు' అనేవాడు" అన్నాడు.

తాత్కాలికంగా పార్వతీశమూ, శేషగిరీ విద్యార్థులైపోయినారు. సుందరం వాళ్ళతో చేరిపోయినాడు. కోడి రామ్మూర్తి సర్కసుచూసి ఛాతీమీద పెద్ద బండరాయి పెట్టించుకుని సమ్మెటలతో కొట్టించుకున్న అబ్బా

యిని గురించీ, ఇన్‌స్పెక్టరుదొరలను ఏడిపించిన ఇంకో అబ్బాయిని గురించీ, పిల్లలచేత రకరకాల పేర్లు పెట్టించు కున్న ఉపాధ్యాయులను గురించీ, మగపిల్లతోపాటు చదివి ఇప్పుడు కాపరాలు చేసుకుంటున్న అమ్మాయిలను గురించీ చాలాసేపు చెప్పుకుని ఏ అర్ధరాత్రి పన్నెండింటికో నిద్రలకు పడ్డారందరూ.

22

ఎట్లాగైతేనేం నాటకం పడింది. ఈలోగా నరుసు రోజూ హాస్టలుకువెళ్ళి అక్కడి విద్యార్థులకు తనకు వచ్చిన పాటలన్నీ, రాగాలన్నీ పాడి వినిపించాడు; చాలమంది 'శిష్యులనూ,' 'భక్తులనూ' సంపాదించాడు. తనతోటి విద్యార్థులు నరుసు బావమరిది అని తనను మరింత ఆద రంగా చూడటంచూసి సుందరానికి కోపంకూడా వచ్చింది. మొత్తానికి సుందరం నరుసు నాటకానికి ఏమాత్రమూ సహాయం చెయ్యలేదుగాని, నాటకంరోజున తన ఇద్దరు బావమరుదులతో సహా స్టేజిలోకి వెళ్ళి కూర్చున్నాడు. సుందరం తన అత్తగారినీ, మామగారినీ, పెళ్ళాన్నీ, బావ మరుదులనూ తెచ్చాడన్నమాట రాకుండా నరుసే వాళ్ళం దర్నీ వరస వరసగా, "ఏమండి పిన్నిగారూ? ఏం చెల్లెలూ! బయల్దేరి రండి. ఒకరోజుకు నిద్రకాస్త చెడగొట్టుకోండి, ఏం చేస్తాం" అని తన సహజధోరణిలో చెప్పి మరీ వెళ్ళాడు, వేషం వేసుకోవటానికి.

స్టేజీలోకూడా నరుసు తెగవాగుతూనే ఉన్నాడు. "ఏం తమ్ముడూ? కోటూవేసుకుంటే ఎవరో అనుకుంటు

న్నాన్నా ఏం? నేనేలే! కూర్చో అట్లా!" అని సుందరం రెండో బావమరిదిని హుషారుచేస్తూ వచ్చాడు.

"ఇవాళ గొంతు ఏం పలుకుతుందో!....ఇవాళ మా శివాయి చెడగొట్టకుండా వుండాలి!....ఇవాళ ఈ వేషం కూడా సరిగా కుదరటంలేదు. ఈ కేకులుమాత్రం పట్టుకు రావద్దురా అంటే ఇవే పట్టుకొచ్చాడు...." అంటూ నరుసు నసపెడుతూంటే, వాడు తాను వేషం వేస్తున్న సంగతి మరిచిపోకుండా వున్నట్టు సుందరం కనుక్కో-గలిగాడు.

నరుసు నాటకానికి డబ్బురాలేదు. మొత్తం కలెక్షను నూరుదాటలేదు. ఖర్చుకూడా సరిగా గడవలేదు. కాని చూసినవాళ్లు నాటకం బాగుందన్నారు. నటులు అనామకులు. వాళ్ళ నుంచి ప్రేక్షకులు ఏమీ ఆశించక పోవటంచేతనే ప్రదర్శనం బాగుందనిపించి వుండొచ్చు. నరుసుచేత ప్రతిపద్యమూ రెండేసిసార్లు పాడించారు ప్రేక్షకులు, సింగరాజు లింగరాజు పాత్రధారి శివయ్య ఎంతో చలాకీగా చేశాడు. ఆడపిల్లల వేషాలు రెండూ రెండే! ఏదీ బాగాలేదు.

ఇతర ప్రేక్షకులకన్న సుందరం నాటకాన్ని చాలా నిశితంగా, నిర్దయగా విమర్శించాడు. వాడికి నాటకంలో లోపాలన్నీ కొట్టవచ్చినట్టు కనపడ్డాయి. నాటకం అయి పోయి ఇంటికివచ్చిన తరవాత అందరూ నాటకాన్ని మెచ్చుకుంటే, "వీళ్ళకి కాస్తయినా బుద్ధిలేదా!" అను కున్నాడు సుందరం. నరుసును సంతోషపెట్టటానికి అట్లా

అంటున్నారనుకున్నాడు. తన భార్య అయిన లక్ష్మికూడా వాళ్ళతో చేరి నాటకం బాగుందనటం సుందరానికి బొత్తిగా నచ్చలేదు.

నాటకం జరిగిన మర్నాడు నరుసూ, శేషగిరీ, జానకీ బయలుదేరారు. పార్వతీశంగారు జానకికి ఖరీదైన చీరె తెచ్చిపెట్టాడు. జానకి వద్దన్నది. కాని పార్వతీశం గారూ, మిగిలినవాళ్ళూ వినలేదు. ఈ చీరెకోసమే జానకి బయలుదేరి వచ్చినట్టు తోచింది సుందరానికి.

* * *

సుందరం మనసులో ఏదో పరివర్తన కలుగు తున్నది. రానురాను వాడి బుద్ధికి మనుష్యులంతా తప్పు తోవనే పోతున్నట్టూ, సంఘమంతా అగమ్యగోచరంగా ఉన్నట్టూ, ఇందులో తనకుగాని, తానుసంపాదించే జ్ఞానా నికిగాని ఏమీ స్థానంలేనట్టూ తోచసాగింది. తాను చదివే పుస్తకాలే, చదివే చదువే తనలో ఈ వికారం కలుగ జేస్తున్నదని తోచికూడా ఆ చదువుపైనా, పుస్తకాల పైనా వాడికి కోపంరాలేదు. వాడి మనస్సు ఆదర్శాల మీదికి పరుగెత్తుతున్నది. సంఘంలో ఉన్న ఆచారాలన్నీ తప్పే. సంఘానికి లొంగి జీవితాలు గడిపేవాళ్ళంతా అస మర్థులే; సంఘం తప్పుతోవను పోతున్నట్టు తెలిసికూడా సహించేవాళ్లంతా పిరికిపందలే. మరి సరిఅయినవ్యక్తి— అంటే తనవంటివాడు-ఏంచెయ్యాలి? ఈ అంధకారంలో ఆశాకిరణం లేదా? ఉన్నది. అదేమిటంటే ఆడది. ఫలాని

ఆడదనికాదు. అదిఒక అవ్యక్తమైన ఆడస్వరూపం. దానికి బుద్ధితప్ప ఇతర కర్మేంద్రియాలు లేవు. అది నీ బుద్ధిని అవలీలగా అర్ధంచేసుకుంటుంది: నీ ఆరాటాన్ని ఉపశమింపజేస్తుంది; అదే నీ అంతరాత్మ. ఈ అంతరాత్మ ఆడదే ఎందుకు కావాలో సుందరానికి స్పష్టంగా తెలియదుగాని అది ఆడదేనని వాడికి స్పష్టంగా తెలుసు. పైగా వాడు దాన్ని ప్రేమించాడు. అది వాడి తొలిప్రణయం. పోతే తాను పెళ్ళాడిన యదార్థవ్యక్తిలో ఈ నిరాకార స్వరూపిణి అంశ ఎన్నిపాళ్లున్నదీ ముందు ముందు తేలవలసి ఉన్నది.

"సంఘం ఎట్లాఉంటే నువ్వు సంతోషించి ఉండే వాడివి?" అని, సుందరాన్ని ఎవరన్నా అడిగితే వాడు తడువుకోకుండా, "సాంఘిక నియమాలేవీ ఉండరాదు. ఈ కులాలూ, ధర్మాలూ, ఆచారాలూ పోవాలి. వ్యక్తులు తమ ఇష్టంవచ్చినట్టు ప్రవర్తించటానికి వీలుండాలి" అని చెప్పిఉండేవాడు. వ్యక్తులు తమఇష్టంవచ్చినట్టు ప్రవర్తించే అవకాశంఉంటే దుర్మార్గంగా ప్రవర్తిస్తారని వాడికి తెలీదు. ఎవరన్నా చెప్పినా నమ్మివుండేవాడు కాడు. ఎందుకంటే వాడి సంస్కృతిలో దుర్మార్గమన్నదానికి తావులేదు. అవకాశమూలేదు. సంఘానికి ఉద్వాసనచెప్పే ధోరణిలోఉన్న సుందరం సంస్కృతి ఇతరులను దోచుకోవటమూ, ఇతరులను వంచించటమూ, ఇతరులదాన్ని ఆశించటమూ లేవు.

తన పెళ్ళిచేసి తన మామగారు అర్థికంగా ఎంత దెబ్బతిన్నాడో సుందరం క్రమంగా తెలుసుకున్నాడు.

ఎవరి ప్రోద్బలంవల్ల ఆయన కూతురుపెళ్ళికి అంత ఖర్చు చేశాడో, ఆయనకు తనమీద ఆగ్రహం ఎందుకు లేదో, ఆడపిల్లను కన్నవాడికి ఈ శిక్ష దేనికో సుందరానికి అర్థం కాలేదు. "నన్నే శాసకుడుగా పెడితే పెళ్ళికి అయిదు రూపాయలు మించి ఖర్చుచేసినవాణ్ణి జైల్లో వేస్తాను" అనుకున్నాడు వాడు.

మామగారిని పిండి తాను కట్నం తీసుకుని బావు కున్నది కూడా ఏమీలేదు. కట్నం రొక్కంగా తీసుకున్న దంతా లక్ష్మికి నగలు చేయించారు. తన పెళ్ళిఖర్చులకు అయిన ప్రతి దమ్మిడీ కూడా అప్పుతెచ్చినదే. ఎవరికీ ఉప యోగించని ఈ ఆచారాలు ఎందుకున్నాయి? వీటిని ధిక్క రించలేని దేశం బ్రిటిషువాళ్ళ అధికారాన్ని ధిక్కరిస్తే ఎంత, ధిక్కరించకపోతే ఎంత? ఈ దేశంగతి ఇంతే. బ్రిటిషు వాళ్ళు పోరు. ఈ దేశానికి విముక్తిలేదు. ఈ సంఘానికి విముక్తిలేదు. జీవితంలో ఏదన్నా పెద్దప్రళయం కలిగితే బాగుండుననిపించేది సుందరానికి. ఏదో విడ్డూరంకోసం ఎదురుచూస్తున్నవాడల్లే ఉండేవాడు. కాని ఆ విడ్డూరం ఒకటుకు జరిగేదికాదు.

* * *

తలవని తలంపుగా ఒకసారి రోడ్డుమీద నడుస్తుం డగా సుందరం పక్కగా గుర్రబ్బండీ వెళ్ళింది. పరధ్యా నంగా చూస్తే బండిలోపోయే ఆడమనిషి ఎరుగున్న మనిషి అనిపించింది. మరుక్షణం బండిఆగింది. సుందరం

శకుంతలను గుర్తుపట్టాడు. శకుంతలతోపాటు ఇంకొక మగవాడుకూడా ఉన్నాడు.

సుందరం దగ్గిరికి రాగానే శకుంతల నవ్వుతూ పలకరించింది. ఆమెలో మార్పేమిటో సుందరానికి అకస్మాత్తుగా తెలిసివచ్చింది. ఆమె బొట్టు పెట్టుకున్నది. పూలు పెట్టుకున్నది. శకుంతల మళ్లా పునిస్త్రీ అయింది!

"ఇరుగో మా ఆయన. ఆరునెలల క్రిందట పెళ్ళిచేసుకున్నాం రహస్యంగా, గుంటూరులో. మాబంధువులకిష్టం లేదు. నేను మా అమ్మనూ, నాన్ననూ చూడాలంటే వాళ్ళు రావలసిందేగాని నేను వాళ్ళదగ్గిరికి పోవటానికి లేదు" అని చెప్పింది శకుంతల.

శకుంతలభర్త సుందరంతో చాలా పరిచితుడల్లే మాట్లాడాడు. ఇద్దరూ తనకన్న ఎంతో పెద్దవాళ్లనిపించారు సుందరానికి. వాళ్ళు చెయ్యదగినపని చేశారు. తనకు అటువంటిపని చేసేశక్తిలేదు. అవకాశమూలేదు. అవకాశంలేదని ఎందుకనుకోవాలి! తను పెళ్లి చేసుకోకపూర్వమే శకుంతల వితంతువయింది. కాని తానే ఈ శకుంతలను పెళ్ళాడుతానంటే ఎవరు ఒప్పుకునేవాళ్ళు? పంజరంలోవున్న చిలక చెట్లమీద స్వేచ్ఛగాతిరిగే చిలకను చూసినట్టు సుందరం వాళ్ళిద్దరికేసి చూశాడు. శకుంతల జానకి క్షేమసమాచారా లడిగింది. బండి వెళ్లిపోయింది

సుందరం ఆరోజు కాలేజీలో పాఠాలు వినలేదు. వాడు తన మనస్సులో ఒకకథ ఆలోచిస్తున్నాడు. ఆ కథ

ఆట్టే స్పష్టంగా లేదు. కాని అందులో ఒక ఆడమనిషి ఉన్నది. ఆమెకు బుద్ధి ఉన్నది. ఆ బుద్ధి అపరిమితమైన గ్రహణశక్తికలది, ఇతరులను—అంటే సుందరాన్ని—పూసగుచ్చినట్టు అర్థంచేసుకోగలదు. ప్రపంచం ఆమెకు పరమ శత్రువు. ఆ శత్రుత్వానికి స్పష్టమైన కారణాలు లేవు. అదే పిల్లి ఎలుకలమధ్య ఉండే సహజశత్రుత్వం. చిట్టచివరకు ఆమెను సంఘం చంపేస్తుంది. అది విషాదాంతమైన కథ. దాన్ని స్మరిస్తేనే సుందరం కడుపులో వర్ణనాతీతమైన కలవరం పుట్టుకొచ్చింది. ఆ బాధలో వాడు పరిసరాలను సరిగా చూడలేకపోయినాడు. లెక్చరరు చెప్పేది వినలేకపోయినాడు.

ఆ రాత్రి సుందరం నిద్రపోలేదు. కాగితాలు ముందువేసుకుని రాసుకుపోతున్నాడు. ఇల్లంతా నిశ్శబ్దంగా ఉంది. సుందరం తల విపరీతంగా వేడెక్కి ఉన్నది. శరీరం జ్వరం తగిలినట్టు ఆవిర్లు తేలుతున్నది, కొద్దిగంటలకాలంలో కొన్నియుగాల అనుభవం పొందినట్టుగా ఉన్నది వాడికి. అది వాడి స్వంత అనుభవం కాకపోవచ్చు. అది వాడు రాసేకథలో పాత్రల అనుభవం. అందుచేతనే మరింత బాధాకరమైనది.

రాత్రి ఒకటిన్నర ప్రాంతాల సుందరం మొదటికథ పూర్తిఅయింది. సుందరానికి ఒక సంతోషంగాని, తృప్తిగాని కలగలేదు. అన్నివిధాల తొలి అనుభవంలాగే ఈ తన మొదటికథను గురించి ఏమనుకోవటానికీ వాడికి శక్తి లేదు. అది మంచికథా? చెడ్డకథా? ఏమీ తెలీదు. తాను

చాలా మంచి కథలు చదివాడు. ఇది వాటిలో చేరదు. ఆ కథలు రాసినవాళ్ళు తనలాగా బాధపడి ఉండరు. ఆ సంగతి వాడికి తెలుసు. తానుపడ్డ యమయాతన అచ్చంగా కథారచనకు సంబంధించినది కాదు. తన మనసులో ఒక భాగాన్ని కోసి కాగితంమీద పెట్టవలసివచ్చింది.

"దీన్ని ఎవరూ నమ్మరు. ఇది ఎవరికీ అర్థంకాదు" అనుకున్నాడు సుందరం తాను పూర్తి చేసిన ముప్పై పేజీల కేసి చూస్తూ.

సుందరం బుర్ర చల్లారలేదు. విశ్రాంతి తీసుకోలేదు. వాడికి నిద్రఅన్నది ఎక్కడా కూతవేటు దూరంలో లేదు. కాగితాలు పెట్టెలో పెట్టి బయటికి వెళ్ళాడు. ప్రపంచమంతా సుషుప్తిలో ఉన్నది. తను ఒక్కడే మేలుకుని ఉన్నాడు. తన భావాలు అచ్చంగా తనవే. వాటిని ఎవరూ పంచుకోనటం లేదు. అందులో ఏదో పరమార్థం ఉన్నట్టు కనపడ్డది సుందరానికి....లోపలికివస్తూ లక్ష్మి పడుకున్నచోట ఆగి నిదానించి చూశాడు. నిద్రపోతున్న లక్ష్మి ఆ క్షణాన సుందరంప్రాణానికి తన తొలిప్రణయమైన అంతరాత్మలాగా కనపడింది. లక్ష్మి మొహంలో ఎట్టి వికారమూ లేదు. ఆమెమీద ఆ క్షణాన సంఘం యొక్క ప్రభావం ఏమీలేదు.

సుందరం వొంగి లక్ష్మి బుగ్గను మునివేళ్ళతో మెల్లగా తాకాడు. ఏదో సంతృప్తి పొందాడు. వెళ్ళి తన పక్కమీద పడుకుని త్వరలోనే నిద్రలో పడ్డాడు...

మర్నాడు లేస్తూనే సుందరం, కిందటిరాత్రి తాను రాసిన కథతీసి చదవసాగాడు. కిందటిరాత్రి వండిన వంట లాగే అది చప్పచల్లారి ఉన్నది. దీపావళినాటి రాత్రి దివ్యంగా వెలిగి మర్నాడు పొద్దున వికారస్వరూపాలతో కనపడే బాణసంచాలాగా ఉన్నాయి వాక్యాలు. అందులో సహం బొత్తిగా కుంటివి. అసలది కథేకాదు, వొట్టితుక్కు. తాత్కాలికంగా ఏదో అర్థంఉన్నట్టు కనిపించి, మర్నాడు జ్ఞాపకం తెచ్చుకుంటే అర్థరహితంగా పరిణమించేకల!

సుందరం ఆ కథను నిర్దాక్షిణ్యంగా చించిపారేసి, "ఇక ఎన్నడూ ఇంత బుద్ధితక్కువపని చెయ్యను. నేను కథలు రాయటమేమిటి?" అనుకున్నాడు. ఆ కథనుచూస్తే సుందరానికి కొద్దిగా జాలీ, కొద్దిగా నవ్వూ వచ్చింది. దాన్ని ఎవరూ చూడనందుకు వాడు చాలా సంతోషించాడు...

23

సీతమ్మగారింట్లో అద్దెకుంటున్నవాళ్ళు పిల్లలచదువు కోసం పొరుగూరునుంచి వచ్చినవాళ్ళు. అందుచేత ఏప్రిల్ మాసంలో బళ్ళుమూయగానే ఇల్లు ఖాళీచేశారు. కొంప ఏస్థితిలో వున్నదీ చూసుకుని అవసరమైతే బాగుచేయించుకుని మళ్ళీ ఎవరికైనా అద్దెకుపెట్టాలనే ఉద్దేశంతో సీతమ్మగారు అన్నగారింటినుంచి బయలుదేరి ముందు వియ్యాల వారింటికి వచ్చింది. అక్కడ వియ్యాలవారి బలవంతం మీద రెండుమూడు దినాలు విందులుగుడిచి, సుందరాన్ని వెంటబెట్టుకుని ఇంటికి వచ్చేసింది.

ఏ ఇల్లయినాసరే అద్దెవాళ్ళు ఖాళీచేసిన తరవాత, రావణుడు చెరిచిన రంభల్లే కనిపిస్తుంది, ఇల్లుగలవారికళ్ళకు. సీతమ్మగారు ఇల్లంతా కలయజూసుకుంటూ, "అయ్యయ్యో, ఇల్లంతా ఎట్లా చేసిపోయినారో! డబ్బుకక్కుర్తికి అద్దెల కిచ్చుకోవటమేగాని——" అంటూ గొణుక్కున్నది. ఆవిడ కొంగు బిగగట్టి చీపురుతో ఇల్లంతా ఊడ్చి నీళ్ళతో కడుక్కుంటున్న రెండుగంటలసేపూ సుందరం దొడ్లో తారట్లాడుతూ చెట్లలో కనిపించే ప్రకృతిశోభను తిలకించసాగాడు.

వచ్చినరోజల్లా సీతమ్మగారికి ఇంటితోనూ, చుట్టుపక్కలవాళ్ళను పలకరించి ఏడాదిపాటు జరిగిన విషయాలను వాళ్ళను చెప్పటంతోనూ, వారు చెప్పేవి వినటంతోనూ సరిపోయింది. సుందరంకూడా పాతస్నేహితులందర్నీ చుట్టబెట్టాడు. ముందు నాగేశ్వరావును చూడబోయినాడు. వాడు తాలూకా ఆఫీసులో ఉద్యోగం సంపాదించాడు. ముప్ఫైరూపాయ లిస్తున్నారు.

"మనం కాలేజీచదువు వెలగబెట్టి ఏం మిటకుతామో తెలీదుగాని, నాగాయిపనే బాగుంది. అప్పుడే సంసారాన్ని పోషించటానికి సరిపోయే జీతం తెచ్చుకుంటున్నాడు" అన్నారు కొందరు స్నేహితులు. నాగేశ్వరావుకు సంసారం లేదింకా. అందుచేత వాడు తన సొంతఖర్చు కింద ఏ అయిదారు రూపాయలో ఉంచుకుని పది రూపాయలు యింటికిచ్చి మిగిలినది పోస్టల్ సేవింగ్సులో దాచుకుంటున్నాడు.

"ఈ మాట వినగానే సుందరం నవ్వుతూ "ఏ మాత్రం దాచావురా ?" అని అడిగాడు.

"వంద దాటిందిలే అన్నాడు నాగేశ్వర్రావు.

సుందరం నాగేశ్వర్రావును చూసి అసూయపడ లేదు. తక్కువ చదువు తక్కువచదువే. బియ్యేలు పాసయే కన్న స్కూలుఫైనలు పార్టుహాండ్ టైపిస్టుకావటం మెరుగనే వేదాంతం చాలా తప్పు. ప్రత్యక్షంగా కనపడే విలువలను తలకిందులు చెయ్యటమన్నమాట. తాను బి. ఏ. పాసయి వందలు ఆర్జించవచ్చు. నాగేశ్వర్రావు తొమ్మిది నెల్లు కష్టపడి దాచుకున్న మొత్తం తాను ఒక్కనెల జీతం నుంచి వెనకెయ్యవచ్చు.

అదివరకు సుందరం మనుష్యుల హెచ్చుతగ్గులను గురించి పొలాలమీద రాబడినిబట్టి అంచనాలు కట్టేవాడు. ఇతరులు అట్లా అంచనాలు కట్టటంచూసి వాడూ అదే అలవాటులో పడ్డాడన్నమాట. పది పన్నెండెకరాల పొలం ఉన్నవాళ్ళనుగురించి మాట్లాడేటప్పుడు, "వాళ్ళకేం ! మహారాజులు!" అనేది సీతమ్మగారు. తమకున్నది ఏ అయిదారెకరాలో మాత్రమే కనక పదిపన్నెండెకరాలున్న వాళ్ళు రెట్టింపు ధనికులుగా ! ఇప్పుడు సుందరం మనుష్యుల రాబడిగురించి జీతాలపరంగా ఆలోచించసాగాడు. మాటవరసకు తనకుకూడా ఏ ముప్పైరూపాయల ఉద్యోగమో మటుకే వస్తుందనుకో, అది అయిదెకరాల పొలం మీదవచ్చే రాబడికన్న అంతో ఇంతో ఎక్కువే ఉంటుంది గాని తగ్గదు. అంటే ఏమిటన్నమాటా ? తనుకూడా ఒక

"మహారాజు" అనిపించుకోవాలంటే ఈ పొలం ఉండగా ఓ చిన్న ముప్ఫైరూపాయల ఉద్యోగం సంపాదించాలన్న మాట !

"ఫరవాలేదులే, అంతకన్న బాగానే సంపాదించవచ్చు. నాగేశ్వర్రావుకన్న మంచి ఉద్యోగం సంపాదించలేకపోతే ఇంకెందుకూ ఈ చదువంతా !" అని అనుకున్నాడు సుందరం. నెలకు వందచొప్పున సంపాదిస్తే తనకు ఎన్ని ఎకరాలపొలం ఉన్నట్టవుతుందో లెక్కచూసుకునేసరికి వాడికి పరమానందమైపోయింది. తాను చదువు పూర్తి చేసేసమయానికి తనకీ ఆ ఎకరాలూ వుండవనీ, ఈ ముప్ఫై రూపాయల ఉద్యోగంకూడా దొరకదనీ వాడికి తట్టలేదు.

* * *

కొందరు స్నేహితులతోసహా సుందరం స్కూలు వైపు వెళ్ళాడు. క్లాసులో పాఠాలు జరుగుతున్నై. స్కూలు ఏమాత్రమో చిన్నదైనట్టు కనిపించింది. వెనకటిలాగా క్లాసులూ, విద్యార్థులూ కనిపించగానే వొళ్ళు జలదరించలేదు. మేష్టర్ల కంఠాల్లో ఇదివరకు మారుమ్రోగిన విజ్ఞానం ఇప్పుడు వినిపించటంలేదు. మారింది తనేనని సుందరం తెలుసుకున్నాడు.

ఇంతకన్న చిత్రమేమిటంటే, ప్లేగ్రౌండు సుందరం కళ్ళకి చిన్నబోయినట్టు కనిపించింది. ప్లేగ్రౌండు ఒకమూల ఉంటూ వచ్చిన వేపచెట్టు అక్కడ లేకపోవటమే అందుకు కారణం. కాని ఆ వేపచెట్టు కిందటేడు వచ్చిన గాలివానకు

పడిపోయింది. అది పడిపోవటం సుందరం ఎరుగును. ఆ చెట్టులేకుండా ప్లేగ్రౌండును వాడు అదివరకే చూశాడు. కాని సుందరం మనసులో స్థావరం ఏర్పరచుకున్న ప్లేగ్రౌండులో ఇంకాఆ చెట్టు ఉండి వుండాలి. అందుకనే ఇది వాడికళ్ళకు బోసిగా కనిపించింది.

ఇతరవిషయాలలో ప్లేగ్రౌండు కళకళలాడుతూనే ఉన్నది. కొత్తగా టెన్నిస్‌కోర్టు వేశారు. అందులో మేస్టర్లు ఆడుతున్నారు. అదివరకులేని ఆట వాలీబాల్ ఒకటి వచ్చింది. అదివరకు ఒకటే బాడ్మింటన్ కోర్టుండేది. ఇప్పుడు రెండున్నాయి. ఈ ఆటలన్నీ ఆడేవాళ్ళూ ఫుట్‌బాల్ ఆడేవాళ్ళూ-ప్లేగ్రౌండ్ చాలా కళకళ్లాడుతున్నది.

స్కూలుఫైనల్ తప్పి మళ్ళీ చదువుతున్న సహాధ్యాయులు సుందరాన్ని పలకరించారు. మేస్టర్లుకూడా సుందరాన్ని పలకరించారు. స్కూలులో తనకెన్నడూ చదువుచెప్పక, తనతో ఎన్నడూ మాట్లాడని హనుమంతరావు మేస్టరు తనని పేరుపెట్టి పిలిచి కుశలప్రశ్న చేసినందుకు సుందరం ఎంతో సంతోషించాడు.

స్కూలునుంచి సుందరం దీపాలుపెట్టేవేళ ఇంటికి బయలుదేరాడు. శకుంతలవాళ్ళ ఇంటిమీదిగా పోదామని పించింది. అటుగా బయలుదేరాడు.

కనుచీకటిలో వాళ్ళవాకిట ఎవరో నిలబడి ఉండటం కనపడ్డది.ఒకక్షణంపాటు శకుంతల తల్లేమో ననుకున్నాడు. కాని తీరా దగ్గిరికివచ్చిచూస్తే శకుంతలే. శకుంతల పెళ్లా

డినతర్వాత పుట్టింటికి రావటం పోవటం లేదని చెప్పినట్టు అస్పష్టంగా జ్ఞాపకం వచ్చి సుందరం ఆశ్చర్యపడ్డాడు.

"ఏం సుందరం ? ఎప్పుడొచ్చారు నువ్వూ, మీ అమ్మా?" అని అడిగింది శకుంతల.

"మా అమ్మ కనిపించిందా ఏమిటి ?" అన్నాడు సుందరం.

"ఇక్కడికివచ్చి వెళ్ళిందిలే ! నిలబడేవున్నావు. లోపలికి రా, పోదువుగాని" అన్నది శకుంతల.

శకుంతలనుచూస్తే వెనకటి ఆనందం కలగలేదు. కొద్దికాలం క్రిందట బండిలో చూసినప్పుడు కలిగిన సంతోష మన్నా కలగలేదు. ఈ శకుంతలకూడా తన స్కూలులాగే ప్రవర్తిస్తున్నది. దాన్ని తలుచుకుంటే కలిగే సంతోషం చూస్తే కలగటంలేదు.

"ఎప్పుడొచ్చావు ? మీ ఆయనకూడా ఉన్నాడా?" అని అడుగుతూ సుందరం శకుంతలవెంట లోపలికి వెళ్ళాడు.

వాళ్ళ ఇంటివసారా నానుకుని గదిఒకటి ఉంది. అది ముట్లగది. శకుంతల సుందరాన్ని వసారాలో కూచోబెట్టి తాను గదిగడపలోపలకూచుని మాట్లాడటం మొదలు పెట్టింది.

"నా కర్మగాలితే, నే నిందులో ఏడవాలి! ఇంటోకి అడుగు పెట్టనీరు. దీనికైనా ఎంతసాహసంకావలిసొచ్చిందో చెప్పలేను ఇక్కడే తిండీ, పడకాకూడా. నేనువచ్చి పది రోజులు దాటింది ఆయన రాలా. డబ్బేదో కావాలిట, అన్నగారిదగ్గిరకెళ్ళారు."

"సుందరానికి కోపంవచ్చింది. శకుంతలను కన్న తల్లిదండ్రులు ఇంత నీచంగా ఎట్లా చూడగలుగుతున్నారు? శకుంతల ఎట్లా భరిస్తున్నది? ఇటువంటివికూడా విధి అనుకుని మనుషులెట్లా సరిపెట్టుకుంటారో!

"ఎంతలో పెద్దవాడివైనావు సుందరం!" అన్నది శకుంతల.

సుందరానికేమనాలో తెలీదు. 'ఎంతలో నువ్వు ముసలిదానివైనావు' అందామనుకున్నాడుగాని ధైర్యం చాలలేదు. అదీకాక ముసలిదికావటంకాదు, శకుంతలలో కలిగిన మార్పు. మనిషిలో నేవళంపోయింది.. మొగుడి దగ్గిరికి పోయిన ఏడాదిలోగా ప్రతిఆడదీ ఇట్లాగే అవుతుంది కాబోలని మొదట అనుకున్నాడు గాని, తరవాత జానకి జ్ఞాపకంవచ్చింది. ఆ సిద్ధాంతం తప్పనుకున్నాడు.

శకుంతల అదీఇదీ మాట్లాడి "మీ ఆవిడ రజస్వలా అయిందిటగా?" అన్నది. తన తల్లి చెప్పివుంటుందనుకున్నాడు సుందరం.

"మీ ఆవిడకిప్పుడు పన్నెండోఏడు కాదూ? కార్యానికేం తొందర్లే. ఇంకా రెండేళ్ళాగినా ఆగచ్చు అయినా దగ్గిర ఉంటున్నవాడివి ఊరుకుంటావుల్లే! మీరిద్దరూ మాట్లాడుకుంటారా?" అంటూ మాట్లాడసాగింది శకుంతల. తన మాటలు సుందరానికి ఎంత కోపం తెప్పిస్తున్నది శకుంతల ఊహించలేదు.

స్త్రీ పురుష సంబంధాలనుగురించి కొంత అనుభవం గలవాళ్ళు తేలికగా మాట్లాడితే సహించలేని వయసులో

ఉన్నాడు సుందరం. అందుచేత వాడు బెట్టుగా, "మాట్లాడుకోం" అన్నాడు.

"అదేం? చక్కగా, ఎందుకు మాట్లాడుకోరాద్నా?"

"ఏమో, మాట్లాడకుండానే జరిగిపోతున్నది."

శకుంతల నవ్వుతూ, "మాటాపలుకూ లేకుండా ఏమిటా జరిగిపోతున్నది!" అన్నది.

సుందరం "వస్తా"నంటూ లేచాడు.

"శకుంతలకు, పాపం. పెళ్ళి ఎందుకు చేసినట్టు? నిష్కారణంగా దానిగొంతు కోశారు. దానిమొగుడు వత్తాట్టరింట. ముండల మురాకోరుట. పెళ్ళాన్ని తెచ్చి దిగవిడిచి వెళ్ళాడు. వ్యాపారం పెట్టుకుంటాను డబ్బియ్యమంటాడు. వాళ్ళమ్మ లబ్బున ఏడిచింది" అన్నది సీతమ్మగారు ఆ రాత్రి సుందరంతో.

ఈ మాట వినగానే వాడికి శకుంతలమీద జాలి వేసింది. కాని వాడు శకుంతలనుగురించి ఆలోచించాడు. ఇటీవల వాడికిదొక అభ్యాసమైపోయింది — ఎక్కడ ఏ భర్త తన భార్యను అనాదరంతో చూస్తున్నట్టు చెవిని పడ్డా, లేక ఏ కథలోగాని చదివినా, వాడు తన భార్యను గురించి తియ్యతియ్యగా ఆలోచించేవాడు. లోకంలో భర్తలందరూ భార్యలకు చేసే అపచారాలకుగాను తాను పరిహారం చెయ్యాలనీ, ఆ భార్యలు పొందే మనోవ్యధకు పరిహారం యూావత్తూ తాను లక్ష్మికి ముట్టజెప్పాలనీ వాడికనిపించేది.

"నేను లక్ష్మితో ఎందుకు మాట్లాడకూడదూ? మేమిద్దరం ఒకరినొకరం ఎరగనట్టుండుకుండాలి? తిరిగి వెళ్ళగానే దాంతో మాట్లాడటం మొదలుపెట్టాలి" అనుకున్నాడు సుందరం. ఆ ఆలోచన తనకు స్వతంత్రంగానే తట్టినట్టుగా.

* * *

ఆరాత్రి సుందరం పడుకునేటప్పటికి ఒంటిగంట దాటింది. తల్లీ తనూకూడా తొమ్మిదింటికల్లా భోజనాలు ముగించుకుని పడుకున్నారు. రోజల్లా శరీరం నజ్జునజ్జు అయ్యేటట్టు పనిచేసిందేమో, సీతమ్మగారు ఆరుబయట మంచం వేసుకుని చల్లగాలికి నిద్రపోయింది. కాని సుందరానికి నిద్రపట్టలేదు. వాడు బయట అరుగుమీద లాంతరు పెట్టుకుని తనపెట్టెలోంచి కాగితాలూ, కలమూ తెచ్చి కథ రాసేశాడు. అందులో కథేమిటంటే, ఒకపిల్ల తన మొదటి భర్తతో చాలా కష్టాలుపడి, అతను పోయిన వెనక వితంతు వివాహం చేసుకుని రెండోభర్తతో చాలా సుఖపడుతుంది.

ఈ కథ రాయటంలో సుందరం ప్రత్యక్షానుభవాన్ని ఎందుకు తల్లకిందులు చేశాడో ఊహించటం కష్టం. జీవితంలో తాను చూసింది చూచినట్టు రాయటానికి బిడియంకలిగి ఉండవచ్చు. వితంతు వివాహాలనుగురించి చెడుగా రాయటం ఇష్టంలేక కావచ్చు. సంస్కారంమానవ సుఖాన్ని హెచ్చుచేస్తుందనే విశ్వాసం ప్రకటించటానికి కావచ్చు. వాడిచేత కథ రాయించే ప్రేరణ జీవితంనుంచే

వచ్చినప్పటికీ ఆ జీవితం ఉన్నదున్నట్టుగా వాడికి అసంతృప్తి కలిగించటంచేత దాన్ని తనకు తృప్తికరంగా ఉండే విధంగా వాడు చిత్రించుకున్నాడు. స్త్రీ పునర్వివాహాలు చెయ్యటానికి చదువుకున్నవాళ్ళుకూడా భయపడే పరిస్థితిలో శకుంతలవంటి వితంతువుల వివాహాలు అతిగోప్యంగా జరగటంవల్ల కలిగే చిక్కులను బయటపెట్టి ఇతరులకు తోడ్పడదామన్న ఆలోచనే సుందరానికి కలగలేదు. ఒకవంక వితంతువివాహాలను గురించీ, మరోప్రక్క స్త్రీ పురుష సంబంధాలను గురించికూడా ఆదర్శవాదిగా ఆలోచించటం చేతనే వాడా కథ అట్లా రాశాడు. ఇంకోవిధంగా రాసి ఉండటం వాడికా తరుణంలో సాధ్యం కాదు.

ఇంకొకచిత్రమేమంటే, వాడు కథ రాస్తున్నంత సేపూ వాడి మనస్సులో మెదలుతున్నది శకుంతల కాదు, లక్ష్మి. అందులో కథానాయకుడు కూడా తనే.

ఈ కథనుగురించి వాణ్ణి బాధించిందల్లా ఒకే ఒక సందేహం. అదైనా కథ చదవబొయ్యేవారిని గురించి. ఒక భర్తతో కొంతకాలం కాపరంచేసి వితంతువైన మనిషి తిరిగి పెళ్ళాడిందంటే "పాఠకులు" సానుభూతితో చూడరేమోనన్నదే ఆ సందేహం. సుందరం ఒకవిధంగా సరిపెట్టుకున్నాడు. తన కథానాయిక మొదటిభర్తతో సుఖం పొందినట్టుగా తను ఎక్కడా చెప్పలేదు. ఆమె శరీరం "కళంకితం" కాలేదని పాఠకులు సరిపెట్టుకోకపోతారా అని సుందరం ధైర్యంచెప్పుకున్నాడు. దుర్మార్గులైన భర్తలు భార్యలతో శరీరసుఖం అనుభవించరని వాడి నమ్మకం

కూడానూ. సుఖపడలేని భర్తలే పెళ్ళాలపట్ల నిర్దయులై ఉంటారనీ, భార్యలనుండి ఆనందం పొందేవాళ్ళు భార్యలను క్రూరంగాచూడటం ఎన్నటికీ సాధ్యంకాదనీ వాడి అభిప్రాయం. ఇది తప్పు అభిప్రాయమే అయితే ఏం? కొమ్ములుతిరిగిన కథకులుకూడా ప్రేమంటే కామమేనను కున్నప్పుడు ఏ అనుభవమూలేని అర్భకుడు సుందరం కామమంటే ప్రేమే అని ఎందుకనుకోగూడదూ?

"ఈ దిక్కుమాలిన సంఘంతో ఇదే చిక్కు. ఇదే ఏ ఇంగ్లండులోనో అయితే కథానాయిక ఎనిమిదిమందితో కాపరం చేసినా పాఠకులు అభ్యంతరం చెప్పరు. మన వాళ్ళకు ప్రతిదీ పట్టింపే" అని సుందరం విసుక్కున్నాడు.

మన సంఘంమీద సుందరానికి చిరాకురావటం ఇది మొదటిసారి కాదు. కథలు రాయటం గురించి వాడు అవకాశం దొరికినప్పుడల్లా ఆలోచిస్తూనే ఉన్నాడు. ఈ దిక్కుమాలిన సంఘంలో పన్నెండేళ్ళకే పిల్లలు పెద్దమనుషులవుతారు, నాలుగోసమర్త కాగానే గర్భాదానం చేస్తారు. స్త్రీ పురుషులు ఒకరినొకరు కలుసుకుని, మాట్లాడుకుని, ప్రేమించుకోవటం లేదు. మొగుడుపెళ్ళాలు ఒకర్నొకరు పేరుపెట్టి పిలుచుకోవటానికి లేదు. ఆడవాళ్ళు ఎంతసేపూ కూరల్ని గురించీ, చీరెల్ని గురించీ, నగల్ని గురించీ మాట్లాడతారు తప్ప ఇంకోటి మాట్లాడరు. నిత్యజీవితంలో కనిపించేదేదీ కథావస్తువుగా ఉపకరించదాయె. కథ రాయాలంటే ఇంకో ప్రపంచంలోకిపోయి ఊహాచిత్రాలు నిర్మించాలి

సిం దే. కథకులు కావటానికి ఆయత్తమవుతున్న సుందరాన్ని ఎదుర్కొన్న సమస్య ఇదే....

మర్నాడు సుందరం తనకథను ఏదో పత్రికకు పంపించేసి దాని విషయం క్రమంగా మరిచిపోయి నాడు. కాని ఉన్నట్టుండి ఆ కథవిషయం జ్ఞాపకం వస్తూ వుండేది. దాన్ని వాళ్లు వేసుకుంటారా? అది వాళ్ళకు సరిగా అందుతుందా? పత్రికవాళ్లు తన కథనుగురించి తృణీకారభావం పెట్టుకున్నట్టు సుందరం సులభంగా ఊహించుకోగలిగాడు. ఆ కథ వాళ్ళకు చాలా నచ్చినట్టుకూడా ఊహించుకోగలిగాడు. కాని "ఫరవాలేదు, ఒకమాదిరిగా వుంది. వేసుకోవచ్చు" అని వాళ్ళనుకుంటారనిమాత్రం వాడు భావించలేకపోయినాడు... అకస్మాత్తుగా సుందరాని కొక ధర్మసందేహం కలిగింది: "శకుంతలను చూసినప్పు డల్లానూ నాకు కథ రాయాలన్న ఆలోచనకలగటం దేనికి? నేను కథలు రాయటానికీ శకుంతలకూ ఏమిటి సంబంధం?" అనుకున్నాడు వాడు. ఆ ప్రశ్నకు సమాధానం దొరక లేదు. ఎంత ఆలోచించినా...

24

సుందరానికి కాలం గడవలేదు. కూచుంటే ఇంట్లో తల్లికెదురుగా కూర్చోవాలి. లేదా స్నేహితులఇళ్ళచుట్టూ ప్రదక్షిణాలు చెయ్యాలి. తల్లితో తను మాట్లాడేదేమీ లేదు తన మనసులో మెదిలే భావాలు ఆవిడతో పంచు

కునేవి కావు. ఆవిడ సంభాషణ తనను కించిత్తయినా ఆక ర్షించదు. ఆవిడ ఒకప్పుడు తనకు ఎంత సన్నిహితంగా ఉండేదో, ఆవిడకు సంబంధించని విషయాలు తన కెంత దూరంగా ఉండేవో సుందరానికి జ్ఞాపకంలేకపోలేదు. అవి తెలుసుకుంటే ఆనందంగానూ వుండేది. ఆశ్చర్యమూవేసేది. తన ఈడువాళ్ళలో కొంతమంది ఇంకా తల్లులకొంగు పట్టు కుని వేళ్ళాడుతూవుండటం చూశాడు సుందరం. అయితే వాళ్ళంతా వాడికి ఎదగని పిల్లల్లాల కనపడ్డారు. వాళ్ళు మాటవరసకు, కథలు రాయలేరు. అటువంటి ఆలోచనే సాధ్యంకాదు. కనక వాళ్ళతో పొంతు పెట్టుకుని ఏం లాభం ?

తన తల్లి మనసులో నరుసును గురించి గొప్ప అభి ప్రాయం వున్నట్టు సుందరం గ్రహించాడు. వాడు మొత్తా నికి పట్టుదలగా నాటకాలువేసి నాటకానికి పాతికా పరకా ఆర్జిస్తూ తండ్రికి తోడుగా ఉన్నాడని సీతమ్మగారన్నది. అది ఆవిడ దృష్టిలో ప్రయోజకత్వంగా కనపడ్డది. సుంద రానికందులో అంత ప్రయోజకత్వం కనపడలా. సుందరం స్టేజీమీద బళ్ళారి రాఘవాచారినీ, స్థానం నరసింహా రావునూ,మాధవపెద్ది వెంకటరామయ్యనూ,అద్దంకిశ్రీరామ మూర్తినీ, యడవల్లి సూర్యనారాయణనూ, పారుపల్లి సుబ్బారావునూ చూశాడు. వాళ్ళూ నటులంటే. నరుసు వాళ్ళ జాబితాలో చేరగలడని సుందరానికి నమ్మకంలేదు.

సీతమ్మగారు జ్ఞాపకంవచ్చినప్పుడల్లా అప్పువిషయం ఎత్తేది.

"నీ చదు వెప్పటికవుతుందో, నువెప్పుడు నాలుగు రాళ్ళు తెస్తావో నాకు తెలీకుండా వుంది. ఆ అప్పేమో ఆయేటికాయేడు పెరుగుతున్నదేగాని తరగటంలేదు. వడ్డీయే ఏడాదికి మూడునాలుగు వందలవుతుంటేనూ, అప్పుంచు కోకండమ్మా, పొలం తెగనమ్మి అయినా తీర్చేసుకోండి అంటున్నారంతానూ. రెండెకరాలు పోతేపోతై, ఆ పని చేద్దామంటే, మైనార్టీ వెళ్ళని కొడుకునుచేసి పొలం తగలే సిందని అంతా నన్నాడిపోస్తారేమోనని భయపడిచస్తున్నా. ఇంకో ఏడాదికిగాని నీ మైనార్టీ తీరదో ఏమిటో, పద్దెనిమిద వెళ్ళాలో ఏమో, అంటే ఇంకో అయిదువందలు వడ్డీ పెరుగుతుంది. ఇంతటితో నన్నా పోతుందాఅంటే నీ చదు వింకా వుండె. అప్పుచెయ్యక తప్పదాయె. నాకేమో ఎటూ తోచకుండా ఉంది. చదివిన చదువేమో చదివావు గాని ఎక్కడన్నా ఉద్యోగం చూసుకోరాదు ట్రా ?" అన్నది తల్లి ఒకసారి.

సుందరం తల్లిమాటకు సమాధానం చెప్పకుండా బయటికి వెళ్ళిపోయినాడు...

బయటికివెళ్ళి చేసేది లేకపోవటమూ, ఇల్లు బిక్కు బిక్కుమంటూ సందడిలేకుండా ఉండటమూ భరించలేక సుందరం, "నాలుగు రోజులపాటు అక్కడికెళ్ళి మళ్ళీ వస్తా నమ్మా, కొంచెం పనివుంది" అని చెప్పి అత్తవారింటికి బయలుదేరాడు.

* * * *

తీరా రైలెక్కినాక తాను చేస్తున్నపని సుంద రానికి బాగా కనపడలేదు. ఎందుకంటే వాడు దాన్ని ఇత రుల కళ్ళతో చూడసాగాడు. నాలుగురోజులు అత్తవారిల్లు (లేక భార్యముఖం) కనిపించకపోయేసరికి తోచక ఒకసారి చూసుకుపోదామని వచ్చాడనుకుంటారు అందరూనూ. ఇంకోవిధంగా అనుకోవడానికైనా తను ఏం పనిమీద వస్తున్నట్టు కనకా ?

కాని మామగారు తనను చూస్తూనే "మీఅమ్మను అక్కడ ఒంటరిగా వదిలిపెట్టి ఏం పనిమీద వచ్చావు ?" అని అడగటానికిబదులు, "వచ్చావా సుందరం, అక్క గారు రాలా ?" అన్నాడు.

"లేదు, నేను మళ్ళీ వెళ్ళాలి" అన్నాడు సుందరం ఎందుకొచ్చిందీ చెప్పకుండా.

ఆయన సుందరం కళ్ళకు ఎంతో మంచివాడల్లే కనిపించాడు. నిజానికి, మన అంతరాత్మల్లోవుండే అశాం తిని వుపశమింపజేసేవాళ్ళకన్న మనకు మంచివాళ్ళెవ రుంటారు ?

"అక్కడేం తోచలేదేమో, పాపం" అన్నాడు పార్వతీశంగారు.

సుందరం సరిగా నాలుగురోజులుండి మళ్ళీ ఇంటికి పోదామనుకున్నాడు. ఈలోగా లక్ష్మి ఒంటరిగా చిక్కితే ఒకసారి మాట్లాడాలని సుందరానికి చాలా పట్టుదలగా వుంది. ఎంత ఒంటరిగా చిక్కాలంటే, ఇంటో తన అత్త

గారు గాని, మామగారు గాని బావమరుదులుగాని, వుండ రాదు: తను లక్ష్మిని పలకరించటానికి అయిదునిమిషాలు ముందూ, అయిదునిమిషాలు వెనకా పరాయి వాళ్ళెవరూ తొంగిచూడ రాదు—తలవాకిలి దగ్గిరకూడా. ఈ షరతులు సుందరానికే అసాధ్యంగా కనపడ్డాయి.

కాని పరిస్థితులు సుందరం అనుకున్నంత అసాధ్యంగా పరిణమించ లేదు. సుందరం మధ్యాహ్నం భోంచేసి పడుకుని నిద్రపోయి లేచేసరికి ఇల్లంతా నిశ్శబ్దంగా ఉంది. మగవాళ్ళెవరూ ఇంటో లేరు. అత్తగారు వంటింటో ఏదో చేస్తున్నది—ఫలహారమైఉంటుంది. సుందరం నిద్రపోతున్నాడనే ఉద్దేశంతో లక్ష్మి ఏదో పనిమీద ఆ గదిలోకివచ్చి ఏమిటో వెతుకుతున్నది.

"ఏయ్!" అన్నాడు సుందరం మెల్లిగా.

చప్పున లక్ష్మి సుందరంకేసి చూసింది. దాని మొహం ఒక్కసారిగా జేవురించింది. అది నవ్వింది. మొట్ట మొదటిసారి చూసిన మొహమే మళ్ళీ సుందరానికి కనిపించింది.

సుందరానికి గుండెదడ పట్టుకుంది.

"ఏంకావాలి ?" అన్నాడు వాడు ఇంకా మెల్లిగా.

"దారపుండ!" అన్నది లక్ష్మి అతిసన్నని స్వరంతో సుందరంకేసి చూడకుండానే.

లక్ష్మికి దారపువుండ అప్పుడే కనిపించింది. దాన్ని పట్టుకుని లక్ష్మి అతినెమ్మదిగా — మామూలుగా నడిచి

పోతే సుందరానికి కోపం వస్తుందేమో నన్నట్టుగా — నడుచుకుంటూ బయటికి వెళ్ళిపోయింది. తనను విడిచి పోలేకపోలేక పోతున్నదానల్లే కనిపించింది లక్ష్మి సుందరానికి. వాడు చాలా సంతోషించాడు.

*　　　　*　　　　*

సుందరం ఇంటికి.... తన ఇంటికి వెళ్ళవలసిన అవసరం లేకపోయింది. సుందరం వచ్చిన మూడోనాడే సీతమ్మగారు తిరిగి వచ్చింది. ఇంటికెవరో అద్దెకొచ్చారుట. పక్క ఇంటివాళ్ళు సహాయపడి ఒక రూపాయి అద్దె ఎక్కువ వచ్చేటట్టు మాట్లాడారు.

సమయానికి తాను ఉండలేకపోయినందుకు సుందరం నొచ్చుకున్నాడుగాని, దాన్నిగురించి దీర్ఘంగా విచారించలేదు. సీతమ్మగారు వియ్యాలవారింట రెండురోజులుండి మరీ వెళ్ళింది. ఎందుచేతనో సుందరానికి తనతల్లి ఈ ఇంటివాళ్ళకు పెడగా ఉందనిపించింది. తనూ, లక్ష్మి, తన తల్లీ కలిసి ఒక కుటుంబమైనట్టు వాడూహించుకోలేకపోయినాడు. లక్ష్మి కాపరానికివస్తే సీతమ్మగారు కోడల్ని ఎట్లా చూసేదీ, ఎట్లా పనులుచెప్పేదీ, ఎట్లా మెచ్చుకునేదీ' ఏ విధంగా విమర్శించేదీ సుందరం ఊహకు అందలేదు.

తల్లిని సుందమే రైలెక్కించాడు. ఆవిడ మళ్లా తన అన్నగారింటికి వెళ్లిపోతున్నది. స్టేషను చేరినతరవాత అరగంటకుగాని బండి బయలుదేరలేదు. ఈ అరగంటసేపూ సీతమ్మగారు అప్పుతీర్చటం విషయమే మాట్లాడింది.

"మీ మామగార్నికూడా కనుక్కోరా, ఏమన్నా సలహా ఇస్తారేమోనూ?" అన్నదావిడ.

"ఆఁ, ఆయన సలహా ఇచ్చేదేమిటి? ఆయనకే ఎవరన్నా సలహా ఇవ్వాలి!" అన్నాడు సుందరం.

వాడు తల్లినీ, మామగార్నీ పోల్చిచూసుకున్నాడు. కలతపడిన అంతరాత్మను స్వస్థపరచటంలో ఆయన ఎంత నేర్పరో, తిన్నగాఉన్న అంతరాత్మను కలతపరచటంలో తన తల్లి అంత నేర్పరిగా సుందరానికి తోచింది. తన తల్లిని చూసి సుందరం చింతించాడేగాని తన మామగారు తన అంతరాత్మను జోకొట్టుకోవటానికి ఎంతగా నష్టపడ్డాడో, ఇతరులకు ఆయన ఎంత నిరుపయోగో ఆలోచించలేదు. జీవితంలో ఒక సంఘర్షణ ఉన్నదనీ, దాన్ని ఎదుర్కొన్నవాడే దక్కుతాడనీ సుందరం ఎరగడు. వాడు పుస్తకాలలోనుంచి నేర్చుకున్న మహత్తర విషయాలలో ఈ విషయంలేదు. గొప్పపనులు సాధించేవారు ప్రపంచంలో ఉన్నా, పడకకుర్చీలో కూర్చుని వాళ్ళను మానసికంగా ఆరాధించటం కూడా సుందరం దృష్టిలో ఒక ఆదర్శమే. అటువంటి పనులు తాను ప్రయత్నించలేక పోవటంలో ఎంతో అణకువ వుంది మరి!

రైలు కదలబోతుండగా సుందరం బావమరుదులు జగన్నాథం, కనకం రొజుకుంటూ వచ్చి "బావా, బావా, నీ కథ పడింది. నీ పేరుకూడా ఉంది" అని అర్థంకాకుండా మాట్లాడారు.

"అదుగో, పత్రికలమ్మేవాడిచేతిలో ఉంది. మేం

చూశాం. కొను బావా. ఇంట్లో అందరం చదువుకుందాం" అన్నాడు జగన్నాథం.

సుందరానికి అర్థమయింది. రెండణాలడబ్బులు తీసి పత్రిక కొనమని ఇచ్చాడు. వాళ్ళు పత్రిక కొని తెచ్చేలోపల రైలు సాగిపోయింది.

"నిజంగా ఈ కథ నీదేనా బావా? నువే రాశావా? చెప్పలేదే మాతో!" అన్నాడు జగన్నాథం.

కనకానిక్కూడా ఉత్సాహం వచ్చింది. వాళ్లు ఇంటికి వెళ్ళేటప్పటికి సుందరం రైలుదగ్గిరికి వెళ్ళాడని తెలిసినట్టూ, తానుకూడా బయలేరినట్టూ, బ్రిడ్జి ఎక్కుతుండగా ఎవరో ఎరిగిన కుర్రాడిచేతిలో పత్రిక ఉన్నట్టూ, వాడు "మీ బావపేరు ఇందులో ఉందిరోయ్" అని చూపినట్టూ కనకం గబగబా చెప్పాడు.

అయితే తన కథ పడిందన్నమాట. పడుతుందని తను అనుకోలేదు. అక్కడికొక అధ్యాయం ముగిసిందన్న తృప్తి కలిగిందిగాని సుందరానికి పెద్ద ఆనంద కలగలేదు. పైపెచ్చు ఆ కథ గల పత్రిక తన బావమరుదులచేతుల్లో పడటం సుందరానికి అసంతృప్తికూడా కలిగింది. వాళ్లు ఆ కథను గట్టిగా చదివి అల్లరి చేస్తారేమోననీ, ఈ యీడుకే కథ రాయసాహసించినందుకు తన అత్తగారూ, మామగారూ తననుగురించి అసహ్యంగా అనుకుంటారనీ వాడికి సందేహం కలిగింది. ఏంజరిగినా తను తల ఒగ్గ వలిసిందేగాని చేసేదిలేదు.

"ఆ అమ్మాయిని మొకటిమొగుడితో కొన్నాళ్లు

కాపరం చేసినట్టు చూపకుండావుంటే బాగుండేది” అనుకున్నాడు.

సుందరం భయపడ్డ సంఘటనలేవీ జరగలేదు. వాడి బావమరుదులిద్దరూ నేను ముందు చదవాలంటే, నేను ముందు చదవాలని పోట్లాడుకుని పత్రికను నలిపి, చింపినంత పనికూడా చేసి, ఆఖరుకు ఇద్దరూకలిసి చదువుకోవటానికి రాజీపడ్డారు. ఆ తరవాత ఆ పత్రిక ఏమయిందో సుందరానికి మటుకు వెంటనే చేరలేదు. తన కథను బావమరుదులుగాక మిగిలినవాళ్ళుకూడా చదివివుంటారని వాడనుకున్నాడు. చదివితే చదివారు. చదివినవాళ్లు కూడబలుక్కున్నట్టు దాని ప్రస్తావనే ఎత్తకపోవటం సుందరానికి అశాంతి కలిగించింది. ఇంతకన్న అందరూచేరి కథను వేళాకోళంచేసినా బాగుండే దనుకున్నాడు వాడు.

* * * *

పార్వతీశంగారు ఊళ్లో లేదు. కమలమ్మగారు వాకిట ఉంది. వంటా అదీ లక్ష్మివంతు. పార్వతీశంగారుంటే వంట ఎక్కువభాగం ఆయనే చేసిఉండును. తెలుగు మేస్టరు క్లాసు రాగానే తోకఝాడించే పిల్లల్లాగా జగన్నాథం, కనకంకూడా లక్ష్మిని బాగా ఆటపట్టించ సాగారు. వాళ్లు మామూలుగా స్కూలుకు పోయినతరవాత సుందరం తాను కాలేజీ ఎగగొట్ట నిశ్చయించాడు, పెళ్ళానికి తోడుండా లనిపించింది. కొత్తగా తెరిచిన కాలేజీ, ముంచుకుపొయ్యే పాఠాలేమీ లేవు. అంతో ఇంతో జల్లు

కూడా పడుతున్నది. గదిలో ముసుగుతన్ని ఏదో చదువు కుంటూ పడుకున్నాడు. పేజీలు తిరిగిపోతున్నాయిగాని, ఏం చదువుతున్నదీ తెలీటంలేదు. ఆ పిచ్చిబుర్ర ఇంకేదో ఆలో చిస్తున్నది—ఎప్పటికి లక్ష్మి ఈ గదిలోకి వస్తుందా, మళ్లీ పలకరిద్దామని ఆలోచిస్తున్నది.

"అందరం అన్నాలు తినేసిన ఇన్ని గంటలకూడా ఆ వంటఇంటోనుంచి రాదేం?" అనుకున్నాడు సుందరం. తాను భోంచేసి ఇంకా ఇరవైనిమిషాలుకూడా కాలేదు నిజానికి. పర్వతం దగ్గిరికి పైగంబరు పోవచ్చుగదా? పైగం బరు దగ్గిరికే పర్వతం రావాలన్న నియమమేమిటని స్ఫురించి సుందరం ముసుగు తన్నిపారేసి వంటింటోకి వెళ్ళాడు. లక్ష్మి పెద్దపనివారక్కల్లే వొంగుని పొయిదగ్గిర అంటగిన్నెలూ, అవీ సర్దుతున్నది. దానిజడ ముందుకు పడి అన్ని గిన్నెలనూ తాకుతూనే ఉంది.

"దీని ఆచారం అడుక్కుతిన్నట్టే ఉంది" అను కున్నాడు భార్యను చూసుకుని మురిసిపోతూ సుందరం.

"కాసిని మంచినీళ్ళు కావాలి" అన్నాడు.

లక్ష్మి ఉలిక్కిపడి తల ఎత్తిచూసి లేచి నిలబడ్డది. ఆ ఊపులోనే జడను వెనక్కి నెట్టేస్తూ.

మంచినీళ్ళు పుచ్చుకునేటప్పుడు సుందరం లక్ష్మి చెయ్యి పట్టుకున్నాడు. లక్ష్మి చెయ్యిలాక్కోవడానికి చిన్న ప్రయత్నం చేసిందిగాని నీళ్ళు కిందపడేటట్టు కనిపించి మానేసింది అది సుందరం మొహంకేసి చూడకుండా, "ఇందుకే గామాలు కాలేజీ ఎగ్గొట్టింది" అన్నది.

"నా యిష్టం" అన్నాడు సుందరం.

"చెయ్యి వదలండి."

"ఎవరూ చూడరులే."

"చూస్తే కొరతేస్తారనా?"

సుందరం నిర్ఘాంతపోయినాడు. అవును, ఎవరో చూస్తారని తను ఇన్నాళ్ళూ ఎందుకు బెదిరిస్తున్నాడు.

"అమ్మకు ఇంకా అన్నంపెట్టాలి" అన్నది లక్ష్మి.

సుందరం చెయ్యి వదిలేశాడు. మంచినీళ్ళు తాగకుండానే వెళ్ళి మళ్ళీ ముసుగుతన్ని పడుకున్నాడు. తనపని పూర్తికాగానే లక్ష్మి నేరుగా తనదగ్గిరికి వస్తుందన్న ధైర్యంతో.

కాని లక్ష్మి ఎంతకూ రాలేదు. ఒక అరగంట గడిచింది. సుందరం బయటికివచ్చి చూసేసరికి లక్ష్మి హాలులో చాపమీద పడుకుని కాళ్ళుఆడిస్తూ ఏదో చదువుకుంటున్నది.

"ఏయ్!" అన్నాడు సుందరం రహస్యంగా.

లక్ష్మి తలఎత్తి గదివాకిట నిలబడిఉన్న భర్తను చూసింది. రమ్మని సుందరం తలతో సంజ్ఞచేశాడు. లక్ష్మి తల అడ్డంగా తిప్పింది. సుందరం చెయ్యిఊపాడు. వాడికి ఒకచెంప కోపం వచ్చేస్తున్నది. ఇంత ఇష్టంలేనిదాన్ని పిలవటం తనదే తప్పనిపిస్తున్నది.

లక్ష్మి నిజంగానే ఇష్టంలేనిదానల్లే ముక్కుతూ లేచి సుందరానికి ఒక గజందూరంలో నిలబడి ఎందుకన్నట్టు చూసింది. సుందరం లక్ష్మిచెయ్యి పట్టుకుని గదిలోకి

ఈడ్చుకుపోయినాడు. బలవంతాన మంచంమీద తన పక్కనే కూచోబెట్టుకున్నాడు.

"ఇట్లాఅయితే చదువు సాగదు" అన్నది లక్ష్మి.

"కాలేజీ ఎగ్గొట్టాననా? బద్ధకంగా ఉంది."

"బద్ధకం తెలుస్తూనే ఉంది."

లక్ష్మిని ముద్దుపెట్టుకునే అధికారం తనకున్నట్టు సుందరానికి చూచాయగా తెలుసు. కాని ఏదో బిడియం వేసింది. మొహంవంచి లక్ష్మి మొహాన్ని తాకికూడా చెంప వాసన చూసి మళ్ళీ తల వెనక్కు లాక్కున్నాడు.

"నన్ను ఏయ్, ఏయ్ అంటారేం? నాకు పేరు లేదా?" అని అడిగింది లక్ష్మి.

"ఏంపేరు. పనిచేసేవాళ్లు పెట్టుకునే పేరు!"

"పోనివ్వండి, ఏదోపేరు. అన్నిపేర్లూ అందంగా ఉంటాయా ఏం?"

లక్ష్మికి వచ్చినకోపం తీర్చటానికి ప్రయత్నిస్తూ, ఒకచెయ్యి ఆమెచుట్టూ తిప్పి కొంచెం దగ్గిరికి లాక్కున్నాడు. మరుక్షణం లక్ష్మిని రెండుచేతులతోనూ గట్టిగా చేతకాకుండా ఆనందంగా లేని ఆవేశంతో కౌగిలించుకున్నాడు. లక్ష్మి తనకేసి దైన్యంతో చూసినట్టు క్షణం పాటు సుందరానికి అనిపించింది. మరుక్షణం ఆమె అతని పట్టు తప్పించుకుని వెళ్ళిపోయింది. లక్ష్మి అట్లా వెళ్ళి పోవటం సుందరానికి ఇష్టంలేదు. కాని నివారించటానికి అతని మనస్సుగాని, శరీరంగాని కాస్తయినా స్వాధీనంలో లేవు...

హాల్లో చాపమీద పడుకుని చదువుకుంటున్న లక్ష్మి సుందరం డ్రెస్సు వేసుకుని కాలేజీకి బయలుదేరబోతూండటం చూసింది. ఏమనుకుందో ఏమో, లేచి అతని దగ్గిరికి వెళ్ళి నిలబడింది. సుందరం పలకరించలేదు. బుంగమూతి పెట్టుకున్నాడు.

"కోపమా?" అన్నది లక్ష్మి.

"ఎందుకు రెండునా చెడటం?" అన్నాడు సుందరం.

"మానేశారుగా, మళ్ళీ ఎందుకు పోతున్నారూ?"

లక్ష్మి ఇంకొంచెం దగ్గిరికివచ్చి భయపడుతున్నట్టు చేత్తో కోటు తాకింది.

సుందరంచేతిలో పుస్తకాలు పక్కనపెట్టి ఎంతో సాహసించి లక్ష్మిని ఎదురుగా తన రొమ్ముకు అదుముకున్నాడు. లోతుగా దిగిన మేకును లాగినా నరాలు ఒక్కసారిగా అంత బాధపడవు కాని ఈ బాధ. వాంఛనీయం. కవుల పరిభాషలో తీయని బాధ. సాహసించినవాడు ఎట్లాగూ సాహసించాడు. ఈసారి లక్ష్మిని ముద్దుకూడా పెట్టుకున్నాడు. చేతయి పెట్టుకున్న ముద్దుకాదు, కాని ఆప్యాయతకేమీ లోటులేదు.

తను ముద్దుపెట్టుకున్నప్పుడు లక్ష్మి కళ్ళు గట్టిగా మూసుకోవటం గమనించాడు సుందరం.

తరవాత సుందరం లక్ష్మిని వొదిలి మళ్ళీ పుస్తకాలు తీసుకుని చంకనపెట్టుకుని మబ్బులమీద తేలిపోతున్నవాడల్లే కాలేజీకి వెళ్ళి, క్లాసులో ఏమి జరుగుతున్నదీ తెలీకుండా కలలుగంటూ సాయంకాలందాకా గడిపాడు.

25

జానకికి తొలిచూలు మగపిల్లవాడు కలిగాడు. సుందరం మేనమామగారి ఊరువెళ్ళి పుట్టిన పిల్లవాడికి మేనమామ తనం నెరిపాడు. వాడికి పురిటిల్లు అనుభవం లేదు. మొదటిసారి తన చెల్లెలినీ, మేనల్లుణ్ణీ పురిటిగదిలో చూసేసరికి సుందరానికి వొళ్ళు గగుర్పొడిచింది. వెల్లుల్లివేసి కాచిన నూనెవాసనా, పొత్తిళ్ళ గుడ్డలూ, "బ్రాహ్మడి కూతురు, మాదిగాడి పెళ్లాం" అన్న జపమూ చూస్తుంటే వాడికేదో భయంభయంగా ఉండింది. పదోరోజున పురిటి స్నానమూ, జానకి ఒళ్ళంతా రాసుకున్న పసుపూ, వేపమండలుకట్టిన ఉయ్యాలా మొదలైనవి గణాచార్ల కొలుపులు జ్ఞాపకానికి తెచ్చాయి—వీరాంగం మినహాగా.

"ఛా, ఛా! ఈ పిల్లల్నికనే ఏర్పాటు లేకుండావుంటే బాగుణ్ను" అనుకున్నాడు సుందరం. జంతువుకనే పద్ధతి కూడా రొష్టే. పక్షులుకనే పద్ధతే అన్నింటిలోకీ బాగుంటుంది. సుఖంగా గుడ్లుపెట్టేస్తాయి. ఆ తరవాత పిల్ల తనకు తానే కనుక్కుంటుంది.

నరుసులో చాలా మార్పువచ్చింది. వాడిప్పుడు తన నాటకాలనుగురించి అదివరకు మాదిరిగా మాట్లాడటం లేదు. నెల తిరిగేసరికి యాభై, వంద మధ్య సంపాదిస్తున్నాట్ట. స్థానంపక్కన కృష్ణుడు వేశాడు "తులాభారం"లో, ఇంకేం కావాలీ!

నరుసు పైకి వస్తున్నాడని సుందరం సంతోషించే సమయానికి నరుసు విరక్తి కనబరిచాడు.

"ఏం బతుకురా, నాటకాలవాళ్ళ బతుకు! ఎవరూ నిజంగా గౌరవించరుగద! చదువుకున్నవాళ్ళ మధ్యకు పోతే సిగ్గేస్తుంది. చదువుమాని ఉండాలిసిందిగాదు. కిందటి నెల రాజమండ్రీ వెళ్ళాం. హాస్టలు విద్యార్థులు మమ్మల్ని కొందరిని పిలిచారు. ఆ హాస్టల్లో ఒక కుర్రాడున్నాడు. బియ్యే ఫిజిక్సు చదువుతున్నాట్ట. అతను పాడాడుమోడూ! నాకు తల తిరిగిపోయింది. రేపు అబ్బాయి స్టేజిఎక్కాడంటే నాబోటివాళ్ళంతా దిగిపోవలిసిందే. ఒక పాడటమేమిటి? నాలుగైదు వాద్యాలు వాయిస్తాడు. చదువుకుంటూ ఆ కుర్రవాడు అంత సంగీతం నేర్చుకున్నాడంటే, నేను చదువు మానేసి చేసిన ఉద్ధరింపేమిటా అనిపించింది. అబ్బిగాణ్ని తప్పకుండా చదివించాలి" అన్నాడు నరుసు.

"అబ్బిగాడు" అంటే నరుసుకు పుట్టిన నలుసని సుందరం వెంటనే గ్రహించలేదు.

ఈ కొడుకును గురించి నరుసు చాలా గాలిమేడలు కట్టటం చూశాడు సుందరం. తను ఒకపిల్లాడి తండ్రి అయినందుకు నరుసు కాస్తన్నా బిడియపటటంలేదు. చాలా మందిని కన్నవాడల్లే ప్రవర్తించాడు. ఇది సుందరానికి ఆశ్చర్యం కలిగించింది. తనకే పిల్లవాడు పుడితే కొన్ని మాసాలపాటు తన మొహం తియ్యకుండా జేవురించి ఉంటుందనిపించింది సుందరానికి. ఈమాట అనుకోగానే

వాడికి లక్ష్మి జ్ఞాపకంవచ్చింది. లక్ష్మి పిల్లల్ని మోసి,కని, పురిటింటో ఇంగువ, వెల్లుల్లిపాయల వాసన, మధ్య పడుకుని పసుపురాసుకుని, నడికట్టు వేసుకుని, చెవుల్లో దూది పెట్టుకుని, ముట్టుకోవటానికి ఒళ్ళు గరిపొడిచే కనుబొమ్మలు లేని బిడ్డకి పాలివ్వటం తలుచుకుంటే, సుందరానికి కంపరం ఎత్తింది. లక్ష్మిమీద ఏదో అర్థంకాని జాలి పుట్టుకొచ్చింది.

లక్ష్మినిచూసి ఆరురోజులే అయిందిగాని సుందరానికి ఎన్నో యుగాలైనట్టుంది. లక్ష్మి అనేమాటలూ,చేసే పనులూ ఏమేమిటో జ్ఞాపకంవచ్చి సుందరం తనలో తను నవ్వుకున్నాడు. ఒక్కొక్కసారి అతి చిన్నపిల్ల అనిపిస్తుంది. ఒక్కొక్కసారి తన తల్లిని జ్ఞాపకం తెస్తుంది. మొత్తం మీద ప్రపంచంలో ఏ ఇతరవ్యక్తీ ఇవ్వని అనుభవమూ, ఆనందమూ ఇస్తుంది తనకు లక్ష్మి.

"ఏమయ్యా, సుందరం! ఇక నువ్వు తాపీగా ఆడపిల్లను కను. లేకపోతే మేనల్లుడూరుకోడు. అన్నట్టు కార్యమెప్పుడూ! లక్ష్మి పెద్దమనిషిఅయి సంవత్సరం దాటాలా"? అన్నది నరుసుతల్లి భోజనాలదగ్గిర.

సుందరం మాట్లాడలేదు. కార్యమంటూ ఉండదని వాళ్ళతో ఎందుకు చెప్పటం. ఒకరోజు అత్తగారు సుందరానికి తలంటిపోసింది. మామగారు కొత్తబట్టలు కట్టబెట్టాడు. సుందరానికి అర్థంకాలేదు. ఆరాత్రి గదిలో పక్క వేశారు. భోజనాలయినాక లక్ష్మి కొత్తచీర కట్టుకుని, సెంటువాసనతో ఘుమ ఘుమలాడుతూ, పూలదండ

వేసుకుని గదిలోకి వచ్చింది—మిఠాయి పళ్ళెంతోనూ, పాలతోనూ ఆనాటినుంచీ లక్ష్మికి వేరేపక్క లేదు.

ఈ సంగతి నలుగురికీ చెబితే అందరూ నవ్వుతా రనే భయం అటుంచి అత్తవారి దారిద్ర్యంకూడా బయట పడుతుందన్న భయంకూడా సుందరానికున్నది. కనీసం జానకినీ, సీతమ్మగార్నీ అయినా పిలుద్దామని పార్వతీశంగారు ఆలోచించాడు. కాని శేషగిరి కుటుంబాన్ని పిలవకతప్పదు. ఎంత క్లుప్తంలో పోనిద్దామనుకున్నా తడిసి మోపెడయే టట్టు కనిపించింది. అందుచేత ఈ పద్ధతి అవలంబించవలసి వచ్చింది.

* * * *

సుందరం అంతరాత్మ ఆరాటపడసాగింది. కాకినాడలో కాంగ్రెసు మహాసభ జరిగినప్పుడు తను వెళ్ళలేదు. తన స్నేహితులలో కొందరు వెళ్ళారు. వాళ్ళు కాంగ్రెసును గురించి చెబుతుంటే తను పిచ్చిమొహంవేసుకుని వినవలిసి వచ్చింది. తరవాత గాంధీ బెజవాడ వచ్చినప్పుడూ, గుంటూరు వచ్చినప్పుడూ కూడా సుందరం వెళ్ళి చూడలేదు. అసలు సుందరం గాంధీనేకాదు, ఏ కాంగ్రెసు మహానాయకుణ్నీ చూడలేదు. తన తోటి వాళ్ళలో గాంధీనీ, మోతీలాలునూ, రాజేంద్రప్రసాదునూ, జవహర్‌లాల్, రాజాజీనీ, సి. ఆర్. దాసునూ, చూసినవాళ్లున్నారు. సుందరం చూసిందల్లా చీరాల రామదాసు, దుగ్గిరాల గోపాలకృష్ణయ్యనూ, కొండా వెంకటప్పయ్యనూ,

గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రినీ, దేశోద్ధారక నాగేశ్వరరావు నీనూ. మళ్ళీ మద్రాసులో కాంగ్రెసు మహాసభ జరుగుతున్నది. దీనికైనా తప్పక వెళదామనుకున్నాడు.

ఇందులో సుందరం అంతరాత్మ బాధపడటానికి కారణమేమంటే తనకు తగినంత ఆసక్తిలేకనే ఏ మీటింగుకూ వెళ్ళలేదు. పెద్దవాళ్ళను చూశానని గొప్పచెప్పుకోవటంకంటె ఈ రాజకీయ వాతావరణంద్వారా తెచ్చుకోదగిన ఆవేశం ఏమన్నాఉంటే అది తెచ్చుకుందామనీ, సాటివాళ్ళకు వెనకపడకుండా ఉందామనీ సుందరం అభిప్రాయం. ఇప్పుడు వెళ్ళాలన్నా తనను అడ్డేవారు లేరు. తన తల్లిదగ్గిరఅంటే "ఎందుకులేరా డబ్బుదండగా!" అని తీరుతుంది. తరవాత తను ఝామ్మసేపు వాదించినగ్గినా ఆ కాస్త మాట అనిపించుకోవటమైనా నిరుత్సాహ కారణమే. ఇప్పుడాపాటి నిరుత్సాహంకూడా కలిగించేవారు లేరు. కనక ఎందుకు పోగూడదూ!

"ఏయ్, నేను క్రిస్టమస్ శలవుల్లో పట్నం పోయి వస్తా. కాంగ్రెస్‌కు" అన్నాడు సుందరం లక్ష్మితో.

"నన్నుకూడా తీసుకుపొండి" అన్నది లక్ష్మి. సుందరం ఇంకా ఏమీ అనకముందే కాళ్ళూ, చేతులూ తన్నుకుంటూ, "ఏమిటండీ? పోనిలెండి. ప్రతిచోటికీ ఒక్కరే బయల్దేరుతారు. నన్నెక్కడికీ తీసుకుపోరు. మీరు మాత్రం దేశాలన్నీ తిరిగి రావాలి. నేనుమాత్రం ఇక్కడే ఉండాలి. ఈసారి మీరు ఒంటరిగాపోతే నేను ఒప్పుకోను." అని గబగబా ఏకరువు పెట్టేసింది.

"మనిద్దరం కాపరంచేస్తున్నామని పట్నంలో నోటీసులు కూడా పంచిపెడదామా?" అన్నాడు సుందరం.

"ఎన్నాళ్ళని దాస్తామేం? ఆ మామగారికి ఈ అల్లుడికీ తగిపోయింది. ముష్టిదాపరికాలు!"

"అయినా డబ్బు కావద్దూ? నాకే డబ్బెట్లాగా అని చూస్తున్నా. కనీసం పదిహేను రూపాయలన్నా ఉండాలా?"

"మీ కేం మహారాజులు. పదిహేనైనా సంపాదిస్తారు, పాతికైనా సంపాదిస్తారు. వెళ్ళటం ఖాయమేనా?"

"నువ్వేమంటావు!"

"వెళ్ళొద్దు."

"ఏం?"

"మీకు తిరిగొచ్చేదాకా నాకు తోచదు"

"చాదస్తంగా మాట్లాడకు."

"మీ కేం! మీకు హాయిగా ఉంటుంది గనక, నాకూ హాయిగా ఉంటుందనుకుంటారు. మీరు ఒకరోజు ఇంటో లేకపోయినాసరే నాకు పిచ్చెక్కినట్టుంటుంది."

లక్ష్మి ఈమాట అనటం మొదటిసారి కాదు. కాని ఈ మాటను సుందరం ఎన్నడూ పూర్తిగా నమ్మలేదు. లక్ష్మి కేవలం నటిస్తున్నదనుకోవటం ఇష్టంలేక, కాస్తంత వుంటే గంపంత చేస్తున్నదనుకునేవాడు. ఆమాటే లక్ష్మి మరింత గట్టిగా అంటే సుందరానికి కాస్త చికాకుకూడా వచ్చేది. అది కనిపెట్టే లక్ష్మి సాధారణంగా ఆ విషయం ఎత్తటం మానుకున్నది. ఈ ఒక్కమాటా సుందరం నమ్మితే

తనకిక లోటు లేదని లక్ష్మి అనుకున్న సమయాలు కూడా లేకపోలేదు.

సుందరం పొరుగూరు వెళ్ళితే తనను మరిచిపోతా డనుకోవటంలో మాత్రం లక్ష్మి పొరపాటుపడింది. సుందరం లక్ష్మికోసం వాచిపొయ్యేవాడు కాదేమోగాని తప్పక జ్ఞాపకంచేసుకునేవాడు. ఎదురుగా ఉన్నప్పుడుకన్న కూడా సుందరానికి లక్ష్మి ఎదట లేనప్పుడే ఎక్కువ అపేక్ష పుట్టుకొచ్చేది. దూరానవుండి భార్యను తలుచుకున్న సమయాల్లో సుందరం ఇంచుమించు ఆదర్శభర్త అయిపోయేవాడు.

ఇంకా కాంగ్రెసు మూడురోజు లుండనగా సుందరం స్వగ్రామం వెళ్ళి ఇంటో అద్దెకున్నవాళ్ళదగ్గిర నెల పూర్తి కాకుండానే అద్దె వసూలుచేసి తెచ్చుకుని ఆడబ్బుతో పట్నం ప్రయాణం కట్టాడు.

మెయిలులో సుందరం ప్రయాణం. వాడు స్టేషనుకు బయలుదేరేదాకా ఇంటిల్లిపాదీ మేలుకుని కూచున్నారు. తీరా గుర్రబ్బండీ వాకిట్లో నిలబడివుండగా లక్ష్మి సుందరాన్ని తమ గదిలోకి తీసుకుపోయి గట్టిగా కౌగిలించుకుని "మూడు రోజులూ అయిపోగానే తిరిగిరండి" అన్నది.

"ఈ ప్రయాణం తలపెట్టకుండావుంటే బాగుండేది లక్ష్మిని బాధపెట్టేకన్న!" అనిపించింది సుందరానికి ఒక క్షణంపాటు.

* * * *

సుందరం సెంట్రల్ స్టేషనులో దిగేసరికి తెల్లవారి అంత పొద్దెక్కింది కూడాను. వాడంతకుపూర్వం ఎన్నడూ మద్రాసు చూడలేదుగాని చూసినవాళ్ళద్వారా చాలా విని వుండటంచేత చాలా వివరాలు తెలుసుకుని వున్నాడు. "సామీ, సామీ" అనేమాట ప్రతి పోర్టరు నోటా, రిక్షావాడినోటా వినవచ్చింది. "బారిస్టరు పార్వతీశం" లో చదివిన అరవ తెలుగు మొదటిసారిగా సుందరం చెవులపడింది.

"కాంగ్రెసు పెండాలుకు ఎట్లా వెళ్ళాలి?" అని తోటి ప్రయాణీకుణ్ణి రైల్లోనే అడిగాడు సుందరం.

"స్టేషనుకు ఎదురుగానే కాంగ్రెసు స్పెషల్ బస్సులు నిలుస్తాయని" ప్రయాణీకుడు సమాధానం చెప్పాడు. బస్సు టిక్కెట్టు మూడణాలు రెండణాలు ఉంటుందనికూడా ఆయన తెలిపాడు. అటువంటి సందర్భంలో రిక్షాలవాళ్ళు అర్ధరూపాయికి తీసుకుపోతామనీ, బళ్ళవాళ్ళు రూపాయి ఇస్తే చాలు కాంగ్రెసుకు తీసుకుపోతామనీ ఎందుకు ఆశ పెడుతున్నదీ సుందరానికి అర్థంకాలేదు. బస్సులు లేకనో, ఉంటే వాటిలో చోటు దొరకదో అని సుందరం భయపడ్డాడు. అయితే ఈ భయాలు నిరాధారమైనవని ఋజువయింది. సుందరం స్టేషను బయటికివచ్చి రోడ్డు అవతలి వైపుకు దాటిన మరుక్షణంలోనే వాణ్ణి ఏదో బస్సు దాదాపుదానంతట అదే ఎక్కించుకుని పారిపోసాగింది. స్టేషను ముందుగా అటూ యిటూ వెళ్ళే ట్రాముల కేసి కాస్సేపు చూడటానికైనా వాడికి అవకాశం చిక్కలేదు

పట్నమంతా చాలా హడావుడిగా, అర్జంటు పని మీద ఉన్నట్టు కనపడింది. ఇదంతా కాంగ్రెసు మూలంగానే అయి ఉంటుందనీ, మామూలురోజుల్లో ఇంత కోలాహలం ఉండదనీ సుందరం తనను తాను నమ్మించుకున్నాడు.

బస్సు ఎటో పోతున్నది. పడమటి దిక్కుగా పోతున్న దన్నభావం తప్ప ఇంకేమీ లేదు సుందరంతలలో. బస్సు నిండుగా ఉండటంవల్లా, వేగంగా పోతూండటం వల్లా వీధులుగాని, భవనాలుగాని సరిగా చూసే అవకాశం లేకపోయింది వాడికి. చివరకు బస్సు ఆగింది. గమ్యస్థానం వచ్చిందని సుందరం ఎవరూ చెప్పకుండానే తెలుసుకున్నాడు. బస్సుదిగిన మరుక్షణంలోనే కాంగ్రెసు పెండాలు మైదానం మధ్యగా కనిపించింది. పుట్టలోనుంచి వచ్చిన చీమల్లాగ జనం చుట్టూతా కనిపించారు. బస్సుల్లో దిగిన వాళ్ళకన్న ఎన్నోరెట్లు కాలినడకన వస్తున్నారు. పుట్టమట్టిరంగు ఖద్దరుబట్టలు విరివిగా కనిపిస్తున్నాయి.

కాంగ్రెసుకు వచ్చినందుకు సుందరం చాలా సంతోషించాడు. అంతమంది జనాన్ని చూడటమే—వాళ్లు చేసే పని చెయ్యటమే—ఎంతో ఆనందమయింది. పెండాలు పరిసరాల్లో చాలా అట్టహాసంగా ఉన్నది. కాంగ్రెసు వాలంటీర్లు ఏవో పనులమీద తీరకుండా తిరుగుతున్నారు. కొందరుమాత్రం కర్రలు పట్టుకుని కాపలా వాళ్ళల్లే గేట్ల దగ్గిరా అక్కడా నిలబడ్డారు. వాళ్ళని చూస్తుంటే సుందరానికి పోలీసులు జ్ఞాపకం వచ్చారు.

ఇంత హడావుడిలోనూ జరుగుతున్న తతంగ మేమిటో వాడికి తెలియరాలేదు. జనాన్ని తోసుకుంటూ సుందరం పెండాలు చుట్టూ తిరిగాడు. బహిరంగసభ లుంటాయి, నాయకులు మాట్లాడతారు, విందామను కున్నాడు, కాని అదంతా పెండాలు లోపల జరుగుతున్నది. లోపలికి పోవాలంటే టిక్కెట్లో, పాసులో కావాలి. సుంద రందగ్గిర ఇంకా పదిరూపాయల చిల్లరే వుంది. టిక్కెట్టు కొనటానికి సాహసం చాలలేదు. సుందరం ఒకచోట నిల బడి వచ్చేపోయేవాళ్ళని చూద్దామనుకున్నాడు. కాని ఒక చోట నిలవటానికి లేదు. ఒకచోట నిలబడినప్పటికీ, రెండు నిమిషాలయేసరికి ఇంకేపక్కనన్నా ఏదన్నా జరుగుతున్న దేమోనని పిస్తుంది. నలుగురైదుగురు హడావుడిగా వెళ్ళ టంచూస్తే తనకుకూడా అటే వెళ్ళబుద్ధి అవుతుంది. ఈవి ధంగా ఎన్నోసార్లు ఆశాభంగమయింది. అయినా ఇప్పుడు సుందరానికి స్వయంనిర్ణయశక్తి ఏమాత్రమూ లేదు. వాడు ఈ జనప్రవాహంలో ఒకడు మాత్రమే. ఆ జనం తనలో కలిగించే ప్రతి చిన్న ప్రేరణకూ తాను గురికావలిసిందే.

సుమారు రెండుమూడు రోజులనుంచీ తాను ఈ పెండాలు చుట్టూ ప్రదక్షిణంచేస్తున్నట్టు భావన కలుగు తున్నది. ఇంతవరకు ఏమీ చూడలేదు—జనంతప్ప. ఈ జనంలోనైనా ఫక్తు ఒంటరిగాడు తను ఒకడల్లే కనిపిం చాడు. మిగిలినవాళ్ళు ఇద్దరేసీ, ముగ్గురేసీ, నలుగురేసీగా తిరుగుతున్నారు. వాళ్ళలోవాళ్ళు నవ్వుతూనూ, గంభీరం గానూ, ఆప్యాయంగానూ, వాదించుకుంటూనూ, మాట్లా

డుకుంటుంటే "ఎంత అదృష్టవంతులు!" అనుకున్నాడు సుందరం. అక్కతిరిగేవాళ్ళలో తెలుగువాళ్ళుకూడా ఉన్నారు. అందులో ఎవరినన్నా పలకరించి పరిచయం చేసుకుని వాళ్ళతో చేరిపోదామంటే "వీడెక్కడ జిడ్డు దాపరించా డురా!" అనుకుంటారేమోనని భయం.

కాళ్ళు పీకుతున్నాయి. ఆకలవుతున్నట్టుగా అనుమానంగా ఉంది. ఏ క్షణాన ఒంటేలుకు పోవలిసొస్తుందో, రెండేళ్ళ కొస్తుందో అని భయంగాఉంది. ఎందుకొచ్చానా అని సుందరం పశ్చాత్తాపపడటానికి ఇంకా పస్తాయిస్తున్నాడు. ఈసమయంలో తీసేసినట్టుగా వాడి నిరుత్సాహమంతా మాయమయింది. కాళ్లు నొప్పెత్తటం మానాయి. ఒకచిన్న గుంపు వాడి కంటపడింది. ఎవరో నల్లటి అబ్బాయి గాంధీటోపి పెట్టుకుని "బాబూ మా కొద్ది నల్ల దొరతనమూ" అని పాడుతున్నాడు. ఈపాట వింటున్న కొద్దీ సుందరానికి ఆశ్చర్యం కలిగింది, "మా కొద్దీ తెల్ల దొరతనము" అన్నమాట సుందరం అదివరకు విన్నాడు. తెల్లవాళ్ళు దేశంలోనుంచి పోయిందాకా జనమంతా ఆపాటే పాడాలిగదా, ఈ అబ్బాయి నల్లవాళ్ళకు—దేశస్తులకు—విరుద్ధంగా పాట పాడతాడేం? గవర్నమెంటు వాళ్ళు డబ్బిచ్చి పాడిస్తున్నా రేమో ననుకున్నాడు. కాంగ్రెసు పెండాలు పక్కన నిలబడి కాంగ్రెసుకు విరుద్ధంగా పాడుకుంటే కాంగ్రెసువాళ్ళు ఊరుకుంటారా? కాంగ్రెసు చూడవచ్చినవాళ్లు ఆసక్తిగా వింటారా?

కొంచెంసేపు విన్నమీదట సుందరానికి ఆ పాట అస్పృశ్యతమీద పాటఅని తెలిసింది. సుందరం మనస్సు కుదటపడింది. "పాడాలిసిందే! లేకపోతే అస్పృశ్యతేమిటి?" అనుకున్నాడు సుందరం. కాని ఈ సంగతి తెలియగానే వాడికి పాటలో ఆసక్తి పోయింది. మళ్ళా వొంటరితనమూ, కాళ్ళనొప్పులూ తిరిగి వచ్చాయి. కొంతదూరం నడిచాడు. జనం ఒక్కసారిగా తోసుకు పరిగెత్తటం కనిపించింది. సుందరంకూడా పరిగెత్తాడు గాని, తనకు తెలిసి బుద్ధిపూర్వకంగా పరిగెత్త లేదు. కాంగ్రెసు వాలంటీర్లు జనాన్ని వెనక్కు తోస్తున్నారు. "గాంధీ" అన్న పేరు వినిపిస్తున్నది. దూరాన "మహాత్మాగాంధీకీ జై" అన్న పెడబొబ్బ వినిపించింది. అది క్రమంగా సుందరం ఉన్నవైపుకు వస్తున్నది. సుందరంముని వేళ్ళమీద లేచి నిలబడ్డాడు. ఏదో కారుటాపు కనిపించింది. జనాన్ని ఎవరో వెనక్కుతోస్తున్నట్టయింది. కారుకూడా కనిపించలేదు. ఒత్తిడి ఎట్లావచ్చిందో అట్లాగే తగ్గిపోయింది.

"నవ్వుతున్నాడు, దణ్ణంపెడుతున్నాడు" అని గాంధీనిగురించి కాబోలు, చూసిన అదృష్టవంతులు అనుకుంటున్నారు. సుందరం మటుకు గాంధీని చూడలేదు.

* * * *

సాయంకాలమయింది. టైమెంత అయిందో సుందరానికి తెలియలేదు. ఇంకా కొంతసేపటిలో చీకటిపడుతుందని మాత్రమే వాడికి తెలుసు. తోలి అడవిమనుష్యుల

కుండిన కాలమాన జ్ఞానమే ఇప్పుడు సుందరానికి మిగిలింది. చీకటిపడ్డట్టూ, ఆ అంధకారంలో కాంగ్రెసు పెండాలు భూతంలాగా ఉన్నట్టూ, జనమంతా ఎక్కడివాళ్ళక్కడ వెళ్ళిపోయినట్టూ, చుట్టుపక్కల నగరమంతా అంధకారంలో పడుకుని నిద్రపోయినట్టూ ఊహించుకున్నాడు. ఏదో భయంవేసింది. తనకు అపాయం కలుగుతుందని కాదు; ఈ కాంగ్రెసు పెండాలు ఖైదునుంచి తాను తప్పించుకునేటందుకు సహాయంచేసేవారుండరని.

గొరిల్లా కోతులనుగురించి కాబోలు ఒకచిత్రం చెబుతారు. వాటిని అరణ్యంలో చెట్లమీదఉంచి చుట్టూ కొంతమేర అరణ్యం కొట్టేస్తే అవి మధ్యఉండే చెట్లకు ఖైదీలైపోయి తప్పించుకోలేడట. సరిగా ఈ దుర్దశే సుందరానికి పట్టింది. వాడు కాంగ్రెసుపెండాలుకు ఖైదీ అయిపోయినాడు. దానినుంచి తప్పించుకోలేక పోయినాడు. తప్పించుకోవటానికి రెండే రెండు ప్రయత్నాలుచేశాడు. ఒకసారి రైలుపట్టాలదాకా వచ్చాడు. వాటికేసి చాలాసేపు చూశాడు.వాళ్ళఊళ్ళో రైలుపట్టాలు జ్ఞాపకానికొచ్చాయి. అయితే అది బ్రాడ్ గేజ్, ఇవి బందరు రైలులాగా మీటర్ గేజి పట్టాలుదాటి రోడ్డుపట్టటానికి వాడికి సాహసం చాలలేదు. మళ్ళీ పెండాలుదగ్గిరికి వచ్చాడు. మరొకసారి రెండోవేపు వెళ్ళి ఇళ్ళకేసి చూశాడు. అవి వాడికళ్ళకు కీకారణ్యంలా కనపడ్డాయి.మళ్ళీ పెండాలుకు తిరిగివచ్చాడు, పెండాలును మాత్రం విడవవద్దని వాణ్ణి ఎవరో ఆదేశించినట్టయింది.

ఈ మధ్యకాలమంతా కేవలం సహారా ఎడారి కాదు, మధ్యలో పావలాఇచ్చి భోంచేశాడు. పెండాలు కట్టిన మైదానంలోనే భోజనాలు ఏర్పాటుచేశారు. ఈ సంగతి ఎవరో అనుకుంటుండగా విన్నాడు. ఆ భోజనం చాలా అసహ్యంగా ఉంటుందని కూడా వాళ్ళే అనుకుంటున్నారు. ఏ భోజనమైనా పడితేగాని ప్రాణంనిలిచేట్టు లేదు. భోజనాలచోటు చెప్పవీలులేనంత హడావుడిగా ఉంది. కాని భోజనం దొరికింది. దొరకటంకాదు, చాలా బాగుందికూడానూ.

మరొక చెప్పతగిన సంఘటన ఏమంటే, సుందరం డాక్టరు అన్సారీనీ, మరికొందరు నాయకులనూ చూశాడు — మధ్యాహ్నం సమావేశానికి వస్తుండగా. వాలంటీర్లు కొద్దిమందేఉన్నారు. జనం ఒత్తిడికూడా లేదు. ఈ నాయకులను చూసిన తరవాత సుందరం అదృష్టం పూర్తిగా అడుగంటింది.

సుందరానికి ఒంటో ఒక్క చుక్క కూడా శక్తిలేదు. తన కాళ్ళింకా కదులుతూ ఉండటం వాడికే ఆశ్చర్యం వేసింది. స్నానంచేసి ఎన్నో మాసాలయినట్టుంది. ఇంటినీ, లక్ష్మినీ తలుచుకుంటే అదంతా కలలాగా కనిపించింది. అదంతా మరో యుగంగానూ, మరో లోకంగానూ అనిపించింది.

"ఇందాక నీతో మాట్లాడిన అబ్బాయి ఎవర్రా కిశోర్? టంగుటూరి ప్రకాశంగా రబ్బాయేనా? పట్టాభిగా రబ్బాయా?"

ఆ స్త్రీకంఠం వినేసరికి సుందరం మనస్సులో ఏదో కొద్దిగా కదలబారింది.

"రామశర్మగారబ్బాయిలేవే, బియ్యే నాలుగేళ్లు చదివాడే.... కిశోర్, నా కర్జంటుగా బాదంహల్వా కావాలి. తరవాత ప్రోగ్రాం చూసుకుందాం" అన్నదొక ఆడపిల్ల గొంతు.

"ఇంకా ప్రోగ్రామేముంది? ఎస్ప్లనేడ్ థియేటర్లో రాఘవాచారి నాటకానికి పోవటమే."

సుందరం తలకాయలో ఒక్కసారిగా దీపం వెలిగింది. మాట్లాడేవాళ్ళను వాడిప్పుడు కంటితో పట్టేశాడు. శ్యామలా, కూతురూ, కొడుకూ కనిపించారు. శ్యామల గారుకూడా ఈసరికి సుందరాన్ని చూసి ఏదో జ్ఞాపకం తెచ్చుకుంటున్నట్టు మొహం చిట్లించింది.

'ఏమండీ మరిచిపోయినారా?" అన్నాడు సుందరం.

"లక్ష్మి మొగుడే!" అన్నది శ్యామల కూతురు శారద.

"నాకు తెలీదు టే? ఏం, నాయనా? ఎప్పుడొచ్చా? మా ఇంటికి రానేలేదు - గాదూ!" అన్నది శ్యామలగారు.

"నేను రైలుదిగి ఇక్కడికే వచ్చాను. ఇంకా ఎక్కడికీ వెళ్ళలేదు. ఇక్కణ్ణుంచి మీ ఇంటికే వద్దామను కుంటున్నాను" అని బొంకాడు సుందరం.

"లోపల మాకు కనిపించలేదే? ఏమే చారూ? ఈ అబ్బాయిని నువు చూశావా?"

"నేనూ చూడలేదు" అన్నది శారద.

"నేను లోపలికి వెళ్ళలేదు" అన్నాడు సుందరం.

"అయ్యో, అట్లాగా? అసలు చూడవలసిందంతా లోపలేవుంది. మాటింగు అయిపోవస్తున్నది, కిశోర్, నీ టిక్కెట్టివ్వరా, కాస్సేపు కూచునివస్తాదూ?" అన్నది శ్యామలగారు.

"ఎందుకులెండి, లోపల ఏముంది? అందర్నీ బయటే చూశా."

"సరే, కిశోర్, టాక్సీ ఏమైనా దొరుకుతుందేమో చూడు"

"టాక్సీ ఎందుకమ్మా? బస్సెక్కి నేరుగా కోమల విలాసదగ్గర దిగేదానికి?" అన్నది శారద.

* * * *

సుందరానికి మళ్ళీ ప్రపంచంలోపడ్డ భావన కలిగిందిగాని శ్యామలగారు కనపడకుండా బాధపెట్టసాగింది. బస్సులోఎక్కి కూచున్నాక ఒక్కక్షణం ఆవిడనోరు మూతపడలేదు.

"ఏమిట్రా? రాజేంద్రప్రసాదు అట్లా మాట్లాడతాడూ? కోర్టులో మీ నాన్నగారు మాట్లాడుతుంటే ఎంత దర్జాగా ఉంటుందీ? ఏమోనబ్బా, ఈ కాంగ్రెసు నాయకులు పేరుగొప్ప ఊరు దిబ్బానూ? ఒక్కళ్ళకూ మాట్లాడటం చేతకాదు. నాకు తలనొప్పి వచ్చిందంటే నమ్ము" అని గొంతెత్తి ఆమె ఏకధాటిన దంచేస్తుంటే

సుందరానికి సిగ్గేసింది, బస్సులో పోతున్నవాళ్ళు ఏమను కుంటారో అని.

శారద కిశోర్‌తో, పెండాలులోకి వచ్చినవాళ్ళలో ఎవరెవరు అందంగా ఉన్నారో చెబుతున్నది....

నియో కోమలవిలాసలో శ్యామలగారు పూర్తిగా విజృంభించింది. అక్కడి సర్వర్లను ఆవిడ దువ్వింది, బెదిరించింది, వాళ్ళకు సలహాలూ. హితోపదేశాలూ ఇచ్చింది. హోటల్లో చేసిన పదార్థాన్ని సుందరంచేత తినిపించాలని చూసింది. మొదట సుందరం మొహమాటపడి తెప్పించిందల్లా తిన్నాడుగాని, తరువాత ఎదురు తిరిగాడు. ఆవిడకు కోపంవచ్చింది, రానిమ్మనుకున్నాడు సుందరం.

ఇంతకూ కిశోర్ దగ్గిర పదిరూపాయల నోటున్నది. అందుచేత హోటలుబిల్లు రూపాయిపావలా చెల్లించటానికి సుందరం డబ్బు తియ్యవలసి వచ్చింది. సుందరం దగ్గిరా పదిరూపాయల నోటు ఉంది.

“ఫరవాలేదులే మార్చు నాయనా, ఇంటికిపోగానే ఇస్తాను” అన్నది శ్యామలగారు.

దగ్గిరలోనే ఎస్ప్లనేడ్ థియేటర్. అందులో రాఘవాచారి “కబీర్” నాటకం. రెండు రూపాయల టిక్కెట్లుకొని నలుగురూ లోపల కూచున్నారు. శారద సుందరంపక్కనేకూచుని, అయిదు నిముషాలకోసారి పమిటె సవరించుకుంటూ, పమిటె సవరించుకున్నప్పుడల్లా సుందరాన్ని మోచేత్తో పొడవసాగింది.

అసలే నాటకం హిందీలోవుంది. ఆపైన శ్యామల గారు నాటకం విననివ్వకుండా మాట్లాడుకు పోతున్నది. ఎవరో వెనకనుంచి "కామోష్" అన్నాడు. తననుకాదని శ్యామలగారికి తెలుసుకాబోలు. ఆవిడ మాట్లాడటం మానలేదు. అరవంలో వెనకనుంచి ఏవో మాటలు వినిపించాయి. ఆ మాటలు శ్యామలగారిమీద పనిచేశాయల్లే ఉంది, మాట్లాడటం మానేసింది. కాని ఒక పావుగంట గడిచాక, "నాటకం ఏడిచినట్లేవుంది. స్టేజిమీద ఆడవాళ్లు కూడానూ. పోదాం పదండి" అన్నది.

"ఏమిటమ్మా నువ్వూ?" అన్నదిశారద, మోచేత్తో సుందరాన్ని పొడుస్తూ.

కిశోర్ మాత్రం తల్లి పోదామనటమే తడవుగా లేచి గేటు దాకా వెళ్ళాడు. సుందరంకూడా లేచి బయటికి వెళ్ళాడు.

నలుగురూ బస్సెక్కి శ్యామలగారింటికి త్రిప్లికేన్ వెళ్ళారు. రూపాయికిచిల్లర లేకపోవడంవల్ల బస్సుటిక్కెట్లు సుందరాన్నే కొననిచ్చింది శ్యామలగారు.

ఇంటికిపోతూనే శ్యామల తన భర్తకు సుందరాన్ని పరిచయం చేసింది. ఆవిడకు సుందరంపేరు జ్ఞాపకం లేదని అప్పుడు బయటపడింది.

"నీ పేరేమిటోయ్?" అన్నాడు శ్యామలభర్తగారు. సుందరం చెప్పేదాకా శ్యామల మాట్లాడలేదు. ప్లీడరుగారు పిట్టంతమనిషి. తల మాత్రం పెద్దది.

అందులో పైభాగం బట్టతల. దీపం వెలుతురులో నిగనిగ లాడుతున్నది. ఆఫీసురూమూ. బీరువాలూ, లా పుస్తకాలూ, పెద్దటేబిలూ అట్టహాసంగా ఉంది.

"వంట అయ్యేదాకా అట్లా బీచికి వెళ్ళొస్తారేమిట్రా?" అన్నది శ్యామల కొడుకుతో.

కిశోర్ మారు మాట్లాడకుండా సుందరంకేసి చూశాడు. సుందరం బయలుదేరాడు. ఇద్దరూ కలిసి బీచీకి వెళ్ళారు. బీచిఆటే దూరంలేదు, బీచిరోడ్డు దీపాలతో సహా సుందరానికి చాలా మనోహరంగా కనిపించింది. తల్లి పక్కన లేకపోయేసరికి కిశోర్ బాగానే మాట్లాడాడు. కాని కిశోర్ ఏ విషయం చెబుతున్నదీ సుందరానికి సరిగా అర్థమయ్యేదికాదు. తాను చెప్పే విషయం అవతలివాడికి తెలుసునన్నట్టు మాట్లాడేవాడు కిశోర్.

"అదుగో లైట్‌హౌస్, కిందటి యుద్ధమప్పుడు ఎమ్డెన్ కొట్టింది హైకోర్టునేగా. గురి తప్పిందిగాని, లైట్ హౌస్ పోవలిసిందిగాదూ?"

"అవును" అన్నాడు సుందరం, విషయమేమీ తెలీకుండానే.

* * * *

సుందరం శ్యామలగారింటో ఒకరోజల్లా ఉన్నాడు. వాళ్ళింటోతంతుచూస్తే సుందరానికి ఆశ్చర్యం వేసింది. వాళ్ళెవరూ ఆ ఇంటిని ఇల్లల్లే చూసుకోరు. హోటలల్లే చూసుకుంటారు. విడిచేసిన బట్టలు విడిచేసినచోటే ఉం

టాయి. వాడినవస్తువులు వాడినచోటే ఉంటాయి. నూనె సీసాలమీదా, స్నోలమీదా, పౌడరుడబ్బాలకూ మూతలుండవు. ఏ వస్తువుకూ ఒక ప్రత్యేక స్థలమంటూ లేదు. ఏదన్నా కావాలంటే కిందటిసారి ఆ వస్తువును ఎవరు ఎక్కడ ఉపయోగించారో ఆరాతీసి పట్టుకోవలిసిందే, అందరూ ప్రతిక్షణమూ ఎక్కడికో అర్జంటుగా వెళ్ళబోతున్న వాళ్ళల్లే ఉంటారు.

మర్నాడు సాయంకాలం అందరూ కలిసి ఎల్ఫిన్ స్టన్‌లో జాన్ బారీమోర్ పిక్చరు చూడబోయినారు. మాటినీ షో. బయట ఎండ ఉన్నసంగతి ప్రతిక్షణమూ సుందరానికి జ్ఞాపకం వస్తూనేఉంది. కాని సినిమా బాగానే ఉంది. సినిమా ఆడేటప్పుడు బాల్కనీలో వాయించిన ఇంగ్లీషు సంగీతం మరీబాగుంది.

సినిమా పూర్తిఅయి బయటికి వచ్చేటప్పుడు సుందరానికి తన సహాధ్యాయి కోటీశ్వర్రావు కనిపించాడు. అతను మద్రాసులో ఇంజనీరింగు కాలేజీలో చదువుతున్నాడు.

"ఏమోయ్ సుందరం, ఎప్పుడొచ్చావు?" అన్నాడు కోటీశ్వర్రావు.

"నిన్ననే వచ్చా — కాంగ్రెసుకని" అన్నాడు సుందరం.

"మా స్నేహితుల లాడ్జికి పోదాం ఒకపూట రారాదూ?"

"పోదాంపద" అన్నాడు సుందరం.

సుందరం శ్యామలగారితో చెప్పాడు స్నేహితుడి వెంట వెళుతున్నానని. శ్యామలగారికి కోపంవచ్చింది. వస్తే వచ్చింది లెమ్మనుకుని సుందరం స్నేహితుడివెంట వెళ్ళాడు.

క్రిస్టమస్ శలవులలో కోటీశ్వర్రావు స్నేహితుల లాడ్జిలో ఉంటున్నాడు. ఆ లాడ్జి పరశువాకం ట్రాం టెర్మినస్‌లో దాదాపు గ్లోబ్ సినిమాకు ఎదురుగా ఉంది. కోటీశ్వర్రావు స్నేహితులు నలుగురూ చాలా సరదా అయినవాళ్ళు. సుందరానికి ఒక్క క్షణమైనా కొత్తఅని పించకుండా చేశారు. వాళ్ళ నలుగురికీ కలిపి ఇద్దరు నౌకర్లు. ఏది కావలిసినా వెంటనే తెప్పించేవాళ్ళు. సుం దరం కట్టుబట్టలతో బయల్దేరాడు. కోటీశ్వర్రావు స్నేహి తులు అతనికి తమ బట్టలిచ్చి, అతనిబట్టలు లాండ్రీకి అర్జంటువాషుకు పంపారు.

ఆ రాత్రి సుందరం తన కొత్త స్నేహితులతో కలిసి గ్లోబ్‌లో 'హారోల్డ్ లాయిడ్' సినిమా చూశాడు. మర్నాడు వాళ్ళతో కలిసి మద్రాసు నగరమంతా తిరిగిగాడు బస్సుల్లో.

సుందరం మళ్ళీ శ్యామల ఇంటికిగాని, కాంగ్రెసు పెండాలు కేసిగాని వెళ్ళ లేదు. డిసెంబరు 31 రాత్రి మెయిల్లో తిరిగిపోదామనుకున్నాడు. కాని ఆ రాత్రి 12 గం టలకు చర్చిగంటలువినమని స్నేహితులు బలవంతపెట్టారు. ఆరాత్రి సుందరం చర్చిగంటలు విన్నాడు. పాత సంవత్స

రం వెళ్ళిపోతున్నందుకూ, కొత్తసంవత్సరం వస్తునందుకూ చర్చిగంటలు మోగాయి.

"నువ్వు కిందటేడు వచ్చావు. ఈయేడు వెళు తున్నావు" అని పరిహాసమాడారు స్నేహితులు. జనవరి 1 రాత్రి సుందరం మెయిలెక్కి ఇంటికి బయలుదేరాడు.

26

అందరిసలహాలూ త్రోసిపుచ్చి సుందరం కాశీవెళ్ల నిశ్చయించాడు. వాడు బియ్యే పాసుకాగానే వాడిచదువు అయిపోయినట్టు అందరూ భావించారు. అందరికన్నా పెద్ద నిట్టూర్పు విడిచింది సీతమ్మగారు. చాలాకాలంగా వాడి చదువుతోపాటు ఆవిడమనోవ్యాధికూడా పెరుగుతూ వచ్చింది. ఈ చదువు సుందరం సంపాదనకు అడ్డంగా ఉండటమేకాక అప్పుకూడా పెంచుతుండె. ఇక ఖర్చుపద్దు మూసేసి జమపద్దు తెరవొచ్చునని ఆవిడ సంతోషించింది.

ఒక్క సీతమ్మగారే కాదు, సుందరం అత్తగారు, మామగారు, లక్ష్మి, లక్ష్మితమ్ముళ్లూ, శేషగిరిమామయ్యా నరుసూ, జానకి, ఇతర బంధువులూ, స్నేహితులూ, బంధు వులూ స్నేహితులూకాని పరాయివాళ్లూకూడా. "ఇక ఏం ఉద్యోగం చేస్తావు?" అని సుందరాన్ని అడగటం; సుంద రానికి మంచిరోజులు అయిపోయి చెడ్డరోజులు ఆరంభ మవుతున్నట్టూ, సంసార భారమంతా మీద పడుతున్నట్టూ మాట్లాడటం.

కొద్దిరోజులపాటు సుందరం ఈ సంభాషణలన్నీ విని బెల్లంకొట్టిన రాయిలాగా ఊరుకున్నాడు. తన చదువు అయిపోగూడదన్న ఆవేదనతో బాటు జీవితాన్ని చూస్తే భయంకూడా వాణ్ణి ఆవేశించింది. ఈ భయం వాడికి తెచ్చి పెట్టినవాళ్లు వాడి భవితవ్యాన్ని గురించి మాట్లాడినవాళ్ళే.

సుందరం పసివాడై ఉండగా, వాడికి చదువు గురించీ, బడిగురించీ భయపెట్టి పోతారేమోఅని ఒకప్పుడు సీతమ్మ వెయ్యికళ్ళతో కనిపెట్టిఉండి కాపాడింది. కాని పదిహేనేళ్ళ అనంతరం ఆ సుందరానికే జీవితంగురించి భయంకలగకుండా కాపాడేవాళ్లు కరువైనారు. వాడుఏపక్క తిరిగినా జీవితసముద్రంలో పడి ఈద లేకుండా కొట్టుకుంటున్న వాళ్ళే కనిపించారుగాని, జీవిత శిఖరాన్నెక్కి నిర్మాణాలు చేసేవారు కనిపించలేదు. అటువంటివాళ్ళు కొందరు కనిపించినా తనుకూడా తోటివాడేనన్న విశ్వాసం సుందరానికి కలిగేటట్లు చేసినవారు అసలే లేరు.

"ఈ రోజుల్లో బియ్యేడిగ్రీకి కోలీ విలువలేదు.... ఎందుకొచ్చిన చదువులు! నాలుగురాళ్ళు తెచ్చినవాడు ప్రయోజకుడు....డబ్బు సంపాదించే యోగమేవుంటే అక్షరంముక్క రానక్కరలేదు...." ఈ రకంమాటలు సుందరం మనస్సులో ఎటువంటి పరివర్తన కలిగిస్తున్నదీ ఎవరూ ఊహించలేదు. వాళ్ళంతా డబ్బుకిచ్చే ప్రాముఖ్యం సుందరానికి రుచించలేదు. సంస్కారహీనులంతా మాట్లాడే వీరికి మాటలు— ఓటమితత్వం —వాళ్ళూ వెల్లడిస్తున్నారు.

అందులో ఏముంది? డబ్బు సంపాదనకు బియ్యేడిగ్రీచాలదని వాళ్లే అంటున్నారు, గనక—

"నేను బెనారస్ వెళ్ళి ఎమ్మే, ఎలెల్బీ చదువుతా" అన్నాడు సుందరం.

అంతా నిర్ఘాంతపోయినారు. సీతమ్మగారి గుండె పగిలినట్లయిపోయింది. ఇంకా రెండేళ్ళా? మళ్ళీ రెండు వేలు ఖర్చా? ఎవరిస్తారు అప్పు?

అప్పు ఎవరిస్తారో, ఎవరు తెస్తారో సుందరానికి పట్ట లేదు. తాను చదువుకుంటూ నన్నంతవరకూ చదువుచెప్పించే భారం తన తల్లిమీద ఉందని వాడు గట్టిగా నమ్మాడు. ఆవిడ శక్తిసామర్థ్యాలతో వాడికి ప్రసక్తిలేదు. పట్టాభి ఎమెస్సీ చదవటానికి కాశీవెడుతున్నాడు. సోమయాజులు ఎమ్మే, ఎలెల్బీ చదవటానికి కాశీవెళుతున్నాడు. తాను కూడా వెళ్ళితీరాలిసిందే.

సుందరం పట్టు గట్టిపట్టని తెలిసినాక ముందు మామ గారు మెత్తబడ్డాడు. తరవాత శేషగిరి మెత్తబడ్డాడు. సీతమ్మగారు దెమ్మెరపోయి ఉన్నది. ఆవిడలో మెత్తబడే దేమీ మిగలలేదు.

రేపు ప్రయాణమనగా కిందటిరాత్రి లక్ష్మి సుంద రాన్ని గట్టిగా కావిలించుకుని ఏడిచింది.

"ఎక్కడి బెనారస్! మళ్ళీ ఎన్నాళ్ళకు కనిపిస్తారు!" అని లక్ష్మి అల్లాడింది.

తనను విడిచిఉండలేని ప్రేమతోనే లక్ష్మి బాధపడు తున్నదని నమ్మాలనిపించింది సుందరానికి. కాని అటు

వంటి నమ్మకం కలగలేదు. లక్ష్మి తెలివైనపిల్ల. అయితే ఈబాధ తనకున్న దాంట్లో కొంతఅయినా మొగుడికుం టుందని ఊహించి ఆబాధను బయటపెట్టనిచ్చి ఉండేది కాని లక్ష్మి తన బాధను పూర్తిగా బయట పెట్టటంలో సుందరానికి కొంచెం అలుసయింది. లక్ష్మి తన విషయమే ఆలోచించటంవల్ల వాడుకూడా అచ్చగా తన విషయమే ఆలోచించుకున్నాడు.

"నేను ఎమ్మే, ఎలెల్బీ డిగ్రీలు తెచ్చుకుంటున్నా నని నీకు విచారమా?" అని అడిగాడు సుందరం. ఆ మాటకు లక్ష్మి గుండె ఎట్లా గాయపడేదీ వాడూహించ లేదు. గాయపడుతుందని అయినాలక్ష్యపెట్టలేదు. సుందరం వెళ్ళిపోయిన తరవాత కొన్ని రోజులపాటు లక్ష్మికి ఈ మాట జ్ఞాపకం వచ్చినప్పుడల్లా ఏదో శూలంపెట్టి పొడిచి నట్టుగా బాధకలుగుతూ ఉండేది. ఏదో పనిచేసుకుంటూ కళ్ళవెంబడి గిర్రున నీరుతిరిగి ఎవరూ చూడకుండా కళ్ళు తుడిచేసుకునేది.

* * *

ఇటార్సీ, నైనీమీదుగా సుందరమూ, స్నేహి తులూ కాశీచేరారు. చదువుకోసం కాలినడకను కాశీ వెళ్ళిన ఏ పూర్వీకుడిరక్తమో సుందరం రక్తనాళాల్లో చిందులు తొక్కింది. ఈరెండురోజుల పైచిల్లర ప్రయాణం వాణ్ణి చదువుకు దగ్గరగా తీసుకుపోవటమేకాక జీవితానికి కూడాదూరంగా తీసుకుపోతున్నదన్న ఆనందం కలిగింది.

బెనారెస్ కాంటన్మెంట్ స్టేషనులో దిగంగానే ఇంకో ప్రపంచంలోకి అడుగుపెట్టినట్టయింది. కొత్తరకం మనుష్యులూ, అర్థంకాని భాషా, అనంతశయనాలల్లే ఎక్కాలూ, ఏనాడో సెకండుఫారం ఇంగ్లీషు పుస్తకంలో చదువుకున్న టోంగాలూ, ఎన్నడూ తిని ఎరగని తినుబండారాలుగల దుకాణాలూ, చా, "బాజూ, కినారే" అంటూ అరిచే బళ్ళవాళ్ళ కేకలూ—ఇదంతా సుందరానికి చదువులో ఒకభాగంగా తోచిందిగాని, జీవితంలో భాగంగా తోచలేదు. దారిపొడుగునా తింటూవచ్చిన రొట్టెలూ, ఆలూతర్కారీ, సమూసా, కిచోడీ మొదలైనవి చదువులో కొత్తరకం పాఠాలల్లే కనిపించాయి, గాని ఇవే కొంతకాలం పాటు తన వాస్తవఆహారం కానున్నవని వాడు తెలుసుకోలేదు.

సుందరానికిగాని వాడివెంట బయల్దేరివచ్చిన పట్టాభికిగాని, సోమయాజులుకుగాని ఒక్కముక్క హిందీరాదు. కాశీవెళుతున్న ఇతర తెలుగు విద్యార్థులుకూడా వాళ్ళకెక్కడా తగల్లేదు.

"ఇదేమిటోయ్, ప్రారబ్ధం. మనంతప్ప హిందూ యూనివర్సిటీలో తెలుగువాళ్ళే ఉండరేమో" అన్నాడు సోమయాజులు.

"బోలెడుమంది ఉన్నారు" అన్నాడు పట్టాభి.

అదివరకు వీళ్ళు ముగ్గురూ అంత ఆప్తస్నేహితులు కాకపోయినా కాశీలో అడుగుపెట్టేసరికి వాళ్ళు ఒకళ్ళకొకళ్ళు అత్యంత ఆప్తులైనారు. వాళ్ళకిది పునర్జన్మలాగా

ఉంది. పాత స్నేహితులేగాక, దగ్గిర చుట్టాలూ, ఇళ్ళూ కూడా ఏ లోకంలోనో ఉన్నట్టు తోచింది. కాశీలో ఉన్నంత కాలమూ ఇట్లాగే ఒకరికొకరు ఎంతో సన్నిహితంగా ఉంటా మని వాళ్ళూహించారు. మర్నాడీపాటికి తలా ఒకదారీ అయిపోయి కొత్త స్నేహితుల్ని సంపాదించుకుంటామని వాళ్ళూహించ లేదు.

ముగ్గురూ కలిసి టాంగా చేసుకుని యూనివర్సిటీకి వెళ్ళారు. యూనివర్సిటీ భవనాలు చాలా అద్భుతంగా కని పించాయి. టాంగా మొదటి హాస్టలు ముందాగింది. ఎవరో హాస్టలు వరండాలోనుంచి, "తెలుగువాళ్ళేనా!" అని కేకే శాడు.

"రండి, బాబూ! రండి."

పెళ్ళికి విడిదిదిగినవాళ్ళ వ్యవహారంగా ఉందిగాని, సుందరానికి తాము విద్యార్థులమనీ, చదవవచ్చామనీ అని పించ లేదు. వార్డెనెవరో తెలీదు. సెక్రెటరీ ఎవరో తెలీదు. ఎవరో చౌకీదారు వచ్చాడు. మూడుగదులు తెరిచి ముగ్గు రికీ ఇచ్చేశాడు. స్నానాల గదుల్లో స్నానాలుచేశారు. బన్యామహారాజు దగ్గిరికి ఈముగ్గుర్నీ పట్టుకెళ్ళి "భోజనం" పెట్టించాగు పాత విద్యార్థులు.

కాని అదేం భోజనం! అదేం కూర! అదేంపచ్చడి! లెక్కపెట్టి నాలుగు మెతుకులు అన్నంపెట్టాడు "మహా రాజు." నెయ్యి చెప్పతరంగాని దుర్వాసన. కూరల్లో వేసి నది ఆవనూనె అని తరవాత తెలిసింది. కనీసం మూడు నెలలపాటు తనకిదే తిండి అని అర్థంచేసుకోవటానికిమూడు

పూటలు పట్టింది. తీరా అర్థమైనాక చెప్పనలవికాని విచారం ముంచుకొచ్చింది.

ఇతరత్రా సుందరానికి జీవితం బాగానేఉంది. చాలా మంది తెలుగువాళ్ళ పరిచయమయింది. అందులోకొందరు సుందరంతో చుట్టరికాలుకూడా కలిపారు. సాయంకాలం పూట సుందరం ఇతర స్నేహితులతోకలిసి యూనివర్సిటీలో ఉన్న భవనాలన్నీ,మాలవ్యాభవనం, ఆడవాళ్ళహాస్టల్‌తో సహా తిరగవేసి, రామనగరుకు ఎదురుగట్టున గంగాస్నానం చేసి పొలాలమధ్యగాపడి తిరిగి హాస్టలు చేరుకున్నాడు. హాస్టలు గదులు పైకి పటారం లోపల లొటారం. గదులు పరిచినరాయి ఎటువంటిదోగాని ఎంతఊడ్చినా మట్టి వస్తూనే ఉంటుంది. యూనివర్సిటీ భవనాలు కట్టించిన ఇంజనీరు పోతూపోతూ యూనివర్సిటీకి లక్షరూపాయలు విరాళం ఇచ్చివెళ్ళినట్టు ఎవరో సుందరానికి చెప్పారు.

త్వరలోనే సుందరం హిందూ యూనివర్సిటీని ప్రేమించటం నేర్చుకున్నాడు. వాడి అభిమానాన్ని చూరగొన్నది మాలవ్యా ఘనతకాదు, భవనాల వైశాల్యం కాదు, అధ్యాపకుల ప్రజ్ఞకాదు, లేడీహాస్టలులోని అమ్మాయిల సౌందర్యంకాదు, బన్సీమహారాజు పెట్టే పూరీలు, రస్ తర్కారీ, బంటాతర్కారీ వగైరాకాదు—స్వాతంత్ర్యం. ఆ రోజుల్లోనే దాదాపు రెండువేలమంది విద్యార్థులు అక్కడ చదివేవారు. అందులో ఎన్నో భాషలవాళ్ళు. ఎన్నో రాష్ట్రాల వాళ్ళుండేవాళ్ళు. ఒక్క ముస్లిములుతప్ప మిగతా అన్ని మతాలవాళ్ళూ ఉండేవాళ్ళు. రాజకీయ

సిద్ధాంతాలకు అంతేలేదు. ఎక్కువమంది కాంగ్రెసు అభిమానులే అయినా, మిగిలిన రాజకీయ భావాలవాళ్ళుకూడా ఉండేవాళ్ళు. మహారాష్ట్రులలో చాలామంది హిందూ మతాభిమానులు. బెంగాలీలలో ఒకరిద్దరు విప్లవవాదులున్నట్లుకూడా సుందరం విన్నాడు. అందరితోబాటు కొందరు సి. ఐ. డీ. లు కూడా ఉన్నారని చెప్పుకున్నారు. ఎంతమందిఉన్నా ఎవరిభావాలు వాళ్ళు బాహాటంగా ప్రకటించేవాళ్ళు. ఆనాటి భారతదేశానికి సరిఅయిన ప్రతినిధి కాశీ హిందూ విశ్వవిద్యాలయం. హిందూజాతీయత తనకుగల అన్ని స్వరూపాలలోనూ అక్కడ తాండవించింది.

సుందరం పుస్తకాలు కొన్నాడుగాని చదవలేదు. చదవటం కోసం వచ్చినవాడు విశ్వవిద్యాలయ వాతావరణంలో జీవించసాగాడు. వివిధ ప్రజ్ఞలుగల వివిధరాష్ట్రుల వారితో స్నేహమూ, రోజూ సాయంకాలంపూట చుట్టుపక్కల పొలాల మధ్యగా షికారు వెళ్ళటమూ, లేకపోతే ఏ ఎక్కామీదనో "చౌక" వెళ్ళటమూ, అక్కడినుంచి గంగాఘాట్లుకో, ఔరంగజేబ్ మినారెట్‌లు ఎక్కటానికో, సినిమాకో వెళ్ళటమూ, ఏమీ తోచకపోతే "దాల్ మండీ" ఇటునుంచి అటునడుస్తూ పై అంతస్తులలో కనిపించే అప్సరసలనుచూసి ఆనందించటమూ, క్లాసులుజరిగేసమయంలో లైబ్రరీకివెళ్ళి అక్కడవుండే డజన్లకొద్దీ పత్రికలు చదవటమూ, గంగాస్నానము చెయ్యటమూ, విశ్వేశ్వరాలయానికి వెళ్ళటమూ ఈవిధంగా గడిచింది కాలం.

మహారాజు పెట్టే తిండిని ఎంత అసహ్యించుకున్నా అది సుందరం తత్వానికి చాలా బాగా పడింది. సుందరం ఒంటో జవసత్వాలు నానాటికీ విజృంభిస్తున్నాయి. నేల మీాద నడవాలనిపించేదికాదు. ఆకాశంలో ఎగరాలనిపించేది. ఒక్కొక్కసారి లక్ష్మికోసం ప్రాణం కొట్టుకుపోయేది. అటువంటప్పుడుకూడా ఈ వాతావరణంమీాద అసహ్యం వేసి, ఇంటికి పోదామనిపించేదికాదు. లక్ష్మికూడా ఇక్కడే తనతో ఉండరాదా అనిపించేది.

ఇంక చలికాలం ఆరంభించబోతుందనగా ఒకనాడు సుందరం మరికొందరు స్నేహితులతో పడవషికారుబయలు దేరాడు. రాంనగరునుంచి డప్రిన్ బ్రిడ్జిదాకా వెళ్ళి తిరిగి రావటానికి పడవ మాట్లాడారు. ఘాట్లదగ్గిరికి వెళ్ళేటప్పటికే చీకటిపడింది. మణికర్ణికలో శవాలు కాలుతున్నాయి. సుందరం స్నేహితులతోసహా హాస్టలుకు తిరిగివచ్చేసరికి పదకొండు దాటింది. లైట్లు ఆరిపోయాయి. ఆకలి దహిస్తున్నది. ఎప్పుడో పొద్దున తొమ్మిదిన్నరకు తిన్నతిండి. ఆకలికితోడు చలికూడా వేస్తున్నది. ఈ ఆకలితోనూ చలితోనూ తెల్లవారేదాకా ఎట్లాగాఅని విచారిస్తూ సుందరం తన గదితలుపులు తెరిచాడు. తఖ్తుమీాద తలవేపున తడివి టార్చితీసి వెలిగించేసరికి ఒక్కసారిగా ప్రాణంలేచివచ్చింది. తన కుర్చీమీాద థాలీపెట్టి ఉంది. రొట్టెలూ, రెండు కటోరీలలో రసతర్కారీ ఉంది! బన్నీమహారాజు వెయ్యేళ్ళు వర్ధిల్లాలి! భగవంతుడు ఆపత్సమయంలో బన్నీమహారాజు రూపంలోనే ప్రత్యక్షమవుతాడు ఆర్తులకు!

రొట్టెలూ, తర్కారీకూడా చప్పచల్లగా ఉన్నాయి. ఉంటేనేం? ఆ రసతర్కారీలో అమృతంవేసి వండాడు మహా రాజు. ఇందులో ఇంత రుచివుందని తనకు ఇదివరకల్లా ఎందుకు తెలీలేదు?....ఆరోజు లగాయతు సుందరంతిండిలో హిందీవాళ్ళతో చేరిపోయినాడు. ఏదైనా రుచిమరిగే దాకానే చిక్కు. ఆ తరవాత ఏఇబ్బందీ ఉండదు.

* * * *

సుందరం కాశీలో చాలా విషయాలు చూశాడు. పనిచేసుకునేవాళ్ళ గుడిసెల్లో కుక్కమంచంతప్ప ఇంకేమీ లేకపోవటం చూశాడు. రెండేఇళ్ళూ, ఒక మోటబావీగల గ్రామాలు చూశాడు. చిరిచాప ప్రమాణంగల పొలాన్ని కటిక పేదరైతు పిల్లలను సాకినట్టుసాకి అందులో ఒక పంట తరవాత మరొకటి పండించటం చూశాడు. శనగ చేలకు కాపలా లేకపోవటమూ, విద్యార్థులు శనక్కాయలు పీక్కుంటుంటే అడిగేవాళ్ళు లేకపోవటమూ చూశాడు. ప్రతి మనిషీ వస్తాదులాగా వ్యాయామం చెయ్యటమూ, కర్ర చేతపట్టుకు తిరగటమూ, గర్భదరిద్రులలోకూడా నిజాయితీ, ఆత్మాభిమానమూ చూశాడు. కాలేజీ విద్యార్థులు ఎక్కాలెక్కి హాస్టలుచేరి వాళ్ళకి డబ్బు సరిగా ఇవ్వక పోగా తన్నటం చూశాడు. రోడ్డుమీద ఎదురయ్యే ఇద్దరు పాతవిరోధులు మాటాపలుకూ లేకుండా కర్రలుతీసుకొని కొట్లాడుకోవటమూ, చుట్టుపక్కలవాళ్ళు చుట్టూమూగి ఇద్దరిమధ్యా అన్యాయం జరగకుండా చూడటమూ' చివరకు ఇద్దరూ ఎవరిదారినవారు పోవటమూ అనేక పర్యా

యాలు చూశాడు, అక్కడివాళ్లు మంచినీళ్లు తాగటానికీ "చా" తాగటానికీ "మట్కాలు" ఉపయోగించటమూ, వాడినవెంటనే వాటిని పగలగొట్టి తద్వారా మట్టిపిడతల పరిశ్రమను ప్రోత్సహించటమూ చూశారు. యు. పి. లో రైలుస్టేషన్లలో హిందూ చా, ముసల్మానీ చా, హిందూ పాన్, ముసల్మానీ పాన్ విడివిడిగా అమ్మటం చూశాడు; ముసల్మానీ పాన్ తాను స్వయంగా వేసుకుని ముక్కూ మొహం ఎరగని హిందువుడిచేత చీవాట్లుపడ్డాడు. అన్నిటి కన్నా విచిత్రమైనసంగతి, సుందరం కాశీలో ఎక్కాత్తోలు తునే బియ్యేను చూశాడు. ఆ అబ్బాయి నిజంగా బియ్యే పాసయినాడో, లేక ఏ మెట్రిక్కో పాసయితే ఆనోటా ఆనోటాపడి బియ్యే అయిందో సుందరం ఎరగడు.

అదివరకల్లా చదువు మీద ఉంటూవచ్చిన అభి మానం కాశీకి రాగానే జీవితంమీదికి ఎందుకు మళ్ళిందో సుందరం ఊహించలేక పోయినాడు. తనచుట్టూగల వాతావరణం పూర్తిగా కొత్తది కావటంవల్ల కావచ్చు. తన పరిసరాలలోకి వచ్చిన విద్యార్థుల చిత్ర విచిత్రమైన ప్రభావాలు తనమీద పరిచిఉండవచ్చు. ఉదాహరణకు: కాశీ విశ్వవిద్యాలయంలో మొదటిసారిగా కారమ్సు ఆట చూడటమేగాక ఆ ఆట అద్భుతంగా ఆడే బీహారువాళ్ళను చూశాడు. కాశీనగరంలో మొదటిసారిగా హిందూస్తానీ సంగీతం వినటమేకాక దేవాలయాలలో అద్భుతమైన సన్నాయి విన్నాడు. ఒక మహారాష్ట్రిపు కుర్రాడు అత్యద్భుతంగా హార్మోనియం వాయించగా విన్నాడు.

ఇంకో మహారాష్ట్రుడు అంతకన్న అద్భుతంగా ఫిడేలు వాయించటం విన్నాడు. అంతకుపూర్వం విన్నది హార్మోనియం వాయింపూ, ఫిడేలు వాయింపూ కానేకాదని తోచింది సుందరానికి.

అంతకుపూర్వంకూడా సుందరం రాజకీయ వాతావరణం చూశాడుగాని, అందులో అమాంబాపతువాళ్ళు ఉండటమూ, వాళ్ళకి రాజకీయ విశ్వాసాలకన్న, రాజకీయ మూఢవిశ్వాసాలెక్కువ ఉండటమూ జరిగేది. ఈ విశ్వవిద్యాలయ వాతావరణంలో తప్పాతాలూ చాలా తక్కువ. రాజకీయ భావాలు బొత్తిగా లేనివాళ్ళున్నప్పటికీ ఉన్న వాళ్ళలో రాజకీయ పరిజ్ఞానం పూర్తిగా వుంది. చాలా మంది విద్యార్థులు చింతామణిగారి "లీడర్" పత్రిక శ్రద్ధగా చదివేవాళ్లు.

సాహిత్యంలోకూడా తనకన్న చాలారెట్లు బాగా చదివినవాళ్లతో సుందరం పరిచయం చేసుకున్నాడు. సూర్యనారాయణ అని ఒకతను అచ్చగా ఎలెబ్బీ చదువు తూండేవాడు. అతనిదగ్గిర బెర్నార్డు షా, ఇబ్సెన్‌ల నాటకాలూ, వెల్స్ నవలలూ ఉండేవి. సుందరం ఒక్కొక్కటిగా ఇవన్నీ చదివేశాడు. ఈ పుస్తకాలతో సుందరానికి కొత్త వికాసం వచ్చినమాట నిజమేగాని అదివాణ్ణి జీవితానికి ఆట్టే సన్నిహితంగా తీసుకురాలేదు. జీవితంగురించి కొన్ని అభిప్రాయాలను మటుకు వాడు సంపాదించాడు. ఇవి తన స్వంత జీవితానికి ఎంతవరకు ఉపకరిస్తాయో వాడికీ తెలియదు.

*

సుందరం డిసెంబరు శెలవులకు ఇంటికివచ్చాడు. లక్ష్మికి పరమానంద మయింది. సుందరానికూడా చేసిన తప్పు దిద్దుకున్నట్టనిపించిందిగాని, కాశీ విశ్వవిద్యాలయ వాతావరణంనుండి ఇక్కడకువస్తే వాడికి ఊపిరాడ లేదు. లక్ష్మిని ఎట్లాగైనా కాశీ తీసుకపోగలిగితే తన ఆనందానికి కళంకం వుండదనిపించింది. కాని అది ఎట్లా సాధ్యమవుతుంది? తన మామూలు ఖర్చుకే డబ్బు చాలీచాలకుండా వుంది. తాను స్వయంగా పెట్టుకోలేని ఖర్చులు అనేకం తన స్నేహితులు పెడుతున్నారు.

ఒకసారి ఇద్దరు ముగ్గురు విద్యార్థులు అలహాబాదు బయలుదేరుతూ సుందరాన్నికూడా రమ్మన్నారు. వాడి దగ్గర డబ్బులేదు.

"నీ దగ్గర డబ్బులేకపోతే మేమంతా దివాలా తీశామనుకున్నావా?" అన్నారు వాళ్లు.

సుందరం వాళ్ళతో బయలుదేరి అలహాబాదు వెళ్ళాడు. అక్కడ హాస్టల్ విద్యార్థుల్లో ఎవరో—సుందరం వెంటవచ్చినవారిలో ఒకరికి ఎరిగినవాళ్ళు—అందరికీ ఆతిథ్యం ఇచ్చారు. అలహాబాదులో రెండురోజులు గడిపి సుందరం నగరంలో చాలా ప్రాంతాలు చూశాడు. మోతీలాల్ నెహ్రూ ఉండే ఆనందభవనం, ఆయన కాంగ్రెసు పరం చేసిన స్వరాజ్యభవనం, పురుషోత్తమదాసుపార్కూ, ఒక కాశీమజిలీ లాంటి హిందీ నాటకం, జాన్ బోల్స్ నటించిన "డెజర్ట్ సాంగ్" అనే కొత్తటాకీ చూశాడు. అందరూకలిసి బోటులో త్రివేణీ సంగమానికి వెళ్ళారు.

బోటులో నిలబడి ఒకపక్క గంగనీరు తెల్లగానూ, రెండో పక్క యమునానీరు నల్లగానూ ఉండటం సుందరం కళ్లారా చూశాడు. ఇట్లా కనిపిస్తుందని ఎవరో చెప్పినప్పుడు వాడు నమ్మలేదు.

*   *   *   *

సుందరం కాశీలో గడిపిన రెండో సంవత్సరం దేశానికేఎంతో ప్రాముఖ్యంగలది. ఆయేడే వైస్రాయిని చంపటానికి టెర్రరిస్టులు ప్రయత్నించారు. లాహోరు కుట్ర జరిగింది. కాశీ విశ్వవిద్యాలయంలో చదువుతూ వెళ్ళిపోయిన విద్యార్థి ఒకడు కుట్రదారుకింద అరస్టయినట్లు పత్రికలద్వారా తెలిసింది. విద్యార్థుల్లో చెప్పరానిచైతన్యం తలిఎత్తింది. జవహర్లాలు నెహ్రూ భారత స్వాతంత్ర్యాన్ని ప్రకటిస్తూ జెండా ఎత్తాడు. ఏ విద్యార్థిని చూసినా "ఝండా ఊంచా రహే హమారా" పాడేవాడే. గాంధీ మహాత్ముడు ఉప్పు సత్యాగ్రహం ప్రారంభించాడు. గణేశ దామోదర సావర్కార్ విశ్వవిద్యాలయానికి వచ్చి, "గాంధీ పిచ్చివాడు, తెల్లవాళ్లు ఎప్పటికైనా పోయేవాళ్ళే. ఇక్కడేఉండి మనను ఎల్లకాలం పీడించే శత్రువులు ముసల్మానులు. వాళ్ళను నిర్మూలించాలి. అందరు హిందూ యువకులూ కసరత్తుచేసి, కండలుపెంచండి" అని సలహా ఇచ్చాడు.

ఈ మాటలు వింటుంటే సుందరాని కొక సంఘటన జ్ఞాపకం వచ్చింది. కిందటేడు అలిఘర్ విశ్వవిద్యాలయం

నుంచి కొందరు ముస్లిం విద్యార్థులు కాశీ విశ్వవిద్యాలయం చూడవచ్చారు. వారు హాస్టలు వరండాలముందుగా సిపాయిల్లాగా బారుతీర్చి నడవటం సుందరం చూశాడు. వాళ్ల నడవడికా, అవతారాలూ ఎంతో నాగరికరంగా కనపడ్డాయి. కాశీ విశ్వవిద్యాలయంనుంచి ఒక పాతికమంది విద్యార్థులు అలీఘడ్ వెళ్ళితే ఇట్లా ప్రవర్తించేవారని సుందరం నమ్మలేక పోయినాడు. ఇటువంటి ముస్లిములు మన స్వాతంత్ర్యానికి ప్రతిబంధకులన్నది సుందరం నమ్మలేకపోయినాడు. ప్రత్యక్షంగా మనని రాజకీయ దాస్యంలో ఉంచిన బ్రిటిషు వారిని గురించి ఆలోచించవద్దంటూ వారిపైన శాసనోల్లంఘనాన్ని ప్రయోగిస్తూ దేశాన్నంతా కదిలించే గాంధీనీ, బ్రిటిషు వారిని సాగనంపడానికి ప్రాణాలు బలియివ్వ సిద్ధంగాఉన్న భగవత్సింగ్, దత్తు మొదలైన ధీరుల్ని అవమానించాడు గణేశ దామోదర సావర్కర్.

ఏమైనా దేశం యదార్థ జాతీయోద్యమానికే చలించింది. ఒకరోజు తెల్లవారుజామున చలికి వణుకుతూ సుందరం నిద్రలేచేసరికి గదిలో ఒక కాగితం కనిపించింది. టైము నాలుగు దాటింది. లైటు వచ్చిఉండటంవల్ల సుందరం స్విచ్ వేసి కాగితం చదువుకున్నాడు. అది టెర్రరిస్టులు ప్రచురించిన కాగితం. ఈ సమయానికే పక్కగదిలోవాడు వచ్చి తలుపు తట్టాడు, ఇద్దరూ రగ్గులు కప్పుకొని తఖ్తుమీద కూచుని కాగితాలు చివరంటా చదువుకున్నారు.

"గాంధీజీ కేవలం నైతికబలంతో బ్రిటిషువారి నెదిరించ మంటున్నాడు. మేము నైతికబలానికి భుజబలం కూడా జోడించమంటున్నాం, అంతే తేడా. అందరి గమ్యస్థానమూ ఒకటే. మనశత్రువులు నైతికబలాన్ని లక్ష్యపెట్టరు" అని టెర్రరిస్టులు చెప్పారు.

ఆ చలిలో అర్ధరాత్రిపూట ఆ కరపత్రాలను అన్ని గదులలోనూ పంచటానికి చాలామంది కృషిచేసివుండాలి. అంతమంది సాహసులు హాస్టలులో ఉన్నారంటే సుందరానికి వళ్ళుగగుర్పాడిచింది. గర్వంకూడా కలిగింది. కాని వాళ్ళెవరో, అందులో తానురోజూ పలకరించేవారెవరో, తెలియనందుకు మట్టుకు సుందరం చాలా విచారించాడు.

గాంధీని అరెస్టుచేశారు. యూనివర్సిటీలో పాఠాలు సాగనేలేదు. మీటింగులు జోరుగా సాగుతున్నాయి. దేశమంతటా ఉప్పుసత్యాగ్రహం కార్చిచ్చులాగా వ్యాపిస్తున్నది. విద్యార్థులలో చెప్పనలవికాని చైతన్యం సాగింది. ఎక్కడచూచినా హర్తాళాలూ, పికెటింగులూనూ. కాశీ విశ్వవిద్యాలయానికి పికెటింగు చెయ్యటానికి విద్యార్థులతో పాటు వాలంటీర్లుకూడా వచ్చారు. వాళ్ళు నిజంగా వాలంటీర్లు కారనీ, గంగానదిఒడ్డున పెద్ద బంగళాగల శివప్రసాద గుప్తా అనే కోటీశ్వరుడు రోజుకూలీమీద ఈ వాలంటీర్లను కొన్ని వేలమందిని నియోగించాడనీ చెప్పుకున్నారు.

కాలేజీదగ్గిర పికెటింగు జరగటం మాలవ్యాజీకి ఎంతమాత్రం ఇష్టంలేదు. ఆయనకు జాతీయోద్యమం కూడా విశ్వవిద్యాలయం తరవాతనే. అయినాకూడా

పికెటరు విద్యార్థులు లోపలికి పోనివ్వలేదు. విద్యార్థి నాయకుడు ఆయన కెదురుగా నిలబడి చేతులు నలుపు కుంటూ, "జీ, పండిట్జీ" అన్నాడేగాని లోపలికిమాత్రం పోనివ్వలేదు... ...

క్లాసులు లేవు. అసలే ఆందోళనగాఉన్న విద్యార్థులను నిశ్చైతన్యం మరింత ఆందోళన పరిచింది. నూరు మంది విద్యార్థులు కాలినడకను బొంబాయికి బయలు దేరారు.

సుందరానికేమీ తోచలేదు. వాడు రెండోటరం జీతం కట్టలేదు. ఆ డబ్బు దగ్గరుంది. అది తీసుకుని మరి ద్దరు విద్యార్థులతో ఆగ్రా బయలుదేరాడు. ఆగ్రాలో వాళ్లు తాజ్‌మహాల్ చూశారు. సుందరం తాజ్‌మహాల్ను అందమైన వస్తువుగా చూడలేదు. అద్భుతమైన వస్తువుగా చూశాడు-ఏ చక్రవర్తినో, వింతమృగాన్నో చూసినట్టుగా. తాజ్‌మహాల్ అందాన్ని అర్థం చేసుకోవాలంటే దాని ఫొటోలు చూడటమే చాల మెరుగు. దానిలోని అద్భుతాన్ని చూడాలంటే స్వయంగా వెళ్ళి చూడవలసిందే.

సుందరం ఒకరోజల్లా దయాల్‌బాగ్‌లో గడిపాడు. అక్కడివాతావరణం సుందరానికి అవాస్తవంగా కనపడింది. అక్కడ అందరూ ఒకటేనన్నారు. జాతిమత లింగభేదాలు లేవు, అందరూ ఏవేవో పనులుచేస్తూ ఉంటారు. అందరూ కలిసి ఒకేచోట తిండి తింటారు. ఎవరికి వారు వడ్డించుకుంటారు ఎవరి పళ్ళాలు వారు కడుక్కుంటారు. అక్కడా

సినిమాటిక్కెట్టు కొన్నంత సులభంగా పెళ్ళిచేసుకోవచ్చు. అంతే సులభంగా పెళ్ళి రద్దుచేసుకోవచ్చు.

గ్రామఫోను రికార్డులు తయారు చెయ్యటమూ, ఫౌంటెన్‌కలాలు తయారు చెయ్యటమూ తప్ప మిగిలిన పరిశ్రమలన్నిటినీ సుందరాన్ని చూడనిచ్చారు. సుందరం అక్కడ కొత్తగా పెట్టిన డయిరీఫారంకూడా చూశాడు. అక్కడ గేదెల్ని చేత్తో పితకరట. పాలుతీసేయంత్రం వుందిట. ఆరోజు ఉదయం అల్పాహారంకింద సుందరం అణాకానీ ఇచ్చి శేరుపాలు, చిక్కనివి తాగాడు.

"ఈ సమాజంలో దగాలేదు. దురన్యాయంలేదు. మనుష్యులకు ప్రతిబంధకాలు లేవు. అధికారభయంలేదు. ఇటువంటి సమాజాన్ని రాధాస్వామి ఎట్లా స్థాపించారు? ఈ గురూజీ ఎట్లా నిర్వహిస్తున్నాడు?" అనుకున్నాడు సుందరం.

సాయంకాలం సత్సంగానికి వెళ్ళాడు సుందరం. తాను పరాయివాడన్నట్టు ఎవరూ చూడరు. తాను పక్క వాణ్ణి పట్టుకుని ఏ ప్రశ్న వేసినా ఎరిగున్నవాడల్లే ఆత్రీగా సమాధానం చెబుతాడు.

ఈ సంవత్సరం అచ్చగా సత్సంగులుమాత్రమే పాల్గొనేదికాదు. అందుకే సుందరం రాగలిగాడు. కాని గురూజీ ధోరణి సుందరానికి చాలకోపం కలిగించింది. ఆయన హిందీలో ఆడవాళ్ళను ఎద్దేవాచేస్తున్నట్టూ, వాళ్లు పిల్లల్ని కనటంగురించి తేలికగా మాట్లాడుతున్నట్టూ

సుందరం అర్థం చేసుకున్నాడు. సత్సంగం అయినాక వాడు అక్కడివాళ్ళఎదట తన ఆగ్రహాన్ని వెలిబుచ్చాడు. వాళ్లు బాధపడ్డారేగాని సుందరంమీద కోప్పడలేదు.

"గురూజీ మాకు తండ్రివంటివాడు. ఆయన మమ్మల్ని ఏమనటానికైనా స్వతంత్రం వుంది. మామీద పగగా ఆయన ఏమాటా అనడు" అని వాళ్ళు సమాధానం చెప్పారు. ఈ సమాధానం సుందరానికి తృప్తి కలిగించక పోయినా, తను కఠినంగా మాట్లాడినందుకు నొచ్చుకున్నాడు.

మర్నాడే సుందరం తన స్నేహితులతోసహా కాశీకి తిరుగుప్రయాణమైనారు.

తిరిగి కాశీకి చేరేప్పటికి కాలేజీల్లో నోటీసులు పెట్టారు. "అనివార్య కారణాలవల్ల ప్రస్తుతానికి కాలేజీలు మూయబడ్డాయి. తిరిగి ఎప్పుడు తెరిచేదీ తరవాత ప్రకటించబడుతుంది" అని.

సుందరం తనదగ్గిర మిగిలిన డబ్బులు లెఖ్ఖచూసుకుని ఇంటికి ప్రయాణమైనాడు.

27

సుందరం మన ప్రాంతాలకు తిరిగి వచ్చేసరికి సత్యాగ్రహోద్యమం ఇక్కడకూడా బాగా అంటుకుంది. దేశమంతా గాడిపొయ్యిలాగా ఉంది. ప్రతిఊళ్ళోనూమీటింగులూ, అరెస్టులూ జరుగుతున్నాయి. సుందరం సహాధ్యాయుల్లోనూ, పరిచితులలోను, చుట్టాల్లోనూ జైళ్ళకు సిద్ధమవుతున్న వాళ్ళున్నారు.

సుందరం నాలుగు రోజులపాటు శేషగిరిమామయ్యగారూరు వెళ్ళాడు. రోజూ గుడిదగ్గర పత్రికాపఠనం జరిగేది వ్యాఖ్యానాలు జరిగేవి సామాన్యంగా నరుసు పత్రిక చదివేవాడు. నరుసుకు ఈ సారి సత్యాగ్రహంలో అరెస్టు కావాలని చాలా ఉబలాటంగా వుంది. ఈ మాట వాడు ఇంటో అనేసరికి అందరూవాడిమీద విరుచుకుపడ్డారు. అందరికన్నా శేషగిరిమామయ్య ఎక్కువకోప్పడటంసుందరానికి ఆశ్చర్యం వేసింది.

"ఏడిచావులేవోయ్! నువ్వుపోయి జైల్లో కూచుంటే బండినడిచేదెట్లా? నాబోటిగాడికి ఎట్లాగూతప్పదు."అన్నాడాయన తన ఆఖరుమాటగా.

ఈ మాటను పూర్తిగా అర్థంచేసుకోవటానికి ప్రయత్నించాడు సుందరం. ఆలోచించినకొద్దీ ఈ ఉద్యమం గురించి నరసుకు అసంతృప్తి ఎక్కువవుతున్నది. ప్రజలలో మానసిక చైతన్యం వచ్చింది నిజమేగాని, వారి రాజకీయ

విజ్ఞానం పెంపొందలేదు. పత్రికచదివేచోట జరిగే వ్యాఖ్యా నాలు విన్నాడుగాని, ఆ వ్యాఖ్యానాల్లో బ్రిటిషువారిమీద ద్వేషమూ, ఉప్పుసత్యాగ్రహంతో స్వరాజ్యం తప్పక వచ్చేస్తుందన్న మూఢవిశ్వాసమూ తప్ప ఇంకేమీలేదు. ఈ విశ్వాసం తొట్టిస్నానాల్లో విశ్వాసంలాంటిది. రంగు అద్దాల వైద్యంలో విశ్వాసంలాంటిది. కొందరికది మేలు చెయ్యవచ్చు; వారికి విశ్వాసబలాన్నీ, దృఢబుద్ధినీ ఇవ్వ వచ్చు. కాని అనేకమందికి ఈ సాధనానికీ, సాధ్యాలకూ గల సంబంధ మేమిటో బొత్తిగా తెలీదు.

శేషగిరిమామయ్య ఆ సంబంధం గురించి తెలిసి ఉండదగినవాడేగా. ఆయన వైఖరిమాత్రం ఏంబాగుంది? "మా కెట్లాగూ తప్పదు" అంటాడేమిటి ? దేశమంతటా జరిగే ఈ ఉద్యమం అప్పుడే ఒక లాంఛనక్రింద జమ అయిపోయిందా?—పెళ్ళిలో వరుడు కాశీకి ప్రయాణం గావటంలాగా !

సుందరం ఆ వూళ్ళో వుండగానే బసవయ్యగారింటో చిన్న మీటింగు జరిగింది. ఇప్పుడు బసవయ్యగారు ఊళ్ళో పెద్ద మోతుబరు. ఆ వూరునుంచి ఎంతమంది జైలుకు వెళ్ళితే ఆయనకు స్వయంగా అంత ఖ్యాతి.

ఈ మీటింగుకు శేషగిరివెంట నరుసూ,సుందరమూ కూడా వెళ్ళారు.

"ఏం, అన్నయ్యగారూ, మన ఊరునుంచి ఎంత మంది శ్రీకృష్ణ జన్మస్థానం పోతున్నామో ఆలోచించండి" అన్నాడు బసవయ్యగారు.

జైలుకు వెళ్ళటానికి సిద్ధంగా వున్న అయిదారుగురు పెద్దలూ మిగిలినవాళ్ళకేసి చూశారు.

"ఏం, చలమయ్యబావా?" అన్నాడు శేషగిరి.

"నేనుకూడా రావలసిందేనంటావా ?" అన్నాడు చలమయ్య.

"అయ్యో, కుర్రకారును నువు నడిపించాలిసిందే!"

"సరయితే ఇంకా చూసేదేముందీ? నన్నూ వేసుకోండి"

"ఏంరా, శర్మా?"

శర్మ కుండపగలేసి చెప్పేశాడు.

"నా ఆర్థిక దుస్థితి మీకు తెలీందికాదుగదా! నా భార్యకు పిల్లలకూ ఆర్నెల్లపాటు సరిపోయే గ్రాసం ఏర్పాటు చేయించండి నేను సిద్ధమే. లేకపోతేమటుకు నావల్లకాదు."

"ఓరి నీయిల్లు దొంగల్దోలా! ఈపాటి చెయ్యలేమా? శర్మగార్నికూడా వేసుకో."

"మరి కుర్రకారు మాటేమిటి ?" అన్న ప్రశ్న వచ్చింది.

"మేం గుడిదగ్గిర వేరే మీటింగుపెట్టి తేలుస్తాంగా" అన్నాడు నరుసు. శేషగిరి నరుసుకేసి చురచురా చూశాడు. కాని యేమీ అనలేకపోయినాడు.

బసవయ్యగారింటో జరిగిన మీటింగు సుందరానికి కాస్తయినా ఆనందం కలిగించలేదు. అందులోవున్న మంచి ఏమిటో వాడికి తెలీదు. ఆ వేళ ఆ ఇంటోచేరి ఒక

కుటుంబంలాగా వ్యవహరించిన మనుష్యులు, ఈ ఉద్య మమే లేకపోతే ఒకచోట సమావేశం కాదగినవారు కారు; ఒకర్నిగురించి ఒకరు చాడీలూ, తప్పుడుకబుర్లూ చెప్పు కుంటూ ఉండవలసినవారు. అయితే ఈ విషయం సుందరం ఎరగడు. వాడికిమాత్రం ఈ ఉద్యమం గురించి సద్భావం ఏర్పడటానికి బసవయ్యగారింట జరిగిన మీటింగు తోడ్పడ లేదు. దేశభక్తీ, జాతీయోత్సాహమూ అన్నవాటికి అవమానం జరిగినట్టు వాడు భావించాడు. కాశీ విశ్వ విద్యాలయంలో యువకులు ప్రదర్శించిన ఆవేశానికీ దీనికీ ఏమీ సంబంధం లేదు.

గుడిదగ్గిర జరిగిన కుర్రకారుసమావేశం ఇంతఅన్యా యంగా లేదు. అయినప్పటికీ అదికూడా సుందరానికి తృప్తికలిగించలేదు. ఈ సమావేశానికి నాయకుడంటూ లేడు. అందరిలోకీ శాస్త్ర దీక్షగల గోపాలశాస్త్రి నడు ముకూ మోకాళ్ళకూ పైబట్ట చుట్టి రాయిలాగా కూచు న్నాడు.

"ఏం శాస్త్రీ! మనఊరి కుర్రాళ్ళు ఎవరెవరు జైలుకు పోతారంటావు?" అన్నాడు నరుసు.

"ఎవరికి పోవాలనుంటే వాళ్ళంతా పోతారు. నాకు పోవాలనుంది, నేను పోతానూ!" అన్నాడు గోపాలశాస్త్రి నిర్లిప్తంగా.

"అదేమిట్రా? ఎవరితోనూ సంబంధంలేనట్టు మాట్లాడతావూ?" అన్నాడు నరుసు.

"అబ్బాయ్, నేనొకటి చెబుతున్నా విను. నువ్వే దన్నా నాటకం ఆడించదలచినట్లయితే అందర్నీ కూడ గట్టు. ఎవరెవరు ఏ యే వేషాలు వేస్తారో కనుక్కో, నేను దానికి తయారేలే — మనలోమాట. అంతేగాని సత్యాగ్రహంలోకి ఎవరు వస్తారన్నది ఒక ప్రశ్నా ఏమిటి? వెళ్ళాలన్న ఉత్సాహం ఉన్నవాళ్ళని వెళ్ళనీ, లేనివాళ్ళను మాననీ. కిందటిసారి నాకయిన అనుభవంచాలు."

ఈ అనుభవం గురించి తెలుసుకోవాలనిపించింది సుందరానికి. అడగగానే శాస్త్రి చెప్పాడు 1921 లో శాస్త్రి చదువుమానేశాడు. అతనితో కూడా మానేసినవాళ్ళలో అతన్నిచూసి మానేసిన వాళ్లున్నారు. వాళ్ళ తల్లిదండ్రుల చేత శాస్త్రి చాలాకాలం మాటలుపడవలసి వచ్చింది.

"అదీకాకా" అన్నాడు శాస్త్రి. "నాకీ సత్యాగ్రహంలో నమ్మకంలేదు. సత్యాగ్రహం మనకూ, మన ఆరోగ్యానికీ మంచిదే. కాని దీనిద్వారా స్వరాజ్యం వస్తుందంటే, నామటుకు నాకు నమ్మకం లేదు. ఒకళ్ళమాట నాకెందుకూ? మనం జైళ్ళకిపోతే ఇంగ్లీషువారు ఈ దేశం వదిలిపెడతారుట్రా! కల్లోమాట. అయితే జైలుకెందుకు పోతున్నావంటావేమో, స్వరాజ్యంకోసం నలుగురూ కలిసి రామకోటి రాద్దామని నిర్ణయిస్తే దానికికూడా నేను తయారే! ఈ ఉద్యమంకూడా వృథా అయిందో ఈ సారి తుపాకులతో పోట్లాడేవాళ్ళతో చేరుతా. అదీ ఉన్నసంగతి" అన్నాడు శాస్త్రి.

కుర్రకారులో ఎవరు జైళ్ళకిపోయేదీ స్పష్టంగా తెలియలేదు. పోవటానికి సిద్ధంగా ఉన్నవాళ్ళలో ఒక్కడికి కూడా పెద్దవాళ్ళ అనుమతి లభిస్తుందన్న ఆశలేదు. ఒకరి దాకా ఎందుకూ? నరుసులేడూ? నరుసు జైలుకు పోతా డంటే వాళ్ళనాన్న ఒప్పుకోడని అక్కడచేరిన కుర్రకారు కందరికీ తెలుసు.

* * *

సుందరం అత్తవారూరు తిరిగివచ్చాడు. సుందరం వచ్చిన మర్నాటినుంచీ ఈ ఊళ్ళో కాంగ్రెసు మీటింగులు ప్రారంభమైనాయి. రోజూ రెండువేల మందిదాకా సాయం కాలంపూట మీటింగులకు హాజరవుతున్నారు. సుందరం కూడా ఈ మీటింగులకు తప్పక వెళ్తూ ఉపన్యాసాలు వింటున్నాడు. ఆ ఉపన్యాసాల్లో కొన్ని భావాలు సుందరం మనస్సులో అతుక్కున్నాయి కూడానూ.

"...మహాత్ముడు మనల్ని మగవాళ్లు చేసేపనులు చెయ్యమనటంలేదు. అచ్చగా ఆడవాళ్లు చేసేపనులుచెయ్య మంటున్నాడు. నూలుతియ్యటం, ఉప్పువండటం, కొడితే కిక్కురుమనకుండా ఉండటం.... అసలు సత్యాగ్రహమంటే ఏమిటి? రోజూ మన భార్యలుచేస్తున్నదేగా? అసలు ఆడ వాళ్ళనుచూసే మహాత్ముడు సత్యాగ్రహం ప్రారంభిం చాడు. మనం మగవాళ్ళంకాలేకపోతే పోయాం, ఆడ వాళ్ళమన్నా కాలేమా?"

ఈ మాటలు వింటూ, "మన ఆడవాళ్ళ సత్యా గ్రహం వాళ్ళకేం లాభిస్తున్నది?" అనుకున్నాడు.

ఇంకో ఉపన్యాసం:

"....ఈ బ్రిటిషువాళ్లుందే, భలే దగుల్బాజీలు. వాళ్ళని మనం యుక్తితో గెలవలేం. వాళ్ళు మనతో రాజీపడి ఒకపత్రం రాసినా అందులో నలభై షరతులుంటై. మొదటివాక్యాన్ని రెండోది రద్దుచేస్తుంది. మూడో వాక్యాన్ని నాలుగోది ఖండిస్తుంది. చివరికి సున్నకి సున్నా, హళ్ళికి హళ్ళి మిగులుతుంది. పోనీ వాళ్ళతో యుద్ధం చేద్దామా అంటే వాళ్ళదగ్గిర తుపాకులుండె. మనదగ్గిర లేకపోయె....ఎటొచ్చీ మనం ఉప్పువండక తప్పేదేముంది గనకా? గాంధీమహాత్ముడు బాగా ఆలోచించే ఈ పద్ధతి పెట్టాడు..."

కొందరు బాగా మాట్లాడేవారు. మరికొందరు మాట్లాడుతుంటే చప్పచప్పగా ఉండేది. కొందరు ఉపన్యాసకులు మధ్యమధ్య సి.ఐ. డీలమీద హాస్యాలు వదిలే వాళ్లు. "మారువేషంలో అక్కడ కూచుని రాసుకుంటున్న హెడ్ కానిస్టేబుల్ ఈ మాటలు కాస్త జాగ్రత్తగా రాసుకోవాలి." గొల్లున సభలోనుంచి నవ్వులు. అందరూ హెడ్ కానిస్టేబుల్‌ను చూడటానికి యత్నించటం, "మన మీటింగు అయేదాకా ఆయన పోడులెండి. మీ కేం భయం అక్కర్లేదు" అని ఉపన్యాసకుడనటం—

ఇదంతా చాలా ఉత్సాహంగానే వుండేది. దానికి తోడు ఒకోరోజు రిజర్వుపోలీసు వస్తున్నట్టు పుకారుపుట్టటం కూడా వుండేది. పోలీసులు రావటమూ, ఉపన్యాసకులను

అరెస్టు చెయ్యటమూ, జెండా పీకటమూ, లాఠీఛార్జి— ఇవే ఈ మీటింగులకు మంగళహారతి.

సుందరం రోజూ మీటింగులకు వెళుతూనే వున్నాడు, పర్యవసానంకోసం అందరూ ఎదురుచూసేటంత ఆత్రంగా తానూ ఎదురుచూస్తున్నాడు. కాని వాడిలోపల ఏవో సందేహాలూ, ఏదో అసంతృప్తీనూ. పదేళ్ళకిందటి ఉద్యమం ఇంతకన్న బాగా ఉన్నదని వాడి అనుమానం. నిజానికి అప్పుడు ఉద్యమంపట్ల మామూలు ప్రజలలో ఇంత చైతన్యం లేదు. అయితేనేం ? ఆ ఉద్యమంలో జాతీయ పునర్నిర్మాణం వుంది. ఆ ఉద్యమం నిలిచిపోయినా ఆ జాతీయ పాఠశాలలూ, గృహపరిశ్రమలూ, ఖద్దరుదీక్షా, నూలుతీయటమూ మొదలైనవి సాగినట్టయితే జీవిత స్వరూపం క్రమంగా మార్పుచెందేది. ఈసారి అటువంటి దేమీ లేనేలేదు. ఆ కార్యక్రమం ఏదోవున్నా ఈ ఉద్యమం వెంట లేదు. దాని దారిన అది గుంటపూలు పూస్తున్నది. అక్కడక్కడా కూలీలనుపెట్టి నూలు తీయించి, బట్టలు నేయించి ఖద్దరు వస్త్రాలయాలలో అమ్ముతున్నారుగాని ఇదంతా చేయించేవాళ్లు డబ్బుదోచుకుంటున్నారు. నూలు తీసే కూలీలకు డబ్బుఏమీ గిట్టుబాటు కావటంలేదు. బేడా,మూడణాలు రోజు కూలీతో వాళ్ళేం బతగ్గలరు?....

ఆఖరుకు అనుకున్నరోజు వచ్చింది. ఆ సాయంకాలం సుందరం మీటింగుకు వెళ్ళేసరికి అక్కడ అయిదారువేల మంది జనం కనిపించారు. వాతావరణం బిగుసిన బిగదీసి

నట్టున్నది. "ఇంతకుముందే నాలుగు లారీలలో రిజర్వు పోలీసు దిగింది" అన్న వార్త సుందరంచెవిన పడింది.

"యీ పూట పోలీసులు వచ్చారో వాళ్ళకి ప్రాణాలు దక్కవు!" ఎవరో అన్న ఈ మాటకు సుందరం శరీరం ఒక్కసారి పులకరించింది. అంధకారంలో ఆశా రేఖలాగా వున్న యీ మాటను పూర్తిగా నమ్మలేకపోయాడు.

"ఏం ? ఏం ?" అన్నాడు సుందరం.

"కనపడ్డంలా ? యీ వచ్చినవాళ్ళంతా యీ వూరి వాళ్లా ? వీళ్లు మీటింగుకోసం వచ్చారూ ? వీళ్లు ప్రక్క గ్రామంవాళ్లు. హత్యలు చెయ్యటంలో ప్రసిద్ధులు. ఇవాళ రిజర్వువస్తుందని ఎట్లా తెలుసుకున్నారో, తల్లి ముండ మొయ్య!"

ఇది నిజంగానే కనబడింది సుందరానికి. ఎందుచేత నంటే అనేక వందలమంది జనం మీటింగుముఖమై కూర్చోవటానికిబదులు రోడ్డువారిని, ఉపన్యాసవేదికకు వీపుపెట్టి కూచున్నారు. వాళ్ళవన్నీ కొత్తమొహాలే. వాళ్లు పోలీసులను కొట్టడానికి ఏ ఆయుధాలు తెచ్చిందీ సుంద రానికి తెలియలేదు. ఎవరిచేతుల్లోనూ ఏమీలేదు—ఎక్కడైనా ఒక చేతికర్ర తప్పిస్తే.

తాను విన్నది నిజమనుకోనటానికి వీలుగా ఆపూట రిజర్వుపోలీసులు మీటింగుధాయలకు రానేలేదు. మరి మూడులారీల రిజర్వుకోసం కబురు వెళ్ళిందని ఎవరో అన్నారు. రాత్రి ఏడుగంటలదాకా మీటింగుదగ్గిరేఉండి సుందరం ఇంటికి వచ్చేశాడు.

మర్నాడు ఉదయం సుందరం కాఫీహోటలులో తెలుసుకున్నాడు. గంటకిందట రిజర్వుపోలీసులు మీటింగు జరిగే స్థలానికివచ్చి జెండా పీకుపోయినారుట. ఎవర్నీ ఎరెస్టు చెయ్యలేదు. పోలీసులకెవరూ అడ్డు పోనూలేదు.

*   *   *

ఊళ్లో ఊరేగింపులు సాగాయి. రోజూ పోలీసులు లాఠీఛార్జీలు చేస్తున్నారు. లాఠీఛార్జి వార్త చెవినిపడ్డప్పుడల్లా సుందరానికి రక్తం ఉడికిపొయ్యేది. ఇటు ఉద్యమం మీదా, అటు పోలీసులమీదా వాడికి భరించరాని ఆగ్రహం వచ్చేది.

యీ వెధవ ఉద్యమంలో తెల్లవాడెక్కడున్నాడు? ఉద్యమం నడిపేది మనవాళ్లు, దాన్ని చెడగొట్టేది మన వాళ్లు. తెల్లవాడి మేలుకోసం మన పోలీసులు మనవాళ్ళని, నిరాయుధులను కొట్టటమూ? పోలీసులకు అక్కర్లేని స్వరాజ్యాన్ని ఈ కాంగ్రెసువాళ్ళకు లేకపోతేనేం? "మీరుకూడా స్వరాజ్యం కావలసినవాళ్ళే"నని పోలీసులకూ, పోలీసధికార్లకూ, ప్రభుత్వోద్యోగులకూ నచ్చచెప్పినమీదటనే ఉద్యమం సాగించరాదూ? పోలీసుల్ని కూడగట్టకపోవటమే గాక, స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి వాళ్ళను విరోధులుగా ప్రవర్తించనివ్వటం కాంగ్రెసు తప్పని సుందరం బలంగా విశ్వసించాడు.

పోలీసుల్నిచూసినా వాడికి అసహ్యంవేసింది. వెధవ జీతండబ్బుల కాసించి, వాళ్లు దేశద్రోహపాత్రను ఎందుకు

నిర్వర్తించాలి? ఇది తమ ఉద్యమేనన్న జ్ఞానం వాళ్ళకుండ రాదా ?

జ్ఞానంలో సుందరానికి చాలా విశ్వాసం. జీవితంలో రాదగినమార్పులు రావటానికి అజ్ఞానం తప్ప ఇంకేం అడ్డూ లేదని వాడు నమ్మేవాడు. అయితే పోలీసులపట్ల వాడికున్న ఆగ్రహాం తగ్గటానికి అనుకూలంగా ఒక సంఘటన జరిగింది. ఒకరోజు ఉదయం సుందరం బజారులో దుకాణంముందు నిలబడివుండగా ఒకపక్కనుంచి ఊరేగింపు వచ్చింది. "మహాత్మాగాంధీకీ జై ? ఇంక్విలాబ్ జిందాబాద్" అన్న కేకలు వినబడుతున్నాయి. మరో పక్కనుండి వందగేదెలు పరుగెత్తుకుంటూ వచ్చే చప్పుడయింది.

"పోలీసులు: లాఠీఛార్జి:" అన్న మాటలు చుట్టూ ప్రతిధ్వనించాయి. పోలీసులే పరుగెత్తుకుంటూ వస్తున్నారు. ఈ దృశ్యం సుందరానికి అసహ్యంగా కనపడింది. వాళ్లు పరిగెత్తుకుంటూ రావలసిన అవసరం లేదు. వాళ్ళను ఎవరూ తరుముకు రావటంలేదు. వాళ్లు ఎవర్నీ తరుముకురావటం లేదు. సర్కస్‌లో గుర్రాలనాడించేవాడు కొరడా అదిలిస్తే గుర్రాలు పరిగెత్తినట్టు అధికారి ఆజ్ఞకు లోబడి ఈ పోలీసులు పరిగెత్తుకుంటూ వచ్చారు. అదికూడా ఒకక్రమాన్ని అనుసరించి కాకుండా, బెదిరిన గొడ్లలాగా:

పోలీసులు లాటీలు గాలిలోఆడిస్తూ వీధిలోజనాన్ని "పొండి, పొండి!" అని అదిలిస్తున్నారు. జనం బిత్తరబోయి చూస్తున్నారు.

సుందరం సమీపంలో ఒక పోలీసువాడు, "పక్కకి పొండి నాయనా! మీకు దణ్ణం పెడతానూ; నిలబడకండి బాబూ!" అని జనానికి దణ్ణాలు పెడుతున్నాడు. సుందరానికింకా ఆశ్చర్యం కలిగించిందేమిటంటే ఆ పోలీసు వాడు ఇంకోక్షణంలో బావురుమని ఏడవటానికి సిద్ధంగా వున్నట్టు కనపడ్డాడు.

"లాఠీఛార్జి చెయ్యటం ఈ పోలీసులకే ఇష్టంలేదు. తప్పనిసరి చేస్తున్నారు!" అనుకున్నాడు సుందరం ఆశ్చర్యపడుతూ.

తరవాత సుందరం యీ మాట ఎవరితోనో అంటే, "యీ పోలీసులకి బాగా పోయిస్తారా! లేకపోతే వాళ్ళువచ్చి ఈ లాఠీఛార్జీలూ అవీ చేస్తారనుకున్నావేం? అది ఒకటేనా. ఒకవూరి పోలీసుల్ని ఇంకోవూరు తీసుకు పోతారు. ఏవూరిపోలీసులావూర్లో రాక్షసత్వం చెయ్య లేరని!" అని సమాధానం వచ్చింది.

ఇటువంటి నీచత్వంమీద ఆధారపడివున్న బ్రిటిషు పరిపాలనను అంతం చెయ్యటానికి ఇంత ఉద్యమమా? ఆలోచిస్తున్నకొద్దీ,పోలీసుల్ని కూడగట్టుకోకపోవటం చాలా పొరపాటేననిపించింది సుందరానికి. కాని ఆపని చెయ్య టానికి ఎంత ప్రయత్నంకావాలో సుందరానికి తెలీదు.

ఒకనాడు సుందరం చొరవచేసి ఒక పోలీసుతో, "మీ పోలీసులకు జీతం ఎంతఇస్తారు నాయనా?" అని అడిగాడు.

"జీతమేంటి బాబూ, పదమూడునుంచి పదిహేడు దాకా ఇస్తారు" అన్నాడు పోలీసు.

"యీ భాగ్యానికేనా ఈ వెధవనౌఖరీ చెయ్యటం?" అన్నాడు సుందరం నిర్ఘాంతపోయి.

"ఏం చెయ్యాలి నాయనా? మా పెళ్ళాం పిల్లలు బతికేదెట్లా? ఏదో పైవదుపులు ఏడిచి ఎట్లాగో పొట్ట గడుపుకుంటాం" అన్నాడు పోలీసు "మా గొడవ నీకెందుకులే" అనకుండా. సుందరానికి పోలీసులమీద విశ్వాసం ఏర్పడటానికి యీ పోలీసుచాలా తోడ్పడ్డాడు.

* * *

కాశీనుంచి ఉత్తరం వచ్చింది. కాలేజీలు తెరుస్తున్నారనీ, ఫలాని తేదీకల్లా వచ్చి చేరితే అటెండన్సు వస్తుందనీనూ.

సుందరం మేనమామగారి ఊరు వెళ్ళాడు. తల్లితో చెప్పాడు.

"మరి డబ్బెట్లాగురా?" అన్నది సీతమ్మగారు.

"ఎట్లాగైనా రెండువందలు పుట్టించాలి. లేకపోతే ఇంతచదువూ చెడిపోదూ!" అన్నాడు సుందరం.

"రెండువందలే?" అన్నదావిడ నిర్ఘాంతపోయి. సుందరం రెండుటరముల జీతం కట్టవలసివున్నాడని అవిడకు తెలీదు.

"అవునమ్మా! పరీక్షలకుకూడా కట్టాలిగా. రెండు వందలకన్న ఎక్కువే కావాలి. ముందు అదన్నాఉంటే—"

"రెండువందలుకాదు, రెండు రూపాయలెక్కడ తెచ్చేదీ? మీ మామేమో జైల్లోపోయి కూర్చునె. నాకెవరు పలుకుతారు నాయనా! ఇంకానయం, నరసుకూడా జైలుకు వెళ్ళినట్టయితే అందరం పస్తులుపడుకునేవాళ్ళమే"

తల్లి కావాలని సత్యాగ్రహం చేస్తున్నదనిపించింది సుందరానికి. తన రెండుడిగ్రీలు ఏ గంగలో కలిపినా ఆవిడకు చీమకుట్టినట్టైనా ఉండేట్టు కనపడలేదు.

"రెండువందలంటే ఎంతమ్మా? నరసు రెండు నాటకాలువేస్తే వచ్చే భాగ్యానికి!"

"అంత సులభమైతే యీ కర్మమేం నాయనా! ఈ పాటికి వేలకువేలు నిలవచెయ్యకపోయినాడూ!"

తను తిరిగి కాశీకివెళ్ళే యోగ్యతలేదన్నది చాలా క్రమంగా గాని సుందరానికి తెలిసిరాలేదు.

యీ దెబ్బకు సుందరంబాగా క్రుంగిపోయినాడు. అందరూ చేరి తన చదువు చెడగొట్టినట్టు వాడికి తోచింది. తాను ప్రయాణం మానుకున్న నెలరోజులకు నరసు జానకికి యాభై రూపాయలుపెట్టి బంగారపు గొలుసు చేయించాడని తెలిసి సుందరం నరసునుచూసి చాలా అసహ్యపడ్డాడు. తన స్వార్థం తనలో నీచభావాలను రేకెత్తిస్తున్నదన్న ఆలోచన సుందరానికి కలగలేదు.

28

1935 డిప్రెషన్. సుందరం ఆస్తి యావత్తూ అప్పులవాళ్ళ పాలయింది, సుందరానికి ఉద్యోగంలేదు. ఇంట్లో మిగిలినవస్తువులు ఒక్కొక్కటే అమ్మి తింటున్నాడు. తన సంసారానికి నెలకు 20 రూపాయలు చాలు. కాని అవేలేవు. మూడు రూపాయలు అద్దెఇచ్చి తనూ, లక్ష్మి, పిల్లాడూ ఎవరింటోనో అద్దెకుంటున్నాడు.

సుందరం ఎప్పుడన్నా డబ్బు కళ్ళచూడాలంటే ఎవరన్నా ఇవ్వాలి. లేదా వాడు రాసేకథలు వేసుకున్న పత్రిక తృణమో ఫణమో ముట్టచెప్పాలి. ఇంకో మార్గంలేదు.

"ఇదే అడుగు. అట్టడుగు. ఇంతకన్న క్రుంగిపోటానికి వీల్లేదు" అనుకునేవాడు సుందరం.

కాని సుందరానికి చింతలేదు. ఏదైనా చేసేటందుకుండి చెయ్యాలేకపోతే చింత. సుందరానికి చేసేటందుకేమీ లేదు. అందుకనే చింతలేదు. రోజూ పార్కుకు వెళ్ళేవాడు. తనవంటివాళ్ళనే కొందర్ని కలుసుకునేవాడు. లోకాభిరామాయణం మాట్లాడుకునేవాడు. సాయంత్రం ఇంటికి తిరిగి వచ్చేవాడు. మనస్సెప్పుడూ చీదరగానే ఉండేది. పెళ్ళాంమీదా, కొడుకుమీదా ఎగిరిపడేవాడు. అప్పుడప్పుడూ వాళ్ళమీద అపారమైన ప్రేమ కలిగేది. కాని

మనసు ఫౌండేషన్

పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	1PLA108B151
పుస్తకం పేరు	చదువు
తారీఖు	25/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	333
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	NO
లేని పేజీలు	9,10,5,6,1,2
తయారు చేసినది	Nandini
పేజీలు విడదీసినది	Nandini
స్కాన్ చేసినది	Haseema
పరీక్ష చేసినది	RAMYA
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చెయ్యనివి	
తప్పులు	NO
పరిస్థితి	good